

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

PEYAMİ SAFA'NIN ROMANLARINDA İSTANBUL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİLAY DÖNER

İSTANBUL 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

PEYAMİ SAFA'NIN ROMANLARINDA İSTANBUL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NİLAY DÖNER

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. MURAT KOÇ

İSTANBUL 2019

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek Lisans öğrencisi Nilay DÖNER'in **Peyami Safa'nın Romanlarında İstanbul** konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

İmza

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Murat KOÇ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali KURT
Üniversitesi Kırklareli Üniversitesi

Üye : Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

.....
.....
.....

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 23.../09.../ 2019 tarih ve 2019/21-4 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
Müdür

.....
.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖN SÖZ	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT.....	IX
KISALTMALAR.....	X
1. GİRİŞ	1
1.1. PEYAMİ SAFA’NIN HAYATI VE ESERLERİ	1
1.2. TANZİMAT’TAN CUMHURİYET’E TÜRK ROMANINDA İSTANBUL	3
2. PEYAMİ SAFA’NIN ROMANLARINDA İSTANBUL	11
2.1. SÖZDE KIZLAR.....	11
2.2. ŞİMŞEK.....	14
2.3. MAHŞER.....	17
2.4. BİR AKŞAMDI.....	20
2.5. CÂNÂN	22
2.6. DOKUZUNCU HARİCİYE KOĞUŞU	25
2.7. FATİH-HARBİYE	27
2.8. BİR TEREDDÜDÜN ROMANI	30
2.9. BİZ İNSANLAR.....	31
2.10. MATMAZEL NORALİYA’NIN KOLTUĞU	34
2.11. YALNIZIZ.....	37
2.12. CUMBADAN RUMBAYA.....	40
3. PEYAMİ SAFA’NIN İSTANBUL’UNDA SEMTLER, SOSYOKÜLTÜREL, TARİHİ VE SİYASİ UNSURLAR	43
3.1. SEMTLER	43
3.1.1. Üsküdar.....	44
3.1.1.1. Bağlarbaşı, Çengelköy, Çamlıca	45
3.1.2. Beykoz.....	49
3.1.2.1. Rasathane, Vaniköy, Küçüksu	50
3.1.3. Kadıköy	52
3.1.3.1. Moda, Erenköyü, Kalamış, Fenerbahçe, Haydarpaşa	53
3.1.3.2. Kurbağalı Dere, Mısırlıoğlu, Yoğurtçu Çayırı	58
3.1.4. Beyoğlu.....	59

3.1.4.1.	Galatasaray, Taksim	63
3.1.5.	Şişli	64
3.1.5.1.	Nişantaşı, Harbiye	65
3.1.6.	Beşiktaş.....	67
3.1.7.	Fatih.....	68
3.1.7.1.	Şehzadebaşı, Beyazıt, Cerrahpaşa	69
3.1.7.2.	Süleymaniye, Vefa, Sirkeci	73
3.1.7.3.	Kadınca, Sulukule, Karagömrük.....	76
3.1.7.4.	Cağaloğlu, Cibali, Lâleli	77
3.1.7.5.	Küçük Ayasofya, Bâb-ı Âlî, Müftü Hamamı, İshakpaşa	79
3.1.8.	Adalar	80
3.1.9.	Sarıyer.....	83
3.1.9.1.	Büyükdere, İstinye	84
3.1.10.	Bakırköy, Yeşilköy	86
3.1.11.	Arnavutköy	87
3.1.12.	Diğer Semtler.....	88
3.2.	İSTANBUL'DAKİ TARİHİ YAPILAR VE İBÂDETHÂNELER.....	89
3.2.1.	Câmiler ve Mescitler	89
3.2.2.	Mezarlıklar	91
3.2.3.	Saraylar.....	93
3.3.	İSTANBUL'DA İKÂMET EDİLEN YAPILAR	93
3.3.1.	Konaklar	94
3.3.2.	Köşkler	96
3.3.3.	Yalılar	99
3.3.4.	Apartmanlar	100
3.3.5.	Otel ve Pansiyonlar.....	102
3.4.	İSTANBUL'DA ULAŞIM VE HABERLEŞME	106
3.4.1.	Atlı Tramvay, Tramvay ve Tren.....	106
3.4.2.	Kayık	109
3.4.3.	Vapur	110
3.4.4.	Otomobil.....	112
3.4.5.	Mektup, Gazete ve Telgraf	115
3.5.	İSTANBUL'DA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLER VE DİĞERLERİ	117
3.5.1.	Rumlar	117

3.5.2.	Ermeniler	119
3.5.3.	Yahudiler	120
3.5.4.	Bulgarlar ve Arnavutlar	120
3.5.5.	Almanlar ve İtalyanlar	121
3.5.6.	Fransızlar ve Ruslar	122
3.5.9.	Araplar ve İranlılar	123
3.5.10.	Diğerleri.....	123
3.6.	İSTANBUL'DA SOSYAL HAYAT VE EĞLENCE	124
3.6.1.	Kahvehaneler, Kiraathaneler ve Kulüpler	124
3.6.2.	Dâvetler	127
3.6.3.	Gazinolar ve Meyhanler	128
3.6.4.	Barlar ve Birahaneler.....	130
3.6.5.	Sandal Gezintileri	132
3.6.6.	Tiyatro ve Sinema.....	132
3.6.7.	Genelevler.....	134
3.7.	İSTANBUL'DAKİ RESMÎ KURUMLAR ve DİĞERLERİ	135
3.7.1.	Eğitim Kurumları.....	135
3.7.1.1.	Askerî Mektepler.....	135
3.7.1.2.	Vefa Sultanîsi	135
3.7.1.3.	Dârüşşafaka	136
3.7.1.4.	Dârülfünûn	136
3.7.1.5.	Notre Dame De Sion	137
3.7.1.6.	Galatasaray Sultanîsi	138
3.7.1.7.	Dârülelhan	138
3.7.1.8.	Özel Okullar	139
3.7.1.9.	Numûne-i Terakkî Mektebi.....	140
3.7.1.10.	Dârülmuallimîn	140
3.7.1.11.	Soğukçeşme Rüştîyesi.....	141
3.7.1.12.	Tıbbiye Mektebi	141
3.7.2.	Güvenliği Sağlayan Kurum ve Kişiler	141
3.7.3.	Sağlık Kurumları	144
3.7.4.	Diğer Kurumlar, Cemiyetler.....	146
3.7.4.1.	Muhacirîn İdaresi	146
3.7.4.2.	Düyûn-ı Umûmiyye.....	147

3.7.4.4. Salîb-i Ahmer	147
3.7.4.3. Hilâl-i Ahmer	148
3.7.4.5. Maârif Nezâreti	148
3.7.4.6. Nafia Binası.....	148
3.7.4.7. Merkez-i Umûmî	149
3.7.4.8. Defter-i Hâkânî Nezareti	149
3.7.4.9. Avusturya Bankası	150
3.7.4.10. Adliye Binası	150
3.8. İSTANBUL'DAKİ ALIŞVERİŞ YERLERİ, MAĞAZALAR, DÜKKÂNLAR VE DİĞERLERİ.....	150
3.8.1. Diğerleri.....	155
3.9. SAVAŞ YILLARINDA İSTANBUL.....	157
SONUÇ.....	162
KAYNAKÇA.....	168

ÖN SÖZ

Köklü tarihi, coğrafi konumu ve kültürel zenginlikleriyle medeniyet merkezi olan İstanbul, asırlarca Doğu Roma ve Osmanlı İmparatorluğu'na başkentlik yapmıştır. Asya ve Avrupa kıtalarının arasında köprü görevi gören şehir, yüzyıllar boyunca tüm gözlerin üzerine çevrilmesine neden olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olduktan sonra şehirde Müslüman halk için yaptırılmaya başlanan ibadethaneler başta olmak üzere çeşmeler, medreseler, mektepler, çarşılar, hamamlar ve kütüphaneler gibi tarihi yapılar inşa edilmiş ve İstanbul, içinde barındırdığı tüm bu zenginliklerle geçmişten günümüze yazarların da ilgi odağı olmuş, Türk ve Dünya edebiyatı içinde de farklı edebi türlerde çok yönlü olarak ele alınan bir konu haline gelmiştir.

Gazeteci ve romancı olarak tanınan Peyami Safa Türk edebiyatının önde gelen şahsiyetlerindendir. Pek çok türde eser vermiş olsa da daha çok romanlarıyla meşhur olan Peyami Safa, bir İstanbul yazarıdır. Müstear isimleriyle yazdıklarının yanı sıra kendi ismi olan Peyami Safa adıyla kaleme aldığı edebî değeri yüksek romanlarının tamamında mekân İstanbul'dur. Yazarın İstanbul'u tarihî, sosyal ve kültürel unsurları başta olmak üzere çeşitli yönleriyle ele alan yazarın gerçek bir İstanbullu olduğu ve şehri yakından tanıdığı aşîkârdır. Peyami Safa'nın romanlarındaki İstanbul'un hangi yönlerden ele alındığını bilmek aynı zamanda Birinci Dünya Savaşı, Mütareke yılları, Millî Mücadele, Cumhuriyet Dönemi ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında İstanbul'unu farklı açılardan tanıyabilmek açısından da önemlidir.

Peyami Safa'nın Romanlarında İstanbul adlı bu tez üç ana bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünün birinci kısmında Peyami Safa'nın hayatı ve eserleri genel hatlarıyla verilmiştir. İkinci kısımda ise Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk romanında İstanbul konusu ele alınmıştır. Bu bölümde, İstanbul'un tarihî geçmişine kısaca yer verildikten sonra Tanzimat yıllarından başlayarak Cumhuriyet'e kadar İstanbul'un Türk romanına yansımaları üzerinde durulmuştur. Bu kısımda dönemlerde öne çıkan yazarlar ve eserlerindeki İstanbul'a değinilmiştir.

“Peyami Safa'nın Romanlarında İstanbul” başlıklı bölüm ise çalışmanın temeline kaynak teşkil eden on iki romanın incelendiği kısımdır. Bu bölümde sırasıyla *Sözde Kızlar*, *Şimşek*, *Mahşer*, *Bir Akşamdı*, *Cânân*, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, *Fatih-Harbiye*, *Bir Tereddüdün Romanı*, *Biz İnsanlar*, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, *Yalnızız* ve *Cumbadan Rumbaya* isimli romanlar “mekân ve olay örgüsü” esas alınacak

şekilde ele alınmıştır. “Peyami Safa’nın İstanbul’unda Semtler, Sosyo-Kültürel, Siyasi ve Tarihî Unsurlar” başlıklı bölümde, romanlarda söz konusu edilen İstanbul’un semtleri, Tarihî Yapıları/İbadethaneleri, Konaklama Kültürü, Ulaşım ve Haberleşme, İstanbul’da Yaşayan Gayrimüslimler ve Yabancılar, Sosyal Hayat ve Eğlence, Resmî Kurumlar, Alışveriş Yerleri, Mağazalar, Dükkânlar- Diğerleri ve son olarak Savaş Yıllarında İstanbul incelenmiştir. “Semtler” başlıklı bölümde İstanbul’un Üsküdar, Kadıköy, Fatih, Beyoğlu, Şişli, Adalar gibi şehrin öne çıkan mekânları/sempteri, bu semtlerin civarlarındaki yerler ve romandaki işlevleri olay örgüsü ve kişilerle bağlantılı olarak ele alınmıştır. “İstanbul’daki Tarihî Yapılar” bölümünde ise mezarlıklar, türbeler, camiler ve saraylar hakkında genel bilgi verildikten sonra romanda hangi açılardan ele alındığına değinilmiş, “İstanbul’da Konaklama Kültürü” bölümünde roman kişilerinin yaşadıkları köşk, konak, yalı, apartman, otel ve pansiyonlar hakkında yer aldıkları semtlerin özellikleri de göz önünde bulundurularak bilgi verilmiştir. “İstanbul’da Ulaşım ve Haberleşme” başlıklı bölümde, roman kişilerinin şehirde kullandıkları atlı tramvay ve tramvay, kayık, vapur, tren-şimendifer, otomobil, mektup, telgraf ve gazetenin romanlardaki işlevine yer verilmiştir. “İstanbul’da Yaşayan Gayrimüslimler ve Yabancılar” bölümünde romanlarda geçen ve İstanbul’un çeşitli semtlerinde görülen gayrimüslimler ve İranlılar, Araplar gibi Türk olmayan Müslümanların şehirdeki varlığı, kozmopolit yapıya katkıları ve işlevleri tespit edilmiştir. “İstanbul’da Sosyal Hayat ve Eğlence” başlıklı bölümde ise kahvehaneler, kıraathaneler, kulüpler, davetler, gazinolar, meyhaneler, barlar, birahaneler, sandal gezintileri, tiyatro, sinema ve genelevlerin İstanbul’un daha çok hangi semtlerinde bulundukları ve romanlardaki işlevleri üzerinde durulmuştur. “İstanbul’daki Resmî Kurumlar” bölümünde eğitim kurumları, sağlık kurumları, güvenliği sağlayan kurumlar, romanlardaki çeşitli cemiyetler ve günümüzde varlığını devam ettirmeyen bazı kurumlar hakkında bilgi verilmiştir. “İstanbul’daki Alışveriş Yerleri, Mağazalar ve Dükkânlar” başlıklı bölümde ise bu yerlerin İstanbul’da daha çok nerelerde yoğunlaştığı ve sokaklarda görülen bazı satıcılar/esnaflar hakkında bilgi verilerek İstanbul’un sosyokültürel unsurları ele alınmıştır. Son olarak ise “Savaş Yıllarında İstanbul” bölümünde romanlarda bahsedilen savaşlar, savaşların sonucu olarak İstanbul’da görülen ahlaki çöküntü, bazı siyasi meseleler roman kişileri ve İstanbul’un söz konusu edilen mekânları üzerinden anlatılmıştır.

İncelenen romanlarda özellikle de İstanbul'un semtleriyle ilgili olarak çok fazla ismin geçtiği görölmüş ancak bunlardan sadece olay ve roman kişileryle doğrudan bağlantısı olanlar ve öne çıkanlar çalışmaya dahil edilmiştir.

Araştırma konumun belirlenmesinde fikir sahibi olan, hiçbir zaman yardım ve desteğini esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Mehmet Güneş'e ve çalışmanın başlangıcından neticelenmesine kadar geçen tüm süreçlerde daima yol gösterici olan, ilgi ve alakasını eksik etmeyen tez danışmanım kıymetli ve nâzik hocam Prof. Dr. Murat Koç'a teşekkür ederim.

Nilay Döner
İstanbul 2019

ÖZET

Cumhuriyet döneminin önemli ve önde gelen yazarlarından Peyami Safa (1899-1961) Mütareke yıllarından itibaren ilk eserlerini verir. Çocukluk yıllarından hayatının sonuna kadar yazdıklarıyla geçimini sağlayan Peyami Safa, gazeteci ve romancı olarak tanınır. Hayatının hemen her döneminde yaşadığı maddi sıkıntılar, hastalıklar, ölümler ve fikir cereyanları onu yazmaya iter. Yazdıkça kendini geliştirerek yıllar geçse de edebî değeri eksilmeyen romanlar yazar. Server Bedii takma adı başta olmak üzere farklı isimlerle yazdığı romanları olsa da Türk edebiyatında en çok bilinenleri Peyami Safa adıyla yazdıklarıdır. Yazarın kimi romanlarında Türkiye'nin farklı şehirlerinden bahsedilse de hemen hepsinde olaylar İstanbul'da geçer. Özellikle psikolojik tahlillerin ağırlıkta olduğu romanlarında kapalı mekânlara yer verilmekle beraber İstanbul romandaki değerini korur. Birinci Dünya Savaşı, Mütareke yılları, Millî Mücadele, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının İstanbul'una dair unsurlara romanlarında yer veren Peyami Safa, şehri çeşitli yönleriyle ele alır. İstanbul kimi zaman bir dekor olsa da çoğunlukla şehrin muhtelif semtleri, tarihî unsurlar, mimarî yapılar ve konaklama, ulaşım ve haberleşme, yabancılar, sosyal hayat ve eğlence, resmî kurumlar, alışveriş yerleri, mağazalar, dükkânlar ve savaş yılları romanlarında yer alır. Bunlar roman kişileriyle bağlantılı olarak verilir ve mekân ile insan ayrılmaz bir bütünü oluşturur.

Bu tezin amacı, Türk romanının zirve isimlerinden Peyami Safa'nın romanlarına çeşitli yönlerden yansıyan İstanbul'u, tarihi, sosyal ve kültürel açıdan değerlendirerek, medeniyetler şehri İstanbul'a ve Türk edebiyatına katkı sağlamaktır.

Anahtar Sözcükler: Peyami Safa, İstanbul, roman, mekân.

ABSTRACT

Peyami Safa (1899-1961) who is one of the important and prominent writers of the Republican era, gave his first works from the Armistice years. Peyami Safa, who earns his keep by writing from the childhood until the end of his life, known as journalist and novelist. In almost every period of his life, the financial troubles, diseases, deaths and some idea movements prompted him to writing. Improved himself by writing, Safa writes novels that do not lose in value over the years. Although he wrote novels with different names, Servet Bedii is one of his nicknames that he especially used in novels. However, his best-known works in Turkish literature are the works that written under the name of "Peyami Safa." Even though author mentions some of his novels about different cities of Turkey, almost all of the events takes place in Istanbul. Especially in the novels where psychological analyzes are predominant, Istanbul preserves its value as well. Peyami Safa, who has included some of the elements related to World War I, Armistice years, National War, World War II and war after Istanbul in his novels, handles the city from various aspects. Although Istanbul is sometimes as a decoration, it is mostly takes places that the city's various districts, historical and foreign elements, architectural structures and accommodation, transportation and communication, social life and entertainment, official institutions, shopping places, stores and war years in his novels. These elements are given in connection with the novel people, and the place and the people form an inseparable whole.

The aim of this thesis is to evaluate and contribute to Istanbul as the city of civilizations which is reflected in various aspects of the novels of Peyami Safa, in terms of historical, social and cultural elements.

Key Words: Peyami Safa, Istanbul, novel, place.

KISALTMALAR

a. g. y.	: adı geçen yazar
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
C.	: cilt
DBİA	: Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
haz.	: hazırlayan
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
s.	: sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
Yay.	: Yayınları/ Yayıncılık/ Yayınevi

1. GİRİŞ

Peyami Safa kültür hayatımızda romancılığı ve fikir adamlığı yönüyle önemli bir yere sahiptir. Roman türünde edebiyatımıza olgun eserler kazandırmanın yanı sıra dil, edebiyat, tarih, sosyal ve siyasi konularda öne sürdüğü fikirler bugün bile geçerliliğini korumakta, kendisinin ne kadar ileri görüşlü olduğunu ortaya koymaktadır.

1.1. PEYAMİ SAFA’NIN HAYATI VE ESERLERİ

Peyami Safa (2 Nisan 1899- 27 Şubat 1961), Türk edebiyatının önemli isimlerinden şair İsmail Safa’nın oğludur. II. Abdülhamit tarafından İsmail Safa Sivas’a sürgün edilmiş ve Peyami Safa iki yaşındayken babası burada vefat etmiştir. Çok küçük yaşlarda tanıştığı babasının ölümünden sonra annesiyle İstanbul’a dönen Safa, *Petit Larousse*’dan Fransızca öğrenmeye çalışmış, hiç bitmeyecek öğrenme ve yazı hayatı başlamıştır. Dokuz yaşında sağ kolunda meydana gelen mafsalsal iltihabı on yedi yaşına kadar yazarın acılar içinde yaşamasına neden olmuştur. Küçük yaşlarda hastalık ve hastane ortamıyla tanışan Peyami Safa’nın bu durumu romanlarına da yansımıştır. Öyle ki *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu* bir otobiyografik romandır. On bir yaşlarındayken eğitim gördüğü *Vefa İdadisi*’nde yaşlılarından çok daha önde giden Safa, herkesin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Bu yıllarda hikâye ve roman denemelerine de başlayan Peyami Safa, şiir denemelerinde ısrarcı davranmamıştır. Yoksulluk ve küçük yaşlarda tanıştığı hastalık onun sürekli okumasına ve hayatı sorgulamasına yol açmıştır. Yaşadığı ruhi ve felsefi buhranlar yazı hayatına da yansımıştır. *Vefa*’dan ayrılan yazar geçim sıkıntısından dolayı *Posta-Telgraf Nezareti*’nde memur olarak çalışmış, sonra yine çocuk denebilecek yaşta *Boğaziçi*’ndeki bir okulda öğretmenlik yapmıştır. Yazarın romanlarında sıklıkla bahsedilen felsefi meselelerin, bu okulda tanıştığı ve ölene kadar dostluğunu sürdürdüğü, psikoloji ve felsefeye dair önemli çalışmaları olan *Mustafa Şekip Tunç* ile olan bağından ileri gelmiştir.

Peyami Safa asıl şöhretini ağabeyi İlhami Safa ile çıkardığı *Yirminci Asır* gazetesinde yayımlanan *Asrın Hikâyeleri* ile yakalamıştır. *Alemdar* gazetesinin hikâye yarışmasında birinci olan Safa, çeşitli gazetelerde yıllarca çalışmıştır. Hayatını

kazanmak için yazmış olduğu *Sözde Kızlar* romanı beklenmeyen bir ilgi görmüştür.¹ Bu ilgiden sonra hiçbir zaman yazmayı bırakmamış ve ardı arkası kesilmeyen romanlar, hikâyeler ve gazete yazıları meydana gelmiştir. *Büyük Yol, Cumhuriyet, Hareket, Tan, Yeni Mecmua, Çınaraltı, Tasvir-i Efkâr, Vakit, Ulus, Milliyet, Büyük Doğu, Tercüman* gibi çeşitli gazete ve dergilerde yazı hayatını sürdürür. Bu arada edebî değeri olmadığı söylenen, geçinmek için kaleme aldığı *Server Bedi* imzasıyla kitapları çıkar. Yazı hayatı devam ederken bir taraftan da aile hayatında gelişmeler yaşanmıştır. 1937’de evlendiği Nebahat Safa’dan Merve isminde bir oğlu olmuştur. Peyami Safa, hayatı boyunca felsefeden hiç kopmamış, felsefe üzerine yazılar kaleme almış ve romanlarında da bu hususa yer vermiştir. Romancılığı kadar gazeteciliğiyle de tanınan yazarın Aziz Nesin, Nazım Hikmet ve Necip Fazıl Kısakürek’le girdiği polemikler meşhurdur. Küçük yaşta sürgünle, hastalıkla, hayat mücadelesiyle, siyasi gerilimlerle tanışan, İstanbul’un geçirdiği savaş yıllarına ve buhranlara tanıklık eden Peyami Safa yoksulluktan daima yazmış, yazdıkça kendini geliştirmiş ve geçmişten günümüze değerinden kaybetmeyen eserler kaleme almıştır.²

ESERLERİ³

Romanları:

Sözde Kızlar (1923)

Şimşek (1923)

Mahşer (1924)

Bir Akşamdı (1924),

Süngülerin Gölgesinde (1924)

Bir Genç Kız Kalbinin Cürmü (1925)

Cânân (1925)

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu (1930)

¹ Peyami Safa *Sözde Kızlar* romanını geçinme kaygısı ile yazdığını belirterek Cahit Sıtkı’ya şunları söyler: “(...) İlk romanım ‘Sözde Kızlar’ı, kendime ve başkalarına hiçbir şey ispat etmemek için, sırf geçinme kaygısıyla yazdım. Bence kıymetsiz olan bu kitabın halk arasında bugün üçüncü tabını idrak edecek derecede bir muvaffakiyet kazanması, herhalde farkında olmadan okuyucuya, sonradan yazacağım eserlerin iyiliğine ait bir vaitte bulunmuş olmama hamledilebilir. Belki halk sezişi o kitapta, hâlâ büyütüp olduramadığım bazı mahsullerin çekirdeklerini keşfeder gibi olmuştur.” Cahit Sıtkı, *Peyami Safa Hayatı ve Eserleri*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1940, s.3-4.

² Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Beşir Ayvazoğlu, *Peyami: Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı*, İkinci Basım, Kapı Yay., İstanbul 2017.

³ Peyami Safa’nın eserleri hakkındaki bu liste hazırlanırken Beşir Ayvazoğlu’nun *Peyami (Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı)* kitabından yararlanılmıştır. Beşir Ayvazoğlu, *Peyami: Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı*, Kapı Yay., s. 553-556. Safa’nın günümüzde hâlâ gün yüzüne çıkan eserleri olup, Türk edebiyatının en çok üreten yazarlarından biri olduğu şüphesizdir. Yazarın hem Peyami Safa hem de Server Bedi imzasıyla yazmış olduğu eserleri hakkında bakılabilecek diğer bir kaynak: Nevzat Kösoğlu, *Peyami Bey*, Ötügen Neşriyat. İstanbul, 2011, s. 483- 493.

Fatih-Harbiye (1931)

Attilâ (1931)

Bir Tereddüdün Romanı (1933)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu (1949)

Yalnızız (1951)

Biz İnsanlar (1959)

Hikâyeleri

Hikâyeler (Derleyen: Halil Açıkgoz, 1980)

İstanbul Hikâyeleri (Hazırlayan: Serhat Hamişoğlu, 2018)

Fikrî Eserleri, İnceleme ve Denemeleri:

Türk İnkılâbına Bakışlar (1938)

Büyük Avrupa Anketi (1938)

Felsefî Buhran (1939)

Millet ve İnsan (1943)

Mahutlar (1959)

Mistisizm (1961)

Nasyonalizm (1961)

Sosyalizm (1961)

Doğu-Batı Sentezi (1963)

Sanat-Edebiyat-Tenkid (1970)

Osmanlıca-Türkçe-Uydurmaca (1970)

Sosyalizm-Marksizim-Komünizm (1971)

Din-İnkılâp-İrtica (1971)

Kadın-Aşk-Aile (1973)

Yazarlar-Sanatçılar-Meşhurlar (1976)

Eğitim-Gençlik-Üniversite (1976)

20. Asır-Avrupa ve Biz (1976).

1.2. TANZİMAT'TAN CUMHURİYET'E TÜRK ROMANINDA İSTANBUL

Haliç, Marmara Denizi ve surların çevrelediği tarihî yarımada olan İstanbul, en eski adıyla Buzantion/Bizantion olarak bilinmekle birlikte halk arasında Polis olarak kısaltılan Konstantinopolis ismi zamanla, “Bulin”, “Stanbulin”, “İstinbol”, “İstanbol” ve “İstanbul” şeklinde telaffuz edilmiştir. Fatih Sultan Mehmet ise fetihten sonra “İslamın

bol olduğu yer” anlamındaki “İslambol” u kullanmıştır.⁴ Yüzyıllar boyunca birden çok medeniyete başkentlik yapmış olan İstanbul, tarihi, coğrafi konumu, sosyokültürel yapısı ve içinde barındırdığı mimari şaheserlerle bir medeniyet şehridir. 1453’te Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethiyle birlikte, Cumhuriyet’in ilanına kadar Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’dur. Fetihle beraber şehirde bir taraftan Müslüman nüfus çoğalırken diğer taraftan ibadethanelerin, medreselerin, külliyelerin, çeşmelerin, sarayların ve daha pek çok tarihî eserin meydana getirildiği görülmüştür. Müslüman nüfusun yanı sıra İstanbul’da yaşayan gayrimüslimler şehrin kozmopolit bir yapıya ulaşmasını sağlamıştır. Fetihle gelen güç ve ihtişam, imparatorluğun yıkılışına kadar tüm gözlerin İstanbul’a çevrilmesine neden olmuştur.

Tanzimat’tan sonraki Türk edebiyatında İstanbul, Divan edebiyatında da görülen ilgi odağı olma özelliğini korumuştur. İstanbul’un kültür merkezi olması, Anadolu’da doğup yetişen edebiyatçıların zamanla İstanbul’a yerleşmesine neden olmuş ve böylece matbaacılık, dergi, gazete, kitap yayıncılığı ve edebiyat toplulukları bu şehirde toplanmıştır. Meydana getirilen edebî eserlerde İstanbul kimi zaman dekor olarak kimi zaman da eserin bütününe hâkim bir tema olarak kullanılmıştır. Türk edebiyatında hemen her türdeki edebî eserde İstanbul’a yer verilmekle birlikte anlatma esasına dayanan, olayın geçtiği yerin belirtilmesi gereken roman ve hikâye türlerinde daha sık görüldüğü bilinmektedir.⁵

Tanzimat’la birlikte Osmanlı Devleti’nin pek çok alanında görülen yenilikler edebiyat sahasında da kendini göstermiştir. Yönünü Batı’ya çeviren yazarlar Türk edebiyatında roman türünün ilk örneklerini vermeye başlamışlardır. Tanzimat devri yazarlarından Şemseddin Sami tarafından yazılan ve Türk edebiyatının ilk romanı olarak sayılabilecek *Taaşşuk-ı Talât ve Fıtnat*’ta olaylar İstanbul’da geçer. Eserde görücü usulü evliliğin yarattığı olumsuzluklar ve evlilik konusunda kadınların fikirlerine başvurulmadığında çıkan sorunlar anlatılır. Talat ve Fıtnat’ın aşkının anlatıldığı romanda, Fıtnat aslında babası olan Ali Bey ile görücü usulü evlendirilince intihar eder. Yazar, meddah edasıyla sık sık araya girerek kendi düşüncelerini de okuyucuya aktarır. Genellikle ev içi tasvirlerle yer verilmekle birlikte İstanbul’un

⁴ Halil İnalçık, “İstanbul” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 220-239

⁵ Orhan Okay, “İstanbul” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, C. 23, s. 296-300.

muhtelif semtleri de olayların dekorunu oluşturur. Üç bölümden oluşan romanda iki bölüm Aksaray'daki ev ile Ali Bey'in Üsküdar'daki evinde geçer.⁶

Namık Kemal'in *İntibah* romanında olaylar İstanbul'da geçer. İntibah, olayları ve kişileri o devrin İstanbul'undan alan ilk Türk romanlarından biri olması nedeniyle önemlidir. Romanın başında, nesir bir kaside önsözünü andıran uzunca Çamlıca tasviri vardır.

Ahmet Mithat Efendi'nin ise romanlarının büyük bir kısmı İstanbul'da geçer. Romanda İstanbul'un çeşitli semtlerinden bahsedilmekle birlikte genellikle alafranga yaşamın hüküm sürdüğü Beyoğlu'ndan sıkça bahsedilir. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*, *Karnaval* ve *Müşâhedât* romanlarında alafranga hayat yaşamak için Beyoğlu'na gelen Türkler ve gayrimüslimler, kahveler, tiyatrolar, eğlence mekânları ve kumarhanelere yer verilir. Ahmet Mithat Efendi'den bahsedildiğinde akıllara gelen ilk romanlardan biri olan *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de, birbirine zıt karakterde olan, çalışkan ve olumlu bir tip Râkım Efendi ile alafranga yaşamaya çalışan Felâton Bey üzerinden olaylar anlatılır. Yaşam tarzlarında olduğu gibi, bulundukları mekânlarda da farklılıklar vardır. Beyoğlu'na yakın Tophane'de oturan Felâton Bey'in alafranga tarza özenen babası da zamanında Üsküdar'dan Beyoğlu'na taşınır. Râkım Efendi ise babasının geçmişte koruma memurluğu yaptığı Tophane'de, doğduğu yer olan Salıpazarı'nda oturur.⁷ Ahmet Mithat Efendi Beyoğlu'na romanlarında sıklıkla yer vermekle birlikte bazen sokak ve binalar hakkında da bilgi verir: “Galata, Kazancılar, Cihangir, Tophane, Yüksekaldırım, Parmakkapı, Şişli, Feriköy” bunlardan bazılarıdır. Ahmet Mithat Efendi, olumsuz bir mekân olarak çizdiği Beyoğlu dışında, “Büyükdere, Adalar, Yeşilköy ve Kadıköy” gibi semtlerin de Beyoğlu'na benzediğini söylerken “Fatih, Eyüp, Ayasofya, Şehzadebaşı, Balat” ta fakir insanların yaşadığından bahseder.⁸

Mizancı Murat'ın fikir ve sanat ideolojisiyle karakterini anlatması bakımından otobiyografik roman özelliği taşıyan *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanı İstanbul'la ilgili çeşitli unsurları barındırır. Mansur Bey, Karadeniz'den saltanatın merkezi olarak yücelttiği ve yıllarca hayalini kurduğu İstanbul'a gelir. Hayal kurmaya düşkün olan Mansur Bey, başka insanların hayran kaldığı Rumeli Hisarı, Anadolu Hisarı, Balta limanı gibi manzaralar karşısında sakinliğini korur. Bu güzellikler onun için tarihi birtakım eserlerden ibarettir. Romanda bazen gerçek mekân olan İstanbul'un sokakları

⁶ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete*, 11. Baskı, Dergâh Yay., İstanbul 2016, s. 188-192.

⁷ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 192-202.

⁸ Orhan Okay, *a.g.m.*, s. 296-300.

ve konakla ilgili tasvirler yapılırken bazen de olayların arka planında kalan romantik üslupla yapılan çeşitli tasvirlerle yer verilir. “Hisarlar, Sarayburnu, Hünkâr İskeleyi” gibi tarihi yerler bunlardan bazılarıdır.⁹

Recâizâde Mahmut Ekrem’in tek romanı olan *Araba Sevdası*’nda mirasyedi bir tip olan ve Batılı tarzdaki yaşama özenen Bihruz Bey’in aşkı anlatılır. Küçük yaşta babasını kaybeden Bihruz Bey, paralı hocalarla büyütülür ve Fransız modasına ilgi duyar. Onun hayatının iki temel esası ise araba sevdası ve aşktır. “Çamlıca” ve “Beyoğlu” ise araba modasının yaygın olduğu yerlerdir. Çamlıca’daki Millet Bahçesi, Bihruz Bey’in babasından kalan parayı harcadığı ve ilk gördüğü kadına âşık olduğu yerdir. Beyoğlu’ndaki gezintiler de Bihruz Bey’in özentisi olduğu Batılı hayata mensup olduğunu gösterebileceği mekânlardan biridir. Namık Kemal’in *İntibah*’ında şairane olan Çamlıca tasviri *Araba Sevdası*’nda daha gerçekçi bir boyuta ulaşır.¹⁰

Sami Paşazade Sezai tarafından yazılan *Sergüzeşt* romanı, Tanzimat yıllarında hâlâ devam eden esir ticaretini anlatır. Kafkasya’dan İstanbul’a köle olarak satılmak amacıyla getirilen Dilber’in başından geçenlere yer verilirken İstanbul’la ilgili unsurlara da rastlanır. Dilber’in satıldığı köşkler, Edirnekapı’daki konak, Asaf Paşa’nın Kadıköy Moda’daki Avrupa tarzına göre yaptırılmış evi ve İstanbul sokaklarında Dilber’in gördükleri bir ressam gibi ayrıntılı ve uzunca tasvir edilir. Mehmet Kaplan bu kadar gerçekçi tasvirlerle Türk edebiyatında Halid Ziya’nın roman ve hikâyelerinde rastlandığını söyler.¹¹ Tanzimat dönemi yazarları arasında realist çizgide duran Nabizade Nazım’ın tek romanı *Zehra*’da ise dönemin diğer yazarlarındaki Çamlıca yerine başlangıçta Boğaziçi tasvirine yer verilir ve Ayastefanos, Bakırköy, Göksu Çayırı gibi semtlerden bahsedilir. Edebiyatın pek çok türünde eser vermiş olmasına rağmen daha çok keyifli sohbet yazılarıyla bilinen Ahmet Rasim’in romanları pek öne çıkmamakla birlikte eserlerinde genel itibarıyla İstanbul’un tarihi, sosyal ve kültürel yapısıyla ilgili çok sayıda unsura rastlanır. Eski İstanbul hayatı, Beyoğlu, Galata, Üsküdar, Kadıköy ve diğer pek çok semtteki sosyal hayatı onun eserlerinde görebilmek mümkündür.¹²

Romanlarında bâtil inançlara, alafranga ve züppe tiplere ve cahillere sıkça yer veren Hüseyin Rahmi Gürpınar, İstanbul’u canlı bir unsur olarak kullanarak şehir

⁹ Birol Emil, *Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey*, Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 408-443.

¹⁰ İsmail Parlatır, *Recâî-zade Mahmud Ekrem*, Birinci Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 77-92.

¹¹ Mehmet Kaplan, “Sergüzeşt Romanı”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1*, Birinci Baskı Dergâh Yay., Şubat 1976, s. 368-383.

¹² Şerif Aktaş, *Ahmet Rasim*, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 80-106.

hayatından kesitler sunar. İstanbul'un hemen her yerini romanlarında mekân olarak kullanan yazar için Mehmet Kaplan şunları söyler:

“(…) Hüseyin Rahmi, İstanbul hayatından alınma bin bir sahne yaratır. Beyoğlu ve Tepebaşı kahve ve gazinoları, Şehzadebaşı piyasaları, Edirnekapı sefalet sahneleri, yokuşları tırmanan arabalar, eski tramvaylar, iskelelerde koşuşan halk, kenar mahalleler arasındaki dar sokaklar, cumbaları birbirine değen evler, büyük bahçelerle çevrili cinli perili konaklar, hâsılı İstanbul'un bütün köşe bucağı bu roman ve hikâyelerin içine girer.”¹³

Servet-i Fünûn dönemi yazarlarının romanlarına bakıldığında ise büyük bir kısmında İstanbul'un mekân olarak yer edindiği görülür. Romanlarda çoğunlukla aile içi sorunlara ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerine yer verildiği için kapalı mekânlar, ev içi ve eşya tasvirleri öne çıkar. Bu dönemin romanlarında Batılı yaşam tarzının yaygın olduğu Beyoğlu ve çevresiyle köşk ve yalıları görmek mümkündür. Eğlence yeri olarak Beyoğlu başta olmak üzere bu çevredeki kahveler, meyhaneler, tiyatrolar, Kadıköy, Moda, Beylerbeyi, alafranga hayat tarzının hüküm sürdüğü Nişantaşı, Pangaltı, Şişli, Büyükkada ve Erenköy'deki köşklere romanlarda rastlamak mümkündür. Servet-i Fünûn edebiyatında İstanbul sur içine ise çok az yer verilir ve bu yerler genellikle yoksulların yaşadıkları mekânlardır.¹⁴ Batılı anlamda Türk romanının en başarılı örneklerini veren Halid Ziya Uşaklıgil'in romanlarında İstanbul'un şehir hayatına, semtlerine, tarihi ve sosyokültürel yapısına dair pek çok unsur yer alır. *Bir Ölü'nün Defteri*'nde Beylerbeyi ve Çamlıca; *Ferdi ve Şürekâsı*'nda Eminönü; *Mai ve Siyah*'ta Beyoğlu, Erenköyü, Tepebaşı; *Aşk-ı Memnu*'da ise Boğaziçi önemli mekânlardandır. *Nesl-i Ahir*'de ise II. Abdülhamit dönemindeki İstanbul hem sevilen hem de gerilimli siyasi ortamı nedeniyle olumsuz yönleriyle ele alınan bir şehirdir.¹⁵ Genellikle *Eylül*'ün yazarı olarak akıllarda kalan Mehmet Rauf'un eserlerinde de İstanbul'u görmek mümkündür.¹⁶ *Eylül*'de İstanbul'un çeşitli semtlerine yer verilmekle birlikte Boğaziçi ana mekândır denilebilir. Bakırköy'deki bir köşkte aileleriyle birlikte oturan ve çocuklarını kaybeden Suat ve Süreyya, Süreyya'nın isteğiyle Boğaziçi'ndeki bir yalıda yaşamaya başlarlar ve olaylar burada gelişir. Boğaziçi romanda tabiatıyla öne çıkan bir yerdir. Yazarın bu eserinde sosyal temlere yer vemediğini belirten Murat Koç,

¹³ Mehmet Kaplan, “Türk Edebiyatında İstanbul”, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2*, Üçüncü Baskı, Dergâh Yay., Kasım 1997, s. 51.

¹⁴ Orhan Okay, *a.g.e.*, s. 296-300.

¹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Kıyak, *Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında İstanbul*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.

¹⁶ Mehmet Rauf'un eserlerinde bahsedilen İstanbul'un semtleri ve mekânları için bkz. Rahim Tarım, *Mehmed Rauf Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Birinci Baskı, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 226-229.

Boğaz'ın daha çok kişisel meselelere yeren yazarlar için bir kaçış mekânı olduğunu ve “Servet-i Fünûn edebiyatını dar mekândan ve onun dramatik geriliminden kurtaran en önemli unsur” un Boğaziçi olduğunu söyler.¹⁷ Hüseyin Cahid Yalçın'ın *Hayal İçinde* romanında ise Rum kızlarına âşık olan bir öğrencinin hayal kurduğu mekânlar Büyükkada ve Tepebaşı gazinosudur.¹⁸

İkinci Meşrutiyet'ten sonra Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Refik Halit Karay'ın romanlarında İstanbul'un pek çok semtine ve işgal yıllarındaki İstanbul'a yer verilir. Bu yazarlar, Servet-i Fünûn döneminden farklı olarak, ferdî meselelerden ziyade toplumsal gerçeklere de yer verirler. Halide Edip Adıvar'ın romanlarında Doğu ve Batı meseleleri, eski-yeni ve alaturka-alafranga çatışmalarından dolayı İstanbul'a dair çeşitli mekânlar sembolik anlam taşır. *Sinekli Bakkal*, *Âkile Hanım Sokağı* ve *Sevda Sokağı Komedyası*'nda istibdat devrinden 1955'lere kadar Fatih ve Aksaray semtlerindeki değişim yansıtılır.¹⁹

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun romanlarında İstanbul önemli bir mekândır. Yazar *Kiralık Konak*'ta 1908-1918 yılları arasında Türk insanındaki değişimleri ve aile hayatını anlatır. Konak hayatının yerini apartmanın aldığı romanda Cihangir, Büyükkada, Kasımpaşa, Beyoğlu'ndaki eğlence yerleri ve Şişli'deki apartman dairesi önemli mekânlardır. *Nur Baba*'da ise Osmanlı Devlet zamanında önemli bir yeri olan tekke vb. yapıların yirminci yüzyıldan itibaren eski önemini yitirdiğini gözler önüne serer. Romanın önemli üç mekânı İstanbul'daki Nur Baba tekkesi, Nişantaşı'ndaki konak ve yalıdır. *Hüküm Gecesi*'nde ise İttihat ve Terakki Partisi İstanbul'u ile siyasi gözlemlerine yer verilir.²⁰ *Sodom ve Gomore*'de işgal İstanbul'undaki ahlâki çöküşe dikkat çeker.

Eserlerinde İstanbul'a en çok yer veren yazarlardan biri olan Refik Halit Karay'ın romanlarında İstanbul'u çeşitli yönleriyle yer alır. II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet yılları, erken dönem Cumhuriyet yıllarının İstanbul'u başta olmak üzere II. Dünya Savaşı ve sonrasının İstanbul'unun da anlatıldığı görülür. Tarihi yapılardan

¹⁷ Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatı'nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, İstanbul 2005, Eren Yay. s. 45-46.

¹⁸ Mehmet Kaplan, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁹ Orhan Okay, *a.g.m.*

²⁰ Şerif Aktaş, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Birinci Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 62-77.

kurumlara, alışveriş ve eğlence yerlerinden meskenlere kadar İstanbul'u canlı bir unsur olarak Karay'ın romanlarında görmek mümkündür.²¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki romanlarda İstanbul'la ilgili olarak, Mütareke dönemine ve Anadolu'ya İstanbul'dan bakışa yer verilir. Anadolu'daki halkla tanışan İstanbullu aydınlar, eski olana ve İstanbul'a karşı Ankara'nın yüceltilmesi ve savaş yıllarından sonra İstanbul'da görülen ahlaki çöküntü ele alınır.²²

Mithat Cemal Kuntay'ın tek romanı olan *Üç İstanbul*'da (1938) ise İstanbul'un üç ayrı dönemi anlatılır. Dönemin siyasi meseleleri başta olmak üzere II. Abdülhamit, II. Meşrutiyet ve Mütareke yıllarının İstanbul'undan bahsedilirken aynı zamanda İstanbul'a ait tarihi, sosyal ve kültürel pek çok unsura da yer verilir.²³

Cumhuriyet dönemi İstanbul'unu doğal güzellikleri ve eski İstanbul hayatıyla en güzel anlatan yazarların başında ise Abdülhak Şinasi Hisar ve Ahmet Hamdi Tanpınar²⁴ gelir. Abdülhak Şinasi Hisar, *Ali Nizamî Bey'in Alafrangalığı ve Şeyhliği*, *Fahim Bey ve Biz* ve *Çamlıca'daki Eniştemiz*'de Boğaziçi, Çamlıca ve Büyükkada'daki eski yalıları, konakları, köşkleri ve buralardaki eski yaşamı ayrıntılarıyla sanatkârane bir şekilde anlatır.²⁵

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın, *Sahnenin Dışındakiler* romanında Millî Mücadele yıllarının İstanbul'u anlatılır. Yazarın doğduğu yer olan Fatih'le Şehzadebaşı arasındaki ev romanda önemli bir mekândır ve ayrıntılı olarak tasvir edilir. *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde Cumhuriyet yılları söz konusu olmak birlikte romanın bir bölümünde aynı semtler geçer. *Huzur* romanında ise İstanbul'a geniş yer verilir. Nuran ve Mümtaz arasındaki aşkın harekete geçmesinde önemli bir işlevi olan Boğaziçi'ni, İstanbul'un kenar mahallelerini, Şehzadebaşı'nı romanda mekân olarak görmek mümkündür. "Ahmet Hamdi Tanpınar'ın romanları arasında mekân olarak İstanbul'a en çok yeren eserin" *Huzur* olduğunu söyleyen Orhan Okay, *Beş Şehir*'deki İstanbul'un bu romana, "şahısların aşk ve ilişkilerinin; musiki, resim, hat, mimarî ve bütün estetik ve kültür

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kaan Yalnız, *Refik Halit Karay'ın Romanlarında Toplumsal Değişim ve Mekânsal Dönüşüm Sürecinde İstanbul*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.

²² İnci Enginün, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Birinci Baskı, Dergâh Yay., Haziran 2001, s. 239-241.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Berna Akyüz Sizgen, *Mithat Cemal Kuntay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında İstanbul*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2009.

²⁴ Türk edebiyatında İstanbul'un yanı sıra eserlerinde şehir ve şehre ait pek çok unsura yer veren yazarlardan biri Ahmet Hamdi Tanpınar'dır. Tanpınar'ın eserlerinde ele aldığı şehirler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Mehmet Güneş, *Şehre Yansıyan Medeniyet Edebiyata Yansıyan Şiir Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Eserlerinde Şehir*, Hece Yay., Birinci Baskı, Ankara, 2018.

²⁵ Mehmet Kaplan, *a.g.m.*, s. 57

birikimlerinin tabii bir dekoru olarak” girdiğini ifade etmesi”²⁶ şehrin romana bir mekân olmasının yanı sıra canlı bir unsur olarak çok çeşitli yönleriyle yansıdığını gösterir niteliktedir.

Cumhuriyet dönemi Türk romanında özellikle 1940’lı yıllardan sonra yeni temalar etrafında şekillenen eserler yazıldığı görülür. İkinci Dünya Savaşı’nın etkisi, ihtilâller, siyasi meseleler, Anadolu’dan İstanbul’a göç, göçle birlikte şehirde görülen gecekondulaşma, işçiler, tarihî konular ve kadın gibi pek çok tema romanlarda işlenir. 1980’den sonra ise önceki temalara yer verilmekle beraber, eski İstanbul’a özlem ve köyden gelen göçle birlikte İstanbul’un değişen çehresinden şikâyet, günlük hayattan kesitler, yıllar içerisinde romanlarda farklı temalara yer verilse de İstanbul’un daima ele alındığını gösterir.²⁷

²⁶ Orhan Okay, *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, Birinci Baskı, Dergâh Yay., Şubat 2010, s. 174-175.

²⁷ İnci Enginün, *a.g.e.*, s. 242-243.

2. PEYAMİ SAFA’NIN ROMANLARINDA İSTANBUL

Bu bölümde bir İstanbul yazarı olan Peyami Safa’nın *Sözde Kızlar*, *Şimşek*, *Mahşer*, *Bir Akşamdı*, *Cânân*, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, *Fatih-Harbiye*, *Bir Tereddüdün Romanı*, *Biz İnsanlar*, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu*, *Yalnızız* ve *Cumbadan Rumbaya* isimli on iki romanı genel hatlarıyla ve romanlarda geçen “mekânlar” olay örgüsüyle bağlantılı olarak ele alınmıştır.

2.1. SÖZDE KIZLAR²⁸

Sözde Kızlar, Mütareke yıllarının İstanbul’unda babasını aramak için şehre gelip ahlaki çöküntü ve yozlaşmanın içinde kendini bulan genç bir kızın mücadelesini anlatır. Yazar, İstanbul’u çok yönlü olarak ele alır ve şehrin siyasi ve sosyal durumuna yer verir. Romanda farklı şehirler de zikredilmekle birlikte ana mekân İstanbul’dur. Mütareke yıllarının İstanbul’unda ahlaki çöküntü ifade edilirken çeşitli semtler üzerinden okuyucuya mesaj verilmek istendiği görülür. Yazarın eserlerinde sıklıkla işlediği Doğu-Batı çatışmasının da yer aldığı romanda, mekânlar ve kişiler bu amaca uygun olarak tasarlanır. Savaşa duyarsız kalan, zevk ve eğlence içinde yaşayan tipler Beyoğlu ve Şişli’dedir. Geleneksel hayatı benimseyip manevi değerlerine bağlı olanlar ise Cerrahpaşa ve Şehzadebaşı çevresinde toplanmışlardır.

Mebrure, Beşiktaş’ta doğmuş olmasına rağmen küçük yaşta annesi ve babasıyla birlikte Manisa’ya gider. Daha sonra eğitim amacıyla gittiği İzmir’den tekrar Manisa’ya döner ve bu sırada İzmir ve Manisa Yunanlılar tarafından işgal edilir. Babasının esir düşmesi üzerine Bursa’ya kaçmak zorunda kalır ve bir müddet sonra babasını bulabilmek ümidiyle İstanbul’a gider. Mebrure, İstanbul’a geldiği ilk gün sokak sokak uzaktan akrabası olan Nafi Bey’in Şişli’deki “Üç katlı, kâgir, pembe boyalı bir ev” (s.10) olarak tarif edilen köşkünü aradığı için yorgun düşmüş ve köşkü bulduktan sonra burada dinlenme şansını elde edebilmiştir. Hem beden hem de ruhen yorgun, fakirlik içinde olan Mebrure için bu köşk ilk günler huzurun ve refahın mekânı gibidir. Bu sebeple Şişli’deki köşkün “tavan süsleri, zarif eşyaları, iki seneden beri ilk defa yattığı rahat, geniş karyola, bembeyaz, temiz örtüler, yastık yüzleri, bütün bu refah duygusu

²⁸ *Sözde Kızlar*’ın ilk baskısı 1923’te Orhaniye matbaasında yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, Ötüken Neşriyat, 42. Basım, İstanbul, 2016.

veren şeyler” (s.14) Mebrure’de yaşamak ve mücadele etmek isteğini doğurur. Mebrure’de uzun zamandır uzak kaldığı rahatlık, temizlik ve güzel kıyafetlerin verdiği etki uzun sürmez. Genç kız, babasını aramanın yollarını öğrenmek için harekete geçer. Bu sırada Nevin’in erkek kardeşi Behiç’le tanışan Mebrure’nin etrafındaki olumsuz tipler artmaya başlar. Mebrure, vakit kaybetmeden babasını bulabilmek için “Muhacirîn İdaresi”ne (s.24) gider. “Kocasının kesildiğini, oğlunun hastalıktan öldüğünü, kulübesinin yıkıldığını görmüş” (s.26-27) insanların bir lokma ekmek için sığındıkları Muhacirîn İdaresi’nde Mebrure, Manisalı İhsan Efendi adındaki birinin Davutpaşa barakalarında bulunduğunu öğrenir. Babasına çok yaklaştığını anlayan Mebrure’nin bu sevinci de uzun sürmez. Çünkü bu isimle barakada kayıtlı olan kişi altı ay kadar önce Davutpaşa’dan ayrılmıştır. Genç kızın öğrendiği yeni bilgi ise İhsan Efendi olarak bilinen kişinin Zeytinburnu’ndaki bir fabrikada işçi olarak çalıştığıdır. Akşam köşke dönen Mebrure için daha önce karşılaşmadığı ahlâksız davranışlar bir bir kendini göstermeye başlar. Bunlardan biri Behiç’in Mebrure’ye yaklaşmaya çalışmasıdır. Mebrure bir yandan babasının izini sürerken diğer yandan köşk ahalisiyle mücadele eder. Bu arada Mebrure Zeytinburnu’ndaki fabrikadan da bir sonuç alamaz ve gazetelere ilan verir.

Mebrure, gazetelere verdiği ilanlarla meşgulken, içinde yaşamak zorunda olduğu köşkte Nevin’in verdiği dâvetle kendi değerleriyle uyuşmayan düşmüş tiplerle tanışır. Savaşa kayıtsız kalan insanların hepsi İstanbul’daki bu köşkte toplanmış gibidir. Erkeklerin Mebrure ile yakınlaşmaya çalışmaları, birbirlerine kadınlarla olan evlilik dışı ilişkilerinden bahsetmeleri İstanbul’daki bir grup insanın ahlâkî açıdan yozlaşmış olduklarını gösterir. Dâvettekilerin arasına sonradan karışan “zeki, açık fikirli, münevver bir genç” (s.61) olan Nadir ise, memleketin gerçeklerini söylemek üzere gelmişçesine köşke giriş yapar. Yunanlıların Bursa’da taarruza geçtiklerinden bahsetse de bu mesele Mebrure dışında kimsenin ilgisini çekmez. Roman boyunca olumlu ve olumsuz tipler ile bunların yaşam tarzları farklı mekânlar üzerinden verilmeye devam eder. Şişli’deki köşk ve içindeki yozlaşmış insanların ahlâki çöküşü ile tamamen olumsuz bir mekân çizilmişken, farklı semtlerde yaşayıp köştekilerin ağına düşenlere de yer verilir. Muhafazakâr kültürün hâkim olduğu Cerrahpaşa gibi bir yerden Şişli’deki köşke giderek Behiç’in oyununa gelen sözde kızlardan biri Belma’dır. Zira Belma romanın sonunda yaptığı itiraflarla Mebrure’nin sözde kızlar kervanına katılmasını engeller. Şehzadebaşı sinemalarından etkilenen Belma uzun zamandır aktrisliğe heves

eder. Hatta bu uğurda kutsal saydığı her şeyden vazgeçmeye razıdır. Yaşadığı hayattan ve ailesinden nefret eden Belma, Avrupai yaşama özendikten sonra Şişli'deki köşke sık sık gider. Burada Behiç'in yardımlarıyla özendiği hayata dair birkaç şey öğrenir ve sonunda onun metresi olur. "Cerrahpaşalı Salih" (s.86) olarak bilinen ve başta Behiç olmak üzere Şişli'deki köşkten kız kardeşi Belma'nın uzak durmasını isteyen Salih, Şişli, Beyoğlu gibi İstanbul'un tehlikeli gördüğü yerlerini söyleyerek uyarılarda bulunur. Aslında Cerrahpaşa'da geleneksel bir hayatın içinde yaşayan Hatice, Batılı yaşam tarzına özenir. Şişli ve çevresinde kendini Belma olarak tanıtip içine girdiği "muhit"e uyum sağlar. Babaları Mustafa Efendi ise Belma ve Salih'in eğlence hayatlarından, eve geç gelmelerinden sıkılır ve yaşadıkları muhitin gerekliliklerine, "dini bütün Müslüman, mü'min adamlar"ın (s.88) oturdukları Cerrahpaşa'ya uyum sağlamalarını ister.

Mebrure, daha önce hiç karşılaşmadığı zevk düşkünü insanların ahlaksızlığını gördükçe köşkün tehlikeli bir yer olduğunu iyiden iyiye anlamaya başlar. Ancak gidecek başka yeri olmadığı için sokaklarda daha tehlikeli yollara düşmektense bir süre daha burada yaşamak zorundadır. Babasını aramaya devam ederken Mebrure'ye yardım eden Nadir'in Şehzadebaşı'ndaki evi, Şişli ve çevresindeki yaşamın tam tersi özellikler gösterir. "Vefa'ya inen sokaklardan birinde, üç katlı, yüzü kararmış, pencereleri geniş, büyük bir eski Türk evi" (s.75) olarak bahsedilen ev Nadir'in annesiyle birlikte yaşadığı yerdir. Mebrure, Nadir'in Şehzadebaşı'ndaki evinde, "Halis Anadolulu" (s.80) bir genç olarak ifade edilen Fahri ile tanışır. Memlekete duyduğu sevgiyi heyecanla dile getiren Fahri, Mebrure'nin ilgisini çeker. Üstelik Fahri, Mebrure'nin babasını da tanımaktadır. Böylece Fahri ve Nadir, Mebrure'nin babasını bulmasında onun yol arkadaşı olurlar. Fahri, Vefa'da yalnız başına bir odada yaşar. Fahri'nin yaşadığı oda, bir ağaç kabuğundan farklı olmayacak derecede fakirdir. Bir taraftan Mütareke yıllarında İstanbul'un bir tarafında savaşa kayıtsız kalanlar, zevk ve eğlence peşinde koşanlar, ahlâk dışı davranışlar sergileyenler refah içinde yaşarken, diğer taraftan vatansever ve ahlâklı olanlar zor şartlar altında yoksul semtlerde hayatlarını sürdürmeye çalışırlar. Bu arada Behiç Mebrure'yi tuzağına düşürmeye çalışırken Fahri ve Nadir genç kızın "sözde kızlar" kervanına katılmasını engellemeye çalışırlar. Bir gün Fahri ve Mebrure, Şişli'deki âdilikten uzak tabiatıyla öne çıkan ve huzurlu bir yer olan Çamlıca'ya gezintiye çıkarlar. Olumlu bir mekân olarak çizilen Çamlıca Mebrure'yi oldukça etkiler ve tehlikelerle dolu köşkten bir süreliğine uzaklaşmasını sağlar. Mebrure'ye yaklaşma

planlarını sürdüren Behiç ise otomobille Yeşilköy'e gitmeyi teklif eder. Bu gezinti sırasında Behiç, Mebrure'ye İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya yerleşip birlikte yeni bir hayat kurmayı teklif eder. İstanbul'un Şişli gibi karışık muhitlerinden kurtulmak istediğini belirten Behiç'in sözleri, Mebrure'yi bir süre düşündürür. Babasını bulmak için Behiç'le Anadolu'ya gitmek iyi bir fikir olsa da hemen cevap vermez. Bu arada Mebrure, Salih'in tımarhaneye yatırıldığı haberini alır ve Behiç'in de içinde bulunduğu mevzuyu yakından öğrenmek ister. Bu yüzden Salih'in kardeşi Belma'nın kaldığı Cerrahpaşa'daki eve gider. Burada Belma'nın Behiç'le yaşadıklarını anlatması Mebrure için bir dönüm noktası olur. Babası hoca olan, annesi İstanbul'u sadece Cerrahpaşa'dan Mahmutpaşa'ya kadar bilen ve kendisi Cerrahpaşa'nın bir mahallesinde büyüyen Belma bir gün Behiç'i görür ve hayatı değişir. Cerrahpaşa kızıyken, Beyoğlu kadını olan, manevi değerleri hiçe sayan ve günah olarak görülen her şeyi yapan Belma, kendisine yol gösteren kişinin Behiç ve Şişli'deki köşk olduğunu anlatır. Belma, yaşadığı geleneksel hayattan tamamen farklı olarak Şişli gibi farklı muhitlerin ve buradaki yaşamların tesirinde kalır. Behiç'i tanıdıktan sonra kurtulacağını sanan Belma, bir anda kendi ailesinden ve mahallesindeki mescitten dahi tiksiniyor Şişli ve çevresindeki hayatı kurtuluş kapısı zannediyor. Sonunda Behiç'in metresi olarak sözde kızlar kervanına katılır. Bir gün hamile olduğunu öğrenen Belma durumunu çevresinden gizlemek için Vaniköy'de kalmaya başlar. Behiç'ten olan bebeği hastalıklı bir şekilde burada dünyaya gelir. Behiç kazdığı bir çukura bebeği gömerek cinayet işler. "Vaniköyü'nün o vahşi, ıssız evinde" (s.193) yaşadıklarını Mebrure'ye anlatan Belma hasta yatağında ölmeden önce "Boğaziçi'nin ıssız bir korusunda gece yarısı işlenmiş büyük bir günahın itirafı" (s.212) olan mektubu bırakır. Böylece zabıta bu mektubu okuduktan sonra Behiç'in peşine düşecek ve pek çok insanın hayatı kurtulacaktır. Cerrahpaşa'da başlayan bir yaşamın Şişli'de uğradığı değişimleri ve felâketle biten sonu gören Mebrure, iki muhit arasındaki uçurumu daha iyi anlar. Romanın sonunda ise nihayet babasından haber alan Mebrure, Fahri ile Anadolu'ya gitme kararını alır.

2.2. ŞİMŞEK²⁹

Aile içindeki ihanetlerin ve bu ihanetler sonucunda yıkılan hayatların konu edildiği romanda İstanbul'un çeşitli mekânlarına yer verilmekle birlikte olaylar daha çok ev içinde geçer. Müfid'in eşi olan Pervin'in, yine Müfid'in dayısı olan Sacid'le

²⁹ *Şimşek*'in ilk baskısı 1923'te Semih Lütfi Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Şimşek*, *Ötüken Neşriyat*, 19. Basım, İstanbul, 2016.

yasak ilişkisi ve Müfid'e ihanet etmeleri üzerine kurulu olan olayların anlatıldığı romanda, Bağlarbaşı'ndaki köşk ve Çengelköy'deki ev iki önemli mekândır. Bu mekânlar genel olarak roman kişilerinin ruh hâllerinin anlatılmasında yardımcı bir işleve sahiptir.

Müfid ile henüz iki aydır evli olan Pervin'in, "mariz" (s.8) yani hastalıklı olarak nitelendirilen kocasıyla evliliğe bir türlü alışamaması ve yaşadığı kasvetli hava, Bağlarbaşı'ndaki köşkün üzerine sinmiştir. Sacid'in babası Mahmut Paşa zamanında bu köşkü insanlardan kaçmak için yaptırır. Abdülhamid devrinde kendisine istediği görev verilmeyince adeta hayata küsen Mahmut Paşa, ölene kadar bu köşkten çıkmaz. Büyüklerin teker teker ölümünden sonra Sacid'in kontrolüne geçen köşk, âdeta onun karakterini ortaya koyan bir hüviyete bürünür. Hayatının büyük bir kısmını kadınlarla eğlenerek geçiren Sacid, Pervin'i de bu yolla köşke sokar. Pervin, dâvetten dâvete koşan ve "düşmüş" sayılabilecek kadınlar arasında yaşamasına rağmen onlardan daha gençtir ve macera dolu bir hayatı olmamıştır. Duygu durumu ve davranışları her an değişen Pervin'e Sacid ilk zamanlar yaklaşırsa da bir süre sonra onu kendine bağlar. Bu münasebetten haberi olmayan Müfid ile evlenen Pervin köşkü çok sever. Hatta evliliklerinin ilk ayında köşkten hiç ayrılmazlar ve bahçede, koruda gezintiye çıkarlar. Zira köşk, İstanbul'un en büyüklerinden biri olup arka kısmı Çamlıca'ya kadar olan bölgeyi, bağ ve bostanları görececek konumdadır.

Köşkte hâkim olan akşam karanlığı ve Sacid'in Pervin'le yakınlaştığı kısımlar, bu köşkte saklanan/gizlenen bir durumun olduğunu ve ihanetin varlığını gösterir. Şüpheli bir karaktere sahip olan Müfid ise, Pervin'in her sözünün altında yalan arar. Hatta dayısından da şüphelendiğini açıklasa da Pervin daima inkâr eden ve galip gelen taraf olur. Müfid'in karısı ve dayısından duyduğu şüpheler yaşadığı yeri çekilmez kılar. Mahmut Paşa'nın hayatta olduğu yıllardan beri bu köşkün insan ruhuna kasvet veren tarafları da vardır. Köşkün en alt katı karanlıktır ve Paşa'nın zamanından beri eşyasız bırakılmıştır. "Bu binanın garabetlerinden biri de iç içe geçme birçok dehlizleri bulunmasıdır" (s.24) Müfid, dedesi hayattayken onda kimselerin bilmediği tuhaflıklar olduğunu düşünür ve ölmüş olmasına rağmen hâlâ ondan korkar. Müfid'in korkularını uyandıran geçmiş, âdeta köşke sinen bir ruh gibidir. Köşkün tuhaf gölgelerle dolu olduğunu düşünen Müfid, alt katlara hiç inmez. Müfid'in ruhsal durumunun her an bir felâketle karşılaşacak şekilde olması ve şüpheli bir tavırla hareket etmesinin altında yatan temel neden çocukluğundan beri yaşadığı Bağlarbaşı'ndaki köşktür. Müfid,

Pervin'e doğduğundan beri yaşadığı bu köşkten ayrılmak istediğini söylese de bir türlü onu ikna edemez. Yıllardır korku duyduğu bu köşkten ayrılamamasının sebeplerini kendisi de tam olarak bilmesede dayısının bu karara saygı duymayacağını düşünür. Çünkü Sacid, köşktekileri egemenliği altında tutmak ister ve buradan ayrılmanın Sacid'e isyan etmekten bir farkı yoktur. Müfid'in köşkten ayrılma kararına Pervin'den de destek gelir ve bir akşam yemeğinde İstanbul ulaşımındaki sorunlar öne sürülür. Pervin ve Müfid'in ortak kararı Avrupa yakasında oturmaktır. Müfid ve Sacid arasında bu meseleye dair geçen tartışmadan sonra, Pervin kocasının masumiyeti karşısında kendisini suçlu hisseder. Köşkten ayrılmak sorularına cevap vermemesi Müfid'in Pervinden daha çok şüphelenmesine neden olur. Pervin bu köşte bir maceranın içinde olduğunu düşünür. Ona göre Müfid ve Sacid yanyana geldikleri zaman bir erkeğin yerini tutarlar.

Sacid ve Pervin'in on beş günde bir köşke dostları gelirler. Bunların arasından yalnızca Ali, Müfid'in yaşadığı bunalımı anlamaya çalışır. Ali, Sacid ve Müfid arasındaki mücadelenin nedenleri arasında "İstanbul, Türklük ve insanlık cemiyeti" (s.63) gibi unsurların olduğunu düşünür. Köşk, davetlerde bir araya gelen ve birbirine göz koyan kadın ve erkeklerin eğlence âlemine çevirdiği bir yer haline gelir. Bu tiplerden hoşlanmayan Müfid, hepsinin kendisinden bir şeyler sakladığını düşünür ve "Bütün bu cemiyeti darmadağın etmek" (s.66) ister. Müfid, içinde bulunmak istemediği bu insanlardan Pervin'i çekip uzaklaşmak istediğini Ali'ye anlatır. Hem mekân/semte anlamında hem de topluluk anlamında kullanılan "muhit" (s.72) romanda önemli bir işlevi üstlenir. Muhitle kastedilen köşteki dejenere topluluktan başkası değildir. Müfid'e köşkten ayrılma konusunda yol gösterici rolü üstlenen Ali'nin de muhitten çekindiği görülür. Çünkü muhit, aralarından koparılabilecek olan Pervin'i rahat bırakmayacak ve türlü dedikodulara sebep olacaktırlar. Pervin'in açıklarını yakalayan ve ondan iyice şüphelenen Müfid, köşkün içinde yabancı bir insan gibi yaşamaya başlar ve sadece mecbur kaldıkça Pervin'le konuşur. Ayrıca geceleri çok az uyur ve şüpheleri onu iyice hasta eder. Bir gün Pervin'in arkadaşı Behire'ye rastlar ve onunla konuştuktan sonra kesin karar verir. Behire, Pervin'in Müfid'e ihanet ettiğini açıkça söylemese de îma eder. Sonunda Müfid, Çengelköy'ndeki teyzesinin yanına gider. Yalnız kalmak istediği zamanlarda doğanın güzelliğine sığınan Müfid için Çengelköy de benzer özelliklere sahiptir. "Pencereleri sarmaşıklarla örtülü, odaları yeşil ışıklarla dolu, ferah, geniş, sessiz ev" (s.169) Müfid için uzun uzun düşüneceği, sıkıldığı kalabalıktan

uzaklaşacağı ve ruhunu dinlendireceği huzurlu bir mekândır. Sabahları uyandığı zaman karşısında tabiatın her türlü güzelliğini seyreden Müfid, bir gün Vaniköyü yakınındaki rasathane tepesine gider ve İstanbul'u izler. Boğaziçi'nin durgunluğu, insansız yollar ve ağaçlarla şehrin sessizliği onu bir rüya âlemine sürükler. Bir süre Çengelköy'de vakit geçiren Müfid, Pervin'e hasret duymaya başlasa da yalnız kalmak ister. Aynı çatı altında kimseyle kalmaya tahammül edemeyen Müfid, şehirde oturmak bile istemez. Şehir onun için baş döndürücüdür. "Dört yol ağzında, insanların, tramvayların, otomobillerin ve arabaların kaynağı, o keskin sesler, o hızlı ve telikeli bin hareket, o seyyar ışık tufanları, o cehennemî gürültü" (s.184) Müfid için şehirde yaşamayı çekilmez kılar. Müfid'in köşkü terk etmesi ve mektupla geri dönmeyeceğini bildirmesi üzerine Pervin, bir erkek tarafından terk edilmenin ve suçlu olmanın verdiği rahatsızlıkla Çengelköyü'ne gider. Burada ayrılmaya dair geçen tartışmadan sonra Müfid iyice hastalanarak yatağa düşer. Çengelköy bu kısımdan itibaren gerilimin arttığı bir mekân haline gelir. Müfid'le ilgilenen bir doktor, biraz iyileşir iyileşmez hastanın İstanbul'un karmaşa ve gürültüsünden uzak ve sakin bir yer olması sebebiyle Ada'ya gitmesi gerektiğini tavsiye eder. Müfid o kadar çökmüştür ki Ada'ya gidecek güç bile kendisinde yoktur. Bu arada Müfid hasta yatağında hayaller görmeye devam ederken Pervin onu görmeye gelir. Karısının varlığıyla biraz iyileşen Müfid kendisini görmeye gelen Sacid'le yüzleşmeye çalışsa da inkârla karşı karşıya kalır. Müfid, hasta yatağında uyuduğu bir sırada çakan bir şimşekle aydınlanan odada Sacid ve Pervin'i yakalar. Müfid, Sacid'in peşine düşer ve ikisi arasında geçen boğuşmadan sonra Pervin onların cesetleriyle karşılaşır. Bu olaydan sonra çıldıran Pervin hastaneye yatırılır. Bir ölüden farksız olan Pervin her şimşek çaktığında hastane odasında, Çengelköy'deki evde yaşanan dehşetli geceyi hatırlayıp çığlık atar.

2.3. MAHŞER³⁰

Mahşer'de Çanakkale'de yaralanan ve gazi olarak İstanbul'a dönen Nihad'ın başından geçenler anlatılır. Bir mahşer yeri olarak gördüğü cepheden İstanbul'a kavuştuğunda her şeyin yolunda gideceğini zanneden Nihad hiç beklemediği olaylarla karşı karşıya gelir. Şehirdeki insanların savaşa kayıtsızlığı ve yolsuzlukları, belli semtler ve kişilerle bağlantılı olarak verilir. Nihad'ın hayatta kalmak için mücadele ettiği şehir olan İstanbul asıl mahşer yeridir. Yazarın diğer romanlarında da olduğu gibi

³⁰ *Mahşer*'in ilk baskısı 1924'te Orhaniye matbaasında yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Mahşer*, Ötüken Neşriyat, 25. Basım, İstanbul, 2016.

olaylardan bahsedilirken birbirine zıt mekânlar üzerinden örnekler verilir. Siyasi hayatın şehirdeki izleri, haksız kazançla refah içinde yaşayanların mekânları ve İstanbul'daki yoksul hayatlar bahsedilenler arasındadır. Beyoğlu, Nişantaşı, Galatasaray, Fatih, Cibali gibi semtlere yer verildiği görülür.

Çanakkale cephesinden İstanbul'a dönen Nihad, şehre kavuşmanın verdiği sevinç içindedir. İstanbul, kavuşulan bir sevgili olarak ifade edilse de Nihad şehre ayağını basar basmaz zorluklar da kendini göstermeye başlar. Harbin verdiği yorgunluk ve karnının açlığını duyarak sevinçle her köşesini dolaşmak istediği İstanbul'da Fatih'e kadar giden Nihad, yanında kalmayı düşündüğü ve "teyze" (s.9) olarak bahsedilen uzak akrabasının ölüm haberini alınca ortada kalır. Teyzesinin evinden hüsrarla ayrılan Nihad, genellikle yoksul insanların yaşadığı Cibali'de oturan arkadaşı Faik'in kulübeye benzeyen evine sığınır. Burada insanlar yoksul olmalarına rağmen elindekileri paylaşabilen yardımseverlerdir. Zira Faik ve babası, Nihad'ın rahat uyuyabilmesi için ellerindeki tek yataktan vazgeçip bir minder üstünde geceyi geçirirler. Nihad, cephede başından geçenleri ve omuzundan kurşun yiyip ameliyat olduğunu Faik'e anlatır. Çanakkale'ye gitmeden önce öğretmenlik yapan Nihad, yine aynı işi bulacağını düşünerek yollara düşer. Maarif Nezareti'nde yolsuzluklarla karşılaşan Nihad, kendisi işe alınmazken gözleri önünde başkalarının kayırıldığını görür. Resmî dairelere başvurdukça ümidi iyice zayıflar ve son olarak tüccar yazıhanelerine gider. Buradaki hanlardan birinde karşılaştığı Seniha Hanım adındaki kadının kızına öğretmenlik yapmak üzere teklif alır. Nihad'ın çalışacağı yer Beyoğlu'ndaki bir apartmandır. Faik'in Cibali'deki eviyle zıt özellikler gösteren bu apartman savaşa kayıtsızlığın, refahın, yolsuzlukların ve türlü kötülüklerin mekânıdır. Burası aynı zamanda yerlilerin yanı sıra Alman askerlerin, Fransızca konuşanların dâvet edildiği ve "sosyete" (s.46) olarak adlandırılan bir grup insanın toplandığı bir yerdir. Nihad, bu apartmanda Muazzez isimindeki bir genç kıza âşık olur. Annesi ölünce küçük yaşlardan itibaren bu apartmanda, Seniha Hanım ve Mahir Bey'in yanında kalan Muazzez, onların aksine "ahlâklı" bir insandır. Her ne kadar Beyoğlu'nun yeni konut tiplerinden olan apartmanda yetişmiş olsa da çevresindeki kötülüklerden kendini korumuştur.

Seniha Hanım'ın, Milletvekili Alâddin Bey'le yakın ilişki kurarak kocası Mahir Bey'in zimmetine geçirilmek üzere yolsuzluğa başvurması gibi pek çok ahlak dışı olaya şahit olan Nihat ve Muazzez Beyoğlu'nda bir araya gelmeye başlarlar. Aslında Muazzez'e ait olan apartmanın nasıl üstüne konulduğu ve halkın parasının nasıl

yendiğini öğrenen Nihat zamanla Seniha Hanım ve Mahir Bey'in çevirdiği kirli işleri yakından öğrenir. Seniha Hanım ve Mahir Bey'in Muazzez'i maddi çıkarlar uğruna Alâaddin Bey'le zorla evlendirmek istemeleri üzerine, aralarında anlaşılan Nihad ve Muazzez bir gün Beyoğlu'ndaki apartmandan gizlice kaçarlar. Gidilecek tek yer Nihad'ın cepheden İstanbul'a döndüğünde sığındığı bir liman olan Faik'in Cibali'deki evi olur. Beyoğlu'ndaki bir apartmanda yaşamış Muazzez için burası "çoktandır görmediği bir viran Türk evi"dir. Nihad ve Muazzez'in kaçımları üzerine, Nihad'ın arkadaş çevresinden Necdet, tüm arkadaşlarını Bağlarbaşı'ndaki harap bir eve davet eder. Şehrin gürültüsünden uzak ve tabiatla iç içe Bağlarbaşı'ndaki eğlence gecesinden sonra Nihad ve Muazzez iyice yakınlaşır. Fatih'te "altı odalı bir evin iki oda selâmlığını" (s.173) tutarlar ve nikâhları kıyılır. Ancak refah içinde büyüyen Muazzez her ne kadar Nihad'ı sevse de lüks yaşama ve şehir hayatına dair bazı özlemler içinde belirmeye başlar. Fatih'teki yoksul sayılabilecek evdeki yeni yaşam, Muazzez'in Beyoğlu'ndaki apartmanda geçirdiği refah dolu günleri hatırlamasına neden olur. Şehirdeki yoksul insanların temel sorunlarından biri olan parasızlık Nihad ve Muazzez için de geçerlidir. Bu sebeple Nihad, tiyatrodaki suflörlük ve gazete işleriyle para kazanmaya çalışsa da başarılı olamaz. İstanbul'da gördüğü adaletsiz uygulamalar ve çevresindeki gençlerin yoksulluğu onun mevcut düzeni sorgulamasına neden olur. Tek kurtuluşun "ihtilâl" (s.227) olduğunu söyleyen Nihad, durumu görüşmek üzere Kadirga'da bir evde arkadaşlarıyla toplanır. Nihad artık sadece ihtilâl fikri için yaşarken Muazzez hastalanır. Fikirleri uğruna hapse giren Nihad ve Muazzez'in arası iyice açılır. Bu arada Beyoğlu'ndaki apartmana giden Muazzez, Nihad'a Fatih'ten taşınma teklifinde bulunur. Burada fakir hayata daha fazla tahammül edemeyen Muazzez, Seniha Hanım ve Mahir dayısının da kalacağı Büyükdere'deki bir köşke yerleşmekten ve iş garantisinden bahseder.

Muazzez, Nihad'ı yoksul yaşamdan kurtarmak istese de Nihad, fakir insanların yaşamlarına daha çok dâhil olmak ister. Fatih'teki evi terk eden Muazzez'in ardından buradan taşınır. Bayezid'le Kumkapı arasında fakir ve ihtiyar bir kadının evinde oda kiralar. "Çukur mahalle" (s.268) olarak adlandırılan bu yerde çocuktan yaşlısına insanlar ne kadar fakir olsalar da Nihad'a daima gülümserler. Ölüm düşüncesiyle boğuşan ve ne yapacağını şaşırان Nihad, her şeyin başladığı Beyoğlu'ndaki apartmana gittiğinde Muazzez'i bulamaz. Muazzez, Nişantaşı'ndaki bir konaktaki düzenlenen nişan törenindedir. Yaşamaya takati kalmayan ve bunalım geçiren Nihad Bayezid'e

arkadaşlarıyla her zaman buluştuğu kahveye gider. Ölmek üzere olan Nail'in haberiyle iyice kötüleşen Nihad Muazzez'e bir mektup yazar ve Marmara denizinin sularına kendini bırakmak ister. Aksaray, Ayasofya ve Sirkeci'den geçer. Bir yandan kendi içinde yaşadığı buhran diğer yandan ise Nişantaşı'ndaki konakta gördüğü eğlence ve canlılık kendisini sulara bırakmasına neden olur. Ancak Nihad, intihardan vazgeçer ve yaşamak istediğini anlayarak Muazzez'in yanına döner.

2.4. BİR AKŞAMDI³¹

İzmit'te yaşadığı sıradan hayattan kurtulmak isteyerek hayalini kurduğu İstanbul'a kaçan ve "yaşamak" arzusuna ulaşamayıp hayal kırıklığına uğrayan Meliha'nın başından geçenlerin anlatıldığı romanda olaylar İzmit, İstanbul, Yozgat ve Kâmil'in savaştığı cephe gibi pek çok mekânda geçer.

Meliha, İzmit'in kerpiç evlerinden birinde hasta babası ve sorumsuz annesiyle monoton bir yaşam sürer. Bir akşam vaktinde harpten gelen ve İzmit'teki evlerine uğrayan uzaktan akrabaları Kâmil, Meliha'nın hayatının değişmesine neden olur. Çocukluğu ve gençliğinin ilk zamanları İstanbul Lâleli'de geçen Meliha, dört yıldır yaşadığı İzmit'e bir türlü alışamaz. "İzmit'in kerpiçten bir evinde" (s.10) yaşamak istemez ve gözünde tüten İstanbul'u düşler. Bu arada İzmit'teki evde Kâmil, Meliha'nın annesiyle de yakınlaşır. Meliha, annesinden iyice nefret etmeye başlar ve İzmit'teki sıradan hayattan kurtulup doğduğu yer olan İstanbul'a Kâmil'le birlikte kaçır. Meliha'nın babası ise, kızının İstanbul'a kaçtığını anladığında, yıllar önce Lâleli'de başlayan hikâyeyi hatırlar. Ona göre İstanbul olumsuz bir mekândır. Zira Lâleli'deki eve iç güveysi olarak girmiş, türlü dedikodular işitmiş ve karısından defalarca boşanmaya çalışmış olsa da başarılı olamayıp çareyi İzmit'te aramaya çalışmıştır. Dolayısıyla İstanbul Meliha'nın babası için kurtulmaya çalıştığı olumsuz bir mekânken Meliha için ulaşılacak istenen bir yer haline gelir. Şişli'nin donjuanlarından Kâmil'in ısrarları sonucu İstanbul'a kaçan Meliha, Beyoğlu caddesinden otomobille geçerken şehrin manzarasına şahit oldukça kendini bambaşka bir insan zannetmeye başlar. Artık hayatında yeni bir dönemin açıldığını düşünen Meliha, eski kimliğinden kurtulmaya çalışır. Kâmil'in İstanbul Şişli'deki apartmanında oturan Meliha için burası İzmit'teki kerpiç evden oldukça farklıdır. Her şeyden önce İstanbul büyük bir şehirdir ve Şişli kozmopolit yapıdadır. Apartmanlar ise geleneksel evlerden tamamen farklı olup

³¹ *Bir Akşamdı*'nın ilk baskısını Semih Lütfi Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Bir Akşamdı*, Ötüken Neşriyat, 21. Basım, İstanbul, 2016.

şehirleşmenin ve yeni yapı tarzının örneklerindendir. Şehre kaçtıktan sonra yeni bir hayat süreceğini düşünen Meliha için hiçbir şey düşündüğü gibi gitmez. İstanbul'a kaçtığı günden itibaren daima hasta babasını düşünür ve İzmit'e telgraf çeker. Meliha'nın babasına çektiği telgraftan sonra İzmit'ten gelen yanıt babasının ölümünün yaklaştığına dairdir. Böylece artık Şişli'deki apartman Meliha için duvarları siyah, kapıları demir bir zindandan ibarettir. İstanbul'a kaçıp babasını hasta haliyle yalnız bıraktığı için zaten pişmanlık duyan Meliha bu kez babasının cenazesini görmek için İzmit'e geri döner. Büyük bir üzüntü içinde gittiği İzmit'ten yine üzüntü ve pişmanlıklarla dolu olarak Kâmil'le birlikte İstanbul'a döner.

İstanbul'a dönse de aklı annesinde kalan Meliha babasının ölümünden sonra annesinin de Yozgat'a kardeşi İbrahim'in yanına gittiği haberini alır. Böylece hedefindeki tek kişi olan Kâmil'le mücadele etmeye başlar. Meliha için İstanbul'daki zindan hayatı Kâmil'in gerçek yüzünü görmesiyle başlar. Aşk mâceraları peşinde koşan ve Şişli'deki apartmanında değişik zamanlarda farklı kadınlarla vakit geçirdiği bilinen Kâmil'in kendisini aldattığını düşünen Meliha hesap sormaya başlar. Ancak ikisi arasındaki birliktelik resmî olarak da gerçekleşince Meliha tekrar Kâmil'e güvenmeye başlar ancak mutluluğu uzun sürmez. Kâmil'in ısrarları sonucu Meliha daima evde vakit geçirir ve şehrin içine karışmaz. Bir hapisneden farkı olmayan bu evde Meliha, sevildiğine inandığı müddetçe iki oda arasındaki adımları seyahat eder gibidir. Meliha'nın sevilip sevilmediğine dair en ufak bir şüphesi, "mahbes"nin cehenneme çevrilmesine neden olur. Kâmil, bir yandan Meliha'yı eve hapsedip kandırırken diğer yandan eskiden olduğu gibi farklı kadınlarla ilişkilerine devam eder.

Kâmil'in ilk eşi olan Bert isimdeki Fransız kadın bir gün yine Kâmil'den olan çocuğuyla İstanbul'a gelir. Bert, Kâmil için Fransa'yı bırakarak İstanbul'a gelmiş ve Kâmil cepheye gittiği için Fransa'ya geri dönmek zorunda kalmış bir kadındır. Yaklaşık dört beş yıldır İstanbul'a dönmenin özlemini duyan Bert'in apartmana gelişiyle Meliha'nın hayatı alt üst olur. Kâmil ise iki kadını da ayrı ayrı idare etmeye çalışır. Bir gün Kâmil'in "öteki ev"de (s.195), Bert'in yanında kaldığını anlayan Meliha, apartmana geldiği ilk zamanlardaki tazeliğin kendinde kalmadığını hem şahsiyetinin değiştiğini hem de olgunlaştığını fark eder. Meliha'nın apartmanda yalnız kaldığı günler artar ve başka erkeklerle vakit geçirmeye başlar. Romanın olumsuz tiplerinden Ferdi, Meliha'nın yalnızlığından faydalanmaya çalışarak onu yanlış yollara sürükler ve Meliha "kelepir kadınların cemiyetine" (s.214) girer. Kâmil, Anadolu'daki savaşa gider ve bu arada

Meliha'nın annesi de İstanbul'a, kızının yanına gelir. Kâmil'in Anadolu'ya gidişini ve Meliha'nın apartmanda yalnızlaştığını fırsat bilen Ferdi bir gün Meliha'nın yanına giderek İstinye'ye gezinti yapmayı teklif eder. İstinye ve otomobille gezinti Meliha için hayatında nadir karşılaştığı teklifler olduğu için cazibeli gelir ve art arda yapılan gezintiler sonunda Ferdi Meliha üzerinde kurduğu kötü emeline ulaşır. Meliha'nın hayatı bataklığa sürüklenirken Şişli'deki apartman da geceleri gelen Ferdi ile bir çukur hâlini alır. Meliha ile Ferdi arasındaki ilişki uzun sürmez. Meliha bu kez de Ferdi tarafından bir Alman kadınla aldatılır. Artık erkeklerden intikam almayı düşünen Meliha iliklerine kadar işleyen bir erkeği öldürme fikrine tutulur. Bir gün Lâleli'de oturdukları zamanlardan tanıdığı çocukluk arkadaşı Sermet'e rastlar. Bomboş bir gazinoda vakit geçiren Sermet ve Meliha Kağıthane'ye doğru otomobille gezintiye çıkarlar. Böylece kadınlara karşı zaafı olan Sermet Meliha'ya âşık olur ve Meliha kendinde ona karşı bir kudret duyar. Bu arada Kâmil'den mektuplar alan Meliha bir mektubunda Kâmil'in "Birinci İnönü"nde (s.270) harbe gireceğini ve ölüme çok yakın olduğunu öğrenir. Zaten hasta olan Sermet'le önce birliktelik yaşayıp ardından ona görünmeyen Meliha, Sermet'in ölümüne neden olarak bir zafer kazandığını düşünür. Romanın sonunda Kâmil'in ölüm haberini alan Meliha, İzmit'teki kerpiç evden sıkılıp "yaşamak" için geldiği İstanbul'da korkunç günler yaşamıştır. Düştüğü bataklıktan kurtuluşa erebilmek için seçtiği yol ise bir zamanlar yaşayamayacağını düşündüğü İzmit'e geri dönmek olur.

2.5. CÂNÂN³²

Sarayda lüks ve şatafat içinde büyüyen, hayatı boyunca zengin yaşamak için insanları çıkarları doğrultusunda kullanan, manevi değerleri ve olumlu sıfatları hiçe sayan insanın sonunda yaşadığı hüsrana romanın konusunu oluşturur. Romanda olaylar İstanbul'un çeşitli yerlerinde geçmekle birlikte, Vaniköy'deki yalı ile Kalamış'taki köşkün öne çıktığı görülür. Bedia, kocası Lâmi, babası Abdullah Bey, babaannesi Ferhunde Nine ve dadısı Gülşen'le Vaniköy'deki yalıda yaşar. Hem içinde yaşayanların hayat tarzı hem de genel yapısı açısından geleneksel olanı temsil eden yalı, özellikle de Lâmi'nin nazarında tamamıyla olumsuz bir mekândır. Zira romanın başından itibaren Bedia'nın yalıya uğramayan kocası Lâmi'yi geri döndürmek için çalıştığı yere, Galata'daki bir şirkete gittiği görülür. Dolayısıyla yalı, Lâmi için kaçılan bir yerdir.

³² Cânân'ın ilk baskısı 1925'te Orhaniye Matbaası tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Cânân*, Ötüken Neşriyat, 25. Basım, İstanbul, 2016.

Lâmi, Cânân'a ilgi duymaya başlamadan önce hem Bedia'dan hem de yalıdan sıkılmaya başlar. Lâmi yalıya girdiği zaman, “hayalet” (s.40) olarak nitelendirilen Bedia, kötürüm bir kadın, yemeğini yer yemez uyuyan bir baba ile karşılaşır. Yalının içinde hareket ve ses yok denecek kadar azdır. Lâmi'nin Cânân ile yakınlaşması da bu yalı vesilesiyle gerçekleşir. Yalıda yenilen bir akşam yemeğinden sonra Boğaziçi'ndeki sandal gezintileri ve koru seyranları onları birbirlerine yakınlaştırır. Yalının değişmeyen görüntüsüne karşılık Bedia da giyim-kuşam itibariyle her zaman sade ve aynıdır. Cânân'ın ihtişamı yanında sönük kalması sebebiyle hem yalı hem de karısı Bedia, Lâmi için günden güne daha da değersizleşmeye başlar. Romanda Batı'yı temsil eden, maddiyatçı, ahlâki değerlerden uzak, erkeklerle çıkarları doğrultusunda ilişki yaşayan Cânân karakterinden hoşlanmayan Bedia, onun yüzünden kocasıyla münakaşa yaşar ve sonunda Lâmi yalıdan ayrılır. Zaten sevmediği yalıdan ayrılan Lâmi, Şakir Bey'in Kalamış'taki köşküne sığınır. Yazarın romanlarında sıklıkla bahsedilen “muhit” meselesine burada da yer verilir. Şakir Bey her ne kadar geleneksel yaşamın örnek yapılarından olan köşte otursa da dış görünüşü ve söylemleri itibariyle Avrupalı'dır. Şakir Bey'in Lâmi'nin yalıya dönmemesi meselesi üzerine Bedia'ya söylediği, “Eğer siz Kadıköyü'nde otursaydınız, Lâmi'nin hareketlerini daha tabii görürdünüz.” (s.20) sözleri muhit meselesine açıklık getirecek niteliktedir. Şakir Bey, bir erkeğin kadını aldatılmasını doğal karşılar ve ona göre kadın bu duruma ses çıkarmamalıdır. Kendisinin de yaşadığı Kadıköy gibi “modern sayılan muhitler”de (s.20) ise böyle durumlarla karşılaşmanın mümkün olduğunu söyler. Bedia, Kadıköy'ün Kalamış taraflarını şehir hayatından uzak ve medenî yerler olması yönüyle sever. Erkek kardeşi Şemseddin'in de yaşamasından dolayı Bedia'nın Kalamış'taki köşkle koparılması zor olan bir bağı vardır. Zira Şemseddin, Şakir Bey'in kızı Perihan'la evlidir. Şemseddin, Bedia'dan ayrılacağını haber aldıktan sonra Lâmi ile konuşur. Oldukça şık giyinen Lâmi'nin, Kadıköy'de sık rastlanılan züppe gençlere benzediğinden bahseder. Bu sebeple romanda Kadıköy, Avrupalı yaşam tarzının ağırlıkta olduğu bir mekân olarak öne çıkar. Zira Şakir Bey, Cânân ve Lâmi dış görünüşleri itibariyle bu duruma örnek teşkil ederler. Lâmi'nin Kadıköy taraflarında yalıdan ayrı olduğu vakitlerde kaldığı yerlerden biri ise Selim'in Moda'daki apartman dairesidir.

Lâmi, Cânân ile evlilik aşamasına gelirken, Bedia'dan da ayrılmak üzeredir. Cânân, Lâmi'ye birliktelik cevabını Ada'ya gittiği vakit iskelede verecektir. Evleneceği kadına dair ilk şüphelerinin uyanmasına neden olan haberleri vapurda öğrenen Lâmi,

romanın sonuna kadar duyduklarına rağmen Cânân'ın kölesi olarak yaşamaya devam eder. Cânân'ın Beyoğlu'nda Müsteşar Orhan Bey'le mücevher mağazasında görüldüğü ve Orhan Bey'in evli oluşu Lâmi'yi düşündürse de Cânân'ın peşinden sürüklenişini engelleyemez. Nihayet Şakir Bey'le de görüşen Lâmi, Kalamış'taki köşkte iç güveysi olarak yaşamak şartıyla Cânân'la evlenme meselesine onay alır. Lâmi, her geçen gün Cânân'a bakıp büyülenirken, Vaniköyü'ndeki yalıda dâima hâkim olan sessizlik mevcudiyetini korur. "İçinden cenaze çıkmış bir ev gibi" (s.96) olan bu yalıda Bedia için zor günler başlar. Otuz sene dedesi ve ninesi, yirmi yedi sene annesi ve babası bu yalıda kahvelerini içerken, Lâmi ile henüz beş yıllık evli olan Bedia yalnızlığa mahkûm olur. Kızının kederli hâlini gören Abdullah Bey, böyle zamanlarda Allah'ı aklından çıkarmaması gerektiğini söylerken davranışları ve zikrettikleriyle dindar bir profil çizer. Geçmiş zamanlardan gelen bir kişi gibi olan Ferhunde nine, boynundaki muska sayesinde bu yalıda iyi günler geçirdiğini anlatır ve üzüntülerinin son bulması için muskayı Bedia'nın boynuna takar.

Cânân'ın çıkarları doğrultusunda ilişki yaşadığı erkeklerden biri de Bedia'nın erkek kardeşi Şemsi'dir. Cânân ile aralarında kısa bir zaman öncesine kadar gizli bir ilişki olduğundan bahseden Şemsi, onunla Ada'ya gittiğini Bedia'ya anlatır. Cânân, çok sevdiği bir mekân olan Ada'da, Lâmi ile aralarında ciddi bir şey olmadığının teminatını Şemsi'ye teslim olarak verir. Ancak hem Cânân'ın gerçek yüzünü gören hem de karısı tarafından aldatılan Şemsi ihanetlere dayanamayarak ailesinin yanında, Vaniköyü'ndeki yalıda ölür. Yalıdaki bu ölüm hem mekânın mahzunlaşmasında hem de Bedia'nın ruhsal çöküntüsünün artmasında etkili olur. Yalıdaki kederli hava ve Bedia'daki üzüntü artarak devam ederken Lâmi, Cânân ile evlenir ve onun hizmetkârı olur. Çevresindeki insanlardan Cânân'ın ahlâksızlıklarını öğrenen Lâmi, bunlardan birini Orhan Bey'in karısından işittir. Orhan Bey, Cânân'a yakın olabilmek için sık sık Kadıköy'e taşınmak isterken, karısı daha kibar bir yer olması sebebiyle Nişantaşı'nda oturmak ister. Bir süre sonra Orhan Bey, Kalamış'taki köşkü mesken edinir ve bütün Kadıköy'de Cânân'ı sevdiği duyulur. Lâmi ise tüm bu işittikleri karşısında "muhit"i öne sürerek karısına sahip çıkar. Çünkü Kadıköy öyle bir yerdir ki oradaki en namuslu kadınlar yalnızca ihtiyarlardır ve genç namuslu kadınlar orada oturamazlar. Karısı hakkında bunun gibi pek çok duyum alan Lâmi yine de Cânân'a duyduğu aşka yenik düşer. Bu arada Cânân'ın istekleri de bitip tükenmez bir hal alır. Henüz kundaktayken Adapazarı'ndan esirciler tarafından İstanbul'a, saraya getirilen Cânân ihtişam içinde büyüdüğü için

Lâmi ile yaşadığı evi “kulübe” (s.184) olarak görür. Yazar, “Cânân’da ikbal hırsının muhiti saraydır.” (s.244) der ve çocukluktan gençliğe uzanan refah içindeki yaşamın temelini saraya dayandırır. İstanbul’un Beyoğlu mücevhercilerinde sık sık rastlanan Cânân, ailesizliğin de verdiği özgürlükle daima zenginliğin ve refahın hüküm sürdüğü mekânlarda yaşamak ister. Adapazarı’ndan gelen yaşlı bir kadın ise onun sonunu getirir. Cânân’ın annesi olan bu kadın, kızı tarafından horlanır. Bir taraftan Lâmi’nin yakın arkadaşı Selim tarafından Cânân’ın ahlaksızlıkları itiraf edilirken diğer taraftan yaşlı kadın da kızının ihanetlerine şahit olur. Cânân’ın ahlaksızlıklarına ve kötülüklerine daha fazla katlanamayan yaşlı kadın sonunda kızını kendi elleriyle boğarak öldürür. Lâmi, nefret ettiği Vaniköy’deki yalıyı ve karısını bırakarak geldiği Kalamış’ta daha fazla kalamaz. Zira burası Cânân’ın ölümünden sonra romanın başından itibaren öne çıkan Avrupaî yaşamın, ahlakdışılıkların ve eğlencenin mekânı olmaktan sıyrılarak cinâî bir meselenin aydınlatılmaya çalışıldığı kasvetli bir yer hâlini alır. Kalamış’taki köşkte Cânân’ın ölümüyle yayılan kederli hava Lâmi’yi yalnız kalmaya sevk eder. Haydarpaşa’daki bir otele giden Lâmi, sürekli aklına gelen Kalamış’taki odada gerçekleşen cinayet görüntüleri nedeniyle burada daha fazla duramaz ve Selim’in Moda’daki apartmanına gider. Selim’in tavsiyesiyle Bedia’ya sığınacaktır. Yalıya gitmeden evvel gördüğü Cânân’ın ihanetlerine dair eşyalar onun soluğu Boğaziçi’nde almasına neden olur. Nefret ettiği Vaniköy artık güzeldir. “Hiçbir şey düşünmeden Boğaziçi’nin uğultularına kulak vermek” (s.249) isteyen Lâmi Vaniköyü’ne, Bedia’ya geri döner.

2.6. DOKUZUNCU HARİCİYE KOĞUŞU³³

Romanda, İstanbul’un kenar mahallelerinden birinde annesiyle birlikte yaşayan, dizinden rahatsız olan hasta bir çocuğun başından geçenler ve ruhsal durumu anlatılır. Olaylar, İstanbul’daki bir hastane, Erenköy’deki köşk ve hasta gencin İstanbul’un kenar mahallerinden birinde oturduğu evde geçer. Hasta çocuk, kemik vereminden dolayı sol bacağına tedavi ettirmek zorundadır ve sekiz yaşından beri sık sık “dehliz” olarak da bahsedilen hastaneye gider. İçinde bekleyen hasta çocuklar ve ailelerinin endişeli durumu, hasta çocuğun yıllardır aşına olduğu pansuman esnasında çektiği acıların hepsi hastanede yaşanır. Buradaki tek güzel şey ise, bacağına yapılan pansumandan sonra gelen temizlik ve rahatlık hissidir. Ancak bu da kısa sürer. Çünkü çocuk, hastaneden

³³ *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*’nun ilk baskısı 1937’de Sühûlet Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken Neşriyat, 76. Basım, İstanbul, 2016.

caddeye, şehre ve şehrin gürültüsüne doğru gittikçe hayatın gerçeklerini de düşünmeye mecbur kalır. Hasta çocuk İstanbul'un kenar mahallerinden birinde annesiyle beraber yaşar. Mahalledeki evlerin perişanlığı ve yoksul yaşamı, gencin hastalığıyla benzerlikler taşır. Zira genç, eve girdiği zaman kendi çehresini görüyor gibidir. Kimi çömelen, kimi öne eğilen evlerin hasta gibi olması, gencin onları daha çok sevmesine ve onlarda kendini bulmasına neden olur. “Eşiklerinde soluk yüzlü, çıplak ayaklı, ürkek ve sessiz çocukların, ellerinde ekmek kabuğıyla ve çerden çöpten yapılmış oyuncaklarla, ağır ağır, düşünerek ve gülmeden oynadıkları” (s.16) evlerin hepsi hasta çocuğun kendi evi gibidir.

Hasta çocuğun hastane dışında gidip geldiği yerlerden biri de Erenköy'deki köşktür. Erenköy'deki köşk, çocuğun uzak akrabası Paşa'nın ve ailesinin yaşadığı yerdir. Ayrıca hasta çocuğun sevdiği kız Nüzhet de Paşa'nın kızı olarak bu köşkte yaşar. Hastane ve İstanbul'un kenar mahallesindeki ev, hastalığı, kederi ve yoksulluğu temsil ederken Erenköy'deki köşk “ıhlamur ve gül kokusu, havuz başı, ağustos böcekleri”ni barındırarak huzur ve mutluluğun karşılığı olur. Dört beş yaşlarından beri Paşa'nın köşküne gidip onunla saatlerce konuşan ve roman okuyan çocuk, bu yönüyle Paşa'nın nezdinde de önemli bir yere sahiptir. Doktor Ragıp ismindeki biri, Nüzhet ile evlenmek ister. Hem Nüzhet hem de anne ve babası da bu evliliğe onay verme düşüncesindedirler. Bu bahisten sonra hasta gencin severek gittiği köşk olumlu anlamını yitirir. Zaten hasta olan ve bacağından ameliyat olması gereken çocuk bu olay üzerine daha da kederlenir. Kendisinden dört yaş büyük Nüzhet'in her sözünde teselli bulduğunu düşünen ve kendine olan güvenini iyice kaybeden çocuğun yaşadığı aşk acısı, hastalığı üzerinde olumsuz etkiler bırakır.

Romanda bahsedilen ve gencin şehirle olan bağlantısını gösteren diğer mekânlar ise Haydarpaşa ve Kadıköy'dür. Erenköyü'ndeki köşkten çıkıp “Fakülte” olarak zikredilen ve Haydarpaşa'da bulunan hastaneye tedavi olmak için giden genç, Paşa'nın isteği üzerine Kadıköy'den hem yeni romanlar alacak hem de postaneye uğrayıp köşkte uzun süre kalacağına dair annesine haber yollayacaktır. Gencin iyileşmesi için Erenköy'deki köşkte temiz havadan ve doğal güzelliklerden faydalanması şarttır ancak hasta çocuk Nüzhet'in evlilik meselesi, Doktor Ragıp ile tanışma faslı ve aralarında geçen konuşmalardan sonra her şeyin bittiğinin farkına varır. Çocukluğuna dair bağ, bahçe ve tabiatıyla ilgi pek çok hatırası olan bu köşkte daha fazla kalamaz ve annesiyle kenar mahallesine, evine döner. Bacağındaki acı giderek artar ve gidilen yer yine

hastane olur. Çocuğun hastalığını haber alan komşular, harp yıllarında olsalar ve yoksul bir mahallede yaşasalar dahi yardım etmekten geri durmazlar. Romanın sonunda ise hasta çocuk, esere adını da veren ve “Dokuzuncu Hariciye Koğuşu” olarak bahsedilen hastaneye ameliyat olmak için yatırılır. Hastanedeki odasında iyice yalnızlaşan çocuk için, daima hayalinde canlanan Erenköy, köşk, tren, vapur gibi şehre ait unsurlar giderek yok olmaya başlar. Kapalı bir mekân olan hastanede Nüzhet’i sayıklayan ve ıstıraplar içinde kıvranan çocuk nihayet ameliyat olur ve bacağının kesilmesinden kurtulur. Paşa felç geçirir ve hastaneden çıkar çıkmaz çocuğu görmek istediği iletir. Nüzhet ile Doktor Ragıp ise henüz evlenmemiştir. Roman, çocuğun çok küçük yaşlardan itibaren gittiği, hayatının kederli bir parçası olan hastaneden ayrılmasıyla son bulur.

2.7. FATİH-HARBİYE³⁴

Batılılaşmayı yanlış anlayan Türk gencinin geçirdiği bunalımların anlatıldığı romanda, olaylar şehirle içe içedir. Yazarın eserlerinde sıklıkla ele alınan Doğu-Batı çatışması, İstanbul’un Fatih ve Harbiye gibi pek çok yönden birbirine zıtlıklar barındıran semtleri üzerinden ifade edilir. Romanda ana mekânlar Fatih ve Harbiye başta olmak üzere Beyazıt, Şehzadebaşı, Beyoğlu ve Şişli gibi İstanbul’un çeşitli semtleridir.

Neriman, annesinin ölümünden sonra Kuruçeşme’deki yalıdan taşınarak Fatih’teki cumbalı bir eve babasıyla birlikte yerleşir. Süleymaniye’deki bir kız lisesine yazılır ve burada Şinasi’nin kız kardeşi Nezahat’le tanıştıktan sonra Neriman ve Şinasi, her gün birlikte vakit geçirmeye başlarlar. Bir süre sonra Neriman, giyim-kuşamı ve fikirleriyle Doğu’nun romandaki simge kişilerinden Şinasi ile nişanlanır. Ancak bu ilişki uzun sürmez. Dârülelhan’ın alaturka eğitiminden ve yaşadığı yer olan Fatih’ten uzaklaşmaya başlayan Neriman’daki değişimin müsebbibi, aynı okulun alafranga kısmında eğitim alan Macit ve mensubu olduğu Batılı yaşam tarzıdır. Şinasi ile Neriman arasındaki ilk uzaklaşma, Dârülelhan’dan çıkıp Beyazıt meydanına doğru gittikleri bir vakitte gerçekleşir. Şinasi, Neriman’ın Beyazıt’taki bir kız arkadaşına değil, Fatih-Harbiye tramvayına atlayarak Beyoğlu’na gittiğini görür. Neriman, hayranlık duyduğu Harbiye ve çevresinde özellikle de Beyoğlu’nda, saatlerce mağaza vitrinlerine bakar, gezer ve dükkânları dolaşır. Neriman, Beyoğlu’nda vakit geçirirken, Şinasi ondaki bu

³⁴ *Fatih-Harbiye*’nin ilk baskısı 1931’de Semih Lütfi Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Fatih- Harbiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

değişimi Fatih sokaklarının ve geleneksel yaşam tarzının vazgeçilmez birer parçaları olan kahvelerde oturarak düşünür. Neriman ve Macit arasındaki gizli buluşmalar daima Beyoğlu'nda yapılır. Beyoğlu'ndaki Löbon pastanesinde buluşan Neriman ve Macit buradan çıkıp bir çeşit gazino olan Maksim Salonu'na giderler. Neriman'ın kendi muhitinden ve yaşam tarzından ayrılmaya başlaması Şinasi ile de aralarını açar. Alaturka ud eğitimi aldığı okul, ney çalan babasının ve akrabalarının geleneksel tarzı, sokak kahvelerindeki insanlar, dükkânlar ve aşçılar bile Neriman'ın sinirine dokunur. Beyoğlu'nu baştan başa gezdikten sonra kendini bir bahçede hissederken, Fatih sokaklarında aynı güzelliği bulamaz.

Neriman'da yeni bir medeniyet şuuru uyandıran Galatasaray, Tünel, Beyoğlu ve Şişli genellikle genç kızların ilgisini çeken düzenli, camekânlı mağazalar, pastacı dükkânları ve baloların düzenlendiği otelleri barındırır. Romanda Şinasi'nin tam tersi olarak Batı'ya ait değerleri temsil eden Macit'in daima Beyoğlu'nda, pastanelerde ve balolarda bulunması ise tesadüf değildir. Neriman'ın ait olduğu geleneksel değerlerden uzaklaşmasında etkili olan Macit, onu sık sık bu tip eğlence mekânlarına davet eder. Genç bir kız olan Neriman için yeni ve farklı olan dâvetler ilgi çekicidir. Yine bir gün Macit, Neriman'ı Beyoğlu'ndaki Perapalas otelinde düzenlenecek baloya davet eder. Bu davete mutlaka gitmesi gerektiğini düşünen Neriman'a yeni masrafların kapısı da açılacaktır. Önceden yaptığı giyim-kuşam masrafı nedeniyle Fatih'teki ev rehine konmuştur. Babası ve Şinasi, aşılması gereken diğer engellerdir. İşte bu hususlar, Neriman'ın ailesi ve Şinasi'yle, geleneksel kültürüyle olan bağlarının kopmasını güçlendirir. Harbiye'de, Beyoğlu'nda, Şişli'de hayat gece de devam ederken, Fatih'te akşamın ilk saatlerinden sabahın ilk ışıklarına kadar sessizlik hâkim olur. Arka sokaklardan gelen sokak satıcılarının sesleri dahi Neriman'a “muhitinin sefaleti” ni (s. 43) hatırlatır ve kederlenmesine yol açar. Evin içindeyken işlere yardım etmek için kollarını sıvayan Neriman, kendi gerçeğiyle yüzleşir. Yemeklerde kullanılacak zeytinyağının hesabının yapıldığı bir evde, Perapalas Neriman'a çok uzaktır. Zira babasının maddi sıkıntıları, onu bir an için hayalini kurduğu baloya gitmemek, Macit'le görüşmemek ve bir daha Harbiye tarafına geçmemek düşünceleriyle karşı karşıya bırakır. Neriman'da içinde bulunduğu hayata karşı kimi zaman isyan ve öfke duyguları belirse de Fatih'teki evin içindeyken bir müddet gerçekleri kabullendiği de görülür.

Neriman Doğu insanını tembellik ve hayalperestlik gibi çeşitli olumsuz sıfatlarla kediye; Batı insanını ise uyanık, çevik ve atılgan olması sebebiyle köpeğe benzetir. Bu

benzetmeler ışığında, romandaki iki ayrı önemli mekânlar olan Fatih ve Beyoğlu söz konusu edilir. Tıpkı kediler gibi bütün Fatih uykudadır. Beyoğlu ise mahşer yeri gibidir ve herkes uyanıktır. Bu tartışma Neriman ve babası arasında sürerken, genç kız baloya gidebilme ümidinin yok olmaması için itirazlarını daha fazla dile getirmez. Neriman, artık bir Fatih kızı olmak istememektedir. Zira Fatih demek, eski bir yaşam demektir. Eski olandan artık nefret etmektedir ve yeniyi, Harbiye'yi, Beyoğlu'nu, Galatasaray'ı arzulamaktadır. Fatih, Neriman'ın üzerindeki eski, pis, yırtık bir elbisedir. Neriman bu elbiseyi üzerinden çıkarır gibi eski hayatından çıkmak ister. Neriman, bu isyanını Şinasi'ye haykıramadığı için nöbet geçirir, bayılır ve Fatih'teki eve getirilir. Kızının durumundan endişelenen ve çok geç olmadan konuşmak gerektiğini düşünen Faiz Bey, kızına Şinasi ile evlilik meselesini açacaktır. Babasının söyleyeceklerini tahmin eden Neriman, yaşadığı “muhitin”, yani Fatih'in dahi Şinasi ile evlenmelerini beklediğini düşünür. Çünkü uzun yıllardır Şinasi, Neriman'ların evinin “ikinci erkeği” gibi olmuştur. Ancak Neriman, bu meseleyle ilgili babasından kendini toparlaması için zaman ister. Neriman, Fatih'te yaşamak istemediğini dolayısıyla da Şinasi ile evliliğe sıcak bakmadığını babasına anlatır. Zira Şinasi, Neriman'ı o semtten, Fatih'ten kurtaramayacaktır. Genç kız ise “daha medenî” (s. 85) yaşamak istemektedir. Bu konuşma sırasında Neriman babasına, Perapalas'ta düzenlenecek olan baloya gitmek istediğinden bahseder ve Şinasi ile gitmesi şartıyla Faiz Bey'den izin almış olur. Bu arada Neriman Beyoğlu sokaklarında saatlerce dolaşır, baloda giyeceği elbise mağazalarını gezer ve hiçbir baloyu kaçırmayan kuzenlerinden fikir almaya gider. Şişli'deki apartmanda karşılaştığı ecnebi kadının bir gün önce intihar eden kızının yaşadıklarıyla kendi hayatı arasında benzerlik kurar. İhtiyar kadının intihar eden kızı, çok sevdiği müzisyen bir Rus genciyle Beyoğlu'nda fakir bir yaşam sürer. Zengin bir Rum ise genç kızı fakir hayatından alarak zenginlik içinde bir apartmanda yaşamasını sağlar. Ancak yaşadığı yer ve para kıza saadet getirmez ve terk ettiği eski aşkına geri dönmek istese de karşılık bulamayınca intihar eder.

Şişli'deki apartmanda dinlediklerinden sonra uyanmaya başlayan Neriman, Fatih'e dönmek için bindiği tramvayda kendisini ve Şinasi'yi düşünür. Şinasi'yi Şehzadebaşı'ndaki bir meyhanede kemençe çalarken, kendisini ise ondan af dilerken hayal eder. Tramvayda karşılaştığı Macit'ten ve ondaki samimiyet düşüncesinden iyice şüphe duymaya başlayan Neriman, Fatih'e bir an önce varmak isterken, balo fikrinden uzaklaşmaya başlar. Ferit'in evinde gerçekleşen bir toplantıda, Doğu medeniyetini

temsil eden Türk müziği ve Dârüelhan'ın Türk mûsikîsi bölümünün kapatılacağı üzerine hararetili tartışmalar yapılır. Onun için âdetâ bir mücadele sona erer ve artık hiçbir mesele kalmaz. Neriman, yanlış Batılılaşmanın etkisiyle yaşadığı buhrandan kurtularak Ferit'le evlilik hazırlıklarına başlar.

2.8. BİR TEREDDÜDÜN ROMANI³⁵

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra tereddüt ve şüphe içinde yaşayan insanın geçirdiği ruhsal problemler ve bohem yaşam ile bunlardan kurtulabilmesi için yapması gerekenlerin anlatıldığı romanda olaylar İstanbul'da geçer. Psikolojik tahlillerin öne çıktığı eserde, şehir içindeki hayata dair ayrıntıya pek yerilmese de Muharrir'in kaldığı Tepebaşı'ndaki otel, Mualla'nın yaşadığı konak, Raif'in oturduğu apartman, çeşitli lokantalar ve barlardan bahsedilir.

Roman, Muallâ'nın oturduğu konakta arkadaşı Raif tarafından verilen “Bir Adamın Hayatı” isimindeki romanı tereddüt içinde okumasıyla başlar. Muallâ, bu romanda daha sonra gerçek hayatta da tanışacağı Muharrir'in başından geçenleri okur. Bu romanda, kapalı ve dar bir mekân olan otel odasında uyuşturucu komasına giren Muharrir'in ölüm düşüncesi, bohem hayatı ve yine kendisine benzeyen arkadaş çevresi anlatılır. Hasta adam sonunda kendisini otel odasından dışarı atar. Ancak otel odasında ölüm fikrinin desteklediği korku ve karamsar ruh hâli birden kaybolmaya başlar. Caddedeki akıp giden şehir hayatı ve insanlar, adamın ölüm yerine dış kıyafetini düşünmesine mecbur eder. Muallâ okuduğu romandaki hasta adamın, yani Muharrir'in durumundan etkilenirken, konağa gelen Raif, bu adamı tanıdığını ve Muallâ ile tanıştırabileceğini söyler. Muallâ, Raif'in oturduğu apartmanda tesadüfen Muharrir ile tanışır. Burada, Muallâ ile evlenmeğe karar veren Muharrir, bir gün onu aynı apartmana çağırır ve evlilik teklifini açıklar. Kısa süre içinde yapılan bu evlilik teklifinde, Muharrir'in yakın zamanda bir yakınını kaybetmesi de etkili olur. Evlilik teklifine hemen cevap vermeyen Muallâ, bazı tereddütlerinin olduğunu, yaşamaktan korktuğunu belirtir ve benzer düşüncelere Muharrir de sahiptir. Muharrir, Muallâ'dan gelecek cevabı beklemek için bütün bir yaz mevsimini dinlenerek geçirmek ister. Bu yüzden “İstanbul'un muhtelif sayfiyelerinde(n)” birinde, Boğaziçi'ndeki otelde kalmaya başlar. O, her ne kadar yalnız kalmak için sakin bir mekânı tercih etse de gece yarısı odasına çekildiği zaman yalnızlığın verdiği ızdırap kalabalıkların verdiğiinden daha fazladır.

³⁵ *Bir Tereddüdün Romanı*'nın ilk baskısı 1933'te Suhûlet Kütüphanesi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.

Muallâ'nın aksine dejenere ve isterik bir kadın olan Vildan, Muallâ ile evleneceğini öğrendiği Muharrir'in kaldığı otele hesap sormaya gider. Beyoğlu'nda, "Tepebaşı ile Tünel arasında" kalan karanlık bir apartmanda yalnız başına oturan Vildan, evine Muharrir'i davet eder ve onunla evlenmek ister. Savaş sonrası insanlardaki ruhi bunalım, şüphe ve inançsızlık kavramlarının vücut bulduğu kişilerden biri olan Vildan, Muharrir'e güven vermez. Bu arada Muallâ'dan evlilik teklifine cevap gelmezken Vildan da Boğaziçi'ndeki otelde birkaç kez daha Muharrir'i arar. Dinlenmek için kaldığı bu mekânda huzuru kaçan Muharrir, Vildan'a görünmemek için İstanbul'un çeşitli semtlerinde vakit geçirir. O, Vildan'da hem ölüm tehlikesini görüp kaçmak ister hem de onun gibilerinden uzak kalamaz. Bu yüzden sonunda apartman dâvetini kabul eder ve Vildan'ın yanında soluğu alır. Kapalı ve insanlardan uzak yerlerde bulunmayı tercih eden Vildan'ın oturduğu apartman da az ışıkla aydınlatılmaya çalışılmış, soluk renkli harap bir binadır. Bu apartmanda evlilik meselesi, şüphe, tereddüt, Birinci Dünya Savaşı sonrasında millî duygularını kaybedenler, cemiyetin iflası üzerine konuşulur. Uzun bir gecenin ardından Muharrir, "asrın hastalığı" olarak nitelendirilen "ruh buhranı, şüphe ve tereddüd"ün (s.189) sonunun geldiğini anlar. "Sistemcilik ve nazariyecilik" devri kapanmıştır. Artık ne Vildan'ı ne de Muallâ'yı düşünür. Bütün tereddütlerinden sıyrılmak arzusuyla eski devri kapatıp yeni bir hayata atılmak ister.

2.9. BİZ İNSANLAR³⁶

Biz İnsanlar'da, Mütareke yıllarının İstanbul'unda bireylerin yaşadığı buhranlar, farklı fikirler ve kişiler üzerinden anlatılır. İdealizm ve materyalizm arasında kalan Orhan'ın İstanbul'un züppe ve yozlaşmış insanlarıyla bir araya gelmesi ve sonrasında başından geçen olaylara yer verilen romanda Boğaziçi'ndeki Türk okulu, Beyoğlu, Boğaziçi'ndeki yalı, hastane, Şehzadebaşı ve Küçük Ayasofya gibi çeşitli mekânlar söz konusu edilir. İdealist bir kişi olan Orhan, Boğaziçi'ndeki husûsî Türk okullarından birinde öğretmendir. Okulun öğrencilerinden Cemil, "eşek Türk" dediği Tahsin'den yanağına taş yer. Ancak bu olay romanda, iki öğrenci arasında geçen kavga boyutunu aşarak bütün Türk milletine söylenmiş bir hakaret derecesine ulaşır. Okul, Mütareke yıllarının İstanbul'unda bir taraftan içinde idealist ve Anadolu'yu savunanları diğer taraftan ise işgalci güçleri, menfaati, parayı ve tarafsız kalmayı tercih edenleri barındırır. Yazar, Tahsin'in attığı taşın sıradan bir nedene bağlı olmadığını, atılan bu taşta

³⁶ 1937'de yazılan *Biz İnsanlar*'ın ilk baskısı 1959'da İnkılâp ve Aka Kitabevleri tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Biz İnsanlar*, Ötüken Neşriyat, 26. Basım, İstanbul, 2016.

“kozmpolit bir aileye karşı millî vicdanın, hem de refahlı bir sınıfa karşı halkın öfkesi”nin (s.53) olduğundan bahseder. Orhan, yanağına taş yiyen Cemil’i tedavi ettirirken Tahsin’in de okuldan atılmaması için mücadele eder. Orhan, maddi sıkıntılar içindedir ve “kahraman” olarak nitelendirdiği Tahsin’in okuldan atılmaması için kendisi görevden ayrılmayı tercih eder. Okuldaki “eşek Türk” sözü üzerine gelişen olaylar Orhan’ın kendini Boğaziçi’ndeki bir yalıda bulmasına neden olur. Yanağına taş yiyen Cemil’i ailesine teslim eden Orhan, bu yalıda hem sevdiği kadın olacak Vedia ile hem de Mütareke döneminde işgalci güçleri destekleyenlerle karşı karşıya gelir. Boğaziçi’ndeki yalı, Mütareke yıllarında Anadolu’nun işgâlini destekleyenlerin bulunduğu, ecnebinin dolup taşıdığı bir yerdir ve aynı zamanda İstanbul hükümetini de temsil eder. Boğaziçi’ndeki okulda gerçekleşen, yukarıda da bahsedilen olay neticesinde yalıya giden Orhan için burası daha önce hiç karşılaşmadığı bir yerdir. Yanağına taş yiyen Cemil, “eşek Türk” sözünü işgal kuvvetlerinin tarafında olan annesi Samiye Hanım’dan öğrenir. Millî duygularını yitiren ve ecnebilere hayranlık besleyen Samiye Hanım dejenere bir tip olup, yalıya Fransız bayrağı dahi çeker. Bu nedenle yalı, bulunduğu çevredeki köy halkı tarafından da tepki alır. Üstelik Cemil’in yanağına taş atan Tahsin’in babası Mustafa, hapse girmeden önce bu yalının çalışanlarından. Yalı çalışanlarına daima hakaret eden ve “eşek Türk” sözünü kullanan Samiye Hanım’a daha fazla dayanamayan Mustafa, kadınla kavga eder. Sonunda ise Mustafa, Samiye Hanım’ın ecnebi tanıdıklarının da araya girmesiyle hapse atılır. Bu sebeple yalının Orhan açısından tek olumlu kişisi âşık olduğu Vedia’dır. Boğaziçi’ndeki okuldan ayrılmayı düşünen Orhan için zaten mevcut olan maddi sıkıntılar giderek artar. Okuldan ayrıldıktan sonra kömür alacak para dahi bulamayan Orhan, evinde kaldığı bir gün açlıktan ve donarak ölmekten kendini sokağa atarak kurtulur. Orhan, edebiyat öğretmeni olan arkadaşı Necati’nin annesiyle birlikte kaldığı Şehzadebaşı’ndaki evine sığınır. Entelektüel ve milliyetçi yönleriyle öne çıkan Necati, evini Orhan’a açtığı gibi, Boğaziçi dışında çalıştığı okul olan Vefa’da fazladan girdiği dersleri de ona verir. Ayrıca Orhan’a, romanda komünist düşünceleriyle öne çıkan Süleyman’ın çeviri işi ayarlamasında da yardımcı olur. Orhan’ın materyalizmi benimsemesinde geçmişte ailesiyle birlikte yaşadığı köhne ev etkili olur. Küf kokan, rutubetli, karanlık ve kasvetli bir yer olan Küçükayasofya’daki bu evde, muhafazakâr bir ailenin içinde yetişen Orhan, burada “ilim namına hadisten ve tefsirden başka söz” (s.109) duymaz. Orhan’ın gitmek istediği mekteplere de babası onay vermez. Böylece Orhan, aşırı mutaassıp olan babasının bu yöndeki tutumundan nefret ederek evden kaçır ve materyalist düşünceyle

ilgilenmeye başlar. Romanda bahsi geçen ve olaylara sahne olan bir diğer önemli mekân ise Beyoğlu'dur. Beyoğlu genellikle gayrimüslimler, pastaneler, barlar ve birahanelerle birlikte anılır. Beyoğlu'ndaki pastane Orhan'ın Vedia'yı Boğaziçi'ndeki yalıdan sonra tekrar görmesinde ve ona karşı ilgisinin artmasında etkili olur. Necati'yle birlikte gittiği Beyoğlu'ndaki bu pastacıda Vedia ve yanındaki Madam Sofi'ye sivil memurlar müdahale ederler. Vedia ve Madam Sofi'nin kıyafetleri ve likör içmelerinin uygun olmadığını söyleyen memurlar ile Orhan ve Necati arasında çıkan tartışma sonucu karakola gidilir. Madam Sofi, kendilerine yardım ettikleri için Orhan ve Necati'yi karakoldan kurtarmak amacıyla tanıdığı yabancı askerlerden yardım ister. Karakoldaki merkez memurunun "İtilâf zabıtası"ndan (s. 161) gelen emir üzerine hareket etmelerini Orhan ve Necati hakaret ve ihanet olarak kabul edip serbest bırakılmayı reddederler.

Bu arada Orhan, Aksaray'daki bir mektepte ders verir. Beyoğlu'na Necati'yle buluşmak üzere giderken bindiği tramvayda karşılaştığı Vedia'ya karşı ilgisi artarak devam eder. Vedia'nın doğum günü daveti üzerine yalıya giden Orhan, burada daha önce içinde bulunmadığı, kendisinin tam aksine millî ve ahlâkî değerlerini yitirmiş, yozlaşmış bir grup insanla karşılaşır. Boğaziçi'ndeki Halim Bey'in yalısı, bir yandan savaş devam ederken diğer yandan ecnebilerin girip çıktığı, dâvetlerin düzenlendiği ve ihtişamın yaşandığı bir mekandır. Ayrıca köy halkı da bu yalıya düşmandır. Yalıya girip çıkanlardan hoşlanmayan Bahri, İstanbul ve bütün Türkiye işgal edilse dahi bununla başa çıkılıp galip gelinebileceğini ancak "ruhları", "ahlâkı" ve "fazileti" (s.251) işgal eden düşmanın insanları esir aldığını ileri sürer. Ecnebilerin yalıya zorla girmediklerini, yalı sahiplerinin ruhlarının esir olduğunu ve artık sadece yalının değil her tarafın bataklığa dönüştüğünü ifade eder. Bu sırada Orhan'ın Vedia'ya olan ilgisi devam ederken, Vedia'nın çevresinde onu seven erkeklerin sayısı da çoğalır. Vatanperver bir genç olup karşılıksız aşkın sonunda intihar edecek Bahri'nin yanı sıra, zengin, iyi giyinen ve Londra'da eğitim alan Rüştü de Vedia'yı sevenler arasındadır. Vedia bir yandan fakir olduğu için onunla hayatına devam edemeyeceğini düşündüğü Orhan'a ilgi duyarken diğer yandan varlıklı olmasından dolayı Rüştü'den taraftır. Orhan, bir taş yüzünden ilk defa girdiği Halim Bey'in yalısına defalarca gidip gelmeye başlar. Hatta Cemil'e Türkçe dersleri verir. Samiye Hanım ise Orhan'dan, hapisten çıktıktan sonra öldürülmekten korktuğu için Mustafa ile konuşmasını ister. Orhan ise, Mustafa'nın hapisten çıktıktan sonra Samiye Hanım'a karşı yapacağı herhangi bir kötülüğün, "Türk düşmanlarına, Avrupa emperyalizmine" (s.203) karşı bir hareket olacağını düşünür. Bu

arada, yaşadığı buhrana daha fazla dayanamayan Bahri'nin, Fazılpaşa'daki "üç katlı, rengi uçuk kâgir evde" başına kurşun sıkarak intihar ettiği haberi yalı halkına ulaşır. Orhan ise, Bahri'nin ölümün altında yatan en büyük sebebin Vedia olduğunu düşünür.

Orhan, ayrıldığı Boğaziçi'ndeki mektepte kendisini rakip olarak gören Celâl Bey'in kovulduğunu, tekrar okula çağırıldığını haber alır. Tahsin'in babası Mustafa da hapisten çıkar ve Orhan onu Samiye Hanım'dan intikam almaması konusunda ikna eder. Bu arada Vedia ile Orhan arasında evliliğe dair geçen konuşmalar sonuca bağlanamaz ve ikili arasındaki ilişki belirsiz kalır. Orhan'a Elazığ'da vefat eden amcasından miras kaldığına dair haber gelince Vedia ile bir süre görüşemezler. Orhan, bir gün Vedia'nın hastaneye kaldırıldığı haberini alır. Orhan, Vedia'ya ait olan defterleri "yazıldıkları tarihten üç sene sonra, hususî hastanede, Vedia'nın yattığı odada ve onun bakan, fakat gördüğü belli olmayan gözleri önünde kendi kendine oku(r)." (s.366) Okuduklarından Vedia'nın kendisini gerçekten sevdiğini ancak Rüştü'den de vazgeçemediğini, evlilikten korktuğunu ve bir çeşit buhran geçirdiğini anlar. Vedia ile geçirdiği tüm zamanlar gözünün önünden geçen Orhan paranın değersiz, insan yaşamının ise önemli olduğunu anlar. Vedia'nın yaşaması halinde bütün hayatını sefalet içinde geçirmeye razıdır. Sonunda ise Vedia ölümden kurtulsa da onun kurtulamayacağını düşünen Orhan kalp krizi geçirerek ölür.

2.10. MATMAZEL NORALİYA'NIN KOLTUĞU³⁷

Romanda tıptan felsefeye geçiş yapan Ferid'in şahit olduğu birtakım olayları materyalist düşünceyle çözebileceğini zannedip daha da çıkmaza girmesi ve yaşadığı olaylar sonucu nihilist düşüncenin yerini mistik felsefenin alması konu edilir. Romanda anlatılan olaylar birbirine zıt iki mekân olan Yüksekalkaldırım'daki Vafi Bey'in pansiyonu ve Matmazel Noraliya'nın Ada'daki evinde geçer. Ferid, Beyoğlu caddelerinden olan Yüksekalkaldırım'daki bir pansiyonda kalır. Romanın birinci bölümünün ana mekânı olan bu pansiyon insanı huzursuz eden, karmaşık ve sağlıklı bir mekândır. Pansiyonun olumsuz bir mekân olarak öne çıkmasında içinde kalanların da önemli payı vardır. Bunlardan kimi bedenlen kimi ise ruhsal olarak hastadır. Eda Hanım'ın yüzü felçli, oğlu Babuş midesinden hasta, kızı Zehra dilsiz, Tahir Bey yaşlı ve siyatikli, Tosun katil, Fatma uyurgezer, Karnik ise ahlâk yoksunudur. Bu kişilerin dış görünüşleri ve anlattıkları olağanüstü olaylar Ferit'in psikolojisini olumsuz yönde

³⁷ *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nun ilk baskısı 1949'da Nebioğlu Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.

etkiler. Pansiyonda kalanların yoksul kimseler olması ise, mekânın sosyo-ekonomik olarak da ele alınabilmesini sağlar. Yüksekaldırım'daki pansiyonun olduğu çevrede huzur ve refah değil yoksulluk vardır. Öyle ki Eda Hanım ve ailesini geçindiren tek kişi sokakta satıcılık yapan küçük bir çocuk olan Babuş'tur. Bunun yanı sıra pansiyon, İstanbul'un öteki-çirkin yüzünü de gösterir niteliktedir. Zira "sarhoşların mesanelerini boşalttıkları mundar sokak(ta)" (s.12) bulunan pansiyonun arka sokağında da genel evler vardır. Ferid, tüm zamanını bu pansiyonda geçirmez. Günün farklı zamanlarında şehir hayatına karışır ve okuyucu onu İstanbul'un çeşitli semtlerinde görür. Saatten bile haberi olmayan Ferid için, "zaman da mekân kadar karanlıktı(r)". (s.23) Pansiyonda Vafi Bey dışında hiçbir odada saat yoktur. Zamanın bilinmeyişi pansiyondaki karmaşıklıkla daha da artırır. Parasızlıkla boğuşan Ferid, pansiyondan çıktığı zamanlarda İstanbul'un çeşitli yerlerinde, Beyazıt'taki Küllük kahvesi, Eminefendi ve Osmanbey'de arkadaşlarıyla komünizm, milliyetçilik ve Amerikan hayranlığı meselelerine tek taraflı olarak bakılır. Bu durum Ferid'in ruhsal bunalımını artırdığı gibi uzaklaşmaya çalıştığı karanlık ve karmaşık pansiyona geri dönmesine neden olur.

Ferid, Eminefendi'de arkadaşı Muhtar'ın milliyetçi söylemlerinden sonra içinde bulunduğu ruhi bunalımın artmasıyla birlikte sinir krizi geçirir ve Kapalıçarşı'ya girer. Senelerce önünden geçtiği bir muhallebiciye oturur. Annesi ve iki kız kardeşi veremden ölen, babasından haber alamayan, hayattaki tek kız kardeşi cimri teyzesinin yanında perişan olan ve başka hiç kimsesi olmayan Ferid, yaşama tutunamayışını dükkândaki yaşlı adama anlatır. Ferid'in dükkâna giriş amacı yalnızca soluklanıp ilacını içmektir. Muhallebici, sıkıntılı zamanlarda hapları yutmak yerine "yüreğinden" (s.65) Allah'a sığınmasını söyler. Ferid, ihtiyarın tavsiyesine uyduktan sonra "içinde bir dağ başı ferahlığı" (s.6) duyar. Muhallebiciden çıktıktan sonra minarelere bakan Ferid'in içinde bulunduğu ruh hali, gökyüzündeki "aydınlık ve beyaza çalan mavi duruluk" (s.66) gibidir. Ancak Ferit, materyalist olmasından dolayı ihtiyar adamın manevi telkininin işe yaradığına inanmak istemez ve krizi atlatmasının nedenini ilaçlara bağlar. Bu arada Ferid, kız arkadaşı Selma ile tartışır ve psikolojik durumu daha da kötüye gider. Bir krize daha yakalandığını fark eden Ferid şehirde, caddelerde ve tramvaylarda şüphecilik ve tereddütle boğuşur.

Ferid'in pansiyondan ayrılma süreci, yine aynı pansiyonda kalan Tosun Ahmet vesilesiyle olur. Kız kardeşi Nilüfer, cimri ve despot teyzesi Necmiye Hanım'ın yanında kalmaya daha fazla dayanamaz. Ferid, zaten var olan ruhsal ve bedensel problemlerinin

artmasıyla kız kardeşine üzülp teyzesini öldürmek ister. Bir gün Tosun Ahmet'e bu konuyu açar ve zaten kadını tanıyan Tosun Ahmet, Beşiktaş'taki evinde Necmiye Hanım'ı öldürür. Böylece yüklü miktarda paraya kavuşan Ferid, altı gündür kaldığı pansiyondan ayrılır. Teyzesi Necmiye Hanım, mirasını Nilüfer ve Ferid'e bıraktığı mektubunda, Ada'da bir ev tutup oturmalarını söyler. Ferid'e yol gösteren kişi ise her görüşe saygı duyan, olaylara tek taraflı bakmayan ve entelektüel kişiliğiyle öne çıkan Yahya Aziz'dir. Aynı zamanda Ada'da ev tutması yönünde Ferid'e öneride bulunur. Altı gündür kaldığı bu pansiyonda altı aylık bir zaman geçirmiş gibi olan Ferid, hayatındaki en hayret verici olayları da burada yaşar. Bulunduğu sokak, içindeki karmaşıklık, karanlık ve içinde yaşayan ruhsal ve bedensel hastalığa sahip insanlarla olumsuz bir mekân olarak çizilen pansiyon, ikinci bölümde yerini kendisiyle tamamen zıt özelliklere sahip olan Ada'ya bırakır. Ferid için Ada, pansiyonda geçirdiği son günde hayalini kurduğu bir mekândır. Romanda pansiyonun içinde geçen olaylara, mekânın kapalılığı ve kasveti hâkimken, Ada açık ve geniş bir mekândır. Ada'daki ev ve Yüksekaldırım'daki pansiyon arasındaki farklar sosyo-ekonomik açıdan da ele alınmaya müsaittir. Zira Ferid, parası olmadığı için yaşam standartlarının düşük olduğu Yüksekaldırım'daki pansiyonda yaşamak zorunda kalmıştır.

Ferid'in kiraladığı Ada'daki ev, vefat etmiş olan Matmazel Noraliya adındaki bir kadına aittir. Ada'daki evde, Matmazel Noraliya ölmeden önce de çalışan Fotika ve dedesi baba Dimitri oturur. Fotika, Matmazel Noraliya'nın başından geçenleri Ferid'e anlatır. Ferid, bu evde Matmazel Noraliya'nın resmini görür. Onun ruhuyla temasa geçer ve hayat hikâyesini öğrendikten sonra da buhranlarından kurtulur. Mistik bir şahsiyet olan Matmazel Noraliya'nın başından geçenler, Ada'daki evin ve özellikle de içinden çıkmadığı odasının manevî bir kimliğe bürünmesine neden olur. Vafi Bey'in pansiyonu hem içindeki karmaşa hem de bulunduğu sokak itibarıyla olumsuz özellikler barındırırken Ada'daki evin etrafı tabiatla iç içedir. Annesi İtalyan, babası Müslüman Türk olan Matmazel Noraliya doğumundan ölümüne dünya hayatında hiçbir isteğine ulaşamamış ancak kendi benliğinden uzaklaşarak Allah'tan istediği nûra ulaşmıştır. Olağanüstü bir roman kişisi olarak çizilen Matmazel Noraliya'nın bu özelliği bulunduğu mekânla da ilişkilidir. Ada'daki evin üst katındaki odada bulunan koltukta otuz iki sene vakit geçiren ve buraya hiç kimseyi kabul etmeyen Matmazel Noraliya otuz beş sene de İstanbul'a hiç inmez. İstanbul'da doğup büyüyen Matmazel Noraliya'nın hikâyesi Ferid'i oldukça etkiler. Doğduktan bir süre sonra babaannesinin yanında Nuriye olarak

Müslüman Türk kültürüyle büyüyen Noraliya, babaannesinin ölümünden sonra Taksim’de annesinin evinde Türkçe konuşması yasaklanarak ve kiliseye götürülerek baskı altında yaşamına devam eder. Babaannesini, babasını ve sevdiği adamı kaybedip aklını yitiren Matmazel Noraliya bir süre Taksim’de annesiyle birlikte kalsa da sonrasında çok sevdiği Çamlıca taraflarında, Acıbadem’de bir köşk yaptırıp oturmak ister. Köşkün yanmasıyla birlikte Ada’daki eve taşınan Noraliya, ölene dek burada yaşar. Annesi öldükten sonra da Ada’daki evde inzivaya çekilen Matmazel Noraliya, burada şehirden uzakta, otomobilleri ve tramvayları tanımadan hayatını devam ettirir. Matmazel Noraliya yaşadığı müddetçe Ada’daki ev, özellikle de kaldığı oda gece gündüz yanan mum ışığı ve Allah zikirleriyle mistik bir mekân hâline gelir. Ferid, Matmazel Noraliya’nın defterlerinde yazanlardan ve yaşadıklarından etkilenerek, Noraliya ile Selma arasında ilgi kurar. Ona göre, “Noraliya’nın Türklük ve Müslümanlıkta ısrarı, babasının Türk olması, babaannesinin tesirleri altında kalması” (s.268) Selma’nın yaşadıklarıyla benzer özellikler taşır. Ferid, kız kardeşi Nilüfer’i görmek üzere Ada’dan ayrılarak önce hastaneye sonra ise Beyoğlu’ndaki Vafi Bey’in pansiyonuna gider. İnsanı sadece bedenden ibaret gören Ferid, insanın bir ruhu olduğuna inanır ve mistisizmi benimser. Ferid üzerindeki bu etkiler, hastanede karşılaştığı ve sonrasında Ada’ya davet ettiği Selma’ya olan olumlu yaklaşımından anlaşılır. Vafi Bey’in pansiyonunda ise Eda Hanım ve ailesinin hastalık ve yoksulluk karşısındaki çaresizliğiyle karşılaşan Ferid, bu kez onlara maddi yardımda bulunur. Romanın birinci bölümünden itibaren kasvetli, karanlık ve hastalıklı bir mekân olan pansiyon maddi desteğe kavuşan ailenin sevinci, Zehra’nın dilinin çözülmesi ve Babuş’un okuyabilecek olmasıyla olumlu bir mekân hâline gelir. Ferid sonunda geçirdiği buhranlardan, maddecilikten ve nihilizmden sıyrılarak manevi huzura ulaşır.

2.11. YALNIZIZ³⁸

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya üzerindeki pek çok insanın ortak sorunu hâline gelen yalnızlık buhranı ve bireylerin kendilerine yabancılaşmasının konu edildiği romanda olaylar gerçek ve ütöpik mekânlarda geçer. Bir tarafta gerçek mekânlar olan Yeşilköy’deki köşk; Meral, babası ve ağabeyinin kaldığı apartman dairesi; Ayaspaşa’daki Park Otel; Büyükkada, Arnavutköy ile Meral ve Samim’in gittikleri pastane diğer tarafta ise Paris ve ütöpik mekân Simeranya yer alır. Roman kişilerine

³⁸ *Yalnızız*’ın ilk baskısı 1951’de Nebioğlu Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Yalnızız*, Ötüken Neşriyat, 39. Basım, İstanbul, 2016.

bulundukları mekânlar ve genel itibarıyla İstanbul huzur vermezken, bu mekânlardan tamamen farklı özelliklere sahip olan ve Samim'in kurtuluş kapısı olarak tasarladığı Simeranya bütün insanlığı huzura kavuşturacak ülkedir.

Romanın birinci bölümü Yeşilköy'deki köşkte geçer. Burası kimsenin mutlu olmadığı bir yerdir. Samim, Mefharet, Besim, Selmin (Mefharet'in kızı) ve Aydın (Mefharet'in oğlu) bu köşkte otururlar. Samim, Mefharet ve Besim'e babalarından kalan bu köşk, ailenin varlıklı bir yaşam sürmesini sağlar. Köşkün bulunduğu Yeşilköy, zengin bir muhit olmakla birlikte “züppe köy” (s.19) olarak da bilinir. Köşkün içinde kasvetli bir hava hâkimdir ve bu durum daha çok Selmin'in uydurduğu yalandan ileri gelir. Selmin'in nişanlısı Ferhat'ın ırkçı söylemlerine kızan ve kendini Arnavut sayan Mefharet, bir gün Ferhat'ı köşkten kovar. Annesinden intikam almaya çalışan Selmin ise hamile olduğu yalanını uydurur. Uzun bir süre Selmin'in hamilelik meselesi köşkün sakinleri tarafından yorumlanır. Köşkün her bireyi hamileliği kişisel bakış açısı üzerinden ele alır. Mefharet'in aşırı heyecanı, öfkeli yaklaşımı ve şüpheleri köşkteki gerginliği ve olumsuz havayı daha da artırır. Öyle ki Mefharet, Samim'den şüphelenir ve Besim'le birlikte onun defterlerini gizlice okurlar. Besim, Selmin'in hamilelik meselesini “muhit” açısından da değerlendirir. Zira Yeşilköy'de bu olay, duyulması hâlinde önemli bir mesele hâline gelmeyecektir. Çünkü Besim, “burada herkes, meseleyi tulumba tatlısıyla sade kahve arasında konuşur, bebeğin sarışın mı, esmer mi olacağını ve kime benzeyeceğini sorarlar, geçer gider.” (s.19) diye düşünür. Bu yüzden Yeşilköy ona göre züppelerin bulunduğu bir semttir. Samim ise Selmin'in hamilelik yalanına inanmaz. Bu arada Aydın'ın çok ders çalışması sonucu sürekli hastalanması da köşkteki gerilimli havayı artıran unsurlardandır. Mefharet'in baskıları sonucu Selmin, köşke arada bir uğrayan ve Hasibe tarafından yemek verilen, aslında polis tarafından aranan komünist Haydar'dan hamile kaldığını söyler. Bütün bunlara inanmayan Samim sayesinde Selmin, hamileliğinin bir yalandan ibaret olduğunu itiraf eder.

Samim ve Meral arasındaki ilişkinin öne çıktığı ikinci bölümde, Meral'in ağabeyi ve babası Nail'le birlikte yaşadığı ev Yeşilköy'deki köşkle benzer özellikler taşır. Meral'lerin evinde de herkes birbirinden farklı düşünür ve birbirleriyle anlaşamazlar. Babası yalnızca ticarete önem verirken ağabeyi Ferhat ırkçı, çapkın ve kız kardeşi Meral'i şiddete de başvurarak kendince yanlış yollara sapmasını önlemeye çalışan biridir. Meral de ailesiyle anlaşamadığı için, okuldan arkadaşı Feriha'dan da etkilenererek Paris'te yaşamak için çabalar. Samim, yıllar önce Meral'in annesi Necile ile

yaşamış yıllar sonra ise Necile'nin kızı Meral ile görüşmektedir. Sağlıklı bir yaşam süremediği ve sürekli çatıştığı babası ve ağabeyinin olumsuz etkileri, Meral'in kendi içinde çatışma yaşamasına neden olur. Sürekli Samim'e yalanlar söyler ve Samim Meral'i içinde bulunduğu çıkmazdan kurtarmaya çalışır. Samim'e göre Meral, bir taraftan manevi beninin etkisindeyken diğer taraftan biyolojik-maddî beninin etkisindedir ve özellikle de evdeki baskılardan dolayı bağımsız olmak ister. Ancak bu arzular onun yanlış yolları tercih etmesine neden olur. Samim'in ve ailesinin de onay vermemesine rağmen, Meral Feriha'nın kaldığı Park Otel'e gider. "Meral'in rüyası" (s.204) olan Paris, Feriha'nın dış görünüşünde vücut bulmuş gibidir. Feriha'nın bir zamanlar çirkinken artık Beyoğlu'nda pek çok erkek ve kadın bakışını peşinden sürükleyecek bir hale gelmesinin tek nedeni Paris'tir. Paris'te yaşlı bir adamın metresi olarak hayatını devam ettiren Feriha'nın ısrar ve teklifleri Meral'in Paris'e kaçma hayalinin kuvvetlenmesine neden olur. Meral, Paris'te yaşayan Şakir Bey adındaki yaşlı bir adamın kendisiyle evlenmek istediği meselesini babasına açar. Bu meseleye onay vermeyen Nail Bey, Meral'i annesinin yanında, Arnavutköy'deki evde yaşamakla tehdit eder. Meral'in Paris'te yaşama konusunda kendisine karşı çıkanlara duyduğu öfke ve nefret giderek artar. Bu durum, genç kızın davranışlarında da değişiklikler meydana getirir. Samim'e ve babasına söylediği yalanlar artar. Bu arada Ferhat, Şakir Bey'in Paris'te beş parasız olduğunu ve sevgilisinden ayrıldığı için Meral'le evlenmek istediğini söyler. Samim'in olumlu tesirleri olmasa Meral ona göre çoktan "Beyoğlu kızı, sokak kızı" (s.262) olacaktır. Böylece Meral'in kaldığı ev onun için tamamıyla içinde yaşanmaz bir hal alır ve Paris'te Şakir Bey'in metresi olarak hayatına devam etmeye bile razıdır. Toplum baskısından kurtulmak ve özgürce yaşamak isteyen Meral, bir yandan yalanlarına devam ederken diğer yandan farklı erkeklerle buluşmalara gider. Meral'in yalanlarını anlayan Samim onunla olan ilişkisine son verir.

Meral'in aslında kendisine yol gösteren Samim'le olan bağının kopmasıyla birlikte, hayalini kurduğu Paris'e kaçma fikri artarak devam eder. Paris'e gitmek üzere bir gece evden kaçarken ağabeyi Ferhat'a yakalanır ve odaya hapsedilir. Bu kez ev Meral için gerçek anlamda da tam bir hapisane olur. Bunun yanı sıra romanın bu bölümünde Meral daha çok yaşadığı buhran ve iç çatışmaları üzerinde düşünür. Sigara yakmak için çakmağına gaz doldururken, gazın eteğine dökülmesi ve alev alması sonucu yanarak ölür. Bu bölümdeki olaylara ev sahipliği yapan diğer önemli mekân ise Necile'nin Arnavutköy'deki evidir. Meral'in yanarak öldüğü sırada Necile'nin evinde

de birtakım olağanüstü olaylar gerçekleşir. Evin hizmetçisi Renginaz kapılardan ses geldiğini, ısıklık çalındığını ve alevler gördüğünü iddia ederek saat söyleyip bir felaketle karşılaşılacağından bahseder. Necile de onun bu durumundan oldukça etkilenirken ilginç olarak Samim'lerin evinde de bir yanık kokusu duyulur. Sonunda Samim Meral'in yanarak öldüğünü duyunca Necile'nin Arnavutköy'deki evine gider. Ancak Necile, kızının öldüğünü telefonla öğrendikten sonra kalp krizi geçirir ve Samim Arnavutköy'deki evde Necile'nin cesediyle karşılaşır.

Yukarıda da ütöpik bir mekân olduğu zikredilen Simeranya ise, roman kişilerinin hiçbir zaman huzur bulamadığı İstanbul ve romanda geçen diğer kapalı mekânlara alternatif olarak sunulan bir yerdir. Roman boyunca bireylerin yanlışları çeşitli mekânlarla birlikte ele alınırken Simeranya dünya üzerindeki tüm insanların huzursuzluğuna ve sorunlarına çözüm bulacak bir yer olarak tasarlanır.

2.12. CUMBADAN RUMBAYA³⁹

İstanbul'un kenar mahallerinden birinde oturan Karagümrüklü Deli Cemile'nin yaşadığı mahalleden uzaklaşıp Nişantaşı'nda bir apartman dairesinde zengin bir yaşam sürme isteği üzerine başından geçenlerin anlatıldığı romanda, yazarın pek çok eserinde görülen batılılaşmanın etkileri, şehrin en köhne semtlerinde yaşayan yoksul halk üzerinden anlatılır. Olaylar Cemile, ailesi ve mahallelinin oturduğu Fatih'teki Karagümrük mahallesi, Beşiktaş İskele Gazinosu, Dârülfünûn, Büyükdere, Taksim, Beyoğlu, Galata, Şehzadebaşı, Taksim'deki apartman ve Adalar gibi mekânlarda geçer.

Erkek çocukları gibi yetişen, kavgacı ve aynı zamanda genç ve güzel bir kız olan Cemile annesi (Asiye), ablası (Şahende) ve küçük yeğeniyle (Altay) birlikte Karagümrük'teki eski bir ahşap evde yaşar. Oturduğu mahalleden eksik olmayan gürültüden ve dedikodu yapan komşu kadınlardan nefret eden Cemile, ihtiyar olsa dahi zengin birini bulup evlenme peşindedir. Öyle ki güzelliğine rağmen yaşadığı hayatı hak etmediğini düşünen Cemile oturduğu "salaşpur ev"i (s.11) evlenecek birini bulamadığı takdirde yakmayı bile düşünür. Bir gün Cemile, Karaköy'den tramvaya bindiği sırada para üstünü vermeyen biletçiyle tartışır ve karakola gitmekten kurtulmasını Tahsin Bey sağlar. Cemile'yle o gün tesadüfen karşılaşan bu adam, genç kızın hayatının değişmesinde önemli rol oynar. Cemile ve ailesi kendileri için sıra dışı bir eğlence olan Tahsin Bey'in davetiyle baloya gideceklerdir. Nihayet balo için gerekli olan biletler

³⁹ *Cumbadan Rumbaya*'nın ilk baskısı 1936'da Kanaat Kitabevi tarafından yapılmıştır. Çalışmada eserin şu baskısı esas alınmıştır: Peyami Safa, *Cumbadan Rumbaya*, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul, 2016.

Cemile'nin tramvay hadisesini yaşadığı gün tanıştığı zengin ve yaşlı bir iş adamı olan Tahsin Bey tarafından temin edilir ancak Şahende'nin yedi aylık oğlu Altay kimseye bırakılamayacağı için baloya götürülüp götürülemeyeceği günlerce mahallelinin gündemini meşgul eder. Zira “moderen” hayatın kurallarına uygun hareket etmek gerekir. Altay'ın baloya götürülme meselesi “Avrupa muaşeretı bakımından bir mahzur olup olmadığı” (s.19) mahalle kahvesinde görüşülür ve annesi yanında olmak şartıyla uygun bulunur. Bu arada yaşadığı hayattan iyice bunalan Cemile, zengin bir yaşam sürmeyi kafasına koyar ve Tahsin Bey'in Galata'daki yazıhanesine gider. Tahsin Bey, eski kafalı karısıyla Eyüpsultan'da oturduğunu ve ondan boşanıp apartmanda daha genç bir kadınla yaşamak istediğini Cemile'ye ima eder. Böylece Cemil ile Tahsin Bey arasında yapılan görüşmeler sıklaşır. Cemile bir yandan da Tahsin Bey'in metresi olarak yaşamayı kabullenemez. Her şeyden önce annesi Asiye Hanım bu olaya sıcak bakmayacaktır ancak yine de Karagümrük'teki yoksul hayattan kurtulmaları gerekmektedir. Cemile, ailesi ve komşuları için lüks sayılan şehir içinde otomobil gezmeleri, Tahsin Bey'in yolladığı şoförle gerçekleşir. “Karagümrük'ten Büyükdere'ye” (s.53) yapılan bir gezintide şoför Ali, Tahsin Bey'in aslında evli olmadığını öğrense de bildiklerini belli etmez. Tahsin Bey Taksim'de Cemile ve ailesi için tuttuğu apartmanı genç kıza gezdirir. Cemile için “moderenlik” (s.68) sayılan bu yer peri sarayından farksızdır. Bu arada Cemile Karagümrük'teki kiracılarının oğlu Selim'le tanışır. Nihayet Beşiktaş'taki gazinoda yapılacak balo günü gelip çatar ve Cemile ile Selim yakınlaşırlar. Cemile, Tahsin Bey'in Taksim'deki apartmanında odalığı olmaktansa Selim'in sevgisini ister ve kendini ona teslim eder. Cemil ve Selim evlenmeyi düşündükleri sırada, Selim'in babası Nail Bey hasta kızını kurtarmak için çalıştığı şirketten zimmetine para geçirdiği için hapse girer.

Cemile, Selim'le evlenip Tahsin Bey'den kurtulacakken yolu tekrar onun yazıhanesine düşer. Amcası olarak tanıttığı Nail Bey'i hapisten kurtarabilmek için gerekli olan paraya Tahsin Bey'in isteği olan Taksim'deki apartmanda ailesiyle birlikte oturma teklifini kabul ederek ulaşır. Üstelik Tahsin Bey'den para alıp Nail Bey'i kurtardığını Selim'e söylemez. Selim ise, Cemile'nin Tahsin Bey'le ilişkisi olduğunu düşünür ve derin bir üzüntüye kapılır. Cemile ve ailesi, Taksim'deki apartmanda hiç girmedikleri bir dünyaya adım atarlar. Yeni evlerine gönderilen eşyanın ardı arkası kesilmezken apartmanda yaşayan ve zengin muhitlere girecek olmanın gerekliliği olarak Fransızca ve görgü kurallarını öğrenebilmesi için Cemile'ye “Medeniyet Hocası”

(s.224) tutulur. Ancak Cemile Karag mr k'ten Taksim'e uzanan yolculuğunda mutlu olamaz. Bir gün Cemile, Tahsin Bey ve arkadaşı Memduh Bey'le birlikte Mısır'lı Prenses'in Büyükdere'deki yalısında düzenlenen davete katılırlar. Memduh Bey, davette Cemile'yi, kendisi uğruna şiirler yazan Nahide olarak tanıtır. Böylece asıl evlenmek istediğı zengin bir kadın olan Fazilet Kutsi Hanım'ı kendine hayran bırakacaktır. Cemile, kendini bir hayli yabancı hissettiğı bu yalıda yaptıklarını sorgular. Selim'le kavga ederken yalıdaki adamların yalanlarına oyuncak olduğuna kızar. Davette kendisine biçilen rolü oynamaya çalışırken g zelliğıyle ilgi odağı olsa da ait olduğı yerde, Karag mr k'te yangın çıktığını öğrenir. Bir zamanlar kendisinin yakmak istediğı evleri de yanmıştır. Hayatıyla ve Karag mr k'le ilgili tüm gerçekleri haykırır ve mahalledeki yoksul insanlar için yardım ister. Cemile'nin anlattıklarından etkilenen Prenses, mahalleliye yardım eder.

Tahsin Bey, Prenses'in davetinden sonra tüm gerçekleri Cemile'ye anlatır. Yıllar önce evli olan Tahsin Bey önce karısını, sonra ise sevdiğı adamla evlenmesine izin vermediğı kızını kaybeder. Kızı, Cemile'ye çok benzer. Tahsin Bey Cemile'yi bir yandan kızı gibi sevip kıskanırken diğerk yandan alımlı da bulur. Ancak tanıştıkları süre zarfında hiçbir zaman ona dokunmaz. Onun asıl evlenmek istediğı kişi Cemile'nin ablası şahende'dir. Tahsin Bey'in itiraflarıyla gerçekler aığa çıkıp Cemile ile Selim arasında evlenmek için hiçbir engel kalmadığı düşünülür. Bu sırada Nail Bey Cemile'ye, Selim'in verem olduğı haberini verir. Selim'in Avrupa'daki sanatoryumda tedavi olması gerekirken Cemile ondan ayrılmaya razı olmaz ve gitmesini engeller. Sonunda Büyükada'da bir ev tutulur ve Cemile Selim'e gece gündüz bakar. "Tabiatın bütün feyizleriyle, kuvvetleriyle, cevher ile ittifak eden bu büyük sevgi, şifayı fazla geciktir(mez)." (s.426) Selim, eskisinden daha iyi olur. Tokatlıyan salonunda aralarında hem Karag mr k'ten mahallelinin hem de Büyükdere'den Prenses'in de içinde bulunduğı her sınıf insanın toplandığı düğünde Cemile ve Selim evlenirler.

Görüldüğü gibi Peyami Safa'nın romanlarında hâkim mekân İstanbul'dur. Yazar İstanbul'un zaman içinde yaşadığı değışimi farklı tipler ve olaylarla ortaya koyar. Ağırlıklı olarak Doğı Batı meselesi önemli bir yer tutar. Aynı zamanda bir fikir adamı olan Peyami Safa İstanbul'da yaşanan hayatı geniş bir şekilde göz önüne serer.

3. PEYAMÎ SAFA’NIN İSTANBUL’UNDA SEMTLER, SOSYOKÜLTÜREL, TARİHÎ VE SİYASÎ UNSURLAR

Bir şehrin tarihi geçmişine bakıldığında coğrafi yapısının, şehirde meydana gelen siyasi ve tarihî gelişmelerin, sosyal hadiselerin, şehre ait olan kültürel değerlerin ve inanç unsurlarının o şehrin kimliğinin oluşmasında büyük öneme sahip olduğu görülür. Şehirde yaptırılan tarihi eserler ve ibadethaneler çoğu zaman o şehrin ve şehri oluşturan semtlerin sosyal yapısı ve kimliği hakkında bilgi verirken şehre hâkim olan her bir unsur “tarihî birikim ve zenginliği” her zaman yansıtmıştır.⁴⁰ Peyami Safa’nın incelediğimiz romanlarında Anadolu’nun farklı şehirlerinden bahsedilse de ana mekân İstanbul’dur. *Üsküdar*, *Beykoz*, *Beyoğlu*, *Şişli*, *Beşiktaş*, *Fatih*, *Adalar*, *Sarıyer*, *Bakırköy* ve *Arnavutköy* ve diğerleri on iki romanda çeşitli özellikleriyle yer verilen semtlerdir. Bu semtler çoğunlukla içinde yaşayan insan tipleriyle benzer özellikler gösterir niteliktedir. Kimi yerler tabiatıyla anlatılırken kimi yerler de Doğu-Batı çatışması çerçevesinde ele alınır. Bazı semtler ise ahlâki çözülmenin birer simgesi haline gelmişken bazıları geleneksel, muhafazakâr hayatın yaşandığı yerlerdir. Bu bölümde romanlarda yer verilen İstanbul’un semtleri ve civarındaki yerler, İstanbul’daki camiler ve mezarlıklar gibi şehrin ayrılmaz birer parçaları olan ibadet alanları / tarihî yapıları, roman kişilerinin ikâmet ettikleri konak, köşk, yalı ve apartman gibi meskenler, İstanbul’daki ulaşımı sağlayan temel araçlar, şehrin kozmopolit yapısını oluşturan gayrimüslimler ve yabancılar, sosyal hayat ve eğlence, kurumsal yapılar, alışveriş mekânları ve savaş yıllarının İstanbul’u ele alınacaktır.

3.1. SEMTLER

İstanbul, yalnızca bir mekân olmanın ötesinde her birinin köklü geçmişi, hikâyesi ve kendine has özellikleri olan semtleriyle de ayrılmaz bir bütündür. Çalışmanın bu bölümünde inceleme konusunu oluşturan on iki romanda yer verilen *Üsküdar*, *Beykoz*, *Kadıköy*, *Beyoğlu*, *Şişli*, *Beşiktaş*, *Fatih*, *Adalar*, *Sarıyer*, *Bakırköy*, *Yeşilköy*, *Arnavutköy*, *Zeytinburnu*, *Davutpaşa* ve *Alemdağ* roman kişileri ve olaylarla bağlantılı olarak ele alınmıştır. Romanlarda bahsi geçen semtlerin öne çıkan genel

⁴⁰ Mehmet Güneş, *Şehre Yanıyan Medeniyet Edebiyata Yanıyan Şiir Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde Şehir*, s. 40.

özellikleri ile olaylar ve kişiler arasında çeşitli yönleriyle ilgi kurulduğu görülmüştür. Bu sebeple öncelikle her semt hakkında bilgi verilmiş, sonrasında ise romanda bahsedildiği şekline yer verilip değerlendirilmiştir.

3.1.1. Üsküdar

Asya ve Avrupa arasındaki ulaşımı kolaylaştıran Boğaziçi'nin açılım kısmında yer alan Üsküdar hem doğal güzelliği hem de konumu itibariyle tarih boyunca dikkat çeken bir mekân olmuştur. “Altın şehir” ve “Kalkan şehir” anlamlarına geldiği bilinen “Khrisopolis” ve “Skutarium” kelimeleri ise Üsküdar isminin nereden geldiği hakkında öne sürülen görüşlerden biridir. Yüzyıllarca farklı egemenlikler tarafından işgal edilen Üsküdar'da İstanbul'un fethinden önce de Türk izlerini görmek mümkündür. 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra 1078'de İznik fethedilmiş ve erken dönem Türk yerleşmeleri görülmeye başlanmıştır. Orhan Gazi döneminde ise Üsküdar'ın bir bölümü Türklerin egemenliği altına girmiş ve Yıldırım Bayezid tarafından Anadoluhisarı'nın yaptırılmasıyla Osmanlı padişahları Rumeli'ye giderken bu yolu kullanmaya başlamışlardır. Asıl olarak ise İstanbul'un fethinden sonra, küçük bir kasaba görüntüsü veren Üsküdar hızla gelişmeye başlamıştır. Yaptırılan ibadethane ve bedestenler Anadolu'dan gelen göçün de etkisiyle bölgede ticaretin gelişmesini sağlamış, 16. yüzyıldan itibaren cami, mescit, tekke, hamam, kervansaray, medrese, çeşme, iskele, darüşşifa, saray, yalı, köşk gibi yapılar meydana getirilmiştir. Böylece Üsküdar, İstanbul gibi büyük bir şehrin önemli bir parçası haline gelmiştir. Sosyal ve siyasi hayatın da bir parçası olan Üsküdar, burada oturan Müslümanlar tarafından Kâbe toprağı sayılmış ve Hac yolculuğunun başlangıcı kabul edilmiştir. Millî Mücadele yıllarında ise işgâl kuvvetlerine karşı yapılan “Doğancılar Mitingi” ile bağımsızlık yolunda Anadolu'da yakılan ilk meşaleye ev sahipliği yapan⁴¹ Üsküdar her ne kadar saray mensuplarının ve varlıklı ailelerin sayfiye yeri olsa da savaşlar sebebiyle bir müddet ilgisini kaybetmiş ve Cumhuriyet'in ilanından itibaren tekrar ilgi görmeye başlamıştır. 1928'de Üsküdar-Kısıklı- Alemdağ tramvay hattının hizmet vermeye başlamasıyla bölgeye olan ulaşım kolaylaşmış ve yüzyıllarca bir sayfiye alanı olan Üsküdar, konutlaşmanın arttığı bir yer haline gelmiştir.⁴²

⁴¹ Büyükseçgin, İ., Çeçener, B., İşli, B., Nuhoglu, H., Ünlü, S., *Bir Ulu Rüyaı Görenler Şehri Üsküdar*, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., Birinci Basım, İstanbul, 2006, s.7-10.

⁴² Nefise Burcu Yağan, *İstanbul'un Tarihi Sayfiye Alanları ve Dönüşüm Süreçleri*, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s. 126.

Peyami Safa'nın romanlarında ise bizzat “Üsküdar” adına *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda yer verildiği ve yalnızca ikinci bölümde bahsedildiği görülür. Bu bölümde Matmazel Noraliya'nın hayatına dair ayrıntıları öğrendiğimiz kişi olan Fotika, Noraliya'nın Üsküdar'a gittiğini belirtir. Büyükada'daki köşke yerleşip münzevi bir yaşam süren Noraliya'nın köşkün dışına çıktığı anlar çok nadirdir. Zira Noraliya, köşkteki meşhur odasında mistik bir yaşam sürmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce nadir olarak Ada'nın dışına çıktığı zamanlarda Üsküdar'a iner ve Fotika'nın da adını bilmediği bir şeyhe uğrar. Üsküdar'daki şeyh bahsinden sonra Fotika, Noraliya'nın Ada'da camiye gittiğinden de bahseder. Buradan anlaşılmaktadır ki birinci bölümde İstanbul'un öteki yüzü olarak gördüğümüz Beyoğlu ve çevresi ikinci bölümde yerini olumlu ve Matmazel Noraliya'nın manevi yönüyle bağlantılı olarak daha muhafazakâr ve geleneksel yaşamın hüküm sürdüğü mekânlara bırakır. Bu sebeple Noraliya'nın nadiren odasından çıktığı zamanlarda şehirde uğradığı yerin olan Üsküdar'daki bir şeyhin yanı olması semtin romandaki işlevini ortaya çıkarır niteliktedir.

Romanlarda bahsi geçen diğer semtler *Bağlarbaşı*, *Çengelköyü* ve *Çamlıca* olarak karşımıza çıkar. Bu örnekler çerçevesinde denilebilir ki Üsküdar, genellikle doğal güzellikleriyle ele alınan ve roman kişilerinin semtin tabiatına sığındığı yerlerden biridir. Yazarın genellikle savaş yıllarıyla birlikte ele aldığı ahlaki çözülmeyi *Beyoğlu*, *Şişli*, *Nişantaşı* gibi şehrin kozmopolit yapıya sahip semtlerinde yer verdiği görülmekle birlikte, bazen İstanbul'un sakin yerlerinden biri olan *Bağlarbaşı*'ndaki bir köşkte de benzer bir meseleyi, olumsuz tipleri ve ahlaki çözülmeyi ele aldığı görülür.

3.1.1.1. Bağlarbaşı, Çengelköy, Çamlıca

İstanbul'da yazın vakit geçirilecek benzersiz yerlerden birinin Bağlarbaşı olduğunu söyleyen Reşad Ekrem Koçu, burada esen rüzgârın bazen insanı uçuracak dereceye vardığını belirtir. Bölgede çok sayıda bulunan ve içinde çeşit çeşit üzümlerin yetiştiği bağların varlığından da bahseden Koçu Bağlarbaşı adının buradan geldiğini ifade eder.⁴³ Semte dair bir başka bilgi ise, eskiden bağlık bir arazi olduğu, Ermeni manastırının bağı olan yere manastır anlamındaki “vank” kelimesinden “Vankınbağı” dendiği yönündedir. Sonraları ise bağlık arazinin başladığı yere “Bağlarbaşı” denir ve günümüze kadar bu şekilde söylenegelir. Osmanlı döneminde çoğunlukla Ermeniler ve

⁴³ Reşad Ekrem Koçu, “Bağlarbaşı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1960, s. 1817-1819.

az sayıda Rum'un oturduğu semti 19. yüzyıldan itibaren saray mensuplarının yaptırdığı konaklar süsler.⁴⁴

“Bağlarbaşı” semti *Şimşek*'te önemli bir işleve sahip olup olayların geçtiği ana mekânlardan biridir. Müfid'in dedesi olan Mahmut Paşa, II. Abdülhamit devrinde istediği görev kendisine verilmeyince Bağlarbaşı'nda yaptırdığı köşkte inzivaya çekilir ve burada ölür. Doğası, sakinliği ve saraya uzak olması sebebiyle Mahmut Paşa'nın İstanbul'un Anadolu yakasındaki bir semtte hayatını geçirmek istediği düşünülebilir. Dededen sonra torun Müfid ve karısı Pervin ile Sacid (Müfid'in dayısı) Bağlarbaşı'ndaki bu köşkte hayatlarına devam ederler. Romanda genellikle olumsuz bir mekân olarak ifade edilen Bağlarbaşı, Müfid'in Pervin ve Sacid arasında gayr-ı meşru bir ilişki olduğuna dair şüphelerinin artması ve sonunda burayı terk etmesine sebep olan olaylarla doludur. Bağlarbaşı'nın olumlu tek tarafı, Kadıköy ile karşılaştırıldığında daha nezih bir semt olarak görülmesidir. Zira aşağıda, Kadıköy başlıklı bölümde belirtildiği üzere, Müfid'e göre Kadıköy ahlâkî açıdan düşük kadınların mesken edindiği bir muhittir.

Sözde Kızlar'da ise Bağlarbaşı, Mebrure ve Fahri'nin Çamlıca'da gezintiye çıktıkları sırada geçtikleri yerlerden biridir. Kurtuluş Savaşı yıllarında, Yunanlılar'ın Manisa'yı işgal ettikleri sırada esir düşen babasını aramak için İstanbul'a giden Mebrure, uzaktan akrabası olan Nafi Bey'in Şişli'deki köşkünde kalmak zorundadır. İşgal yıllarında İstanbul'daki bir grup insanın içinde bulunduğu ahlaki çöküntü ve yozlaşmanın mekânlarından biri olan Şişli'deki bu köşkten kısa bir süreliğine de olsa, romanın “vatansever” kişisi Fahri sayesinde uzak kalır. Mebrure ve Fahri'nin Çamlıca'da gezintiye çıktıkları sırada uğradıkları yerler Kısıklı ve Bağlarbaşı'dır. Şişli ve çevresindeki gürültüden sonra Kısıklı ve Bağlarbaşı yollarının sakinliği Mebrure'nin hoşuna gider ve köşke döndüğü vakit hatırında taze kalan anılardan olur. Buradan hareketle İstanbul'un kozmopolit semtlerinden biri olan, Avrupaî yaşam tarzıyla bilinen, şehir hayatının gürültülü ve kalabalık bir şekilde yaşandığı semt Şişli'den sonra, Anadolu yakasının tabiatla iç içe, mesire alanlarının insana verdiği huzurun Mebrure üzerinde tesirli olduğu düşünülebilir.

Mahşer'de de tabiatı ve sakinliğiyle yer verilen Bağlarbaşı, Muazzez ile tanışmak için Nihad'ın arkadaşlarının eğlence düzenlediği yerdir. Köşk olarak bahsedilse de aslında iki odalı eski bir evde toplanılan Bağlarbaşı için “(...) Düşünün,

⁴⁴ Tuna Baltacıoğlu, “Bağlarbaşı”, *DBİA*, C.1, İstanbul, 1993, s.533-534.

şehir harici serbest, rahat bir yer. Tabiatın göbeği. Bağır, çağır, haykır, kimse duymaz. (...)” (s.159) sözleri semt hakkında bilgi vermesi yönünden önem arz etmektedir.

Üsküdar ilçesine bağlı büyük bir köy olarak bilinen Çengelköy ise, İstanbul Boğaziçi’nin Anadolu yakası kısmındaki köylerden biri olup, Beylerbeyi ve Vaniköy’ün arasında kalır.⁴⁵ İstanbul’un fethi sırasında Çengelköy’de Madyan oğlu Yanko zamanından kalan çengeller olduğunu söyleyen Evliya Çelebi, semtin isminin buradan geldiğini belirterek halkın çoğunun Rum, Müslümanların ise az olduğunu ifade eder.⁴⁶ Osmanlı Devleti’nde özellikle 17. yüzyıldan itibaren dinlenmek, avlanmak, semtin türlü meyvelerinden tatmak, bağ ve bahçelerinde gezinmek amacıyla Çengelköy’e gidilir. Çok sayıda yalının bulunduğu Çengelköy’deki bu yapılar ilerleyen yüzyıllarda el değiştirir ve Ermeniler’e ait olduğu bilinen yalılarda azalma meydana gelir. 19. yüzyıldan itibaren ise bahçe, bostan ve çiftlikleriyle de öne çıkan bir mekândır.⁴⁷

Şimşek’te Mahmut Paşa’nın küçük kızı Şayeste Hanım, Çengelköyü’nde oturur. Pervin ve Sacid’den şüphelenen ve aldatıldığını düşünen Müfid, çocukluğundan beri sevemediği Bağlarbaşı’ndaki köşkte daha fazla kalamaz ve Çengelköyü’ndeki teyzesinin evinde oturmaya başlar. Çengelköyü, romanda şehirdeki keşmekeşten uzak İstanbul’un nezih bir semti olarak tabiatıyla öne çıkar. Bağlarbaşı’ndaki köşkün kasvetli havası ve eğlence düşkünü insanlarından bunalan Müfid, buranın doğal güzelliklerine sığınır:

“(…) Denizde, ufukta, havada, ağaçlar ve yapraklar arasında renkli ışıklar. Doğarken ve batarken güneş. Saf hava. Derin sükût, ki bir sigara külü düştüğü vakit sesi duyulur. Öğle güneşinde kiremitleri parlayan seyrek, dağınık, tek tük evlerin arasından kıvrıla kıvrıla tepeye giden sarı yollar. Bu kimsesiz yerden geçen bir iki yolcunun kızarıp, terli, yanık yüzlerine serin gölgeler bırakan ve bahçe duvarlarından sarkan büyük, yaşlı, dalları birbirine dolanarak gökyüzünü kapatmış ağaçlar. (...)” (s.169)

⁴⁵ Baraz, M. R. H., Demircan, Z., *Çengelköy’de Tarih*, Birinci Baskı, Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s.14.

⁴⁶ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*: İstanbul, Haz.: Dağlı, Y., Kahraman., S. A., Birinci Basım, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, C. 1, 2. Kitap, s. 428.

⁴⁷ Çiğdem Aysu, “Çengelköy”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 2, s. 485, 486.

Romanlarda yer verilen bir diğer semt olan Çamlıca ise, geçmişten günümüze doğasıyla ilgi gören bir gezinti alanıdır.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nde İstanbul'daki tepelerin kullanılmaya başlanması IV. Murat devrine denk gelir. Bu devirde Çamlıca, Eski ve Yeni Çamlıca isimleriyle bilinir ve mesire alanı olarak kullanılır. Köşk ve kasırların inşa edilmesiyle 17. yy'dan itibaren Çamlıca bir sayfiye alanı haline gelir. 18. yy'da ise özellikle Büyükçamlıca Tepesi'nden İstanbul ve Boğaziçi'nin güzelliğinin seyredilebilir olması Çamlıca'nın ilgileri üzerine çekmesine neden olur. Şehre uzak olan Çamlıca, bağlık ve bahçelik alanlarıyla varlığını devam ettirirken ilerleyen yüzyıllarda köşk ve kasır sayısında artış yaşanır.⁴⁹ Osman Cemal Kaygılı'nın Çamlıca hakkında söylediği "Çamlıca'nın tabii güzellikleri o kadar bol, o kadar geniş, o kadar taşkındır ki, insan buraya çıktığı zaman nerede oturacağını, nereye bakacağını, ne tarafı gezeceğini, hangi ağaç altında ve su başında dinleneceğini şaşırır. (...)" sözleri buranın bir mesire yeri olduğunu kanıtlar niteliktedir.⁵⁰

Türk edebiyatının simge mekânlarından olan Çamlıca'ya Tanzimat'tan Cumhuriyet'e pek çok yazar eserlerinde yer verir. Yahya Kemal'in *Üç Tepe* başlıklı yazısında ele aldığı ve üç ayrı dönemin edebiyat anlayışlarını temsil eden tepeler Metris Tepe, Çamlıca ve Tepebaşı'dır. "Namık Kemal ve genç arkadaşları Hâmid, Ekrem, Sezâi ve ötekilerinin elli sene evvel âleme baktıkları tepe" olarak Çamlıca'ya işaret eden Yahya Kemal'in Tanzimat Dönemi edebiyatı ve Çamlıca bahsine dair şu sözleri önemlidir:

"Bu edebiyat, çok sıhhatli, temiz havalı, çok sıcaktı; cephâneyi üstüne çıkıp da berhavâ edecek zâitlere, gemisini düşmana vermemek için batıracak kapdanlara vücut veriyordu. Yalnız bu edebiyat mâzîdir. Çamlıca gençleri o tepede eski saltanatın rû'yâsını görüyor, o rû'yâya yeni fikirlerle vücut vermeği hayâl ediyorlardı."⁵¹

Sözde Kızlar'da Çamlıca, roman kahramanları üzerinde olumlu etki bırakan bir yerdir. Romanın olumlu ve vatansever tipi Fahri ve Mebrure birlikte Çamlıca'ya giderler ve bu gezinti Mebrure'nin Şişli'deki kötülüklerden uzaklaşmasında etkili olur.

⁴⁸ Salâh Birsell, geçmişte İstanbul'da, özellikle de "seyir yerleri"nin çoğunda bülbüllerin öttüğünden bahseder. Saray erkânının ve halkın da gittiği bu yerlerden biri Çamlıca'dır. Çamlıca'nın II. Mahmut'un uğrak yerlerinden biri olmasından sonra buraya ilginin daha da arttığından bahseder. Birsell'in, Recaizade Mahmud Ekrem'den aktardığı bilgiye göre, 19.yy'ın ikinci yarısından sonra köşklele donanan Çamlıca'da, Çamlıca Parkı İstanbul halkı yararına açılınca, insanlardan buradan köşklele ve evler aramaya başlamışlardır. Buraya yalnızca yakın semtlerden değil İstanbul'un bir ucundan atla, arabayla veya sandalla çok sayıda kişinin akın ettiği gezinti alanlarından biri olmuştur. Salâh Birsell, *Boğaziçi Şingir Mingir*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1980, s.406-407.

⁴⁹ a. g. y., "Çamlıca", *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 2, s.464-465.

⁵⁰ Osman Cemal Kaygılı, *Köşe Bucak İstanbul*, Selis Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul, Eylül 2003, s. 51-52.

⁵¹ Yahya Kemal, *Eğil Dağlar: İstiklal Harbi Yazıları*, 3. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1975, s. 296-301.

Fahri'nin söylediği şu sözler Çamlıca'nın bir gezinti yeri olarak doğasıyla öne çıktığını gösterir:

“(…) İstanbul'un beni en çok bayıltan yeri Çamlıca'dır (...) Hava güzel, yollar temizdir, zaten Çamlıca çıplak arazidir, sonbaharda ve kışın daha güzelleşiyor, oradan İstanbul'u görünüz. (...)” (s.133-134)

Şişli'deki köşkte maruz kaldığı ahlak dışı davranışlardan, olumsuz tiplerden bir süreliğine de olsa uzak kalıp Çamlıca ve çevresindeki doğada vakit geçiren Mebrure için burası bir daha unutamayacağı bir yer olur. Çamlıca'daki doğal güzelliklerin Mebrure'de uyandırdığı izlenimler şu şekildedir:

“Ufukta kehribar sarısı yılankavi parıltılar vardı. Bütün görünüşler keskin ve berraktı, ağaçları katı iskeletleri, camları kırmızı yanan evler, pembe topraklara gömülü beyaz, temiz taşlar, iniş sonlarında gözden kaybolan demir tramvay yolları, her şey parlıyordu.” (s.135)

Şimşek'te Çamlıca'ya dair ayrıntıya yer verilmesine de Mahmut Paşa'nın siyasi çevreden ve şehrin kalabalıklığından uzak kalıp inzivaya çekilmek için yaptırdığı Bağlarbaşı'ndaki köşkün Çamlıca'yı da görece kadar genişliğe sahip olduğundan bahsedilir.

Cânân'da ise, Şakir Bey'in oğlu Faik'in ata olan merakı ve sevgisi on yaşındayken “Çamlıca'daki sarı köşkte otururlarken” (s.56) başlar. Süvari zabiti olan komşuları kendi atına Faik'i bindirir ve böylece Faik'te at merakı başlayınca mekteple arası açılmış olur.

3.1.2. Beykoz

Boğaziçi'nin Anadolu yakası kısmında kalan Beykoz, diğer Boğaz semtlerine göre daha kırsal bir yapıda olan, ormanları ve korularıyla ünlü bir yerleşim yeridir. Beykoz adının nereden geldiği ise tartışmalı bir konudur. Bir görüşe göre, Farsça “kos” kelimesi köy anlamındadır ve İzmit Sancağı beyleri burada oturdukları için Beykoz'un “Beyköyü” anlamına geldiğidir. Başka bir görüş ise, bölgenin ceviziyle ünlü olmasından dolayı “koz” kelimesinin ceviz anlamına geldiğinin vurgulanmasına dairdir. Geçmişte bölge halkının Türkler ve Ermeniler'den oluştuğu bilinir. Saray mensupları ve makam sahibi kişilere ait yalıların da bulunduğu Beykoz'da padişahların daha çok gezmek ve avlanmak amacıyla buraya geldiği ve bu yüzden sahilsarayı yaptırmadıkları

düşünülür. Beykoz geçmişten günümüze bir taraftan köyleri, gezinti yerleri ve doğal güzellikleriyle bir taraftan ise sanayinin İstanbul'daki önemli merkezlerinden biri olur.⁵²

Şimşek'te, hem olumsuz ruh hali ve hastalıklı yapısından dolayı hem de çocukluktan beri sevmeyişi Bağlarbaşı'ndaki köşkte kendisinden gizlenen bir şeylerin olduğundan şüphelenen (karısı ve dayısı arasındaki evlilik dışı münasebet), Müfid huzura kavuşabilmek için tabiata sığınır. İstanbul'un büyük bir bölümünü ve doğanın güzelliğini seyretmek amacıyla Kuzguncuk'taki⁵³ "Frenk Tepesi"⁵⁴ ne çıktığı görülür:

"Müfid, bir taraftan Beykoz'a kadar bütün Boğaz'ı, diğer taraftan, uzakta yüksek binaları, kubbeleri ve minareleriyle İstanbul'un gölgesini, arkada, Çamlıca'ya kadar geniş bir arazi parçasını gören bu tepayı çok severdi." (s.96-98)

3.1.2.1. *Rasathane, Vaniköy, Küçüksu*

Astronomi gözlemlerinin yapıldığı yer anlamına gelen "rasathane", Boğaziçi'nin Anadolu yakası kısmında, Vaniköy yakınlarında bulunan yere ismini vermiştir. Vaniköy korusunun arka tarafındaki dik tepede II. Mahmud'a takdim edilen bir kasır yaptırılır ve Kırım Savaşı'nda İngiliz askerlerinin ikameti sırasında yanar. 1917 yılından sonra ise buraya bir rasathane kurulur.⁵⁵

Şimşek'te şehir hayatındaki kaostan ve şüphelerinden kurtulmaya çalışan Müfid, İstanbul'un tepelerinden etrafı seyreyler. Bunlardan biri yukarıda da bahsedilen Kuzguncuk'taki Frenk Tepesi olmakla birlikte bu kez de yine Boğaziçi'nin Anadolu yakası kısmında, Vaniköyü yakınlarındaki "rasathane tepesi" ne (s.171) çıkar. Müfid'in Boğaziçi'nden İstanbul'u izlerken gördükleri şehrin kalabalıkların yanı sıra doğal güzellikleri de içinde barındırdığını gösterir niteliktedir:

"(...) İstanbul'un o pembe sabahlarından birini, ruha baygınlık veren renklerini seyrediyordu. Tenha, yalnız, yalnız... Boğaziçi durgun, bağlar uykuda, her şey susuyor; insansız yollar, donuk bir mavi parıltıyla, alabildiğine uçsuz bucaksız, kıvrılıp gidiyorlar, nâmutenâhi yollar, fıstık ağaçlarının yelpazelediği tepeleri aştıktan sonra, eteklerde sık çamların karanlık yeşil gölgeleri

⁵² "Beykoz", *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 2, s. 193-195.

⁵³ Sermet Muhtar Alus Kuzguncuk ve Frenk Tepesi'nden şu sözlerle bahseder: "Kuzguncuk'ta Baba isminde bir devletli oturmuş. İsmi menşei o zat... Kuzguncuk, bugüne bugün de Balat, Hasköy, Ortaköy gibi en koyu Musevî semtlerden biridir. Frenk tepesinin kuşbakışlığına, şairane manzarasına eş bulunmaz. Büyük ve Küçük Çamlıca'lardaki yüksek aileler, Mısırlılar, Tunuslular, sık sık buraya gelirler. Boğaz'ın sularını, Eyüp semtlerindeki grupları temaşa ederlerdi." Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yay., İstanbul, 1994, s.53.

⁵⁴ Romanda Frenk Tepesi olarak geçen ancak Münir Paşa Tepesi veya Münir Bey Korusu olarak da bilinen tepe, Anadolu yakasının Kuzguncuk semtindeki korulardan biridir. Faik Yaltırık, "Korular", *DBİA*, C.5, İstanbul, 1994, s.74.

⁵⁵ M. Tayyib Gökbilgin, "Boğaziçi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C.6, s. 259.

içinden geçerek, geniş vadilerde bin bir kola ayrılarak, belki bütün dünyayı dolaşıyor ve büyük münhaniyi bitirerek aynı yere geliyorlar.” (s.171)

Sözde Kızlar'da ise Cerrahpaşa'da adı “Hatice” olmasına rağmen, Avrupaî yaşam hevesiyle Şişli'deki köşkün dejenere tiplerinden Behiç'in ağına yakalanan Belma, köşkün ahlâk yoksunu kişilerinden biri haline gelir. Sonunda ise Behiç'ten olan bebeği dünyaya gelir. Behiç'in, Belma'dan olan bebeğinden kurtulmak için kurduğu planı tarif ederken Rasathane'den bahsedildiği görülür. “Rasathaneye gitmeden biraz aşağıda, çam ağaçlıklı, bir küçük meydan” (s.189) olarak tarif ettiği yere çukur kazar ve buraya bebeği diri diri gömer. İşlenen bu cinayetten romanda, “Boğaziçi'nin ıssız bir korusunda gece yarısı işlenmiş büyük bir günah” (s.212) olarak da bahsedilir. Belma'nın bebeğin doğum sürecinde de Şişli'deki köşk ve Cerrahpaşa'daki evinden uzaklaşmak isteyerek Vaniköy'nde bir müddet kalması ve Behiç'in yine bu çevredeki, Rasathane yakınlarındaki ıssız bir yerde cinayeti işlemesinin sebebinin, bu bölgelerin şehir hayatından daha uzakta kalması ve olayların gizli tutulabilmesinin kolaylığından ileri geldiği düşünülebilir.

IV. Mehmet tarafından hocası Vâni Mehmet Efendi'ye verildikten sonra Vâni köyü olarak anılmaya başlanan *Vaniköy* ise Kandilli ile Çengelköy arasındadır. Vaniköy'ün gelişmesinde Vâni Mehmet Efendi'nin kendisinden önce yaptırılan mescidi genişletmesi ve burada yalı inşa ettirmesi etkili olur.⁵⁶ Vaniköy bu isimle anılmadan önce bölgeye Papaz bahçesi dendiği bilinir.⁵⁷ Evliya Çelebi de *Seyahatname*'de Kandilli bahçesinin güneyinde kalan kısmı için “Papaz Korusu” ifadesini kullanır.⁵⁸ Bu ifadenin kullanılması ise, Bizans dönemiyle bağlantılıdır. Bizans'ta fuhuş ve rezâletlerin gündelik yaşamın olağan bir parçası haline gelmesi tepkilere de neden olur. “Tövbekâr Kızlar Manastırı” isimli kadınlar çilehanesinin burada yer aldığı anlatılanlar arasındadır. Köye Papaz korusu denmesi bu rivayete dayanır.⁵⁹ Kandilli'ye kadar uzanan yamaçları, sık ve yeşil koruyla örtülü olan Vaniköy, yüzyıllar boyunca küçüklü büyüklü yalıları ve bostan-bahçeleriyle öne çıkar. 19.yy'a gelindiğinde bu yalılardan bir kısmının sarraflık, kuyumculuk yapan ve giderek zenginleşen Ermeniler'e ait olduğu görülür. 19.yy'ın ortalarından itibaren ise Vaniköy'e yerleşmiş olan Ermeni aileler kıyıları bırakır ve

⁵⁶ A.g.y, “Boğaziçi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1992, C.6, s. 259.

⁵⁷ P. G. İnciyan, *18. Asırda İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1976, s. 130.

⁵⁸ Evliya Çelebi, *a. g. e.*, s.427.

⁵⁹ Sâmîha Ayverdi, *Boğaziçi'nde Tarih*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 2. Baskı, İstanbul, 1968, s.341.

farklı semtlere çekilirler. Onların yerini ise Tanzimat devrinin ünlü politikacıları alır. 20.yy’da ise Vaniköy’de kıyıya yalı yerine fabrikalar yapılmaya başlanır.⁶⁰

Sözde Kızlar’da Vaniköy, olumsuz olayların yaşandığı bir semttir. Behiç’le olan münasebetinden sonra hamile kalan Belma, Şişli’deki köşkten ve Cerrahpaşa’daki ailesinden uzakta olan Vaniköy’ünde bir odada kalmaya başlar. Böylece köşk ahalisi kadının yalnızca Boğaziçi’nde kaldığını bilir ve hamileliğinden haberdar olmaz. Burada hastalıklı doğan bebeği Behiç kabul etmez ve ondan kurtulmanın planını hazırlar.

Mahşer’de ise Nihad ve Muazzez’in İstanbul’da ev almak istedikleri yerlerden biri de “Boğaziçi”dir. Romanda Boğaziçi’nin Anadolu veya Rumeli gibi hangi bölgesindeki Boğaz semtlerinde yaşamak istendiği belirtilmese de İstanbul’un doğasıyla iç içe ve sakince yaşanabilecek en güzel yerlerinin Boğaziçi’nin semtleri olduğu düşünüldüğünde roman kişilerinin hayalini kurdukları mekân seçimleri daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca Tıpkı Ada’da köşk veya yalı kiralama fikrinde olduğu gibi Boğaziçi de yazın vakit geçirilebilecek yerlerdendir.

Küçüksu denilen bölge aslında Göksu deresinin Küçük Göksu ismiyle anılan kısmıdır. Zamanla Küçüksu şeklinde söylenegelmiştir. Osmanlı Devleti’nde sultanların ilgi gösterdiği Küçüksu, kent halkının da gezinti yeri olarak tercih ettiği bir alandır. Küçüksu’da köşk, yalı, çeşme ve kasır gibi yapıların inşa ettirildiği ve bir kısmının günümüze ulaştığı bilinir. Bunlardan en meşhuru 19.yy. İstanbul’unun önemli mimari yapılarından Küçüksu Kasrı’dır.⁶¹

Küçüksu yalnızca *Cânân*’da geçer. Bedia’nın arkadaşı olan ve ud çalan Mahmure, Bedia’ların evine geldiği vakit Küçüksu’ya saza gittiğinden bahseder.

3.1.3. Kadıköy

İstanbul’un Anadolu yakasında bulunan ve şehrin en eski yerleşim yerlerinden biri olan Kadıköy’ün eski adı Halkedon’dur. Bizans döneminde dinsel merkez niteliği taşıyan Kadıköy, İstanbul’un fethiyle birlikte yönetimi ilk İstanbul kadısı olan Hızır Bey’e verilir. Kadı Hızır Bey bugünkü Osman Ağa Camii’nin olduğu yere kendi isminin verildiği bir camii yaptırır ve böylece zamanla buraya “kadının köyü” anlamında önceleri Kadı köyü, sonradan ise Kadıköy denmeye başlanır.⁶² Geniş ölçüde

⁶⁰ Cahit Kayra, Erol Üyepazarcı, *Kandilli, Vaniköy, Çengelköy: Mekânlar ve Zamanlar*, İBB Yay., İstanbul, 1993, s. 93-112.

⁶¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Küçüksu Kasrı, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 1995.

⁶² Atilla Aksel, “Kadıköy”, *DBİA*, C.4 İstanbul, 1994, s. 341-342.

bağ ve bostanlarla kaplı olan Kadıköy’de Müslüman nüfus ancak 17. yüzyılda artmaya başlarken 19.yüzyılda gayrimüslim nüfusun arttığı görülür. Rumları takiben Ermeniler, Levantenler ve Musevilerin yerleşmeye başladığı Kadıköy⁶³, Türk edebiyatında çeşitli yönleriyle ele alınan mekânlardan biridir.⁶⁴

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda Ferit ve Selma’nın bir yaz günü gezinti amacıyla gittikleri yerlerden biri Kadıköy’dür. Romanın birinci bölümünde Selma ile ilgili kısımlarda sıklıkla yer verilen ruh konusuna burada da rastlanır. Ferit’in Selma’yı bedenden ibaret görüşü ve genç kızın bir ruhu olduğunu anlayamayışı Selma’nın çok az rastlanan dalgın bakışlarına neden olur. İşte bu bakışlardan birini Kadıköy’deki gezintide ve vapurda gördüğünü söyleyen Ferit bu durumun altında yatan sebepleri Selma’nın çocukluğunda yaşadığı ailevi meselelere ve insanlara duyduğu güvensizliğe bağlar. (s.128) Kadıköy mevzusuna dair bir diğer husus, teyzesinin öldürülmesi ve kız kardeşinin hastalığıyla iyice boşluğa düşen Ferit için bir başka yıkımdır. Nilüfer’in hastaneye yatırılmasından sonra Selma’nın evine giden Ferit onu evde bulamaz ve annesiyle karşılaşır. Ağzı kulaklarında olan kadın kızının evleneceği için günlerdir Kadıköy’de kaldığından bahseder. (s.178)

3.1.3.1. Moda, Erenköyü, Kalamış, Fenerbahçe, Haydarpaşa

İstanbul’un Anadolu yakasında, Kadıköy’de yer alan *Moda* semti, Kadıköy’den deniz kenarı boyunca güneye uzanır. Kadıköy’deki “şık” evlerin çoğu burada bulunur. Sementin adının ise, burada yaşamış ailelerin farklı ve Avrupalı giyim-kuşam tarzlarından geldiği tahmin edilmektedir. Osmanlı döneminde kapütülasyonlardan yararlanan yabancılar, genellikle yaz mevsimini burada geçirirlerdi. “Yaşam tarzı, lisan ve servet bakımından” farklı olan bu insanlar, Kadıköy’ün diğer yerlerine göre farklı kalırken, Moda’nın da özel bir semt olmasına neden olurlar. Osmanlı Devleti’nin son döneminde Moda’nın özellikle batı kısmı halk tarafından tercih edilince mesire yeri haline gelir. Bir “Azınlıklar Semti Olarak Moda”, genellikle Rum ve Ermeni olan “levantenlerden” oluşurdu. Levantenler, ticaretle uğraşan insanlar olup kültür seviyeleri ve maddi

⁶³ Orhan Türker, *Halkidona’dan Kadıköy’e Körler Ülkesinin Hikâyesi*, Sel Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2008, s.14-15.

⁶⁴ Türk edebiyatında Kadıköy kimi eserlerde züppe tiplerin gezinti yerleri olan olumsuz bir mekân olarak ele alınırken kimi eserlerde sadece tabiatı ve doğal güzellikleri açısından yer verilen bir mekândır. Samipaşazade Sezai, *Sergüzeşt*’te Kadıköy’ü Moda’daki görkemli bir konakla, alafranga bir semtiyle, Sermet Muhtar Alus, *Pembe Mahlaşlı Hanım* romanında II. Abdülhamid devrinin kadın erkek ilişkileri merkezinde, mirasyedi ve külhanbeyi gibi olumsuz tiplerin gezinti yerleri olarak ele alırken; Yahya Kemal ve Refik Halid bitki örtüsü, doğal güzellikleri, meyveleri ve çiçeklerinden bahsederek ele alırlar. Selim İleri, “Edebiyatta Kadıköy”, *DBİA*, C.4, s.339-340.

gelirleri de yüksek olduğu için yaşadıkları Moda semti de İstanbul'un “seçkin ve zengin” semtlerinden biri haline gelir.⁶⁵

Şimşek'te ise Bağlarbaşı'ndaki köşkten Müfid'in taşınmak istemesini öne süren Pervin, Kadıköy'den kiralık ev bulur. (s.92) Pervin'in Kadıköy'de bulduğu bu ev “Küçük Moda” olarak adlandırılan yerdedir ve Müfid “serbest ve düşkün kadınların muhiti” (s.95) olarak gördüğü Kadıköy'teki bu eve taşınmak istemez. Romanda Kadıköy'e dair önem arz eden bir başka husus ise, Müfid'in Behire'nin Kadıköy'deki evine gitmesidir. Müfid'in karısının kendisini aldattığına dair şüphelerinin artmasında Kadıköy'deki evde Behire ile yapılan konuşma etkili olur.

Sözde Kızlar'da başta kadınlar olmak üzere erkeklerin de suratlarına pudra sürerek toplum içine çıktığı görülür. Yüzüne pudra sürenlerden biri de Behiç'tir ve bu mevzu üzerine Salih meşhur olan ve ölen gazetecilerden birinin pudra, sürme ve dudak boyası kullanarak “Moda caddesinde” (s.47) gezdiğinden bahseder.

Cânân'da ise Bedia, Şemseddin ve Lâmi'yi Kalamış'taki köşkte bulamadığı takdirde, Selim'in yanına gitmeyi düşünür. Selim'in oturduğu ev Moda'dadır. Faik gibi at meraklısı olan Selim, Moda'da apartman satın alınca tayı koyacak yer bulamadığı için çok sevdiği hayvanı satmak zorunda kalır.

Daha çok yazlık dinlenme bölgesi olarak bilinen Erenköy, bostanlar, bağlar ve bağ evlerinden oluşan manzarasının yanı sıra zamanında devlet arkânının da tercih ettiği bir dinlenme yeri olarak kullanılıp ahşap köşklerin yaptırıldığı bir semt olma özelliğini taşır.⁶⁶

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nda önemli mekânlardan biri Erenköyü'dür. Hasta çocuğun uzak akrabası olan Paşa ve ailesi burada oturur. Dört beş yaşlarından beri Erenköyü'ne giden çocuk için burası hem sevdiği kız olan Nüzhet'i gördüğü hem de Nüzhet'in babası Paşa'ya Kadıköy'den aldığı romanları okuduğu eğlenceli bir yerdir. Romanda genellikle bağ ve bahçeleriyle birlikte anılan Erenköyü'nün doğasıyla öne çıktığı görülür. Bu sebeple çocuğun hem ruhsal hem de bedensel olarak iyileşebilmesi için Erenköyü'nde dinlenmesi gerektiği tavsiye edilir. Nüzhet'in annesinin kızına hastalık bulaşacağı endişesiyle söyledikleri ve Nüzhet'in Doktor Ragıp ile evleneceği meselesinden sonra Erenköyü çocuk için olumsuz bir mekân haline gelir. Ancak buna

⁶⁵ Emine Özdemir, “Moda”, *İstanbul'un Semtleri: Kadıköy*, (Kentim İstanbul; 27-52, Birlikte Ciltlenmiş); *İstanbul'un Semtleri: Moda*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s.4-6.

⁶⁶ Reşad Ekrem Koçu, “Erenköy”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yay., C.7, İstanbul, 1968, s. 5161.

rağmen çocuk hastane ve evde olduğu zamanlarda bile Erenköyü'nün ve Nüzhet'in hayaliyle yaşar.

Mahşer'de ise Nihad ve Muazzez'in çocukluk yılları birbirlerinden habersiz olarak Erenköyü'ndeki Rıdvan Paşa Köşkü olarak bahsedilen yerin yakınında geçer.

Kalamış için ünlü seyyah Evliya Çelebi, “Kadıköy Bağları ile Fener Bahçesi arasında bir körfez içinde beyaz kumsal bir denizdir. Bütün güzeller ve sadık âşıklar orada deniz malikleri gibi âdem malikleri ve melekleri yüzüp âşık ve mâşuk birbirlerini aracısız kucak kucağa olup sarılırlar, bir dinlenme yeridir.” der.⁶⁷ Fenerbahçe ve civarındaki köşk ve kasırlar 17. ve 18.yy'larda çoğaldıysa da sonradan bu gelişme sayfiye alanlarının Boğaziçi'ne kaymasıyla durdu. Kalamış ise asıl ihtişamlı dönemini 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren yaşar. Zira gerek devlet adamları gerekse de diğer varlıklı insanlar, şehrin en güzel koylarından biri olan Kalamış'a köşkler yaparlar. Bunun yanı sıra, İstanbul'un pek çok yerinden vatandaşlar demiryolu veya denizyoluyla Kalamış'a giderler ve burası mesire alanı haline gelir.⁶⁸

Cânân'da, Şakir Bey ve ailesi Kalamış'ta oturur. Kalamış'a davet bahsi, aylar önce davranışları değişen Lami'nin Bedia'yla arasındaki gerginliği artırması ve devamında getirdiği olaylara zemin hazırlaması yönüyle önemlidir. Bedia ve Lâmi'nin arasının bozulduğu o gün, aralarında Cânân'ın da bulunduğu yalıya gelen misafirlere kalmaları için ısrar eden Bedia, karşılık bulamaz ve Lâmi ile birlikte Kalamış'a davet edilir. Hem rahatsız olan hem de başka misafirleri de ağırlayacak olan Bedia, Kalamış'a gitmek istemese de Lâmi onun yerine karar verir ve daveti kabul ettiklerini belirtir. Bedia gitmeme konusunda ısrarcı olunca, Lâmi Kalamış'a yalnız başına gider ve üç gece eve uğramaz.

Lâmi ve Selim, Moda'daki gazinodan çıktıktan sonra Şakir Bey'le konuşmak için kayıkla Kalamış'a geçerler. Kayığa binmek için iskeleye doğru yürüdükleri vakit anlatıcının iskeledeki ailelere dair izlenimleri semtin sosyo-kültürel yapısının anlaşılması bakımından dikkate değerdir:

“Çoğu Hristiyan aileleri, kadınlı erkekli, çoluklu çocuklu, hep açık renk, ince parlak esvaplarıyla, kadınların çıplak boyunları, göğüsleri, kolları güneşte yanmış kırmızı tuğla rengi bağlamış, hepsi şen, şakrak, sessi sesli gülüşerek, haykırarak denizden geliyorlar. Sandalcılar,

⁶⁷ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s.436.

⁶⁸ 1950'lerden itibaren ise apartmanların çoğalıp yeşil alanların azalmasıyla Kalamış, yazlık alan olmaktan çıkar ve “sürekli iskân yöreleri” arasına katılır. “Kalamış”, *DBİA*, C.4, İstanbul, 1994, s. 392-393.

yarı ayağa kalkarak, iskeleye doğru yaklaşanlara ümitli gözlerle bakıyor, ellerini sallıyor, müşteri çağırıyorlardır.” (s.50-51)

Romanda Kadıköy ile ilgili bazı tespit ve düşünceler ise, semte bakış açısını göstermesi yönünden önemlidir. Erkeğin kadını aldatmasını doğal karşılayan Şakir Bey, bu mevzuyu modern semtlere bağlar. Bu semtlerden biri de Kadıköy’dür. Romanın birinci kısmında yalıya uğramayan Lâmi hakkında bilgi almak isteyen Bedia, Şakir Bey’le görüştüğü sırada konu Lâmi’nin başka bir kadınla ilişkisinin olabileceğine ve erkeğin kadını aldatmasına gelir. Bu bahsi açıklarken Şakir Bey, Bedia’ya şunları söyler:

“Eğer siz Kadıköyü’nde otursaydınız, Lâmi’nin hareketlerini daha tabii görürdünüz. Şu bizim modern sayılan muhitlerimizde, böyle şeyler her zaman oluyor...” (s. 20)

Galata’daki şirkette Şakir Bey ile olan görüşmesinden sonuç alamayan Bedia, yalıya dönmeden önce Kadıköy’e Şemseddin’i görmeye gider. Şakir Bey’in kızıyla evli olan Şemseddin, Kalamış’taki evde kayınpederinin yanında oturur. Bedia, Kalamış’taki köşke doğru giderken arabanın geçtiği yerlerden görülen semte dair izlenimler dikkat çekicidir:

“Araba güzel yollardan geçiyor. Bedia buralarını çok sever, buraları Kadıköyü’nün sımsıkı şehir hayatından uzak, تنها, ama yine medenî yerleridir. Güneşli, az insanlı, tozlu bir yol. Küçük büyük bahçeler içinde zarif binalar. Bazılarında belli ki vaktiyle saltanat sürülmüş: Bahçede uşaklar için ayrı daireler, araba ahırları, şimdi harabolmuş tarhlar, emekle yetiştirilmiş ağaçlar... Ne yazık, buraları da, birkaç sene sonra ya tamamıyla zengin Hristiyanların eline geçecek yahut Boğaziçi’nin Anadolu tarafı gibi harabeye dönecek.” (s.23)

Kadıköy Cânân’a göre ise, onun gibi dul bir kadının uzun süre yaşayamayacağı bir yerdir. Cânân, bu semtte dul bir kadın olarak yaşadığında dedikodu yapılacağını düşündüğünden çabuk evlenmek istediğini Lâmi’ye söyler. Cânân’ın bu düşüncesinde Lâmi’yi elde etme arzusunun yanı sıra o dönemde Kadıköy’e dair toplumun genel bakışı, sosyal yapısı ve yaşam tarzının da etkili olduğu söylenebilir.

Lâmi ve Selim Kalamış’taki köşke gittikleri vakit Faik ile karşılaşır. İnsanın evlendiği ilk kadınla ölene kadar yaşaması gerektiğini savunan Faik, Lâmi’nin Bedia ile olan boşanma mevzusu hakkında Kadıköy’deki gençlerden örnek verir:

“Züppe, dandini beyler... gırtlaklarına sicim gibi ince bir boyun bağı takar, fellik fellik karı peşinde koşarlar... Hele bu Kadıköyü’nde bir sürü karı suratlı gençler var, beygirle yanlarından

geçerken kırbacı yüzlerine şaklatıyorum.. fena sinirime dokunuyorlar. Seni ben akıllı bilirdim be, Lâmi.. tüh.. sen de başımıza bir züppe kesildin çıktın. ” (s.55)

Orhan Bey’in karısı, Cânân ile Orhan Bey arasındaki ilişkiden bahsetmek için Lami’nin yanına gider. Kadına göre Orhan Bey, Cânân için Kadıköy’e taşınmak ister. Duydukları karşısında Lâmi, Cânân’ı savunmaya geçerek Kadıköy semtine dair şunları söyler:

“Herkes de bu güzel kadınla Şakir Bey’in evine girip çıkan erkeklerin mutlaka bir münasebeti olacağına hükmediyor. Hele Kadıköyü’nü düşününüz, öyle bir semt ki, ya ihtiyarlardan başka hiçbir namuslu kadın orada oturamıyor yahut her tazenin aleyhinde mutlaka dedikodu çıkarılıyor. ... ” (s. 150)

Anadolu yakasının mesire yerlerinden biri olan Fenerbahçe’yle ilgili Sermet Muhtar Alus şunları söyler:

“Fenerbahçe’nin pek eski zamandan beri mesire yeri olduğunu söylerler. Vaktiyle Üsküdar ve civarında oturanlar bahar gelince, bilhassa hıdrellez ve mayıs ayının cumaları, söğüşler yaparlar, dolmalar doldururlar, helva basarlarmış; öküz arabalarıyla cümbür cemaat buraya gelip Marmara’ya karşı, asırdide (asırlık) ağaçların serin gölgeleri altında, hasırlar ve kilimler üzerine serilirler, kolları sıvayıp tıka basa mideyi doldurduktan sonra biraz uyurlar, Kayışdağı suyu içerler, akşamı ederlermiş.”⁶⁹

Cânân’da Fenerbahçe, Lâmi’nin yalıya gitmediği günlerde kaldığı yerdir. Sandal ve korularda yapılan gezintiler dışında Lâmi ve Cânân arasındaki ilişkinin başlayıp ilerlemesine sebep olan yerlerden biri de Fenerbahçe’deki gecedir. Lâmi, yalıya olan nefretini ve Bedia’dan sıkıldığını burada anlatır. Fenerbahçe’de geçen bu uzun ve itiraflarla dolu gece Cânân ve Lâmi arasındaki bağı kuvvetlenirken evlilik fikrinin de doğmasına neden olur.

Haydarpaşa *Şimşek* ve *Mahşer*’de ayrıntılı olarak ele alınmamakla birlikte, buradaki meşhur “Haydarpaşa Garı”ndan bahsedildiği görülür.⁷⁰

⁶⁹ Sermet Muhtar Alus, *3o Sene Evvel İstanbul: 1900’lü Yılların Başında Şehir Hayatı*, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2005, s. 41.

⁷⁰ Semtin adını buradaki deniz kıyısında muhteşem bir kasır yaptıran, I. Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman dönemlerinde vezirlik yapan Haydar Paşa’dan aldığı bilinmektedir. Haydarpaşa Garı ise, İstanbul-Anadolu demiryolu hattının küçük olup ihtiyaca cevap verememesinden dolayı II. Abdülhamid zamanında, 1906’da yapımına başlanmış ve 1908’de heybetli bir bina olarak tamamlanmıştır. Semavi Eyice, “Haydarpaşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay. İstanbul, 1998, C. 17, s. 36-41.

Şimşek'te Haydarpaşa, Behire'nin evliyken Nihat tarafından gizlice davet edildiği yerdir. Kocasının durumu fark ettiğini anlayan Behire, Haydarpaşa garındaki buluşmaya gitmekten vazgeçer.

Mahşer'de, Nihad'ın nezarete düştüğü vakit yardımını gördüğü doktor, gençliğinde ihtilâle kalkışan, güvenlik güçleriyle kavga eden ve sık sık nezarete düşen bir adamdır. Doktorun bu kez nezarete düşmesinin nedeni ise, Haydarpaşa Garı'nda askerlik belgesini alıp alaylı davranışlarda bulunan polisi dövmesinden ileri gelir.

3.1.3.2. *Kurbağalı Dere, Mısırlıoğlu, Yoğurtçu Çayırı*

İstanbul'un Anadolu yakasında Kadıköy'de bulunan Kurbağalıdere, Marmara Denizi'ne dökülen akarsulardan biridir. Eskiden “Kadıköy Deresi” ve “Kuşdili Deresi” olarak da adlandırılan Kurbağalı Dere'nin son bölümü, denize döküldüğü semtin adıyla “Yoğurtçu Deresi” olarak da anlandırılır. Dereye bu isminin verilmesinin nedeni ise günümüzde Salıpazarı olarak da adlandırılan, Kuşdili Çayırı çevresinde göllenen akarsuyun kıyısında çok fazla kurbağa yaşamasından dolayıdır. 18. ve 19. yy'larda tıpkı Göksu ve Kağıthane derelerinde olduğu gibi sandal gezintileri yapılan, kıyıları yemyeşil çayır ve bostanlarla kaplı bir mesire alanıdır.⁷¹

Cânân'da Kurbağalıdere, eğlence amaçlı geziler düzenlenen ve doğasından faydalanılan bir yerdir. Cânân ve Lâmi evlendikten sonra Cânân'ın isteğiyle evde dâvetler düzenlenmeye başlanır. Dâvetin ilk günü Orhan Bey “Kurbağalıdere'ye kadar arabayla bir gezinti” (167) teklif eder. Tüm misafirlerin Kurbağalı Çayırı'na kadar gidip doğayla baş başa kaldığı bu gezintinin amaçlarından biri de kış gelmeden mehtabı seyretmektir.

Şimşek'te, Kadıköy'deki “Mısırlıoğlu semti” (s.123) olarak adlandırılan yerde oturan Behire'nin söyledikleri dönemin gezinti yerleri hakkında bilgi vermesi açısından kayda değerdir:

“(…) şimdi yaz geliyor. Kadıköy'ünün itibarı artar. *Moda'sı, Mühürdar'ı, Kalamış'ı, Fener'i* vardır. Size Bağlarbaşı'nı aratmaz (…)” (s.125)

⁷¹ 1950'lerden sonra İstanbul'daki kalabalıklaşma ve yapılaşmanın artmasıyla, çevre semtlerin kanalizasyonlarının Kurbağalıdere'ye akıtılması sonucu 1970'lere gelindiğinde kaynak suyunun azalması, dolması, kirlenmesi ve kokması sebebiyle mesire alanı olmaktan çıkar. Aysu Uzsayılır Kara, “Kurbağalıdere”, *İstanbul'un Semtleri: Kadıköy*, (Kentim İstanbul; 27-52, Birlikte Ciltlenmiş); *İstanbul'un Semtleri: Kızıltoprak, Fikirtepe*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s. 24-26.

Yoğurtçu çayırı, 18. yy'dan itibaren özellikle de Lale Devri'nin yaşandığı yıllarda, önemli mesire yerlerinden olan Kadıköy'de halkın rağbet ettiği gezinti alanlarından biridir.⁷²

Mahşer'de, Nihad'ı nezarete koruyan doktor, gençlik yıllarından itibaren ihtilâl kalkışan, yöneticilere isyan eden ve adaleti kendi yöntemleriyle sağlamaya çalışan bir adamdır. Nezarete kendi isteğiyle girer ve suç işleyen insanlarla konuşmanın “Yoğurtçu Çayırı”nda vakit geçirmekten çok daha keyif verdiğinden bahseder. (s.246)

3.1.4. Beyoğlu

Uzun yıllar boyunca Yunanca “öte”, “karşı yaka” anlamına gelen “Pera” ismiyle anılan⁷³ ve İstanbul'un meşhur semtlerinden biri olan Beyoğlu'na Türkler tarafından verilen “Beyoğlu” isminin ne zaman kullanılmaya başlandığı hakkında kesin bir bilgi bulunmasa da Kanuni Sultan Süleyman devrinde “Galata'nın arkası” için söylendiği bilinir.⁷⁴ Beyoğlu adına dair ortak bir görüş ise, 16. Yüzyılda İstanbul'da yaşamış olan Venedikli Luigi Giritti'nin konağından geldiğidir. Venedik Devleti'nin İstanbul temsilcisi olan Andrea Giritti ailesi, buğday ticareti yaparak zenginleşir, padişah ve sadrazamlarla ilişkilerini geliştirir. Adrea Giritti'nin gayrimeşru oğlu Luigi Giritti, Venedik tarafından kabul görmeyince İstanbul'da babasının boş evine yerleşerek ticaretle zenginleşir. Bir süre sonra Müslüman olan Luigi Giritti, İstanbul'da Beyoğlu olarak tanınır ve Beyoğlu semtinin isim kaynağı olur.⁷⁵

Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla birlikte Batılılaşmaya başlayan Osmanlı Devleti'nde önemli gelişmelerden pek çoğu Beyoğlu'nda yaşanır. 1841'de Beyoğlu'nda ilk otel kurulur ve böylece yurtdışından İstanbul'a gelen yabancılar geleneksel taş hanların dışında Batılı tarzda inşa edilen otellerde konaklamaya başlarlar. Bu bölgede inşa edilen yeni yapılar olan apartmanlar ve pasajlar semtin alışveriş kültürüne ve konaklamaya açık hale gelmesine neden olur. İstanbul'da ticaretin merkezi haline gelen Beyoğlu ile anılan bir grup insan ise Levantenler olur. Osmanlı Devleti'nde yaşayan ve büyük ölçüde ticaretle uğraşan Levantenler, o dönemde İstanbul'da inşa edilen konak, köşk ve sarayların yurt dışından gelen yapı malzemelerinin pazarlama ve ticaret işiyle uğraşırlar. Levantenlerin giderek artmaya başlaması ve Beyoğlu'nda yaşayanların

⁷² M. Rıfat Akbulut, “Kadıköy”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 4, s. 332.

⁷³ Nur Akın, “Beyoğlu”, *DBİA*, C. 2, İstanbul, 1994, s. 212.

⁷⁴ Reşad Ekrem Koçu, “Beyoğlu”, *a. g. e*, C.5, İstanbul, 1961, s. 2703.

⁷⁵ Turan Akıncı, *Beyoğlu: Yapılar, mekânlar, insanlar (1832-1923)*, Remzi Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul 2018, s. 15.,

büyük bir sayıya ulaşması, o dönemde hem Beyoğlu’nu hem de sadrazam ve paşalar başta olmak üzere halkı da etkiler. Levantenlerin yaşam tarzları, evleri ve iş yerlerinde kullandıkları eşyalar pek çok kişinin evinin içine kadar girer. Böylece Beyoğlu caddesi boyunca Levanten kültürü etkili olur.⁷⁶

Türk romanında önemli bir mekân olan “Beyoğlu”nu pek çok yazar çeşitli yönleriyle ele alır. İlk roman yazarlarımızdan itibaren, hem “zihniyet” hem de “mekân” olarak Beyoğlu’na romanlarda yer verilir. Beyoğlu bazen sadece roman kişilerinin “ikâmet ettikleri” bir mekânken bazen de “gidilen”, “kaçılan” ve “düşülen” bir yerdir. Ayrıca Beyoğlu’nun İstanbul’daki diğer semtlerle arasında geçen çatışma da romanlarda ele alınan diğer bir konudur.⁷⁷ Peyami Safa’nın romanlarında da İstanbul’un en sık geçen semtlerinden biri olan Beyoğlu’nun genellikle “olumsuz” bir mekân olarak öne çıktığı görülür. Çoğunlukla yanlış batılılaşma, Avrupaî yaşam tarzı, ahlâki çöküntü, yozlaşma ve şehrin geleneksel/muhafazakâr semtlerine karşıt bir çizgide yer alan Beyoğlu’nun Doğu-Batı çatışması çerçevesinde verildiği en önemli örneklerden biri *Fatih-Harbiye*’dir.

Fatih-Harbiye’de Beyoğlu, Neriman için Batı’ya açılan “cazibeli” bir kapı gibidir. Romanın bütününe hâkim olan Doğu-Batı çatışmasında Batı’yı Fatih’in zıttı olarak düşünebileceğimiz Beyoğlu temsil eder. Neriman, Fatih ve çevresindeki geleneksel yaşamdan uzaklaşıp Fatih-Harbiye tramvayıyla Beyoğlu’na, Macit’i görmeye gider. Bunun yanı sıra Beyoğlu’nda saatlerce dolaşır ve mağazaları-dükkânları seyreder. Onun Beyoğlu’na olan hayranlığı, Fatih ve Beyoğlu’nu, Kabil ve New York arasındaki farklarla açıklamasına neden olur. Neriman’ın “Bir İstanbul kızı” olduğunu söyleyen yazar, Fatih ve Beyoğlu arasındaki farklara ayrı ayrı dikkat eden genç kızda “yeni bir medeniyet şuuru” meydana geldiğini belirtir. (s.32) Romanda Beyoğlu’na dair dikkat çeken diğer husus ise, Neriman’ı etkileyen ihtiyar Rus kadının anlattıklarıdır. Kadının kızı gitar çalarak sanatını icra eden Rus genciyle Beyoğlu’ndaki küçük bir odada yaşar. Bir süre sonra ise sefilliğe dayanamayan genç kız sevgilisini ve Beyoğlu’ndaki yaşamı bırakarak zengin bir adamla “apartman”da yaşamaya başlasa da mutluluğu bulamaz. İhtiyar kadının anlattıklarının etkisinden uzun süre çıkamayan Neriman için Beyoğlu ve buradaki yaşam eski önemini kaybeder.

⁷⁶ a.g.e., s.17.

⁷⁷ Türk romanında Beyoğlu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Şükrü Çoruk, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1995.

Sözde Kızlar'da, Yunanlılar'ın Bursa'da saldırıya geçtiği bilgisi Nadir tarafından köşkte toplanan ve eğlence aleminde kaybolan davetlilere bildirilir. Nadir bu haberi, “Beyoğlu'nda Yunan heyet-i askeriye binası kapısında” n (s.59) öğrenir. Batılı yaşam tarzının ön planda olduğu Beyoğlu, romandaki olumsuz mekânlardan biridir. Avrupaî hayata özenen Belma'nın kendini Behiç'e teslim etmesiyle birlikte sürekli uğradığı mekânlardan biri de Beyoğlu olur. Kardeşindeki değişimin farkında olan Salih, onun Beyoğlu'na gitmesini yasaklar.

Mahşer'de ise Beyoğlu, gelenekselden kopmuş ve yanlış Batılılaşmanın yoğun olarak yaşandığı yerlerden biridir. Nihad, harpten İstanbul'a döndüğünde Beyoğlu'ndaki bir evde öğretmenlik yapmaya başlar. Evleneceği kadın olan Muazzez ile burada tanışan Nihad, cephede olup bitenlerden habersiz ve duyarsız yaşayan insanları Beyoğlu'nda tanır. Romanda bahsi geçen büyük mağazaların ve dükkânların birçoğu Beyoğlu'nda yer alır. İstanbul'da tiyatroya gereken önemin verilmemesine dair söylenenlerde, oyuncuların sahnelenecek eserin ezberlenmesi yerine *Galata'da* eğlendiklerinden bahsedilir.

Bir Akşamdı romanında da Beyoğlu olumsuz bir mekân olarak öne çıkar. Meliha ve Kâmil İstanbul'a kaçtıklarında otomobil ile *Beyoğlu caddesinden* geçerler. Beyoğlu, İstanbul'daki hayatın en canlı yaşandığı yerlerden biridir ve Meliha üzerinde önemli bir değişime sebep olur. İzmit'in sakinliğinden Beyoğlu'ndaki ışıltılı dünyaya giren Meliha, hayatında yeni bir sayfa açıldığının ve yeni bir kimlik kazandığının farkına varırken, sevinç ve sarhoşlukla karışık duyguları bir arada yaşar:

“Otomobil Beyoğlu caddesini geçiyordu. Meliha'nın başı ışık ve ses doluyor. Marmara'nın karanlığı ve sessizliği içinden şehre bu giriş genç kızın şahsiyetini değiştirdi. Kendini başka bir varlık sanıyordu. Ruhunu yepyeni bir şuur kapladı. Hayatının bu yeni safhasını bir yeni esvap gibi giyiyor, mazisindeki hüviyetinden silkinerek çıkarken, sıyrılırken mâlihülya ile karışık bir sevinç duyuyor ve şahsiyetinin bu allak bullak oluşu ona sarhoşluk veriyordu.” (s. 32)

Meliha ve Kâmil arasında evlilik üzerine yapılan konuşmaların birinde Beyoğlu bahsi geçer. Kâmil, aile içindeki düzenin sağlanması için Meliha'nın hürriyetinden vazgeçmesi gerektiğine inanır. Ona göre Meliha dışarı bile çıkmamalıdır. En ufak bir yanlış anlaşılma Kâmil'in çıldırmasına neden olabilir. Kâmil'e göre Meliha, bu evlilik uğruna hürriyetinden vazgeçebilmelidir. Bu hususta adı geçen Beyoğlu'ndaki “randevu odaları” İstanbul'un karanlık yüzlerinden birini göstermesi bakımından önemlidir:

“ – Meliha... Bir küçücük şüphenin muhabbeti öldürebileceğini anlıyorsun değil mi? Sen masum olabilirsin. Bir kurdele parçası almak için Beyoğlu’nun şüpheli pasajlarından birine girersin. Onun üstünde randevu odaları da vardır. En mücrim ve en masum kadın aynı kapıdan içeriye girerler. Sen orada görölürsün ve bana haber verirler. Ben her zaman iyi bir muhakemeye mâlik olamam, ufak bir şüpheye düşerim ve bu beni kudurtur.” (s. 115)

Cânân’da Beyoğlu, olay örgüsünde sıklıkla kullanılmamakla birlikte romanın olumsuz tiplerinden Cânân ile anılan bir mekândır. Bedia’nın aynı gün içinde Cânân ve Lâmi’nin Beyoğlu’na gittiğini öğrenmesi birlikteliklerine dâir şüphelerini kuvvetlendirir. Bunun yanı sıra, Cânân ve Orhan Bey’in Beyoğlu’nda beraber görüldükleri haberini alan Lâmi’nin Cânân hakkındaki şüpheleri de başlamış olur.

Bir Tereddüdün Romanı’nda otel odası başta olmak üzere iç mekâna dair ayrıntılar ve kişilerin psikolojik tahlilleri öne çıksa da İstanbul’un Beyoğlu ilçesi eserde önemli bir yere sahiptir. Beyoğlu’na dair ayrıntılar hem Muallâ’nın okuduğu *Bir Adamın Hayatı* isimli romandaki hasta adam hem de bu romanın yazarı olan muharririn gerçek hayatından kesitlerin verildiği kısımlarda karşımıza çıkar. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra buhrana düşen insanlar ve özellikle de Batı’daki bohem yaşam tarzının İstanbul’da yaşayanlar üzerindeki etkilerinin verildiği romanda bu yaşam tarzını benimseyenler Beyoğlu’ndadır. Muharrir, yaşadığı otelin Tepebaşı’nda olması nedeniyle Beyoğlu civarında can sıkıntısıyla gezer. Önceden bohem bir hayat süren ve Muallâ’ya evlilik teklifinden sonra sıkça vakit geçirdiği Beyoğlu’ndaki barlara isteksizlikle giren muharririn karşılaştıkları, o dönemin eğlence hayatının yaşandığı yerlerden birinin Beyoğlu olduğunu gösterir. Özellikle de arkadaşlarının Beyoğlu’ndaki bar ve birahanelerde kendi evlerindeymişçesine eğlenerek yaşamaları romanda üzerinde sıklıkla durulan bohem hayatı ve Beyoğlu’nu, ayrılmaz bir bütünün parçaları haline getirir.

Romanın önemli üç kişisinden biri olan Vildan, bir zamanlar muharririn de içinde bulunduğu ve kurtulmak istediği bohem hayatın vücut bulmuş hâlidir. Aynı zamanda Vildan yine Beyoğlu sınırları içindeki “Tepebaşı ve Tünel arasında” oturur. Romanın başından itibaren üzerinde durulan bohem hayat ve içinde olan kişiler daima Beyoğlu ve çevresinde yaşamlarına devam ederler.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda, Ferit’in arkadaşı Saim’in Tarlabası’nda oturduğu belirtilir. Zamanın tam olarak bilinmediği ancak gece yarısından sonra olduğu tahmin edilen bir vakitte Ferit’in Beyoğlu’ndaki pansiyona gittiği görülür. Kapıda

kaldığını düşünen Ferit, arkadaşının Tarlabası'ndaki "odasına" (s.38) gitmeyi düşünse de sonunda pansiyonun kapısı açılır. O gece pansiyonda tanıştığı Fatma, İstanbul'a geldikten sonra sevdalandığı Hüseyin ölünce tuhaf hayaller görmeye başlar. Fatma, Beyoğlu'nda "Kalyoncukulluğu" (s.49) adı verilen yerde çalıştığından bahseder. Şoförlük yapan Hüseyin ile yalıda tanışan Fatma, trafik kazasında ölen Hüseyin'i geceleri gördüğünü Ferit'e anlatır. Hatta Kalyoncu'da çalıştığı vakit Hüseyin'in kazada öldükten sonra eve geldiğini iddia eder.

3.1.4.1. Galatasaray, Taksim

Bugünkü Galatasaray Lisesi'nin bulunduğu yerde yapılan ve Galata Sarayı ismiyle anılan binanın olduğu yer zaman içinde Galatasaray olarak adlandırılır. Semt olmayacak kadar dar bir alanı içine alan Galatasaray, Beyoğlu'nun merkezi konumundadır.⁷⁸

Sözde Kızlar'da Galatasaray, Naciye Hanım'ın gayr-ı meşru ilişkisiyle ön plana çıkar. Köşkte verilen davete geç gidecek olan Naciye Hanım Galatasaray'da Siyret'i bekler. Salih'in Naciye Hanım'la olan ilişkisinden bahsettiği sırada, Siyret düşmüş olan bu kadının yanına, Galatasaray'a gitmekten vazgeçer.

Mahşer'de ise Galatasaray'a dair ayrıntıya yer verilmemekle birlikte Muazzez ve Nihad'ın Beyoğlu'na yakın olması sebebiyle yürüyerek gittikleri semtlerden biri olarak bahsedilir.

Cânân'da, Lâmi Galata'da bir şirkette çalışır. Bedia, iki gündür eve uğramayan kocasıyla konuşmak için vapurla İstanbul'a indikten sonra Galata'ya doğru yol alır.

Şimşek'te Müfid, Pervin'den şüphelenip onun açığını yakalamak ister ve eşyalarının arasından bulduğu numaralardan biri Galata'daki yazıhaneye aittir. Bu yazıhane ise Melike'nin kocası Arif'e işaret eder. (s.90)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, saatini rehin olarak bıraktığı Sirkeci'deki dükkâna gidecekken fikir değiştiren ve bir türlü karar veremeyen Ferit'in geçtiği yollardan biri Galatasaray ve Tünel'dir. Selma ile kadın bedeni ve ruh üzerine yaptıkları konuşmadan sonra Ferit'in zihninde daha önceden kendisinde olmayan bazı düşünceler belirir. Galatasaray ve Tünel'de gördüğü kadınların bacakları onda "utanma" duygusunu uyandırır. (s.87)

⁷⁸ "Galatasaray", *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 3, s. 368, 369.

Sözde Kızlar'da Taksim, Mebrure ve babasının birbirlerine kavuşma zamanlarının uzamasına sebep olur. Taksim, Nafi Beylerin Şişli'den önce oturdukları yerdir. Mebrure babasını aramak için İstanbul'a geldiğinde Nafi Beyleri ilk olarak Taksim'de arar. Kızına ulaşmaya çalışan baba da Taksim'e haber yollar ve cevap alamaz.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, Noraliya'nın uzun yıllar yanında kaldığı ve İslâm'ı öğrendiği babaannesinin ölümünden sonra, babası Mecit Bey'in karısının üstüne tekrar evlendiği görülür. Bu duruma dayanamayan Matmazel Gianetti kızını da yanına alarak annesinin Taksim'deki evine yerleşir. Matmazel Gianetti'in annesi için boynunda altından haç kolyesi taşıdığı belirtilir. "Hapishane" (s.240) benzetmesi de yapılan evin eşyası ise kiliseden getirilmiş gibidir. Taksim'deki ev ile Noraliya'nın babaannesinin evi arasındaki ayrım için şunlar söylenir:

"(...) Babaannesinin evinde, duvarda Mekke'nin resimleri, ipekli seccadeler, tespihler, Kur'an yazıları, hep Müslümanca şeyler; annesinin evinde haçlar, Meryemana tasvirleri, Hristos'un heykelleri... On beş yaşına kadar camiye giden Nuriye nerede, haftada bir kiliseye götürülen ve zorla dua ettirilen Noraliya nerede... (...)" (s.241)

3.1.5. Şişli

İstanbul'un Avrupa yakasında bulunan Şişli semtinin 19.yy'ın ortalarında bile henüz yerleşme bölgesi olmadığı bilinir. Semt adının nereden geldiği kesin olarak bilinmemekle birlikte en fazla kabul görenin, şiş yapımıyla uğraştıkları için "şişçiler" olarak anılan bir ailenin burada bir konağının bulunması ve zamanla "Şişlilerin Konağı"nın semt ismi olarak kullanıldığına dairdir. 1881'den itibaren "atlı tramvayın" Taksim'den Pangaltı'ya ve Şişli'nin ortalarına doğru gelmesiyle, semt kırsal alan olmaktan uzaklaşmaya başlamış ve 1913'te işleyen elektrikli tramvaydan sonra da İstanbul'un elektrik ve havagazı alan Beyoğlu'ndan sonraki ikinci semti olmuştur. Özellikle 19.yy'dan itibaren Şişli'de "yabancıların ve kalburüstü azınlıkların" yanı sıra "Batıcı" yaşam biçimini benimseyenler, Osmanlı seçkin ve aydınlarının da yaşadıkları görülür. Yukarıda da belirtilen elektrikli tramvayın buraya uzanması ve Şişli'nin son durak olmasından sonra semt hızla gelişmeye başlamış ve evler, konaklar, "ilk apartmanlar" (1910-1920) yapılmaya başlanmıştır.⁷⁹

⁷⁹ Kuruluşundan itibaren gelir seviyesi yüksek olan azınlıkların rağbet ettikleri bir semt olan Şişli'nin bu yapısı Cumhuriyet'ten sonra belli bir oranda değişmiş olsa da halen Şişli'de giderek azalmaya başlayan bir grup azınlığın bulunduğu bilinmektedir. "Şişli", *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s.184-185.

Sözde Kızlar'da bahsi geçen Şişli, yukarıda da öne çıkan özellikleriyle anlatılan semtin genel yapısıyla uyumlu olarak çizilmiştir. Olumsuz bir mekân olarak romanda yer edinen Şişli'nin hemen karşısında geleneksel yaşamın hâkim olduğu başta Cerrahpaşa olmak üzere Şehzadebaşı ve Vefa gibi semtler gösterilir. Yazarın diğer pek çok romanında da görülen semtler ve yaşam tarzları üzerinden yapılan karşılaştırma buradada dikkat çeker. Şişli, şehirdeki dejenere tiplerin ve düşmüş kadınların yaşam alanlarındandır. Mebrure'nin Anadolu'dan İstanbul'a geldiğinde kalmak zorunda olduğu yer olan Şişli, Avrupalı yaşam tarzının hâkim olduğu, Batılı yaşama heves eden genç kızların uğrak yerlerinden biridir. Şehir'de babasını aramaya çalışan ve Anadolu'daki savaşın öneminin farkında olan Mebrure için Şişli, gayr-ı meşru ilişkilerin ağına düşmemek ve "sözde kızlar" kervanına katılmamak için çabaladığı bir yer haline gelir.

3.1.5.1. Nişantaşı, Harbiye

İstanbul'un Avrupa yakasındaki Şişli ilçesine bağlı olan Nişantaşı'nın isminin, semtin çeşitli yerlerinde bulunan "nişan taşları"ndan ileri geldiği bilinir. Nişantaşı'nın 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren geliştiği bilinir. Özellikle de sarayın Dolmabahçe'den Yıldız'a taşınması saray ricalini ve devlet görevlilerini bu alana çekmiş, semtin Beyoğlu'na olan yakınlığı ise "Batılılaşma" açısından Nişantaşı'nı etkilemiştir. Beyoğlu, Şişli ve Taksim'i etkileyen hususlardan Nişantaşı da etkilenmiştir. 1870'deki Beyoğlu yangını, buradaki konutların Şişli ve Nişantaşı yöresine doğru kaymasına neden olurken, elektrikli tramvayın Şişli'ye kadar gelmesi Nişantaşı'na da ulaşımı kolaylaştırmıştır. Nişantaşı'nda pek çok konak da bulunmakla birlikte semtin yukarı kesiminde, "Osmanbey" tarafına doğru "apartmanlaşmanın" sıklaştığı görülür. Nişantaşı'nı İstanbul'un diğer semtlerinden ayıran en önemli özelliklerinden biri ise, "ayrıcalıklı bir semt" olmasıyla ilgilidir. Bu durum yalnızca "zengin, şık, güzel ve seçkin" durumuyla ilgili değildir. Zira kuruluşundan itibaren "saraya" coğrafi olarak yakın olup, saray mensupları ve "kalburüstü" aileler tarafından tercih edilen semtler arasında olmuştur. Batılılaşmayla birlikte İstanbul'un en önemli semtlerinden olan "Fatih, Aksaray, Lâleli" gibi yerlerde "yoksulluk ve alaturka yaşam" hüküm sürerken, Beyoğlu'ndan sonra "Avrupaî, batılı ve modern" kabul edilen yerlerin önde gelenlerinden biri Nişantaşı olmuştur.⁸⁰

⁸⁰ Nişantaşı semti ile ilgili geniş bilgi için bkz.: A. Zeynep Mağgönül, *'Seçkin' Semtin 'Seçkin' Sakinleri Teşvikiye-Nişantaşı*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.

Sözde Kızlar'da Nişantaşı'ndan, Belma'nın Behiç'ten doğan bebeğinin yine Behiç tarafından diri diri gömülmesinden sonra bahsedilir. Yaşadıklarına daha fazla dayanamayan, Cerrahpaşa'da Hatice'yken Şişli'de Belma olan kadın, intihar etmeden önce bir mektup yazar. Belma'nın Vaniköyü'nde doğum yaptığı sırada Behiç'in getirdiği ebe "Kabile Kadriye Hanım"dır (s.237). Belma, bu kadının Nişantaşı'nda olduğu ve yakalanması gerektiği bildirerek suçluları tek tek ifşa eder.

Mahşer'de ise Nihad, yalnızlığa daha fazla dayanamadığı bir gün Muazzez'i görmek üzere Beyoğlu'ndaki apartmana gider. Muazzez ve ev halkı ise Nişantaşı'nda yapılacak bir düğüne gitmek üzere yola çıkmışlardır. Muazzez'e ulaşmak isteyen Nihad, Nişantaşı'ndaki düğün meselesini ve karısının eğlendiğini düşündükçe ölüm fikrine yaklaşır.

Cânân romanında, Müsteşar Orhan Bey'in karısı, Cânân ile kocası arasındaki ilişkiden bahsetmek için Lâmi'nin çalıştığı şirkete gittiği zaman Nişantaşı'ndan bahsedilir. Orhan Bey, -karısı sonradan Orhan Bey'in Cânân için taşınmak istediğini fark edecektir-, Kadıköy'e taşınmak isterken, kadın Nişantaşı'nda oturmak ister. Çünkü Nişantaşı ona göre, "kibar yerler" dir ve arkadaşları burada oturur.

Harbiye semti ismini, II. Mahmud tarafından subay yetiştirmek amacıyla aynı yerde kurulan, "Harbiye Mektebi"nden alır. 19.yy'ın ortalarına doğru bölgede açılan bu mekteple semtteki canlılık artmaya başlamış, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimlere tanınan bazı haklarla burada köşkler, okullar ve tesisler yapmaya başladıkları görülmüş, yine 19.yy'ın ikinci yarısından itibaren geniş bahçeler içinde "eğlence yerleri, gazinolar" kurulmuştur. Özellikle 1950'lerden sonra apartmanlarla dolan Harbiye semti, Hilton Oteli'nin yapılmasından sonra daha "modern" bir hüviyete bürünmüş, İstanbul'un "seçkin" semtlerinden biri haline gelmiştir.⁸¹

Sözde Kızlar'da Harbiye, romanda sıklıkla kullanılan ulaşım araçlarından biri olan tramvayla birlikte geçer. Mebrure, babası hakkında bilgi almak için Nadir'in Şehzadebaşı'ndaki evine giderken Harbiye'den kalkan tramvayı kullanır.

Bir Tereddüdün Romanı'nda "Hürriyet Tepesi" (s.119) bahsedilenler arasındadır. Âbide-i Hürriyet, Hürriyet-i Ebediye isimleriyle de bilinen ve İstanbul Şişli'de bulunan *Hürriyet Tepesi* İttihat ve Terakkî Cemiyeti tarafından İkinci

⁸¹ Enes Keskin, "Harbiye", *İstanbul'un Semtleri (Kentim İstanbul 1-26)*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s. 4-10.

Meşrutiyet hâtırasına anıt mezar olarak yaptırılır.⁸² “Hürriyet Tepesi” muharrir ve Vildan’ın tanıştıktan sonra gezintiye çıktıkları yerlerden biridir. Muharrir, romanında yazdığı ve bohem hayatı benimseyenlerin sürekli gittikleri yerleri Vildan’a gösterir. Barlar, birahaneler ve uyuşturucuların alındığı dükkânlar olmak üzere Vildan’ı götürdüğü yerlerden biri de Hürriyet Tepesi olur. Burası muharririn romanında sıklıkla bahsettiği mekânlardan biri olmasına rağmen gerçek hayatta hoşlanmadığı bir yerdir.

3.1.6. Beşiktaş

Doğudan İstanbul Boğazı, kuzeyden Sarıyer, batıdan Şişli, güneyden ise Beyoğlu ile çevrelenen ve İstanbul’un Avrupa Yakası bölümünde kalan Beşiktaş’ın çekirdeğini Ortaköy, Kuruçeşme, Arnavutköy ve Bebek gibi semtler oluşturur. Sur dışı bir yer olması sebebiyle Osmanlı döneminde yerleşim yeri kimliği kazanan Beşiktaş, özellikle 19. yüzyıldan itibaren şehir içindeki insan hareketliliğini artıran ulaşımda yaşanan gelişmelerle önemi artan bir bölge haline gelir.

Sözde Kızlar’da Mebrure, Beşiktaş’ta dünyaya gelir ve on bir yaşına kadar burada yetişir. Annesini Beşiktaş’ta yaşarken kaybeden Mebrure’ye yaşadığı yer mutluluk getirmez. Ölümle tanışan baba-kız, özellikle de babanın İstanbul’dan nefret etmeye başlamasıyla Manisa’ya taşınırlar.

Mahşer’de ise Nihad’ın Nişantaşı’ndaki konakta yapılan düğünde davetliler tarafından fark edildikten sonra “Maçka yoluna” kaçtığı görülür. Cepheden döndükten sonra yaşadığı bunalım ve yalnızlık Nihad’ın kendisini denize bırakmasına neden olur. Bir süre denizde mücadele ettikten sonra ölüm fikrinden kurtulan Nihad, Beşiktaş’ta oturan Kerim Bey’in evine sığınır.

Bir Akşamı romanında Bebek semti⁸³, Kâmil’in karısına söylediği yalanlardan birine konu olur. Meliha’ya sürekli yalan söyleyen ve şüphelerinin artmasına neden olan Kâmil, yine bir gün Muhlis Paşa’ya değil de *Bebek’te* oturan Hulûsi Paşa’nın yanına gittiğine dâir bir yalan söyler.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda ise Ferit, pansiyonda kalan bir adamın tambur çaldığını görünce geçmişi hatırlar. On beş yıl önce kaldığı evde teyzesinin

⁸² Semavi Eyice, “Âbide-i Hürriyet” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, c. 1, s. 309.

⁸³ Yalıları ve koruları ile ünlü olan Bebek, İstanbul’un Avrupa yakasında, “Boğaziçi’nde, Arnavutköy ile Rumeli Hisarı arasında aynı adı taşıyan koyun kenarında yer alan” Beşiktaş ilçesinin bir semtidir. Sümeyra Saraç, “Bebek”, *İstanbul’un Semtleri (Kentim İstanbul 1-26)*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s.4.

çaldığı ut ile pansiyonda duyduğu sesleri birbirine benzetir. Ferit'in çocukluğuna dair bu hatıra Beşiktaş'taki bir evde geçer:

“On beş sene evvel Beşiktaş'taki evde, akşamları, teyze Necmiye Hanım, asmanın altındaki pencerede ut çalarken, Ferit, yaprakların gittikçe kararan yeşiline gözleri dalarak sanki her şeyin rengini o çalgının soldurduğu hissine kapılır gibi olduğu anların hüznünü andıran bir sıkıntı duydu. Belki şimdi çalınan şey, o zaman dinlediklerinden biriydi. Silkindi ve çocukluğuna ait hatırların hücumundan kaçarcasına odasına çekildi.” (s. 15)

3.1.7. Fatih

İsmi şehri fetheden Fatih Sultan Mehmed'den alan⁸⁴ ve İstanbul'un ilk büyük cami ve imaretinin çevresinde oluşan Fatih, İstanbul'un en ünlü ve simgesel nitelikli semtlerinden biridir. Şehrin kuruluşundan bu yana dinsel simge statüsünü de koruyan Fatih, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmed'in büyük külliyesi ile taçlanmış, büyük külliyeler dizisinin ilk halkasını oluşturarak çok sayıda çalışanı ve çevresindeki çarşılarla şehrin gelişmesinde etkili olmuştur. Fetih'ten sonra Fatih semtinde her dönemde Müslüman tutuculuğu ağır basmıştır.⁸⁵

Fatih-Harbiye'de eserin adından da anlaşılacağı üzere bahsi geçen en önemli mekânlardan biri Fatih ve çevresindeki yerlerdir. Romana hâkim olan Doğu-Batı çatışmasında Harbiye'nin karşısında olan ve Doğu'yu temsil eden özellikleriyle yer verilen Fatih'te geleneksel yaşam tarzı hâkimdir. Neriman ailesiyle birlikte Fatih'e taşındıktan sonra Şinasi ile tanışır ve hemen her gün buluşmaya başlarlar. Fatih'e ilk geldiği zamanlar bu mekânın özellikleri ve yaşam tarzıyla uyumlu bir profile duran Neriman bir müddet sonra özellikle de Batı'yı temsil eden Macit'in etkisiyle Fatih ve çevresindeki yaşam tarzına sert eleştiriler getirir. Bunlardan en ilgi çekici ve en sert olanı ise Neriman'ın Fatih'i kediye benzetmesidir. Bu benzetme Neriman'ın Doğu ve Batı'ya nasıl baktığını da açıklar niteliktedir. İlgili benzetme şu sözlerle dile getirilir:

“Neriman düşündü ve bir anda şarklıların kedileri ve garplıların köpekleri niçin bu kadar sevdiğini anladı. Hıristiyan evlerinde köpek ve Müslüman evlerinde kedi bolluğu şundandı: Şarklılar kediye, garplılar köpeğe benziyorlar! Kedi yer, içer, yatar, uyur, doğurur; hayatı hep minder üstünde ve rüya içinde geçer; gözleri bazı uyanıkken bile rüya görüyormuş gibidir; lâpacı, tenbel ve hayalperest mahlûk, çalışmayı hiç sevmez. Köpek diri, çevik, atılgandır. İşe

⁸⁴ Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinin onuncu yılında Fatih'teki “Havariyun Kilisesi”ni yıktırarak kendi adıyla anılan meşhur külliye yapıtı. Fatih Külliyesi'nin etrafında zaman içinde bir Müslüman mahallesi ortaya çıkar ve bu külliye'nin adıyla anılmaya başlanan yer günümüzdeki Fatih semtinin temelini oluşturur. Atilla Aksel, “Fatih İlçesi”, *DBİA*, C.3, İstanbul, 1994, s. 264-265.

⁸⁵ Doğan Kuban, “Fatih”, *DBİA*, C.3, İstanbul, 1994, s. 261-263.

yarar; birçok işlere yarar. Uyurken bile uyanıktır. En küçük sesleri bile duyar, sıçrar, bağırır.”
(s.48)

Romanda Fatih’e dair dikkat çeken bir diğer unsur ise çevresinde bulunan kahvelerdir. Şinasi, Fatih’in yani Doğu’nun bir temsilcisi olduğu için yine buranın öne çıkan yerlerinden kahvelerde vakit geçirir. Harbiye ve çevresindeki özellikle de Beyoğlu’ndaki mağazalara, pastacılara ve eğlence mekânlarına hayranlık duyan Neriman için Fatih sokaklarındaki dükkânlar gereksizdir. Burada duyduğu sesler bile yaşadığı yerin “sefaletini” her defasında aklına getirir. Fatih ve Beyoğlu arasındaki zıtlıkları düşündükçe Neriman’ın aklına gelen “Başörtülü kadınlar”, “sarıklı adamlar”, “şahnişleri çarpılmış, kaplamaları çatlamış tahta evler”, “karanlıklar”, “helvacı sesleri”, “Fatih Camii’nin avlusu”, “ezan sesleri”, “yangın korkuları” ve “beşik gıcirtısı” gibi unsurlar dönemin sosyal yapısı ve görüntüsü hakkında bilgi vermesi yönüyle de kayda değerdir. (s.47) Romanın sonunda ise Fatih, Neriman için yeniden anlam kazanır. Rus ihtiyarın anlattıklarından etkilenen ve bunlarda kendi yaşadıklarını bulan Neriman’ın gözünde Beyoğlu eski önemini yitirir ve önceden nefret ettiği Fatih artık dönüş yaptığı olumlu bir mekân hâline gelir.

Mahşer’de Muazzez ve Nihad, Bağlarbaşı’ndaki eğlence gecesinden sonra evlenirler ve Fatih’teki bir evin iki odasını kiralayarak burada otururlar. Romanda karşılaştırması yapılan şehrin iki semti şüphesiz Beyoğlu ve Fatih civarındır. Olayların büyük bir kısmının cereyan ettiği ve Muazzez’in Mahir Beylerle yaşadığı Beyoğlu’ndaki apartman bir taraftan zengin insanların, yabancıların uğrak yeri iken diğer taraftan savaş yıllarındaki yolsuzluklardan da bahsedilen bir yerdir. Cepheden İstanbul’a gelen Nihad’ın asıl mahşer yerinin burası olduğunu anlamasında Beyoğlu’nda karşılaştığı olumsuz manzara etkili olur. Nihad’ın hem yoksulluktan hem de kendisine daha yakın bulmasından dolayı Muazzez’le evlendikten sonra Fatih’teki bir evi tercih ettiği düşünülebilir.

3.1.7.1. Şehzadebaşı, Beyazıt, Cerrahpaşa

Mimar Sinan’ın Süleymaniye Külliyesi’nden önceki eseri olan ve yapımına 1544’te başlanan “Şehzade Külliyesi” semte adını vermiştir. 16. Ve 17.yy’da Süleymaniye gibi bir Müslüman semti olan Şehzadebaşı konaklarla öne çıkan bir mekân halini alır. Yine Süleymaniye gibi eğitim ve ilim faaliyetlerinin öne çıktığı, medreseler ve kütüphanelerle dolu bir yerdir. 18. ve 19.yy’larda ise dükkânlar, kahveler ve

kıraathanelerin arttığı ve böylece tüketici kitlesine sahip canlı bir ticaret merkezi de olur. Sementin en canlı dönemi ise, 19.yy'ın sonlarından 1930'lara kadar giden "Direkterarası" dönemidir ki bu dönemde Şehzadebaşı bir eğlence, tiyatro ve saz merkezi olmuş, devrin sanatçılarının, yazar ve şairlerinin buluşma noktası haline gelmiştir.⁸⁶

Sözde Kızlar'da, köşkte verilen davet sırasında Nizamettin Bey, Belma'dan oyun canlandırmaya dair maharetini göstermesini ister. Belma'nın tiyatroya olan düşkünlüğünün ise, Şehzadebaşı'ndaki sinemalarda izlediklerinden ileri geldiği belirtilir:

"Belma'nın aktristliğe hevesi meşhurdur. Daha çarşafa girmeden evvel, Şehzadebaşı sinemalarından aldığı tesirlerle aktris olmaya karar vermiş, o günden beri her yerde her vesile ile bu arzusunu anlatmış, ara sıra meclislerde monologlar söylemiş, tek roller temsil etmişti." (s.58)

Nadir'in evi ise "Vefa'ya inen sokaklardan birinde" (s.75), Şehzadebaşı'ndadır. Yaşadığı geleneksel hayattan sıkılan ve Avrupaî hayata ilgi duyan Belma'nın Behiç'le tanışıp âdi oyunlara alet edildiği yer Şehzadebaşı'ndaki bu ev olur. Belma'nın Cerrahpaşa'daki geleneksel yaşamdan kopup yeni bir hayat tarzını benimsemesinde Behiç'in yardımı olmakla birlikte, onun metresi yerine geçmeyi isteyen Belma'dır. Bu nedenle Şehzadebaşı, Belma'nın hayatının bütünüyle değişip düşmüş bir kadın olmasında etkili olan semtlerden biridir.

Mahşer'de Nihad ve arkadaş çevresi tarafından tanınan, onların aksine parası cebinden eksik olmayan Rıza, Şehzadebaşı'nda tanınan bir kişidir. Özellikle de oynadığı tiyatrolar Şehzadebaşı'nda onun tanınırlığını artırır.

Fatih-Harbiye'de Darülelhan'a yakın olması nedeniyle roman kişilerinin uğrak yerlerinden biri de Şehzadebaşı'dır. Fatih'in çevre mekânlarından olan Şehzadebaşı'nın romandaki Doğu-Batı çatışmasından Doğu'ya ait olanı temsil ettiği görülür. Kahvelere sıklıkla uğrayan Şinasi için Şehzadebaşı'ndaki bir kahve de uğrak yerleri arasındadır. Üstelik Şehzadebaşı'ndaki kahvede oturduğu sırada Neriman'ı görür ve genç kızın Maksim Salonu'nda eğlendiğini işittikten sonra aralarındaki bağ kopma noktasına gelir. Romanın sonunda ise Neriman gerçeklerle yüzleşip özüne yani Doğu'ya döndüğü zaman Şehzadebaşı'ndan geçerken burada "kıymetli insanlar" olduğunu düşünür. Bu

⁸⁶ "Şehzadebaşı", *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s.155-156.

durum, geleneksel hayatın yaşandığı Şehzadebaşı'nın romanda Doğu'yu simgeleyen bir semt olduğu gerçeğini güçlendirir niteliktedir.

Biz İnsanlar'da, Orhan'ın öğretmenlik yaptığı okuldaki arkadaşlarından Necati, Şehzadebaşı'ndaki bir evde oturur. Boğaziçi'ndeki okul dışında da çalıştığı için Orhan'a göre gelir durumu yüksektir. Okuldan ayrılan Orhan'ın maddi sıkıntıları çoğalır ve tek çare Necati'nin yanına, Şehzadebaşı'na gitmek olur.

16. yüzyıl başlarında “II. Bayazıt”dan ismini aldığı bilinen Beyazıt semti, “İkinci Sultan Bayazıt'ın imâret, medrese, mekteb, kervansaray ve bir çifte hamamdan mürekkep hayır ve cemiyet yapılarının mihrâkı” olan “Bayazıt Camii” de burada yer alır.⁸⁷

Mahşer romanında, ihtilâl düşüncesinden dolayı nezarete kalan Nihad, üçüncü gün salınır ve arkadaşlarıyla beraber tekrar isyana kalkıştığı takdirde “Bayezid Meydanı”nda idam edileceği söylenir.

Romanda dikkat çeken başka bir husus ise, “çukur mahalleler” olarak sözü geçen, Nihad'ın yaşadığı tek odalı yerdir. Büyükdere'deki köşkte yaşamayı reddeden Nihad'ın tuttuğu oda, “Bayezid”le Kumkapı arasında” kalan fakir insanların yaşadığı bir semttir. (s.268) Mahallede sefalet içinde yaşayan insanların Nihad'a her zaman tebessümle bakması ve yardım etmeye çalışması ise genç adamın ilgisini çeken durumlardan biridir.

Fatih-Harbiye'de Beyazıt, Neriman'ın Şinasi'den ve kendi değerlerinden uzaklaşmasını anlatırken kullanılan yardımcı bir işleve sahiptir. Neriman, Beyazıt'ta oturan bir arkadaşının sözde dâvetine gider ve bu dâvete Şinasi çağrılmaz. Ancak Şinasi'nin gördüklerinden sonra Neriman'ın yalan söylediği anlaşılır. Beyazıt meydanında Neriman'ı “Fatih-Harbiye” tramvayına binerken gören Şinasi, genç kızın kendinden uzaklaşmaya başladığının farkına varır. Bu noktada Beyazıt'ın Doğu'nun değerlerini simgelediği ve Neriman'ın Şinasi'yi burada bırakarak Batı'ya ait olana, Beyoğlu ve civarıyla burada “asrî” yöneldiği söylenebilir.

Fatih-Harbiye'de bahsedilen arasında önemli ve simgesel bir işleve sahip olan Beyazıt'taki sergilerdir. “İstanbul'un en merkezî yerinde bulunduğundan çeşitli esnaf Beyazıt Camii avlusu ve çevresinde toplanmıştır. Hatta XVIII. yüzyılda dış avluda kasapların bulunduğu bilinmektedir. XIX. yüzyılda caminin iç avlusunda revakların

⁸⁷ Reşad Ekrem Koçu, “Bayazıt Bucağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1960, s.2227-2229.

içinde ve kısmen önlerinde ramazan ayında “Ramazan Sergisi” adıyla bir açık pazar kurulması şehrin özelliklerinden biriydi. Bu pazar 1922’lerden sonra kaybolmuş, yalnız eski Sahaflar Çarşısı yandıktan sonra şimdiki kâğıt dükkânların yapımı bitinceye kadar eski kitapçılar 1951-1954 yıllarında revak kubbelerinin altında geçici dükkânlar ve sergiler yaparak işlerini sürdürmüşlerdir. Sonra bu sergi ve dükkânlar kaldırılmıştır.”⁸⁸ Reşad Ekrem Koçu İstanbul Ansiklopedisi’ndeki “Bayazıd Camii Avlusunda Ramazan Sergileri” başlıklı kısımda şu bilgileri verir:

“İstanbul’un büyük camilerinin şadırvanlı iç harem avlularında her yıl Ramazan ayı devamınca birer sergi Pazar kurulurdu; sergi-pazara katılan esnaf da gedikli idi, her yıl avlunun aynı noktasına yerleşirdi; en alâsından, en nefisinden, en güzelinden, en kıymetlisinden olmak şartı ile yiyecek içecek, tütün, ağızlık, teşbih, kumaş, eşyâyî zücaciye ve kitab satılırdı. (...) İç harem avlularında sergi-pazar kurulagelmiş camiler Eyyub Camii Kebîri, Fâtih Camii, Bayazıd Camii, Ayasofya Camii, Yeni Camii, Kasımpaşıda Kaptanpaşa Camii ve Tophânede Kılınc Ali Paşa Camiidir; bunların arasında da Bayazıd Camii Sergileri cümlesinden zengin, üstün olagelmışdi. (...)”⁸⁹

Fatih-Harbiye’de de Ramazan ayında açıldığı söylenen “Beyazıt sergisi”, Neriman’ın Batı’ya ait olan değerlere yaklaşmasıyla birlikte kendi kültüründen uzaklaşıp beğenmediği zamanlarda sürekli karşılaştırma yaptığı sırada geçer. Romanda Batı’yı temsil eden mekânlardan biri olan Beyoğlu’ndaki “ıtriyaat mağazası” na girdiği vakit aklına gelenler hem İstanbul’daki sosyal hayata hem de geleneksel değerlerden bağların koparılmasına örnek olarak gösterilebilir:

“Satış memuru kız, esans şişesini doldururken Neriman bir şey hatırladı: Küçükken babası onu Ramazan’da Beyazıt sergisine götürürdü. Orada, çadır gibi bir şeyin altında, Arap kılıklı bir adam, irili ufaklı bir çok yağlı, kirli şişeler arasında, ayakta durur, kokular satardı. Bu çadıra uzaktan yaklaşırken bile sert bir nane, bahar, hacıyağı kokusu Neriman’ın midesini bulandıracak derecede burnuna dolardı ve oradan çabuk geçmek isterdi...” (s.33)

Fatih’in bir semti olan Cerrahpaşa’nın İstanbul’un meşhur semtlerinden biri olduğunu söyleyen Reşad Ekrem Koçu, eskiden buranın “büyük konakları ile kibar bir semt” olduğunu belirtir. 17.yy’ın ilk yıllarında ölen Osmanlı vezirlerinden Cerrah Mehmed Paşa’nın Cerrahpaşa’da “büyük bir cami, hamam, mektep ve medrese” yaptırmışından dolayı halkın teveccühünü kazanmış ve bu hayır eserlerinden dolayı bu

⁸⁸ Semavi Eyice, “Beyazıt II Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, c. 6, s. 45-49.

⁸⁹ Reşad Ekrem Koçu, “Bayazıd Camii Avlusunda Ramazan Sergileri”, İstanbul Ansiklopedisi, C.4, İstanbul, 1960, s. 2235.

semte “Cerrahpaşa” denmiştir.⁹⁰ Cerrahpaşa’da tasavvuf kültürünün temsilcileri ile bağlantılı olarak bazı dergâh ve tekkelerin bulunduğu, bunların bir kısmının günümüze ulaşmadığı bilinir. Cerrahpaşa’nın “Marmara’ya ve Langa bostanlarına” bakan bir tepede oluşmasından dolayı semtin güneye bakan kısmının manzaralı olduğu için havasının da temiz olduğu hatta Cerrahpaşa Hastanesi’nin bu sebeple burada inşa edildiği bilinenler arasındadır.⁹¹

Sözde Kızlar’da, “sakin, temiz yerler” (s.69) olarak bilinen Cerrahpaşa’da Belma ve ailesi oturur. Mehmet Tekin bu meseleye “kenar mahalleler trajedisi” açısından yaklaşarak semtin romandaki işlevini şu önemli tespitlerle ifade eder:

“Yüksek tabakanın ikamet ettiği Şişli, asıl ve ağırlıklı mekân konumundadır ve özelliği gereği, İstanbul’un diğer birçok semtleri üzerinde ‘meş’um tesirler’ bırakmaktadır. Bu tesire en fazla açık olan semt ise Cerrahpaşa’dır. Temelde Türk ve Müslüman bir karaktere sahip olan Cerrahpaşa semti, asriliğe hevesli bazı bireylerin bilinçsiz davranışlarından dolayı, halihazırda yaşanan ‘kenar mahalleler trajedisi’nin ilk ve önemli durağı olarak dikkatimizi çeker. (...)”⁹²

Belma, Behiç’in oyunlarına kanan ve kullanılan kadınlardan yalnızca biridir. Belma, Behiç yüzünden Cerrahpaşa’dan çıkıp “rezalet ocağı” (s.69) olarak görülen Şişli’ye ve köşke düşenlerdendir.

3.1.7.2. *Süleymaniye, Vefa, Sirkeci*

Mimar Sinan’ın “kalfalık eserim” dediği ve 16.yy’da Kanuni Sultan Süleyman’ın yaptırdığı “Süleymaniye Camii ve Külliyesi”nden adını alan Süleymaniye semti, İstanbul Fatih’te olup şehrin üçüncü tepesinin Haliç’e bakan yamacında kurulur. İsmi almış olduğu külliyenin çevresinde gelişen semt İstanbul’un en önemli ve öne çıkan yerlerinden biri olur. 16.yy’da, cami ve külliyeyle dolaylı âlimlerin de rağbet ettiği bir semt olan Süleymaniye, şehrin “en seçtin ve önemli” bir semti olurken “İstanbul’un en iyi eğitim veren kurumu “Süleymaniye Medresesi”nin de burada olması da bölgenin önemini artırmıştır. 19.yy’da camii ve külliyeyle birlikte gelen semtin “dini simge”sinin yanı sıra yapılan askeri binalar da Süleymaniye’nin askeri ve yönetsel açıdan öne çıkmasına neden olsa da 20.yy’a gelindiğinde yörede “yoksul yerleşimlerin” oluşmasıyla “seçkin zümre”nin tercih dışında kalmış, İstanbul’a diğer şehirlerden veya ülkelerden gelen ekonomik durumları yeterli olmayan insanların yerleştiği bir semt

⁹⁰ Reşad Ekrem Koçu, “Cerrahpaşa”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1965, s. 3503.

⁹¹ Cerrahpaşa semti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Emin Nedret İşli, “Cerrahpaşa”, DBİA, C.2, İstanbul, 1994, s.417-418.

⁹² Mehmet Tekin, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Neşriyat, İkinci Basım, İstanbul, 2014, s. 83-84.

olmuştur. Günümüzde Süleymaniye, cami ve külliye dolayısıyla turistlerin uğrak yerlerinden biri olup “bakırcıları”, “dökmecileri” ve “sokak adları” ile Osmanlı Devleti dönemindeki ticari işlevini halen sürdürse de evlerin görünümü itibarıyla İstanbul’un en yoksul semtlerinden biri haline gelmiştir.⁹³

Fatih-Harbiye’de geleneksel hayatın yaşandığı yerlerden biri Süleymaniye’dir. Neriman’ın Batılı yaşam tarzını örnek almaya başlayıp değiştiği anlatılırken, Fatih’e taşındığı ilk zamanlardan bahsedilir. Neriman’daki değişimi fark eden Şinasi, onun Süleymaniye’de lise öğrencisi olduğu yılları hatırına getirir. Buradan hareketle Neriman’ın, Beyoğlu ve çevresiyle tanışmadan önceki tutum ve davranışlarının muhafazakâr yaşam tarzının ağırlıkta olduğu Süleymaniye ile özdeşleştiği düşünülebilir:

“Siyah saten gömlekli, siyah başörtülü kız. O vakit böyle koşmazdı. Liseden çıkar ve Süleymaniye’nin köşesinde görünürdü. Kolunda çantası, başı önüne eğilmiş, gözlerinde korku ve dudaklarında tebessüm, Şinasi’nin yaklaştığını görünce korkusu giden ve sevinci artan gözleriyle yere bakar, hafifçe kızarırdı. Sonra yanyana, hiç konuşmadan epey yürürler ve buluşmanın ilk zevkini bu sükût içinde daha çok hissederlerdi.” (s. 14)

Türk ve Osmanlı devrinde İstanbul’un kültür merkezi konumunda olan Vefa, şehrin en önemli semtlerinden biridir. İstanbul’un sur dışında yer alan Eyüp Sultan’ı nasıl ki ruhaniyetli bir semtse Vefa da suriçi İstanbul’un en ruhaniyetli ve kutsal semtlerindendir. Zira Fatih Sultan Mehmet, “Şeyh Vefa” için burada türbe ve cami yaptırmış ve semt adını bu zattan almıştır. “İstanbul’un en zengin, en kalabalık ve aşağı yukarı sınırları bozulmadan kalabilmiş bir haziresini” barındırıyor olması bakımından da önemli bir yere sahiptir.⁹⁴ Vefa, Osmanlı dönemi boyunca varlıklı ve soylu insanların oturduğu bir semt olmanın yanı sıra içinde barındırdığı cami, medrese ve tekkeler nedeniyle din adamları, bilim adamları ve Beyazıt, Vezneciler, Şehzadebaşı civarına yakın olmasından dolayı da kültürlü kişilerin semti olmuştur. Ancak 1918’de Fatih’te çıkan büyük yangın nedeniyle Vefa da kül olmuş, ucuz yapılar ve mimarsız kâgir konutlarla dolmaya başlamıştır.⁹⁵

Sözde Kızlar’da Fahri, Vefa’da tek gözlü bir evde oturur. Mebrure ve Nadir, Fahri’yi görmek üzere Vefa’ya giderler. Vefa’daki odanın perişanlığı ve Fahri’nin “şehirlilerin âdiliğine ve yalancılığına karşı taşranın yarattığı lekesiz ve temiz” (s.128)

⁹³ Nurdan Siyahhan, “Süleymaniye”, *İstanbul’un Semtleri (Kentim İstanbul 27-52)*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s. 4-6.

⁹⁴ Semavi Eyice, “Bizans’tan Osmanlı’ya Vefa”, *Bir Semte Vefa*, Klasik Yay. Birinci Basım, İstanbul, 2009, s. 19-29

⁹⁵ Vefa semti ile ilgili detaylı bilgi için bkz.: “Vefa”, *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s. 372-373.

insanlardan olması, babasını aramak için İstanbul'da yollara düşen ve Anadolu'daki savaşın bilincinde olan Mebrure'yi etkiler.

İstanbul Fatih'te, Eminönü ile Sarayburnu arasındaki sahil çevresinde yer alan Sirkeci, Osmanlı döneminde önceleri Topkapı Sarayı'na sonra ise hükümet merkezi olan Bâbiâli'nin iskelesi olarak önemini muhafaza eder. Özellikle Sirkeci garı ve demiryollarının yapılması semtin daha da önem kazanmasına neden olurken canlılık da kazandırır. 20.yy'ın başlarından itibaren ise “ucuz otellerin, sırtına yükünü vurup gelen gurbetçilerin, nakliyat şirketlerinin” merkezi haline gelirken Sirkeci istasyonunun arkasındaki sokaklarda yer alan Sirkeci otelleri gurbetçilerin mekânı haline gelir.⁹⁶ Sirkeci'de aranan her şeyin bulunabileceğini söyleyen Osman Cemal Kaygılı en çok da tavukçuların, kebabçıların ve çeşit çeşit lokantaların bulunduğu semtte bunlardan sonra en çok göze çarpan şeylerin oteller, genellikle gündüz dolan kıraathaneler, genellikle geceleri hareketliliğin arttığı gazino ve barlar olduğunu ifade eder.⁹⁷

Mahşer'de Nihad'ın cepheden dönerken vapurdan inip İstanbul'da ayak bastığı ilk yer “Sirkeci iskelesi” dir. İstanbul'a duyduğu özlemi bir an önce gidermek için şehri gezmek arzusuyla dolan Nihad'da birkaç adım attıktan sonra savaşın bıraktığı yorgunluk baş gösterir. Romanın sonuna doğru Nihad'ın Sirkeci'deki bir dükkânın dibine kıvrılan perişan hâldeki Türk askerini görmesi ise mânidardır. Açlıktan neredeyse ölmek üzere olan askere yardım eden Nihad, onun Çanakkale Cephesi'nden aynı vapurla geldiğini öğrendikten sonra İstanbul'a değil mahşer yerine geldiğini anlar. (s.296)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise Sirkeci, Ferit'in sıklıkla uğradığı yerlerden biridir. Romanın birince bölümünde Ferit'in parasız oluşu, Beyoğlu'nun ücra bir sokağında yaşamaya pek de elverişli olmayan bir pansiyonda kalmasından bellidir. Maddi sıkıntılar yaşayan Ferit, Sirkeci'deki bir dükkâna saatini rehin olarak bırakır. (s.83) Romanda Sirkeci'ye dair ilgi çeken bir diğer husus ise burada yaşayan insan grupları hakkında bilgi verilmesidir. Ferit'in maddeci düşünceye sahip olmasından dolayı boşlukta kalan ruhu ve gördüğü hayaller Vafi Bey tarafından tavsiyeler almasına neden olur. Özellikle de Ferit'in hayalini gördüğünü ileri sürdüğü köpek üzerine geçen konuşmada Vafi Bey ona İslâm dininden örnekler verir. Ferit'in Darülfünun'da felsefe okuduğundan dolayı “Ebussuud-ı İmadî Hazretleri” hakkında mutlaka bilgi sahibi

⁹⁶ “Sirkeci”, *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s. 11-12.

⁹⁷ Osman Cemal Kaygılı, *Köşe Bucak İstanbul*, s. 60-63.

olması gerektiğini söyleyen Vafi Bey ismini verdiği kişi ve eseri üzerinden açıklamalarda bulunur. Ferit'in ise yalnızca Sirkeci'de yer alan Ebussuud caddesini hatırlaması konuya olan uzaklığını gözler önüne serer. (s.95) Felsefe okumasına rağmen Ferit'in meseleye yakın durmaması karşısında şaşırان Vafi Bey, bu caddenin bir "Yahudi mahallesi" (s.95) olduğunu söyler. Bu husus, İstanbul'da yaşayan gayrimüslimleri ve şehrin çok sesli yapısını da destekler niteliktedir.

Sözde Kızlar'da, Belma'nın intihar etmeden önce yazdığı mektubunda doğuma tanık olarak ifşa ettiği kişilerden biri "Sirkeci'de muayenehanesi olan Doktor Şemsettin Bey" (s.237) dir.

3.1.7.3. *Kadırga, Sulukule, Karagömrük*

Kadırga, İstanbul Fatih'te, Kumkapı ile Çatladıkapı arasındadır.⁹⁸ İstanbul'un fethinden sonra, Fâtih Sultan Mehmet döneminin sonlarında, Marmara kıyısındaki eski Sofya Limanı'na bir kadırga yapılır ve semt adını bugün de bilinen "Kadırga Limanı"ndan alır.⁹⁹

Mahşer'de Nihad'ın son umudu olan suflörlük işinin de olumsuzlukla sonuçlanmasının ardından genç adamın aklına "ihtilâl" düşüncesi gelir. Cepheden gelen ve İstanbul'da bir türlü iş bulamayan, arkadaş çevresi de parasızlıkla boğuşan Nihad, yaşadığı ülkeye dair konuşmak üzere arkadaşlarıyla görüşür. Genç insanlar gizli bir toplantı planlarlar ve toplantı yeri Kadırga olarak belirlenir. Buradaki toplantıda "gizli bir ihtilâl teşkilâtının ilk esaslarına dair" görüşölüp kararlar alınır. (s.229-230)

Bahsi geçen semtlerden biri olan Sulukule'ye neden bu ismin verildiğini Osman Cemal Kaygılı, "(...) Esasen kale dibinde bulunan bu mevkideki yüksek kale burçlarından birinin dibinden yaz kış bir su akar ve bu su Bayrampaşa kırlarından gelerek, Sulukule, Yenibahçe tarikiyle Aksaray'a gelip oradan Marmara'ya dökölür. İşte bununiçin oraya 'Sulukule' denir." sözleriyle açıklar.¹⁰⁰

Sözde Kızlar'da, kardeşi Belma'yı Şişli ve Beyoğlu'ndaki kötölüklerden ve köşk ahalisinden korumak isteyen Salih'in "(...) Sulukule'de dolaş, Beyoğlunda dolaşma" (s.86) sözünde, Beyoğlu olumsuz olarak öne çıkarılsa da aslında her iki semtin olumsuz ve tehlikeli taraflarının olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁸ Tülay Artan, "Kadırga", *DBİA*, C.4, İstanbul, 1994, s. 365-366.

⁹⁹ DİA, "İstanbul", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul, 2001, s. 243-267.

¹⁰⁰ Osman Cemal Kaygılı, *a.g.e.*, s. 192.

Cumbadan Rumbaya'nın ana mekânlarından biri olan Karagümrük, yine semtin adıyla romanda yer alan Karagümrüklü Cemile, ailesi ve komşularının yaşadığı İstanbul'un yoksul mahallelerinden biridir. Karagümrük semtinin romandaki önemli işlevi, birinci kısmın "Karagümrük'ün Deli Cemilesi" (s.10) olarak başlamasından da anlaşılmaktadır. Öyle ki semtin yoksulluğu ve kenar mahalle oluşu Cemile tipinde vücut bulmuş gibidir. Karagümrük, Cemile'nin zengin bir koca bularak bir an önce kurtulmak istediği yerdir. Yazarın romanlarında sıklıkla karşılaşılan Batılılaşma meselesi İstanbul'un en kenar mahallerinden biri olan Karagümrük örneğinde verilir. Buradaki insanlar daha çok Batılı yaşam tarzına uzak kalanlardır. Mahalle halkının yaşam tarzının ve günlük durumlarının ifade edildiği kısımlar hem Karagümrük hem de bölgede yaşayan halk hakkında bilgi verir niteliktedir:

"Her sabah böyle. Hele bir saat yediye doğru gelmesin, üç ev aşağıda Arap Mehmed'in ahırından yük arabaları çıkar, tahtaperdenin yanındaki dik yokuşu tırmanır; kırbaç, küfür, koşum, tekerlek, nal sesleri açık camlardan içeriye sıçrayarak, atlayarak, yuvarlanarak, paldır küldür girerler ve odayı sanki eşkıyalar basar." (s. 9)

3.1.7.4. Cağaloğlu, Cibali, Lâleli

İstanbul'un meşhur semtlerinden biri olan Cağaloğlu'nun adını 16. yüzyılın ikinci yarısında, ünlü vezirlerden Cağaloğlu Sinan Paşa'nın buradaki muhteşem sarayından aldığını söyleyen Reşad Ekrem Koçu, Cağaloğlu adının "Çegaaleoğlu"ndan bozma bir telaffuz ve çeğaaalenin "çağla" demek olduğunu söyler. Buna göre aslında Cağaloğlu aslında "Çağlaoğlu" şeklindedir. Zamanla telaffuz değişikliğine uğramıştır.¹⁰¹

Sözde Kızlar'da Cağaloğlu yalnızca semt adı olarak geçer. Mebrure ve Nadir, Mebrure'nin babası İhsan Efendi hakkında bilgi almak için Muhacir'in İdaresi'ne giderken Fahri onlara Cağaloğlu'na kadar eşlik eder.

Mebrure'nin keder ve endişe içinde babasını bulmak umuduyla gittiği Cağaloğlu, romanın sonunda babasının hayatta olduğunu öğrendiğinde "İstanbul'un en zarif ve şen bir semti" (s.230) haline gelir.

Mahşer romanında, Nihad ve Muazzez, İstanbul'da alacakları evin hayalini kurarken yazın Ada'da kışın ise Cağaloğlu'ndaki bir evde kalacakları söylenir. Hatta Cağaloğlu'ndaki evin iç düzeni hakkındaki tüm ayrıntılar önceden planlanır.

¹⁰¹ Reşad Ekrem Koçu, "Cağaloğlu", *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, C.6, s.3336.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise Cağaloğlu, Ferit'in Kapalıçarşı'dan çıktıktan sonraki uğrak yerlerinden biridir. Kapalıçarşı'daki muhallebi dükkânında konuştuğu ve tesirinde kaldığı yaşlı adamın söyledikleri “Cağaloğlu'na doğru yürüdükçe” (s.66) etkisini artırarak devam eder.

Cibali ise *Mahşer* ve *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda geçer. Adının, Fâtih Sultan Mehmet döneminde kumandanlık yapmış olan Cebe Ali'den geldiğini belirten Reşat Ekrem Koçu, 19. Yüzyılda burada müsevilerin yoğunlukta olduğunu belirtip “zamanımızda Cibâliye hüviyetini veren, Tekel İdaresinin burada kurulmuş olan Tütün-Sigara Fabrikası ile bu büyük müesseselerinin müstemilâtı ve büyük fabrikanın işçileri, ameleleleri” olduğunu dile getirir.¹⁰²

Mahşer'de Nihad, İstanbul'da kalacak yer ararken aklına Cibali'de babasıyla kulübeye benzeyen bir evde kalan Faik isimdeki arkadaşı gelir. Şehirdeki ilk gecesini sokakta kalarak geçiren Nihad, sabaha doğru Cibali'deki eve varır. Romanın ilerleyen kısımlarında Nihad ve Muazzez tanışıp Beyoğlu'ndaki apartmandan kaçtıklarında da sığındıkları yer Faik'in Cibali'deki evi olur. Nihad' göre bu ev Türkiye'nin büyük bir kısmının özellikle de Anadolu'daki insanların oturduğu evlerden biridir:

“Nihad kapıyı kapayıp kol demirini yerleştirirken, Muazzez çoktandır görmediği bir viran Türk evini gözden geçiriyordu: Toprak zeminli bir hol. Sol rafta ve dipte bir merdiven. Trabzanları kopmuş, parmaklıkları kırılmış, miukavva ve gazete kâğıtlarıyla yamanmış küçücük bir pencere, duvarlar dökük, rutubetten, kireçlerin beyazı dalga dalga morarmış. Sağ tarafta ve dipte bir merdiven. Trabzanları kopmuş, parçalanmış, bazı tahtalar ip gibi sarkıyor.” (s. 142-143)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise, Büyükkada'daki köşkün hizmetçisi olan Fotika, genç yaşta bir deniz piyadesiyle evlenir ve Cibali'de oturmaya başlar. İrfan Bey ile dört sene burada oturduktan sonra içkiye ve küfre düşkün olan kocasının eziyetine daha fazla dayanamaz ve *Matmazel Noraliya'nın Büyükkada'daki köşküne* geri döner.

Lâleli semtinin adı, Kanunî Sultan Süleyman devrinin meczuplarından ve ermişlerinden olan ve burada hasırdan bir kulübede oturan Lâleli Baba'dan gelir.¹⁰³

Bir Akşamdı romanında Meliha'nın babası İstanbul'da evlenir ve Lâleli'deki eve iç güveysi olarak gider. Meliha'nın çocukluğu Lâleli'de geçer ve babasının İstanbul'daki yaşantısına ait on sekiz senelik hatırası vardır. Karısının ihanetlerine kızılı Meliha için katlanan adamın şehre dair olumlu hatıraları yoktur. Son çare olarak İzmit'e

¹⁰² Reşad Ekrem Koçu, “Cibâli”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.7, İstanbul, 1965, s. 3547-3549.

¹⁰³ Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan, Ben Keççe*, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1995, s. 116-117.

gidip burada nefes almak istese de İstanbul hülyasıyla yanıp tutuşan Meliha sonunda doğduğu yere kaçar.

3.1.7.5. *Küçük Ayasofya, Bâb-ı Âlî, Müftü Hamamı, İshakpaşa*

İstanbul'un Fatih ilçesine bağlı olan Küçük Ayasofya, aynı yerde bulunan "Küçük Ayasofya Külliyesi"nden ismini alır.

Biz İnsanlar'da Orhan'ın yaşadığı bekar evi *Küçük Ayasofya*'dadır. Boğaziçi'nde bulunan özel okuldaki görevinden de ayrılan Orhan'ın yoksulluğunu anlatan yardımcı unsurlardan biri buradaki evdir. Öyle ki, Orhan bu evde soğuktan donmak üzereyken kendini zorla sokağa atar ve kurtulur. Süleyman'ın emperyalizm karşıtı düşünceleri ve Necati'nin idealistliği karşısında kafası karışan Orhan, yine de uzun yıllardır benimsediği materyalizmden umutludur. *Küçük Ayasofya*'daki evin perişan durumu ise Orhan'ı bu fikre bağlayan nedenlerden biridir:

"(...) materyalizm kelimesinin Orhan için gene bir cazibesi vardı. Bu kelime hâlâ ona kurtuluşlar vadeliyordu. Küçükayasofya'daki evlerinde kapıdan girdiği vakit onu küf kokusuyla karşılayan rutubetli ve karanlık taşlıktan en üst kata kadar o köhne binayı tıka basa dolduran kasvetten kurtulmak için bu kelimenin verdiği ümitlere sarılmıştı." (s.149)

Osmanlı Devleti'nde devlet yönetiminin merkezi olup "Yüce Kapı" anlamına gelen "Bâb-ı Âlî", 18.yy'ın ikinci yarısından itibaren "hükümet merkezi" olarak biçimlenir.¹⁰⁴ İstanbul'un Fatih ilçesinde yer alan Bâb-ı Âlî caddesi veya "yokuşu", Cumhuriyet'ten önce "Sirkeci Meydanı'ndan başlayıp Cağaloğlu'na doğru dik bir yokuşla yükselen" yoldur. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise, "Sirkeci'den İran Konsolosluğu'na, Türk Ocağı ya da eski adıyla Çifte Saraylar Sokağı'na kadar uzanan bölümüne Ankara Caddesi, oradan Divanyolu'na kadarki bölümüne de Bâb-ı Âlî Caddesi" denmiştir. Bâb-ı Âlî bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin yönetim merkezi anlamının dışında, "basın merkezi" anlamında da kullanılmaya başlandı. Yabancı dildeki yayınların merkezi Galata-Pera'yken, Bâb-ı Âlî ve Cağaloğlu "Türkçe basın"ın merkezi haline gelir. Ayrıca bir görüşe göre, Galata-Pera tarafında hâkim olan "Levanten" kültürü karşı taraf olarak gören "Müslüman Osmanlı kesim", kültürlerini korumak adına Bâb-ı Âlî etrafında toplanırlar. Osmanlı'nın yıkılışıyla Bâb-ı Âlî'nin

¹⁰⁴ "Bâb-ı Âlî" nin tarihteki yeri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet İpşirli, "Bâb-ı Âlî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1991, s.378-386.

sadece basını ifade eden anlamı yaygınlık kazanır ve “Bâbîâli Yokuşu”, “Cağaloğlu Yokuşu”, “Bizim yokuş” ifadeleri kullanılmaya başlanır.

Mahşer’de Babîâli’ye dair ayrıntıya yer verilmemekle birlikte, Nihad’ın “Babîâli yokuşunu” (s.9) çıkarken cepheden İstanbul’a dönen askerin perişan hâli gözler önüne serilir:

“Cephede her vakit söylediği bir havayı ıslıkla tuturarak, askerî çadırın içinde gezinir gibi elleri cebinde, başı ve kalpağı biraz öne doğru eğilmiş, adımları gevşek, yorgun ve hafif yürüyor, kundurasının tahta ökçeleri, ıssız Babîâli kaldırımlarına vurdukça, bir çekiç sesiyle ötüyordu. Bu haliyle yersiz-yurtsuz bir serseriden farksız, gecenin tek tük bazı yolcularının şüphesini uyandırıyor.” (s. 9)

Mahşer’de, Nihad’ın cepheden ayrılıp şehre geldiğinde sığınabileceği tek liman uzak akrabası olan Hatice Hanım’ın evidir. Fatih’teki Müftü Hamamı’nda¹⁰⁵ kalan yaşlı kadının evine giden Nihad, kadının öldüğünü evin de kiraya verildiğini öğrenir.

Sözde Kızlar’da, “hocaefendi” olarak bahsedilen Mustafa Efendi, yeni fikirlere açık olup çocuklarını serbest yetiştirir ve geleneksel yaşam tarzının ağır bastığı Cerrahpaşa’dan taşınıp İshakpaşa’da bulduğu evde oturmak ister.

3.1.8. Adalar

İstanbul Adaları geçmişten beri dünyanın ve İstanbul’un eşsiz köşelerinden biri olarak bilinmektedir. İstanbul’un Küçükalyalı, Maltepe, Kartal sahilleri karşısında iki sıra boyunca uzanan Adalar¹⁰⁶, zengin tarihi ve doğal güzellikleriyle şehrin “yazlık sayfiye alanı” konumundadır. Öyle ki kış ayları burada hayat durmuş gibiyken bahar ve yaz aylarında kalabalık ve canlılıkta artış meydana geldiği görülür. Orhan Erdenen Adalar’ın “Hem deniz, hem dağ; hem modern şehir, hem ağaçlık; hem eğlence yerleri hem sessizlik; hem sıcak, hem serin; hem coğrafya, hem tabiat; hem çiçek, hem balık (...)” şeklinde zıtlıkları bir arada barındırdığını ve dünyanın çok az yerinde böyle bir durumun görüldüğünü ifade eder.¹⁰⁷

¹⁰⁵ Fatih Kadıçeşme’deki Müftü Ali Camii’nin yakınlarında bulunan hamam, Evliya Çelebi’den aktarılan bilgiye göre çift taraflıdır. Mimari yapısı hakkında bilgi bulunamamış olup 1918 yılındaki büyük Fatih yangınında yanmıştır. “Müftü Hamamı”, *DBİA*, İstanbul 1995, C. 8, s. 326.

¹⁰⁶ Orhan Erdenen iki sıra halinde uzanan İstanbul Adaları’ndan Kınalı, Burgaz, Kaşık, Heybeli, Sedef adalarının birinci, Sivriada, Yassıada ve Tavşanadası’nın ikinci sırayı oluşturduğunu belirtir. Orhan Erdenen, İstanbul Adaları (Büyükada, Heybeli, Bugaz, Kınalı, Kaşık, Tavşan, Sedef, Yassı ve Sivri Adaları Hakkında), İstanbul-Belediye Matbaası, 1962, s. 5.

¹⁰⁷ Orhan Erdenen, *a.g.e.*, s. 6-7.

Türk edebiyatında da genellikle tabiatıyla öne çıkan İstanbul Adaları, kendine yer edinen şehrin dikkat çekici mekânlarından biridir. Yazarların kalemmini besleyen önemli unsurlardan biri olan Adalar doğasının yanı sıra sosyal yapısıyla da eserlerde işlenir. Murat Koç İstanbul Adaları'nın Yeni Türk Edebiyatı'na dört özellikle yansıdığını dile getirir:

- “1- Tarih içindeki macerası
- 2- Tabii güzelliği
- 3- Sosyal hayatı
- 4- Aşkın ve hatıraların mekânı...”¹⁰⁸

Şimşek'te Ada bahsi, Müfid'in hastalığı ile doğrudan ilgilidir ancak Ada'ya dair ayrıntıya yer verilmez. Pervin'den ayrılıp Çengelköy'e yerleştikten sonra iyice hastalanan Müfid'in Ada'ya götürülmesini doktor tavsiye eder. (s.212) Ada'nın şehrin kargaşasından uzak temiz doğasından dolayı Müfid'e tavsiye edildiği düşünülebilir.

Sözde Kızlar'da Adalar, bir tek yerde ve sadece mekân adı olarak geçer. Şişli'deki köşkte yaşayan aile ve etrafındaki insanlardan Mebrure'nin kurtulması gerektiğine inanan Nadir, burada kalan kadınların “sözde kızlar” (s.131) olduklarını söyler. Bu kadınlar, yaz mevsimi geldiğinde Adalar'ı kendilerine mesken edinirler.

Mahşer'de ise Nihad ve Muazzez, Mahir Bey'e açacakları davadan Muazzez'in hakkı olan mal varlığını kazanacağı zamanı düşünerek İstanbul'un türlü yerlerine taşınma ve ev alma planları yaparlar. Ada da bu yerlerden biridir ve yazın Ada'da yaşamının güzel olabileceğini düşünürler. Hatta kurdukları hayallerde ileriye giderek yazın kiralayacakları Ada'daki köşk veya yalının içini nasıl döşeyeceklerini dahi tasarlarlar. (s.175)

Cânân'da, Lâmi ve Selim'in kayıkla Kalamış'a giderken izledikleri manzaralardan biri de Adalar'dır. Romanda Adalar'a dair zikredilen bir başka husus ise Şakir Bey'in kızı Perihan ile ilgilidir. Perihan, Selim ile gayrimeşru bir ilişki içindedir ve onunla son kez Ada'da bir araya geldiğinden bahsedilir. Ada'nın en önemli işlevlerinden biri, Cânân ve Lâmi arasındaki evlilik düşüncesinin burada karara bağlanmasıdır. Cânân, Kalamış'taki köşkten çıkıp yürüdükleri zaman, Lâmi'ye evliliğe dair düşüncesini söylemek için Ada iskelesine çağırır.

¹⁰⁸ Murat Koç, *Yeni Türk Edebiyatı'nda İstanbul Adaları*, Eren Yay., İstanbul, 2010, s.35.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda birinci bölümde "Hayırsızada"¹⁰⁹ (s.98) bahsedilenler arasındadır. Vafi Bey Ferit'e, pansiyonda kalan Hrant'ın karısı Mannik'in kaybolmasını anlatır. Bir müddet sonra kafası köpek balıkları tarafından yenmiş haldeki bir kadın cesedi Hayırsızada'da bulunur. Ancak Vafi Bey'e göre bu kadın Mannik değildir zira onu cinler götürmüştür.

Yine birinci bölümde rastladığımız Necmiye Hanım'ın öldürülmeden önceki itirafları arasında, Ada bahsine yer verdiği anlaşılır. Uzun zaman Ferit ve Nilüfer'e maddi olarak destek olmayan teyzeleri, mal varlığını onlara bıraktığını Nilüfer'e anlatır. İsteklerinden biri ise yeğenlerinin Ada'da bir ev tutup oturmalarını istemesidir. (s.177) Bu kısımda dikkat çeken husus ise, yaz mevsiminin yaklaştığının öne sürülerek Ada konusuna yer verilmesidir. Buradan hareketle Ada'ların daha çok yaz mevsiminde konaklamak için tercih edildiği düşünülebilir. Teyzesinin ölümü ve kız kardeşinin hastalığından sonra zaten ruhî bunalımları olan Ferit iyice hastalanır. Roman boyunca ona yol gösteren ve yardım etmeye çalışan Yahya Aziz'in de Ada'yı bir kurtuluş kapısı olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Yahya Aziz'in Ferit'e söylediği şu tavsiyeler Ada'nın olumlu bir mekân olarak görüldüğünü kanıtlar niteliktedir:

"(...) Bence sizin bu evde daha fazla kalmamanız lâzım. Haziran'a girdik. Havalar çok güzel. Yarın sizinle Ada'ya gidelim. Güzel bir ev bulalım. Orada size bakacak bir kadın da olsun. Maddî durumunuz da düzeliyor. Ahlâki endişelerinizi bırakınız. Bu para sizindir. Güzel ve sıhhi bir eve taşınınız. Nilüfer'i de alınız yanınıza. En büyük krizler size bu evde geliyor. Çıkınız buradan. Ben sizi orada da yalnız bırakmam. Zaten Ada otellerinden birinde kalmak istiyorum. Ben de bunaldım burada.(...)" (s.197)

Romanın ikinci bölümündeki ana mekânın Büyükada olduğu görülür. Maddi yetersizlikler yüzünden Yüksekaldırım'daki pansiyonda kalmak zorunda olan Ferit, teyzesinden kalan mal varlığıyla birlikte sonunda burayı terk eder ve Büyükada'ya taşınır. Pansiyon ve çevresindeki olumsuz yaşam düşüldüğünde Büyükada'nın Ferit için bir kaçış yeri olduğu söylenebilir. Ferit'in kaldığı Büyükada'daki evin önceden Matmazel Noraliya tarafından bir inziva yeri olarak kullanılması da önemlidir. Hayatı boyunca Doğu ve Batı arasında kalan, kimi zaman Müslüman Türk kültürüyle kimi zaman Hristiyan yaşam tarzıyla yetiştirilmek istenen Matmazel Noraliya sonunda Müslümanlığa sıkı sıkı sarılır ve manevî yönden güçlenmesinde etkili olan

¹⁰⁹ Hayırsızada, "Sivriada" olarak da bilinir ve "sivri ve keskin hatlı bir ada" olduğu için bu isimle anılır. Uzun yıllar terk edilmiş ve ıssız bir ada olarak varlığını devam ettiren Hayırsızada, 1910 yılından itibaren başıboş köpekler öldükten sonra endüstride kullanılmak üzere buraya bırakılmış hatta şiddetli ulumaları diğer adalardan duyulmuştur. Orhan Erdenen, *a.g.e.*, s. 131-133.

Büyükkada'daki evde inzivaya çekilir. Böylece Ferit, ölmüş olan ve Büyükkada'da hayat hikâyesiyle tanıştığı Matmazel Noraliya'nın yaşadıklarından etkilenecek değişmeye başlar. Ferit'teki değişim üzerinde Büyükkada'nın etkisine dair Murat Koç şunları söyler:

“Ferit, Noraliya'dan aldığı dersle, maneviyatını güçlendirmek için zor durumdaki insanlara yardıma başlar. Yardıma gittiği pansiyonda da bazı olağanüstü hâdiselerle karşılaşır. Bunları takiben değiştiğini, yeni bir insan olduğunu fark eder. Yaşadığı ve tanık olduğu olaylar sayesinde manevî güçlerin varlığını keşfetmiş olur. Kendisi gibi diğer insanları da bunalıma sokan maddeci ilim ve felsefeyi yaşadıklarının tek sorumlusu sayar. Böylece Büyükkada, Matmazel Noraliya'dan aldığı insanlık ve maneviyat dersiyle ruhî bir sığınma ve arınış yaşadığı mekân olur.”¹¹⁰

Olumlu özellikleriyle öne çıkan bir mekân olduğunu belirttiğimiz Büyükkada, Ferit'in yedi yıl önce de yaşadığı yerdir. O yıllarda “Nizam” da (s.206) ailesiyle birlikte kalırken, Neriman'ın hastalığıyla annesinin içki ve kumar alışkanlığı, Ferit'in ruhî bunalımlar yaşamasına neden olur. Bu sebeple Büyükkada için Ferit'in bazı kötü hatıralara ev sahipliği yaptığı da söylenebilir.

Bir Akşamdı romanında Adalar'a dair ayrıntıya yer verilmez. Meliha'nın İstanbul rüyasının gerçekleşmesinde bir araçtır. Meliha ve Kâmil, motor ile İzmit'ten İstanbul'a kaçarken, Adalar'ı gördükleri zaman İstanbul'a yaklaştıklarını anlarlar.

3.1.9. Sarıyer

İstanbul'un Avrupa Yakası'nda yer alan ve Boğaziçi'nin en önemli mesire alanlarından biri olan Sarıyer semtinin adının nereden geldiğine dair farklı görüşler bulunur. Bir görüşe göre aynı yerde gömülü “Sarı Baba”dan geldiği bilirse de semtin civarında bakır madeninin bulunması ve toprağın sarı renkte gözükmemesinden dolayı bu ismi almış olduğu daha kuvvetli olan görüştür. “Havası ve suyu” nun çok güzel olmasından dolayı halkın her dönemde rağbet ettiği gezinti alanlarından biri olan Sarıyer'in yakınında bulunan tepelerin eteklerinden çıkan *Kestane*, *Çırçır*, *Fındık*, *Hünkâr* ve *Şifa* suyu gibi “şifalı ve tatlı” sularıyla da meşhurdur.¹¹¹ 19. Ve 20.yy'lerde Sarıyer'de sahil boyunca Rum, Ermeni ve Yahudi meskenlerinin olduğu bilinir. Ünlü gezgin İnciyan da 18.Asırda İstanbul isimli eserinde, Sarıyer'in “Ermeni, rum ve lâtinlerle meskûn” olduğunu söyler.¹¹²

¹¹⁰ Murat Koç, *a. g. e.*, s. 179-180.

¹¹¹ M. Tayyib Gökbilgin, *a. g. m.*, s. 256.

¹¹² P. Ğ. İnciyan, *a.g.e.*, s. 120.

Romanlarda bizzat Sarıyer ismine yer verilmemekle birlikte buraya bağlı olan ve “mesire” alanı olmaları yönünden Sarıyer ile benzer özellikler taşıyan *Büyükdere* ve *İstinye*’den bahsedilir.

3.1.9.1. *Büyükdere, İstinye*

İstanbul’un Avrupa yakasındaki Sarıyer’e bağlı ve Boğaziçi’nin semtlerinden biri olan Büyükdere’nin geçmişte “Büyük Dere çevresinde, sahilde kurulmuş küçük bir balıkçı köyü” olduğu bilinir. Bir dere içinde, ulu ağaçların bulunduğu gür bitki örtüsüne sahip Büyükdere İstanbul’daki “mesire” alanlarından biridir ve bu sebeple “Büyükdere Çayırı Mesiresi” olarak da geçer. İstanbul’un fethinden sonra burada Müslüman yerleşmelerinin de olduğu bilinmekle birlikte Rumlar çoğunluktadır. Osmanlı döneminde hükümdarların avlanma ve gezinti yeri olarak kullanıp kasırlar inşa ettirdikleri bilinir. Ancak Büyükdere saray erkânı için yalnızca gününbirlik bir gezinti alanı olmuş ve çok büyük konaklara,yalılara ve sahilsaraylara tek tük rastlanmıştır. “Sarıyer iskelesine kadar uzanan ve Büyükdere’yi içeren sahil şeridinde” daha çok gayrimüslimlerin hane ve yalılarının olduğu bilinenler arasındadır. 1850’den sonra Boğaziçi’ne seferlere başlayan “Şirket-i Hayriye” vapurlarıyla, tıpkı diğer Boğaziçi köylerinde olduğu gibi Büyükdere’ye de vapurların yanaşabilmesi için iskele yapılmasından sonra Büyükdere ve çevresinin ticari ve sosyal ilişkiler bakımından geliştiği görülür. Büyükdere’nin gelişmesindeki bir diğer önemli husus ise, “1853-1856 Kırım Savaşı” sırasında, “Fransız, İngiliz ve İtalyan” askerlerden önemli bir bölümünün aileleriyle birlikte İstanbul’a gelip savaşın sonuna kadar Boğaziçi’nde, özellikle de Büyükdere’de ev kiralamaları buranın sosyal ve ekonomik açıdan hareketlenmesine neden olur. Geçmişten beri çoğunlukla Rum vatandaşlar başta olmak üzere gayrimüslimler ve Türk orta sınıfının yazlık alanı olan Büyükdere’de son dönemde pek çok din ve etnik gruptan insanın bir arada yaşadığı görülmekle birlikte kaçak bina ver yerleşmelere semtteki doğal güzelliklerin yok olmasına neden olmuştur.¹¹³

Mehtabı seyreylemek için İstanbul’da en çok tercih edilen yerlerden biri de Boğaziçi’nin bir semti olan Büyükdere’dir. Ruşen Eşref Ünaydın, Büyükdere’deki mehtaplı geceler hakkındaki izlenimlerine dair şunları söyler:

“(…) Boğaziçi’nin, mehtaplı gecelerde, içinden bir an bile aydınlığı eksik olmıyan nadir yerlerinden biri, belki de en belli başlısı, Büyükdere koyudur.”

¹¹³ Çiğdem Aysu, “Büyükdere”, *DBİA*, C.2, İstanbul, 1994, s. 359-361.

Mahşer romanında, sefaletten ve Fatih'teki iki odalı ev hayatından sıkılan Muazzez, Mahir Bey ve Seniha Hanım'ın Büyükdere'deki köşklerinde kalmayı Nihad'a teklif etse de genç adam yalnız kalmayı seçer.

Bir Akşamdı romanında, Meliha ve Kâmil barıştıktan sonra ard arda yaşanan mutlu anlardan biri de otomobille yapılan gezintilerdir. Meliha ve Kâmil'in "yıldızlı gecelerde" Büyükdere'ye gitmeleri tesadüf değildir. Boğaziçi'nin deniz kıyısında bulunması ve tabiatıyla öne çıkmasından dolayı roman kişilerinin burayı tercih ettikleri düşünülebilir.¹¹⁴

Cumbadan Rumbaya'da ise Tahsin Bey'in Cemile ve ailesi için tahsis ettiği lüks otomobille yapılan gezintilerden biri Büyükdere'ye doğrudur. Fatih'in kenar mahallelerinden biri olan Karagümrük halkı için Büyükdere'ye üstelik de otomobille gidip Boğaz havası almak yabancıları oldukları bir durumdur. Cemile, Taksim'deki apartmanda yaşamaya başladıktan sonra Büyükdere'de Mısırlı Prenses'in davetine katılır. Kendini bir hayli yabancı hissettiği zengin muhitin toplandığı Büyükdere'deki davette kendisine biçilen rolü oynamaya çalışsa da Karagümrük'te yangın çıktığını öğrenince hayatıyla ilgili tüm gerçekleri davetlilere anlatır.

Bir Akşamdı romanındaki gezinti yerlerinden biri, doğası ve ıssız bir mekân oluşuyla öne çıkan İstinye'dir.¹¹⁵ İstinye, doğal bir liman olma özelliğini taşır. Eskiden üç adı bulunan İstinye'ye, Boğaz'ın giriş kısmına yakınlığından dolayı "Stenos", burada yetişen bitkiden gelen "Leasthanes" ve adak yerinden gelen "Sosthenion"dır. Boğaziçi'nin en derin koyunun etrafındaki İstinye'nin hem kıyıda hem de iç taraflarında bulunan yalı ve köşkler, bölgenin her zaman zenginler tarafından ilgi gördüğünü gösterir niteliktedir. Ayrıca İstinye Koyu'nun sonundaki çayırılık, semtin Boğaziçi'ndeki en meşhur mesire alanlarından biri olmasına neden olur.¹¹⁶

Romanda Ferdi, Meliha'yı otomobille gezintiye çıkmak üzere İstinye'ye davet eder. Burada dikkat çeken husus ise, Ferdi'nin gezintiye bahane ederek Kâmil'in yokluğundan faydalanıp Meliha'yı tuzağa düşürerek ona sahip olmak istemedisir.

¹¹⁴ Ruşen Eşref Ünaydın da "(...) Boğaziçi'nin, mehtablı gecelerde, içinden bir an bile aydınlığı eksik olmıyan nadir yerlerinden biri, belki de en belli başlısı(nın), Büyükdere koyu (...)" olduğunu ifade eder. Ruşen Eşref Ünaydın, *Boğaziçi Yakından*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1938, s. 28.

¹¹⁵ Salâh Bırsel, 16.yy'dan çok daha önce İstinye'de Müslümanların oturmaya başladıklarını söyleyip, "Rum ve İslamın burada karışık olarak yaşadığını" Evliya Çelebi'den aktarır. İstinye'de yaşayanlardan yalı sahiplerinin zengin, kimselerden oluştuğunu, fakirlerin ise bağ ve balıkçılıkla uğraştıklarını, 19.yy'ın başlarında da yalı sayısında artış meydana geldiğini, İstinye iskelesinin Yeniköy tarafının ise "zimmiler"e ait evlerle dolu olduğunu ifade eder. Salâh Bırsel, *Boğaziçi Şingir Mıngır*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1980, s. 363-379.

¹¹⁶ M. Tayyib Gökbilgin, *a. g. m.*, s. 255.

3.1.10. Bakırköy, Yeşilköy

Roma dönemindeki adı “Hebdomon” olan, Bizans döneminde ise uzun köy “Makro Hori” veya uzak köy anlamındaki “Makriköy”¹¹⁷, 1925’te yabancı yer isimlerinin Türkçeleştirildiği sırada Bakırköy olarak değiştirilir.¹¹⁸ İstanbul’un en kalabalık ilçelerinden biri olan Bakırköy’de 17.yy’dan itibaren “köşkler, saraylar, hamamlar, camiler” yapılmaya başlanır. 19.yy’a kadar köy olma özelliğini koruyan ve balıkçı kasabası olarak da bilinen Bakırköy ancak 1926’da ilçe olur.¹¹⁹

Sözde Kızlar romanında Bakırköy için “Makriköy” (s.32) ismi de kullanılır. Mebrure’ye babasının Zeytinburnu’ndaki bir fabrikada çalıştığını söyleyen memurlar, buranın Makriköyü’ne gitmeden önce yer aldığını anlatırlar.

Biz İnsanlar’da ise, Orhan ve Necati’nin mektepten tanıdıkları “terbiyei bedeniye” (s.227) muallimine rastlamaları sonucu *Makriköyü*’nden bahsedilir. Muallim’in *Makriköyü*’nde babasından kalma bir evi vardır. Evin kirasını almaya gittiği vakit bir Fransız zabitiyle tartışır. Muallimin *Makriköyü*’nden dönerken, trende karşılaştığı bir arkadaşıyla gülüşünce Fransız zabitten işittiği “Barbarların ve mağlûpların gülmeğe hakkı yoktur.” sözü üzerine kan beynine sıçrar. Fransız zabitin şiddetine fırsat vermeyerek onu hırpalar ve işgal kuvvetlerinin karakoluna götürülür.

İstanbul’un Avrupa yakasındaki Bakırköy ilçesinde bulunan Yeşilköy’e ilk yerleşimin 19.yy’da başladığı bilinir. Yeşilköy arazisi, Osmanlı Devleti’nin “siyaset, sanat ve kültür hayatında” önemli bir yeri olan “Ermeni Dadyan” ailesine dönemin padişahı tarafından hediye edilir. Daha çok Rum ve Ermenilerin yaşadığı bir balıkçı köyü durumunda olan Yeşilköy’ün ismi o dönemde “Ayastefanos”tur. Hem “temiz ve sakin” hem de yeşil araziler barındırması nedeniyle dönemin önemli “sayfiye” alanlarından biri olup avlanmak için de kullanılır. 93 Harbi sonucunda “Ayastefanos Anlaşması”nın burada imzalanması dolayısıyla da tarihimizde ayrı bir önemi vardır. Uzun yıllar boyunca burada yaşayan Halid Ziya Uşaklıgil’in önerisi ile semtin adı

¹¹⁷ Ünlü gezgin Kömürciyan, XII. Asırda İstanbul isimli eserinde Marmara kıyısında bulunduğu için saray ricali ve halk tarafından çok rağbet edilen bir mesire yeri olduğunu söyler ve Bakırköy hakkında şu bilgilere yer verir: “XII. Asırda, hükümetin kontrolundan uzak kalmış bir keyf ve sefahat yeri olup papazlar bile orada şarab içmeğe ve eğlenmeğe giderlerdi. Bakırköy, Bizans devrinde olduğu gibi, Osmanlı devrinde de kutsal mahiyetini haiz bir yer olarak az çok şöhretini muhafaza etmiştir. Kasabanın civarında, Yeşilköy’e doğru bazı ayazmalar vardır ve Rum halkı, senenin muayyen günlerinde oralara ibadete giderler.” Eremya Çelebi Kömürciyan, İstanbul Tarihi: XII. Asırda İstanbul, Eren Yay., İkinci Baskı, İstanbul, 1988, s. 193.

¹¹⁸ Burçak Evren, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul*, Novartis Kültür Yay., İstanbul, 2010, s. 49.

¹¹⁹ Candan Bilgin, İbrahim Yarış, “Bakırköy”, *İstanbul’un 100 Köyü*, (İstanbul’un Yüzleri Serisi-49), İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2011, s. 17-18.

“Yeşilköy” olmuş ve günümüzde de “üst gelir grubunun yerleşim yeri” olarak İstanbul’un en pahalı ve lüks semtlerindendir.¹²⁰

Yalnızız’da birinci bölümün tamamı Yeşilköy’deki bir köşkte geçer. Köşke dair ayrıntılı bilgi aşağıda, çalışmanın “Köşkler” başlıklı kısmında verilmiştir. Yeşilköy’e dair romanda yer verilen önemli husus ise, İstanbul’un züppe bir köyü olduğuna dair. Selmin’in hamile olduğu yalanı üzerine Besim, Yeşilköy’de yaşayanlar için bu haberin infial yaratmayacağını sadece dedikodu malzemesi olacağını söyler. Besim, Yeşilköy ile Anadolu’yu karşılaştırarak şunları söyler:

“- İstanbul’da, hele bu züppe köyde herkes büyük bir mesele değildir. Bir Orta Anadolu köyünde herkes kızcağızın başına belâ kesilir. Zavallıyı babasına bile vurdururlar. Bir Macar köyünde kızın oturduğu evin kapısına zift sürülür ve başına lânet yağdırılır. Zavallıca Vilma Banki’nin ‘Seher Vaktinde’ ki cehennem azabı çektirilir. Fakat burada herkes, meseleyi tulumba tatlısıyla sade kahve arasında konuşur, bebeğin sarışın mı, esmer mi olacağını ve kime benzeyeceğini sorarlar, geçer gider.” (s.19)

3.1.11. Arnavutköy

İstanbul Boğazı’nın en gözde mekânlarından biri olan Arnavutköy, şehrin Avrupa yakasında, “Kuruçeşme ile Bebek” semtleri arasında yer alır. İstanbul’un 1453’te fethedilmesinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından burayı korumakla görevlendirilen yeniçerilerin “Arnavut” olması sebebiyle semt bu ismi alır. Osmanlı Devleti döneminde çoğunlukla Rum vatandaşların yaşadığı bir yer olan Arnavutköy’e Türkler, “1877’deki büyük İstanbul yangını”ndan sonra yerleşmeye başlarlar. O dönemde de günümüzdeki gibi Boğaz’ın en güzel yerlerinden biri olan, köşk ve yalılar bulunan Arnavutköy’de genellikle “alafranga” olarak tabir edilen kişiler oturur. Bir gezinti yeri olarak da tercih edilen Arnavutköy, temiz havası ve sakin yerleri sebebiyle kışın da boş kalmayan semtlerden biridir.¹²¹

Yalnızız’da *Arnavutköy*, doğası ve sakinliğiyle öne çıkan bir yerdir. Evli olduğu yıllarda Samim’le ilişki yaşayan Necile özellikle gençliğinde ahlaki yönden bozulmalara uğramış bir kadinken daha sonra sessiz sedasız bir hayat yaşamayı tercih

¹²⁰ Candan Bilgin, İbrahim Yarış, “Yeşilköy”, *İstanbul’un 100 Köyü, (İstanbul’un Yüzleri Serisi-49)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2011, s. 22-23.

¹²¹ İstanbul’un Anadolu yakasında Çekmeköy’de yer alan Alemdağ isminin kaynağı konusunda pek çok görüş bulunmakla birlikte en kuvvetli olanı, hem bölgenin en yüksek dağlarından biri olması hem de Alemdağ Türkler tarafından fethedildiği sırada öncülük eden “Alemdar Baba” olarak da bilinen “Tur Hasan Bey”den geliyor olduğuna dairdir. Ancak bu semtin isminin, “Alemdar” mı yoksa “Alemdağ” mı olduğu tartışma konusudur. Candan Bilgin, İbrahim Yarış, “Arnavutköy”, *İstanbul’un 100 Köyü, (İstanbul’un Yüzleri Serisi-49)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2011, s. 16-17.

eder. Gençlik yıllarında yaptığı hataların bedelini herkesten uzakta olan bu evde öder. Necile'nin eşi ve aynı zamanda Meral'in de babası olan Nail Bey ise Arnavutköy'ü bir ceza yeri olarak görür. Ahlaki çöküntüye uğramış bir diğer kişi olan Feriha'dan hoşlanmayan Nail Bey, kızının onunla görüşmesini istemez. Zira Meral, Feriha'nın yanına giderse, annesinin yanında Arnavutköy'de kalacaktır. Özgür yaşamak isteyen Meral, bir gün ağabeyi tarafından eve hapsedildiğinde sigara yakmak amacıyla çıkardığı gazın üstüne dökülüp alev almasıyla yanarak ölür. Aynı anda ise Arnavutköy'deki evde olağanüstü bazı olaylar yaşanır. Evin hizmetçisi kapıların vurulduğunu, sesler duyduğunu ve korktuğunu ifade ederek söylediği saatte bir felaketle karşılaşacağını anlatır. Kızının öldüğünü haber alan Necile Hanım da oracıkta ölür.

3.1.12. Diğer Semtler

Romanlarda bahsi geçen diğer semtler *Alemdağ*, *Davutpaşa* ve *Zeytinburnu*'dur.

Alemdağ, geçmişten beri İstanbul'un Anadolu yakasındaki önemli "mesire" yerlerinden biridir. Alemdağ'ın geniş orman alanları ve çevresinde kaynak sularının bulunmasından dolayı önemli bir dinlenme alanı olmasının yanı sıra çok sayıda ve türde hayvan barındırmasından ötürü de avlanmak amacıyla tercih edilip dönemin padişahlarının da ziyaret ettikleri alanlardan biri olduğu bilinmektedir.¹²²

Sözde Kızlar'da Mustafa Efendi, çocukları Belma ve Salih'e Şişli ve çevresinde dolaşp eğlendikleri için kızar. Gençlerin eğlence anlayışlarını yanlış bulur ve "Alemdağı" dan (s.91) örnek verir:

"(...) Bizim zamanımızda eğlenti başka türlü idi: Meselâ, bir Cuma günü, Alemdağı'na gitmeye hazırlanırdık. Üç gün evvel masraf düzerdik. Patlıcan mevsim halis Edremit yağından dolma doldurur, helva yaptırır, Haydarpaşa'dan bir muhacir arabası kiralar, yirmi kişi içine dolardık. Yanımıza hokkabaz Portakaloğlu ile çengilerini de alırdık, bir altına gelirlerdi. Binlikleri de halis Umurca ile doldurur, 'Memo' şarkısını söyleye söyleye giderdik. Yer içer, eğlenir, her şeyi yapardık. Akşam eve döndüğümüz zaman ağzımızı nane ile yıkar, yine camie gider, mahallenin ihtiyaçlarının elini öper, hovardalıgı hiç çaktırmazdık." (s.91)

Sözde Kızlar'da, Mebrure'nin babasını aradığı yerlerden biri Davutpaşa'dır. Tahkik-i Fecayî kayıtlarında babasının adı bulunmayınca sevince boğulan Mebrure, "Davutpaşa barakaları"na (s.30) Manisalı İhsan Efendi adında birinin yerleştirildiğini

¹²² Ayrıntılı bilgii için bkz.: Salih Şahin, *Bir Tatlı Huzur Beldesi Alemdağ*, Alemdağ Belediyesi Kültür Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2007.

öğrenir. Bu kişinin babası olma ihtimalini düşündükçe umudu artan genç kıza, Manisalı İhsan Efendi adında bir kişinin barakalarda kalıp Davutpaşa'dan ayrıldığı bilgisi verilir.

Mahşer'de Şehzadebaşı'nın tanınan isimlerinden olan Rıza, memlekette ahlâklı insanların kaybettiğini, ahlâksızların ise hayatta kalıp kazandığını düşünür. Bu yüzden yaptığı işlerde mutlaka bir yanlışlık ve aldatmaca olur. Hem kendi yaptıklarını savunmak hem de gördüklerini örneklendirmek isteyen Rıza, ahlaksızlığı yüzünden okuldan atılan ve sonrasında polis müdürü olan bir kimseden bahsederken onun zamanında Davutpaşa'da yaşayanlara sandık kaldırmış olduğunu söyler. (s.197)

Sözde Kızlar'da Mebrure, Davutpaşa'ya babasını aramaya gittiğinde, onun “Zeytinburnu'nda”¹²³ (s.32) bir fabrikada çalıştığını öğrenir. Zeytinburnu'na doğru yola koyulan Mebrure, Manisalı İhsan Efendi adındaki bir kişinin buradaki fabrikadan ayrıldığı bilgisine ulaşır.¹²⁴

3.2. İSTANBUL'DAKİ TARİHÎ YAPILAR VE İBÂDETHÂNELER

İstanbul'un hem tarihi hem de sosyokültürel açıdan vazgeçilmez parçaları olan tarihî yapılar ve ibâdethaneler incelenen romanlarda camiler, mescitler, mezarlıklar ve saray olarak karşımıza çıkar.

3.2.1. Câmiler ve Mescitler

Sözde Kızlar'da, Belma ve ailesinin oturduğu Cerrahpaşa'da “köşebaşındaki mescitte ikinci ezanı” (s.84) okunduğundan bahsedilir. Mescit örneğinde de görüldüğü üzere romanda, Cerrahpaşa geleneksel hayata dair simgeler taşıırken, Şişli ve çevresi Millî Mücadele'den kopuk, Batı özentisi ve eğlence hayatına düşkün insanlarla anılır. Cerrahpaşa, Belma'nın nefret etse de dönüp dolaşıp geri geldiği ve Hatice olarak yaşadığı evidir.

¹²³ Geçmiş Bizans dönemine kadar inen Zeytinburnu, İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından buraya cami inşa ettirilmiş ve böylece alana yerleşimler başlamıştır. Yine aynı dönemde yaptırılan tabakhanelerle günümüzdeki dericiler sektörünün de habercisi olmuştur. Zeytinburnu uzunca bir süre, XIX. yüzyıla kadar içinde bulunan veya geçen vakıf arazilerinden bağ, bahçe, çiftliklerden dolayı alabalık bir nüfusa sahip olmamıştır. Özellikle II. Abdülhamid zamanında buraya yaptırılması planlanan iki sanayi kompleksinden birinin yeri olarak tayin edilmesiyle şehir için önemi giderek artmıştır. Burçak Evren (haz.), *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., Üçüncü Baskı, İstanbul, 2006, s. 70-80.

¹²⁴ Muhâcirin Müdüriyet'i Umûmiyyesi, işgal yıllarında İstanbul'un değişik yerlerindeki göçmenlerin çalışıp üretici durumuna geçmeleri için şehrin çeşitli yerlerindeki fabrikalarda iş olanağı sağlar. Bu fabrikalardan biri de Zeytinburnu'ndakidir. Mehmet Temel, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, s. 94-96.

Sözde Kızlar'da, Mebrure ve Hayriye Hanım Şehzadebaşı'ndaki evden, “Şehzadebaşı Camii”nden¹²⁵ gelen “uhrevî terennümleri” (s.235) işitirler. Camiden romanın sonunda bahsedilmesi ise tesadüf değildir. İstanbul'a babasını aramak için gelip Şişli ve çevresindeki yozlaşmış insanlar ve düşmüş kadınların hayatlarına dair hikâyelere tanık olan Mebrure, romanın sonunda bu çukura düşmekten kurtulurken, sözde kızlardan biri olan Belma'nın intiharıyla sarsılır. Zavallı Hatice'ye/Belma'ya acıdığı sırada içinde bulunduğu mekân ile ölüm düşüncesi birbirine karışmış gibidir:

“(…) Mebrure ve Hayriye Hanım, sokak üstündeki cumbalı odada, Nadir'le Fahri'yi beklediler. Hava kararıyordu. Kırık bir kafes deliğinden içeri kayan sarı bir güneş ziyası silindi. Sokakta, yolcuların ayak sesleri seyrekleşti. Şehzade Camii'nin müezzinler, uhrevî terennümlerine başladılar. Köşeyi dönen helvacının uyuşturucu bir makamla tekrarladığı kelimeler, uzaklaştı. Mercan, etli ve tüylü bir kedi, minderin üstünde horulduyordu.

Müezzinler sustular, ayak sesleri bitti, helvacı kayboldu, odanın içinde, Mercan'ın horultusuyla saatin tiktaklarından başka ses kalmadı. Mebrure de, Hayriye Hanım da konuşmak için takatsizdiler, Mebrure, İstanbul akşamlarının bu garipliğini dinliyordu.” (s. 235)

Fatih-Harbiye'de ise “Fatih Camii”¹²⁶, Doğu-Batı çatışması çerçevesinde şüphesiz Doğu'yu temsil eden simgelerden biridir. Romanda Fatih Camii'nin, özelde Fatih ve Harbiye genelde ise Doğu ile Batı'ya ait unsurlar ve yaşam tarzlarının karşılaştırıldığı kısımlarda zikredildiği görülür. Neriman oturduğu yerden ve buraya ait olan her şeyden sıkılmaya başladığı zamanlarda geleneksel hayata ait unsurları ve bu hayatı yaşayan insanları eleştirirken Fatih Camii'nden bahseder. Harbiye ve çevresinde özellikle de Beyoğlu ve Galatasaray sokaklarında dolaşmaktan zevk alan Neriman, Fatih ve çevresindeki sokaklarda aşçı ve kahvelerden başka bir şey olmadığını ve buralarda boş insanların vakit geçirdiklerinden yakını. Ona göre “erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek.” tir. (s.29) Fatih Camii'ne Neriman tarafından açıktan bir eleştiri getirilmemekle birlikte Doğu-Batı çatışmasının verildiği

¹²⁵ İstanbul Fatih'te bulunan ve Mimar Sinan'ın eserlerinden biri olan Şehzade Camii/Külliyesi, semte ismini veren ibadethane/tarihi yapılarıdır. Kanuni Sultan Süleyman'ın bu camiyi kendinden sonra padişah olmasını istediği Şehzade Mehmed'in anısına adanmış ve 1543-1548 yılları arasında yaptırtmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Doğan Kuban, “Şehzade Külliyesi”, *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s. 152-154.

¹²⁶ Fatih Camii, İstanbul'un fethinden sonra Fatih'te yapılan ilk selâtin camii ve külliye olup inşa edildiği alan mânidardır. Zira Fâtih Sultan Mehmed kendi adına yapılan bu cami için Bizans döneminde büyük önem verilen On İki Havari Kilisesi'ni seçmiştir. Şehrin bir tepesine inşa edilmesinden dolayı “İstanbul'un silüetine Türklüğün ve İslâmiyet'in damgasını” da vurmuştur. Fâtih Camii ve Külliyesi günümüze kadar tüm elemanları ile tam anlamıyla korunamamıştır. Günümüzdeki Fatih Camii ile ilk Fatih Camii arasında ise çok fazla fark olmamakla beraber eskisini hatırlatan kalıntılar mevcuttur. Camii ve külliyesinin inşa edildiği alanda şehircilik bakımından da benzersiz bir düzenleme yapıldığını ifade Semavi Eyice, buranın İstanbul'un en önemli dinî ve kültürel merkezini oluşturduğunu söyler. Semavi Eyice, “Fâtih Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C. 12, İstanbul, 1995, s. 244-249.

satırlarda Fatih Camii, ezan ve minareler dile getirilir. Neriman'ın oturduğu yer olan Fatih'e karşı duyduğu nefret, gerilim ve bunalım içindeki ruh hâli yansıtılırken mahalleye ait görüntüler arasında Fatih Camii'ne ait unsurların da yer aldığı görülür.

Mahşer'de Fatih Camii'nin, Muazzez ve Nihad'ın Fatih'teki evde münakaşalardan sonra hâkim olan sessizlik anlarında izledikleri bir yapı olduğu görülür. İhtilâl düşüncesini bir an olsun aklından çıkarmayan Nihad'ın vaziyetinden hoşlanmayan Muazzez, Seniha Hanım ile Mahir dayısını özlediğini belirtir. Bu mevzu üzerine tartıştıktan sonra Muazzez "Fatih Camii'nin yüzü üstü kapalı bir tas gibi duran kubbesine, minarelerin ince siyah gölgelerine" doğru seyre dalar. (s.232)

Biz İnsanlar'da Orhan'ın çocukluk yıllarındaki anıları arasında yer alan hususlardan biri de Mehmetpaşa Camii¹²⁷ ile ilgilidir. Bir gün Orhan'ın annesi dolu yağdığı için caminin penceresini kapatmak isterken tırnağı ezilir. Başka bir gün ise Orhan'ın parmağında dolama çıkar ve onu okuyup üflemek isteyen babasından kaçışını hatırlar. (s.26) Orhan'ın çocukluktan itibaren ailesinin bu tip davranış ve düşünceleri nedeniyle evden ayrılarak hayatını yalnız başına kazandığı görülür.

3.2.2. Mezarlıklar

İstanbul Eyüp'te bulunan ve Türk İslam dünyasının en önemli mezarlıklarından biri olan "Eyüp Sultan"¹²⁸ mezarlığından *Şimşek'te* bahsedilir. Ayrıntıya yer verilmemekle birlikte, Mahmut Paşa'nın defnedildiği mekân olarak geçer. Abdülhamit'e kızgınlığından dolayı Bağlarbaşı'ndaki köşkünde kendi hâlinde sakin bir hayat geçiren ve dışarı çıkmayan Mahmut Paşa, uzun bir süre sonunda tabutun içinde Eyüp Sultan'a götürülür.

Sözde Kızlar'da Belma intihar ettikten sonra, "Edirnekapi"daki tahtezzemin apartımanı" (s.217) olarak söz edilen Edirnekapi Mezarlığı'na¹²⁹ defnedilir.

¹²⁷ 16. yüzyılda inşasına başlanan Mehmetpaşa Camii, Türk âlimi Akşemsettin'in yeğeni Gıyaseddin Mehmed Efendi tarafından Süleymaniye'de yaptırılır. N. Esra Dişören, "Mehmed Paşa Camii", *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 5, s. 363.

¹²⁸ Dünyanın en büyük mezarlıklarından biri olan Eyüp Sultan Mezarlığı, İstanbul'un fethi sırasında "ashaptan Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin Akşemseddin tarafından keşfedilen kabri etrafında" şekillenir. Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan külliye dolayısıyla özellikle devlet ve din adamları buraya gömülmek istemişler ve böylece büyük bir kabristan haline gelmiştir. Ayrıca halk arasında buraya gömülmek arzusu bugün de devam eder. Necdet İşli, "Eyüp Mezarlığı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1995, C.12, s.7-8.

¹²⁹ İstanbul'un en büyük mezarlıklarından biri olan Edirnekapi Mezarlığı İstanbul'un Eyüp ilçesi sınırları içinde yer alır. Mezarlığın ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle birlikte İstanbul'un fethi sırasında şehit olanların defnedildiği "Tokmaktepe Mezarlığı"nın devamı olarak, o günlerden itibaren vefat edenlerin gömülmesiyle günümüze kadar geldiğini bilinmektedir. Necdet İşli, "Edirnekapi Mezarlığı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul, 1994, C.10, s.448-449.

Dokuzuncu Hariciye Koşu'su'nda, Haydarpaşa'daki hastaneye tedavi olmak için giden çocuk, çevresinde gördüklerinden de bahseder. Hastalığından dolayı karamsar bir ruh haline bürünen ve ölüm düşüncesini hatırlayan çocuğun hastaneye gittiği bir gün gördüğü yerlerden biri de “Haydarpaşa mezarlığı”dır:

“Karşımda küçük bir vadinin arkasında karanlık bir saha görünüyordu. Servilikler, Haydarpaşa mezarlığı. Sabah güneşinin parlattığı renkli bir boşluk ortasında kapkara, donuk ve geceden kurtulmamış bir tabiat parçası gibi duran mezarlığa arasına gözlerim kayıyordu ve acı sergüzeştikle bu manzara arasında gayr-i ihtiyarî bir münasebet tesis ederek ürperiyordum.” (s. 86-87)

Fatih-Harbiye'de ise nerede olduğu kesin olarak belirtilmesi de Fatih yakınlarında olduğu tahmin edilen bir mezarlıktan bahsedilir. Neriman, Fahriye ile birlikte Beyoğlu'na gitmek istediği bir gün tramvaya biner ve tramvayın biraz ilerlemesinden hareketle bahsi geçen mezarlığın Fatih'in yakınlarında olduğu anlaşılır. Batılı yaşam tarzına yaklaşmaya başlayan Neriman için mezarlıklar bile ait olduğu kültürü eleştirmesine neden olur. Neriman tramvayın içindeyken geçtikleri caddede gördüğü mezarlığın yanlış yerde olduğunu düşünür. Ona göre büyük caddelerde mezarlıklar bulunmamalıdır. (s. 30-31) Bu noktada Doğu ve Batı kültürlerine ait bir husus dikkat çeker. Batı'daki mezarlıklar şehrin dışında bulunurken Doğu'da özellikle de Müslüman Türk toplumunda insanların mezarlıklarla iç içe yaşadığı bilinir. Bu nedenle romandaki Doğu-Batı çatışmasına örnek oluşturabilecek unsurlardan birinin de mezarlıklar olduğu söylenebilir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, yaşamı boyunca hayâl kırıklıkları yaşayan ve isteklerine ulaşamayan Matmazel Noraliya, Büyükkada'daki köşkte sade bir hayat yaşadığı vakit ölmeden önce kendisine bir mezar yaptırır. “Tepeköyü'ndeki Müslüman mezarlığı” (s.252) olarak belirtilen bu yere, nadiren köşkün dışına çıkan Matmazel Noraliya'nın her sabah gidip çiçek yetiştirdiği belirtilir. Fotika'nın anlattığı mezarlık hikâyesindeki trajik durum ise, Matmazel Noraliya'nın bir isteğinin daha gerçekleşmemesidir. Ölmeden önce yaptırdığı mezarlığa belediyenin yol çalışması nedeniyle gömülemeyen Noraliya aynı mezarlıktaki farklı bir yere defnedilir.

İstanbul'u hem tarihi hem de dini açıdan önemli kılan özelliklerden biri, içinde bulunan türbelerdir. Şehrin hemen her semtinde bulunan türbeler yıllar içinde bazı semtlere adını vermiş veya türbenin adıyla anılır hale gelmişlerdir. *Sözde Kızlar'da*

“türbe” (s.75) olarak bahsedilen yer, roman kişilerinin Şişli ve çevresinde dolaşırken geçtikleri ve buradan tramvaya bindikleri mekânlardan biridir.

3.2.3. Saraylar

Cânân'da saray hayatına dair ayrıntıya yer verilmemekle birlikte, Cânân'ın küçükken sarayda yaşadığından bahsedilse de hangi saray olduğunda dâir bilgi verilmez. Süse ve ihtişama olan düşkünlüğünün çocukluktan beri var olduğu Cânân'ı tanıyanlar arasında konuşulur. Lâmi, Cânân'ı görmek için Kalamış'taki köşke gittiğinde onu bulamayınca yatak odasına girer. Cânân'ın odasındaki kol saatlerinin ihtişamı, onun saray hayatında geçen çocukluğunu doğrular niteliktedir.

Romanda, Cânân ve Lâmi'nin evde düzenledikleri davetin ilk günü misafirlerle Kurbağalıdere'ye gidildiği vakit, Orhan Bey'in uzattığı çikolatayı alan Faik'in kendi nesli için eski kaçan “Allah ömürler versin!” (s.169) sözü üzerine bahsi geçen sarayın İstanbul'un Beşiktaş semtinde yer alan Yıldız Sarayı olduğu düşünülebilir. Anlatıcı, Faik'in sarayla olan bağlantısına dair şunları söyler:

“Şakir Bey onu, ‘devr-i istibdat’da, büyüklere hulûs çakmaya alıştırmak için, bir maiyet zihniyetiyle terbiye etmişti. Arasına Sultan Hamid'in sarayına, kilercibaşının selâmlığına oğlunu da beraber götürür, istikbalini temin için, genç yaşında onu ‘ekâbir’e tanıtmak isterdi. Faik'in bu ‘Allah ömürler versin, kerem buyurun, hâk-i pâyinize arz ederim, hemşirem cârîyeniz’ gibi kendi neslinin kullanmadığı kelimelere alışkanlığı bu yüzdendi.” (s.170)

3.3. İSTANBUL'DA İKÂMET EDİLEN YAPILAR

Peyami Safa'nın incelediğimiz romanlarında görülmektedir ki İstanbul'da ikâmet edilen yerler ile şehrin semtlerindeki yaşam tarzları arasında benzerlik vardır. Roman kişilerinin yaşadığı ve olayların geçtiği bu yapılar konaklar, köşkler, yalılar, apartmanlar, otel ve pansiyonlar olarak karşımıza çıkar. Bu hususta en önemli tanımlardan birini yapan ve edebiyatımızda İstanbul'u en iyi anlatan yazarlarımızdan biri olan Abdülhak Şinasi Hisar *Geçmiş Zaman Köşkleri*'nde “İstanbul evleri”ni üçe ayırarak konak, yalı ve köşk hakkında şu önemli bilgileri verir:

“Şimdi, geçmiş zaman diyebileceğimiz o zamanlarda İstanbul evleri üçe ayrılabilirdi. Bunların Boğaziçinde su kıyılarında ve ahşap olanlarına yalı; İstanbul'un sayfiye semtlerinde, bahçe içlerinde ve yine ahşap olanlarına köşk; şehirde, ayrı harem ve selâmlık daireli ve çokları kârgir

olanlarına konak denilirdi. Bu kaç, göç zamankarında Beyoğlu civarının apartmanlarında ise aileler oturmazdı.”¹³⁰

3.3.1. Konaklar

“Büyük ve gösterişli ev”, “Vali, kaymakam gibi yüksek dereceli devlet görevlilerinin resmî konutu” gibi anlamlara gelen konak¹³¹, Türk sivil mimarisinin önemli örneklerinden biri olup Osmanlı İmparatorluğunun büyük şehirlerinde gelişmiştir. İstanbul’da ev denince “ev, konak yavurusu ve konak” olmak üzere üç şeklin hatıra geldiğini söyleyen Sermet Muhtar Alus, bunlardan en büyüğü olan konak hakkında şu bilgileri verir:

“On beşten tutunuz da otuza kadar oda, külhanlı hamamı, müstemilâtı (bağlı olan parçaları) çok. Cümle kapısından girince büyük bahçe, tam karşıda taş merdiven, bir tarafta yüksek yangın duvarı, öbür tarafta komşunun evinden görülmesin diye eflâke ser çekmiş (çok yüksek) tahta perde. Bir köşede mutfak, öbür köşede ahır, arabalık, ortada limonluk. Büyük saksılarda limon ve turunc ağaçları. Kameriye, suyu yemyeşil, yosunlu, kurbağalı, kırmızı balıklı bir havuz(…)”¹³²

Günümüzde çoğunlukla eski fotoğraflarda görülebilen konaklardan İstanbul’un Cerrahpaşa, Beyazıt, Süleymaniye ve Zeyrek semtlerinde yüzlercesine rastlanılmaktaydı. Osmanlı’nın yıkılış döneminden konaklar da etkilenmiştir. Özellikle de yıkılış dürecindeki siyasi, ekonomik etkenler ve Batılılaşmanın getirdiği yenilikler konak hayatlarının sona ermesinde etkili olmuştur. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ayakta kalanlar da bakımsızlıktan harap olmuş, modernleşmeyle birlikte şehirlerdeki konakların yerini apartmanlar almaya başlamıştır.¹³³

Mahşer’de Nihad, Sirkeci’de karşılaştığı perişan hâldeki Türk askerine yardım ettikten sonra Nişantaşı’ndaki düğüne gider. Düğün Necmettin Bey’in evi olarak bilinen bir konakta yapılır. Konak, temiz yolları ve ağaçlarla dolu büyük bahçesiyle öne çıkar. Hatta Nihad, konağın içinde yapılan düğünü izlerken ağaçlara sığınarak kendisini gizlemeye çalışır.

Fatih-Harbiye’de ise Neriman ve Şinasi’nin Süleymaniye sokaklarında yürürken rastladıkları bir konaktan bahsedilir. Bu konak, hem mekân olarak geleneksel hayatın izlerinin sürüldüğü Süleymaniye’de bulunması hem de eskimiş bir mesken olmasından

¹³⁰ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları; Geçmiş Zaman Köşkleri*, Varlık Yay., İstanbul, 1968, s.119.

¹³¹ *Türkçe Sözlük*, haz.: Şükrü Halûk Akalın... [ve başk.], TDK, Ankara, 11. Baskı, 2010, s. 1470.

¹³² Sermet Muhtar Alus, *30 Sene Evvel İstanbul: 1900’lü Yılların Başında Şehir Hayatı*, s. 116-117.

¹³³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Altınar, Ahmet Turhan, Budak, Cüneyt, *Konak Kitabı*, Tepe Yay., İstanbul, 1997, s. 7-16.

dolayı Neriman için Doğu'nun bir sembolü gibidir. Konağa dair şu ayrıntılar önem arz etmektedir:

“Bu, eski bir konaktı, her tarafı çarpılmış, pencereleri müstakillerinin intizamını kaybetmiş, saçaklarından bazı tahtalar ve çinkolar sarkmış, kaplamalarında bazı yarıklar peyda olmuş, çöküvermeye hazır ve üç yaşında bir çocuk tarafından itilse yıkılacak gibi görünen son derece viran bir konak.” (s. 68)

Neriman ve Şinasi için bu konağın ayrı bir önemi vardır. Birbirlerini tanıdıktan sonra ilk defa bu konağın önünde yaklaşan iki insan yıllar sonra aynı yerden geçerken birbirlerinden uzaklaşırlar. Aynı zamanda konağın neredeyse yıkılacak kadar eski olması buraya dair türlü efsanelerin hayallerde canlanmasına neden olur. Pencereleri örümcek ağıyla kaplı olan ve içinde kimsenin yaşamadığı belli olan bu konak için Neriman ve Şinasi, kendilerine dua eden ihtiyar bir adamın burada tek başına hayatını devam ettirdiğini düşünürler.

Romanda bahsedilen diğer bir konak ise Neriman'ın büyükannesinin yaşadığı “Sultanahmet taraflarında” yer alan konaktır. Neriman'ın çocukken bir müddet kaldığı bu konak büyükannesinin titizliğiyle öne çıkar. Bunun yanı sıra geleneksel hayata mahsus olan konakta alafranga yaşam tarzına ait olduğu söylenen “konsollar”, “kanepeler” ve “iskemleler”in de yer aldığından söz edilir.

Bir Tereddüdün Romanı’nda bahsedilen konak ise Muallâ ve ailesinin yaşadığı yerdir. Roman, Muallâ'nın tereddüt içinde eline aldığı ve daha sonra yazarıyla tanıştığı romanı konakta okumasıyla başlar. Eserin bu bölümünde konaktan ziyade Muallâ'nın okuduğu romanda geçen olaylar ve psikolojik tahliller verilir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu’nda, Noraliya'nın babası olan Mecit Bey, sarayda bilinen ve Sultan Abdülaziz tarafından yurt dışında görevlendirilen saygıdeğer bir insandır. İstanbul Aksaray’da ise bir konağı vardır. Matmazel Gianetti’in üzerinde ikinci bir kadınla evlendikten sonra kızı Noraliya ile çok sık görüşemez. Sonunda onu yanına almaya karar verse de konaktan çıktığı bir gün arabayla köprüden denize uçarak ölür.

3.3.2. Köşkler

“Bahçe içinde yapılmış süslü ev, kasır” anlamına gelen¹³⁴ ve “saray bahçelerinde veya bağlarda görülen, çoğunlukla tek hacimli bahçe pavyonlarına” verilen ad olmasına rağmen şehrin Anadolu yakasındaki sayfiyelerin gelişmesinden dolayı İstanbul ağzında büyük bahçesi olan yazlık evlere de köşk denmiştir. 19. yüzyılda zengin aileler şehrin kalabalığından uzakta yaz mevsimini geçirmek amacıyla serin bahçeler tercih ederler ve buralar gösterişli, Batı’nın taklit edildiği alanlara dönüşür. Bu sebeple köşkler, “İstanbul’un Batılılaşmış çehresini ve zanaatçı geleneğinden bir kopuşu” çağırıştırır.¹³⁵ Köşk ve kasır kelimeleri birbirleri yerine kullanılmakla birlikte köşk “daha ufak ve mütevazı” kasır ise “daha fazla önem taşıyan yapıları” belirtir. Ayrıca köşk bir kişinin malı olabilirken kasırlar yalnızca hükümlara ait yapılardır. Eskiden çoğunlukla İstanbul ve Edirne’de bulunan köşklere, İstanbul’dakilerin sayısının binden fazla olduğu bilinmektedir. Türk sivil mimarisinin önemli eserlerinden biri olan köşklere günümüze çok azı ulaşabilmiştir. Bazı önemli köşkler dışındakiler eskidikçe ilgi görememiş ve yıkılmıştır. Ayrıca İstanbul’da çıkan yangınlar da hafif ve dayanıksız olanların kolaylıkla yok olmasına sebep olmuştur.¹³⁶ Abdülhak Şinasi Hisar, yukarıda da belirtilen “İstanbul’un sayfiye semtlerinde, bahçe içlerinde ve ahşap olan” köşklere dair anılarını ve özlemini dile getirdiği *Geçmiş Zaman Köşkleri*’nde, şehrin köşklerinden şu şekilde bahseder:

“Ev halkına gelince, aile erkânı daha mütesanit; hizmetçiler daha fazla, her gün ve her gece gelip giden misafirler kalabalık olurdu. Mahallerine uyan ayrı vasıtalarla onlara gittiğimiz günler, bu köşkler, uzaktan, yolları, ağaçları ve çiçekleriyle birer hüviyet teşkil eder; mânalaşarak akrabalarımızın gözlerine benzerdi. Ve yaşadıkları hayatı duyarken, ruhlarını duyar gibi olurduk.”¹³⁷

Şimşek’te olayların büyük bir kısmı Bağlarbaşı’ndaki köşkte geçer. Mahmut Paşa tarafından yaptırılan köşk için söylenen şu sözler köşk ve çevresi hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir:

“Mahmut Paşa’nın kendi tarifiyle yapılan bu köşk, İstanbul’un o büyük, nâdir binalarından biriydi ki içinde böyle üç kişilik bir aileyi değil, birkaç nesli barındırabilirdi. Cephesi şose

¹³⁴ *Türkçe Sözlük*, s. 1506.

¹³⁵ Altın, Ahmet Turhan, Budak, Cüneyt, *a.g.e.*, s.17.

¹³⁶ Ayşe Denkbalant, “Köşk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.26, Ankara, 2002, s.279-282.

¹³⁷ Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları; Geçmiş Zaman Köşkleri*, s.119.

üstünde, arka tarafı Çamlıca'ya kadar geniş bir arazi parçasını görerek bağlara, bostanlara nâzırdı; binanın sağ tarafında, çamlıklarla dolu, büyücek bir koru vardı.” (s.24)

Romandaki bu köşkte kasvetli bir hava hakimdir ve bu hava romanın sonuna kadar devam eder. Aile büyükleri öldükten sonra Müfid ve Sacid köşkte beraber yaşarlar. Yalnız başına kalmanın getirdiği rahatlıkla köşkü davet yeri haline getiren Sacid, kadınlarla burada sık sık vakit geçirir:

“Bunlar, hep tercümei hallerini İstanbul'da birçok insanların bildiği mâcera kadınlarıydı: Sık sık nişanlanıp ayrılanlar, hiç evlenmedikleri halde erkeksiz yaşamayan kızlar, büyük bir hadise çıkarıp kocalarından ayrılarak dillerde dolaşan dullar, kâh İstanbul'da, kâh İzmir'de, kâh Berlin'de veya Nis'te yeni bir koca ile gezen kadınlar... Sacid, birbirlerini pek iyi tanıyan ve başlı başına bir kitle teşkil eden bu kadınların çoğuyla konuşuyor ve dişilerin bu nev'ilerine kıymet veriyordu.” (s.21)

Pervin, köşkte verilen davet aracılığıyla Müfid'le tanışır ve evlenir. Köşkün olumsuz bir mekân olarak görülmesinde, Müfid'in hastalığı, Pervin ve Sacid'in yasak ilişkisine dair ayrıntılar ve şüpheler etkili olur. Küçüklüğünden beri huzursuz olduğu köşk Müfid'in şahsında olağanüstü bazı olayların gerçekleştiği ve insana korku veren bir yerdir:

“Hâlâ içimde o korku var, hâlâ bu sofalardan geçerek ona rastgeleceğim diye etrafıma ürker bakıyorum. Bilir misin ki bu köşk tuhaf gölgelerle doludur. Alt kata hiç inmem. Küçüklüğümde beri orasını fevkalbeşer mahlûklarla dolu zannediyordum. Orada hiç eşya yoktur. Camekânlı kapısı kilitlidir. O kapının açıldığını hiç görmedim. Şayet, günün birinde açılacak olursa, içinde masallarda olduğu gibi, 'Kırkıncı odanın tavanına asılı' bir adam görmekten korkuyorum.” (s.25)

Sözde Kızlar'da ise Şişli'deki Nafi Bey'in köşkü Mebrure'nin bir gece yarısı babasını aramak için İstanbul'a geldiğinde bulup sığındığı yerdir. Köşkte vakit geçirdikçe içindeki kokuşmuşluğu daha iyi anlayan Mebrure için burası uzun süre yaşanacak bir mekân değildir. İstanbul'daki ahlaki çöküntünün örneği olarak düşünülebilecek bu köşk için şunlar söylenir:

“Mebrure için bu köşk, büyükten küçüğe, kadından erkeğe, teklifsizden yabancıya kadar hep sefih, zevk düşkün, hafif meşrep insanlarla dolu. Bunlar, dümeni kopmuş, freni kırılmış bir otomobil içinde, yüksek, dik bir bayırdan aşağıya alabildiğince giden, fakat vartayı da hissetmeyen yahut seve seve kabul eden insanlara benziyorlardı.” (s.72)

Cânân'da, Şakir Bey ve ailesi Kadıköy Kalamış'taki bir köşkte otururlar. Hem Bedia'nın ağabeyi Şemseddin, hem de Lâmi'nin Bedia'yı aldattığı kadın olan Cânân, Şakir Bey'in manevi kızı olarak bu köşkte kalır. Bedia'nın günlerdir eve gelmeyen kocasını bulmak için uğradığı yerlerden biri de bu köşktür. Romandaki diğer köşk ise, Faik'in küçükken oturduğu *Çamlıca'daki* köşktür. Köşke dair ayrıntıya yer verilmemekle birlikte Faik'in at sevgisinin burada başladığı belirtilir.

*Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'*nda ise, Ferit rûhî bunalımlardan kurtulmak için Büyükkada'da bulunan Matmazel Noraliya'nın köşkünü kiralar. Ferit için bir kaçış yeri olan bu köşk Matmazel Noraliya'nın hayat hikâyesini dinlediği ve onun ruhuyla iletişime geçtiği bir yerdir. Romanın bu kısmında genellikle Noraliya'nın yaşadıklarından bahsedilir ve köşke dair ayrıntı verilmez. Ancak köşke taşındıkları ilk zamanlarda buranın saraydan bir farkının olmadığı, Madam Gianetti öldükten sonra ise Noraliya'nın köşkteki şatafattan uzaklaşarak hizmetçilerin katına taşındığı belirtilir. Romanda sözü edilen bir diğer köşk ise Acıbadem'dedir. Yorgo intihar ettikten sonra sinir krizleri geçiren Noraliya Büyükkada'da inzivaya çekilmeden önce Çamlıca yakınlarında yaşamak ister. İyileştikten sonra yalnız kalmak isteyen Noraliya, babasından miras kalan Aksaray'daki konağı satarak Acıbadem'de bir köşk satın alır. “İçi dışı yağlıboya, küçük, ağacı bol bir bahçe içinde, kalabalıklardan uzak...(…)” (s.246) bu köşke taşınacak olan Noraliya, evi temizleyenlerin kabahati yüzünden kül olmasıyla Büyükkada'daki köşke yerleşir.

Yalnızız'da Samim, Besim ve Mefharet ile Mefharet'in çocukları Selmin ve Aydın aynı evde yaşarlar. Romanın en önemli mekânlardan biri olan bu ev *Yeşilköy'deki* bir köşktür. Romanın birinci bölümünde olayların burada gerçekleştiği görülür. Köşkte yaşayanlar mirasyedi tiplerdir. Aralarından yalnızca Samim, yaşanılabilir ve insanların daha mutlu olacağı bir yer olan “Simeranya” adındaki hayâli mekânı kurgular. Besim'in olaylar karşısındaki rahat tavrı, Mefharet'in her zaman aşırı sinirli ruh hâli, Selmin'in uçarı tavırları ve Aydın'ın hasta hâli köşkteki insanların mutsuz olduğunu gösterir. Bu nedenle köşk içinde yaşayanlarla ilişki olarak olumsuz bir mekândır. Mehmet Tekin köşk için, “Yeşilköy gibi seçkin bir çevrede, içinde varlıklı bir aileyi barındıran, dışı kapalı bir özelliğe sahiptir. Köşkün, dışı kapalı bir özelliğe sahip olması, burada oturan bireyler arasındaki ilişkinin yoğunluk kazanmasını sağlar.”¹³⁸ der. Bu tespite göre romandaki kapalı mekânlardan biri olan köşk için, romanın genelinde de

¹³⁸ Mehmet Tekin, *a.g.e.*, s.291-292.

görülen, daha çok insan ilişkilerinin ve psikolojilerinin yer verildiği bir mekân olduğu söylenebilir.

3.3.3. Yalılar

“Sahil”, “su kıyısında yapılmış büyük, görkemli ev” anlamlarına gelen yalılar, denizle birlikte var olan bir şehir olarak İstanbul’daki Türk sivil mimarisinin önemli yapılarından biridir.¹³⁹

Cânân’da Bedia ve ailesi Boğaziçi’nde, Vaniköyü iskelesine yakın bir yalıda yaşarlar. Lâmi’nin, karısı Bedia’dan ayrılma sebepleri arasında yalı da vardır. Bu yüzden Lâmi, yalıya dair ayrıntılı ve olumsuz izlenimlere sahiptir. Yalının insanda bıraktığı olumsuz etkiye dair anlatıcı şunları söyler:

“O yalının bütün hatırası haşyettir: O yalı ki, sık sık esen Karadeniz rüzgârıyla sabahtan akşama ve gece yarısına kadar; merdivenleri, basamaklarına görünmeyen adımlar basıyormuş gibi kendi kendine gıcırda; çatlak tahtalar arasından geçen hava cereyanları yılan ısıklıkları gibi öter; gevşemiş çerçeveler, dışarıdan yumrukla vuruluyormuş gibi zangırdar. Her kulak verilişte işitilen ses, derinlerden gelen bir uğultudur. Yüz sene var ki, o yalı, içinde göze görünmeyen efsanevî bir aile oturuyormuş gibi acaip gölgelerle doludur ve böyle gizli, böyle esrarlı seslerle, kendi kendine her gün uğuldamaktadır.” (s. 40)

Lâmi, *Cânân’ı* düşündükçe görüntü itibarıyla zaten sade olan yalı ve Bedia ona daha da sıradan gelir. Bu açıdan bakıldığında, Lâmi’nin *Cânân’da* bulduğu ihtişamı Bedia ve yalıda bulamadığı düşünülebilir. Romanda genellikle olumsuz benzetmelerle anılan yalı, Lâmi’nin ayrılmasıyla ‘içinden cenaze çıkmış bir ev gibi’ (s. 94) görülür. Lâmi ile yalı arasında kurulan bağ dikkat çekicidir:

“Orada her şey, giden ve bir daha gelmeyen, sesi ve kahkahaları bir daha işitilmeyen, aziz gölgesi bir daha görülmeyen insanı hatırlatıyor. Onun yokluğuyla sanki bütün yalı, eşyasız ve insansız, bomboş, sanki bütün köy evsiz ve ahalisiz kalmıştı.” (s.95)

Biz İnsanlar’da, Orhan’ın Vedia’yla karşılaştığı ilk yer Halim Bey’in Boğaziçi’ndeki yalısıdır. Mektepte öğretmenlik yapan Orhan, çocuklar arasındaki tatsız bir olaya şahit olur. Tahsin, kendisine “eşek Türk” (s.24) diyen Cemil’e taş atarak yanağını yaralar. Bunun üzerine Orhan, Cemil’e yardım eder ve onu tedavi ettirdikten sonra yalıya götürür. Romanın en önemli mekânlarından biri olan yalı, yabancıların ve işgal kuvvetlerinin bulunduğu bir yerdir. Orhan her ne kadar idealist bir öğretmen olup

¹³⁹ *Türkçe Sözlük*, s. 2513.

Boğaziçi'ndeki bu yalıya giden insanlarla zıt fikirlere sahip olsa da Vedia ile arasında gelişen ilişkinin başlamasında etkili olur. Yazarın diğer pek çok romanında görülen Beyoğlu ve çevresindeki kozmopolit yapıyla bu kez Boğaziçi'ndeki Halim Bey yalısında karşılaşılır. Yalı halkının Avrupalı bir yaşam sürmesi ve İstanbul'daki gayrimüslimlerle yakın ilişki kurmasından dolayı köy halkı da buraya düşman olmuştur.

3.3.4. Apartmanlar

Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapıya sahip olduğunun en önemli örneklerinden biri İstanbul'un Beyoğlu semtidir. Müslüman vatandaşların yanı sıra İstanbul'daki gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu yerlerden biri olan Beyoğlu, 19. yüzyılda modernleşme ve kentleşmenin de etkisiyle yeni yapıların çoğaldığı bir yer hâline gelir. Beyoğlu ve civarında özellikle de Galata'da ticaretin gelişmesiyle semtin nüfusunda artış meydana gelir ve yeni yapılara ihtiyaç duyulur. İki, üç katlı ahşap veya taş binaların ise ihtiyaca cevap vermemesinin bir sonucu olarak birden fazla ailenin bir arada oturduğu apartmanlar yapılmaya başlanır.¹⁴⁰ Yeni bir konut tipi olan apartmanlar, İstanbul'daki diğer yapılara göre mimari özellikler başta olmak üzere farklılıklar taşıyan yapılardır. Taş ve tuğla gibi kullanılan yeni yapı malzemeleri, yeni tekniklerle yapılan inşalar, birçok ailenin farklı katlarda oturup tek bir konutta yaşaması ve konforlu yapılar olması apartmanları diğerlerinden ayıran temel ölçütlerdir.¹⁴¹

Mahşer'de Nihad'ın çalışmaya başladığı ve ilerde evleneceği Muazzez ile tanıştığı yer, Beyoğlu'ndaki yeni yapılmış beyaz bir apartmandır. Bu apartman sıradan bir ev olmamakla birlikte genellikle mebusların ve Alman zabıtların girip çıktığı, toplanmaların gerçekleştiği bir yerdir. Apartmanın asıl sahibi olan Muazzez'in söylediği şu sözler apartman ile konağı karşılaştırması bakımından önemlidir:

“(…) yalnızlığı o kadar özlüyorum ki. Bu apartman hayatı beni bitirdi. Vallahi eski Türkleri takdir ediyorum. Büyük konakların o geniş, rahat sofalarında, odalarında ne iyi yaşamış olacaklar. Böyle dört duvar arasına sıkışmakta ne zevk var bilmem ki.” (s.49-50)

Romanda apartmana dair ilgi çeken bir diğer nokta ise, Muazzez ve Nihad'ın İstanbul'da ev alma hayalleri kurarken apartmanda yaşamaya olumsuz bakmalarıdır. “Geniş ve aydınlık ev”de yaşamak isteyen Muazzez ve Nihad'ın bu yönleriyle eski İstanbullulara benzedikleri belirtilir. (s. 175)

¹⁴⁰ Ayşe Derin Öncel, *Apartman Galata'da Yeni Bir Konut Tipi*, Birinci Basım, Kitap Yayınevi, Eylül 2010, s.126.

¹⁴¹ a. g. e, s. 149.

Bir Akşamdı romanında ise, Kâmil Bey'in kendisine ait olan evi, Şişli'deki bir apartmandır. İzmit'te yaşarken İstanbul'daki hayata özlem duyan Meliha, Kâmil Bey ile kaçtığında bu apartmana gelir. Evliliğinin ilk zamanlarında hayatından memnun görünen Meliha, Kâmil'den şüphe etmeye başladıkça apartman onun için bir hapishaneye dönüşür:

“Bu duvarlar artık muhabbetle sarılan kollar değildir, hayır; bu apartmanın dışarısında dünya yok değildir, hayır; bu apartman bir incir çekirdeğinin içidir; bu apartman bir kalbi içi değil, mezardır. Dehşet.” (s. 133)

Fatih-Harbiye'de apartman, “medenî” bir yaşam sürmek isteyen, Doğu ve Batı medeniyetleri arasında sürekli karşılaştırma yapan Neriman için, Batılı yaşam tarzına ait bir unsurdur. Fatih'in “şahnişleri çarpılmış, kaplamaları çatlamış tahta evler”inin karşısında Harbiye'nin apartmanlarının olduğu düşünülebilir. Romanda apartman mevzusuna dair simgesel bir anlamın olduğunu daha da kuvvetlendirecek bir başka örnek ise Rus ihtiyarın anlattıklarında yer alır. Neriman'ın Perapalas'taki baloya gidip gitmeme konusunda kuzenlerine danışmak amacıyla gittiği evde karşılaştığı yaşlı kadının ölen kızının hikâyesi Neriman'ı Batı hevesinden vazgeçirir. Rus ihtiyarın kızı zamanında fakir bir Rus genciyle yaşadığı küçük bir odadaki sefil hayattan bıkar ve zengin bir adamla “apartman”da refah içinde yaşamaya başlar. Ancak para ve apartman hayatı genç kıza mutluluk getirmez ve sonunda ölür. Ayrıca romanda apartman yalnızca Harbiye ve çevresinde değil, Lâleli gibi Fatih ve çevresinde de görülmekle birlikte genel olarak yaşam kalitesi yüksek insanların yaşadığı meskenler olarak ele alınır.

Bir Tereddüdün Romanı'nda ise ilk olarak Raif'in yaşadığı apartmandan bahsedilir. Raif, Muallâ'ya “Bir Adamın Hayatı” isimli romanı tavsiye eden kişidir. Olayların akışı çerçevesinde incelendiğinde romanın yazarı Muharrir ve Muallâ'nın tanışması Raif sayesinde ve Raif'in oturduğu apartmanda gerçekleşir. Apartmanın nerede olduğu belirtilmemekle birlikte daha çok Muharrir'in ve Muallâ'nın evliliğe bakışı okuyucuya verilir. Muharrir tereddütle yaklaştığı evlilik konusuna dair kesin kararını burada verir ve Muallâ ile evlenmek ister. Romanda sözü geçen diğer bir apartman, muharririn kurtulmak istediği bohem hayatın temsilcilerinden biri olan Vildan'ın yaşadığı yerdir. Beyoğlu'nda, Tepebaşı ile Tünel'in arasında kalan “karanlık” bir apartmanda tek başına oturan Vildan, muharrirle tanıştıktan sonra onu buraya davet etse de ihtiraslarının peşinden sürüklenmek istemeyen adam teklifi geri çevirir. Ancak romanın sonlarına doğru muharriri Vildan'ın yaşadığı apartmanda görürüz. Vildan'ın

daima karanlık ve insanlardan uzak yerlerde bulunmak istemesi ise oturduğu apartmanın görüntüsüyle örtüşür niteliktedir. Apartmanı gören muharrir kendisinde uyanan izlenimleri şu sözlerle açıklar:

“Akşam saat sekize doğru Vildan’ın apartmanına gittim. Eski bir ev bozması olan bu binanın merdivenleri geniş ve tavanları yüksekti. Az mumlu ampuller apartmanın havasında maziden kalmak gölgeleri dağıtacak derecede kuvvetli bir ışık vermiyorlardı ve duvarların soluk renginden mi, üstlerindeki silinmiş manzara resimlerinden mi, trabzanların başka bir devre ait olan harap olmuş ihtişamından mı, nereden geldiğini anlayamadığım bir fenalık duygusu, kuvvetli ve soğuk bir kavrayışla bütün ruhumu bir yılan gibi sardı. Bu ürperme, bazı eksikliklere karşı sevgimi hemen dondurmuştu.” (s.149)

Yalnızız’da Meral, babası ve ağabeyi apartman dairesinde otururlar. Birbirleriyle anlaşamazlar ve bu yönleriyle *Yeşilköy*’deki köşkü ve burada yaşayan mirasyedi aileyi hatırlatırlar. Apartmanın hangi semtte olduğuna dair bilgi verilmemekle birlikte, Meral’in Paris’e gitmek isteği, babası ve ağabeyinin Meral üzerinde kurdukları baskı ve kadının özgürlük alanını genişletmeye çalışması ev içinde görülen olumsuzluklar, apartmanın Meral için yaşanmaz hale gelmesine neden olur.

Cumbadan Rumbaya’da apartman, yazarın diğer romanlarında olduğu gibi Batılı yaşam tarzının bir parçasıdır. Karagümrük’teki köhne evden kurtulmak isteyen Cemile’nin metres hayatı yaşamayı bile kabul edip Nişantaşı’nda bir apartman dairesinde oturmak istediği görülür. Cemile’ye göre apartman almak yatırım yapmak ve yaşam tarzını değiştirmektir. Annesini ikna edebilse yaşadıkları evi satın alıp Cihangir taraflarında apartman satın alıp hem kendileri oturabilecek hem de kiraya verebileceklerdir. Yaşayacakları semt ve oturacakları apartmandan dolayı yaşam tarzları da değişecek ve kılık kıyafetlerine çeki düzen vereceklerdir. (s. 37-38)

3.3.5. Otel ve Pansiyonlar

Tanzimat devrinden itibaren yenileşme hareketleriyle karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti’nde sosyal hayatın pek çok alanında görülen değişimlerden biri de şehirdeki ikâmetle ilgilidir. Bu devirden itibaren İstanbul’daki otel ihtiyacını karşılayan çeşitli binalar yetersiz kalmaya başlamış, ulaşımındaki gelişmelerle birlikte yurtdışından gelen insan sayısının artmasıyla şehir içinde konaklamak üzere “Avrupaî” tarzda

yapılara ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaca nispeten cevap veren otellerin ise 19.yy'ın ikinci yarısında özellikle de Beyoğlu ve çevresinde yapıldığı bilinmektedir.¹⁴²

Mahşer'de sözü geçen otel Seniha Hanım'ın Nihad'a sadece oturdukları evi tarif ederken bahsettiği Beyoğlu'ndaki Savva Otel'dir. (s.30) Romandaki bir diğer otel bahsi ise Nihad ve Muazzez'in Beyoğlu'ndaki apartmandan kaçtıkları akşam bir otele yerleşmek istedikten sonra bu fikirden vazgeçip Faik'in babasıyla birlikte kaldığı kulübeye benzeyen eve gitmelerine dairdir. Ayrıca Nihad'ın, Çanakkale cephesine gitmeden önce bir pansiyonda yaşadığından da bahsedilir.

Bir Akşamdı romanında ise Kâmil eve gitmediği bir gece Beyoğlu'ndaki “büyük bir otel” e gider ve otelin kahvesinde yine Beyoğlu'ndan aldığı purolarını yakmaya başlar. Otel romanda yalnızca Kâmil'in gece yarısı sığındığı mekânlardan biri olarak görülür.

Cânân'da “Haydarpaşa sahilindeki bir otelden ” bahsedilir. Cânân'ın ölümünden sonra Kalamış'taki köşkte duramayan Lâmi, otel odasına sığınır. Her ne kadar köşkten uzaklaşsa da kapalı bir mekân olan otel onun daha çok bunalmasına ve Cânân'ın ölümünün aklına gelmesine neden olur. Bunun üzerine otelden de ayrılan Lâmi, son çâre olarak Selim'in Moda'daki apartmanına gider.

Fatih-Harbiye'de eğlence hayatının yaşandığı yerlerden biri olan Pera Palas Beyoğlu'ndaki meşhur otellerdendir. Tepebaşı'ndaki Meşrutiyet Caddesi'nde yer alan Pera Palas 1895'te açılır. Özellikle Batı'nın büyük şehirlerindeki lüks otellerin İstanbul'da olmayışı ve seçkin kişilerin konaklayacak yer sıkıntısı çekmeleri yeni ihtiyaçları da doğurur. Bu ihtiyacı karşılayan en önemli otel şüphesiz Pera Palas'tır. Açıldığı günden itibaren siyasetçi, sanatçı ve pek çok ünlü kişiyi konuk eden Pera Palas, ihtişamlı mimari yapısı, bir dönem çay ve dans partilerine ev sahipliği yapan geniş salonlarıyla İstanbul şehir kültürünün önde gelen simgelerinden biri olmuştur.¹⁴³ Romanda Batı'nın simge kişisi olan Macit, Neriman ve Fahriye'yi Perapalas'ta düzenlenecek bir baloya dâvet eder. Perapalas'taki balo, yaşıtları gibi “medenî” bir genç kız olmak isteyen Neriman için önemlidir. Ancak Neriman'ın önünde “para”, “izin”, “tuvalet” ve “Şinasi” olmak üzere aşılması gereken bazı engeller vardır. Romanın

¹⁴² Otellerin açıldıkları ilk yerler ve bu yapıların inşasında dönüm noktası sayılacak husus “Karaköy ve Tepebaşı arasında açılan ve şehrin ilk metropoliteni olan Tünel'in” işlemeye başlamasıdır. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri*, Marmara Belediyeler Birliği, Birinci Baskı, İstanbul, 2013, s. 149-150.

¹⁴³ Rose Mary Samanoğlu, *İstanbul'un 100 Binası*, (İstanbul'un Yüzleri Serisi-58), İBB Kültür A.Ş., Yay., İstanbul, 2012, s. 128-131.

sonuna doğru Neriman'ın Beyoğlu ve çevresinden vazgeçip Fatih'teki gerçekliğe dönmesine kadar geçen sürede Perapalas'a gitme mevzusu yer alır. Olayların akışı içerisinde incelendiğinde “balo” Neriman için yeni bir şeydir ve Batılı yaşam tarzının bir gerekliliğidir. Bu sebeple Perapalas için Doğu-Batı çatışmasının simge mekânlarından biri olduğu söylenebilir.

Bir Tereddüdün Romanı'nda ise eserin tamamına hâkim olan “tereddüt” ve “bohem” yaşantıya dair ayrıntılar romandaki önemli mekânlardan biri olan otelde görülür. Muallâ'nın tavsiye üzerine okumakta tereddüt ettiği “Bir Adamın Hayatı” isimli romanda uyuşturucu kullanmaktan zehirlenen ve öleceğini düşünen adamın yaşadığı gerilim otel odasında gerçekleşir. Otele dair ayrıntıya yer verilmemekle birlikte daha çok zehirlenen adamın ruh hâinden bahsedilir. Bu sebeple otel, kapalı ve kasvetli bir mekân olarak öne çıkar. Hatta Muallâ'nın kitabı elinden bıraktıktan sonra “karanlık bir otel odası ve sesler, karartılar, gölgeler” (s. 12) hissetmesi otele dair öne sürdüğümüz düşünceyi destekler niteliktedir. Muallâ okuduğu romanın yazarıyla tanıştıktan sonra, romandaki olayların “muharrir” olarak da zikredilen romanın yazarı tarafından yaşandığı anlaşılır. Muallâ ve muharrir Raif'in apartmanında tanıştıktan sonra, muharririn kaldığı otelin Beyoğlu'nda olduğu belirtilir. Bu ayrıntıdan sonra “bohem” hayatla ilgili detaylar Beyoğlu ve otel çevresinde verilir.

Romanda bahsi geçen bir diğer otel Beyoğlu'nun meşhur otellerinden “Tokatlıyan Otel”dir. Vildan, bir piyes tercüme eder ve bu konuyu konuşmak için muharriri Beyoğlu sınırları içinde bulunan “Tokatlıyan”da yemeğe davet eder.

Muallâ'ya evlilik teklifinde bulunan muharrir, romanın ilerleyen kısımlarında ondan gelecek cevabı beklerken “İstanbul'un muhtelif sayfiyeleri” olarak da belirtilen otellerde vakit geçirir. Başından türlü felâketler geçen muharririn dinlenmek için “sahil otelleri” tercih etmesinde mevsimin yaz olması da etkili olur. Ağaçlı ve sakin yollarında gezindiği otel muharrire huzur getirmediği gibi kendisiyle baş başa kalması yalnızlığını kuvvetlendirdiği için bu durum ona Beyoğlu'ndaki gürültüden daha fazla ızdırap verir. (s. 93) Sık sık otel değiştiren muharrir “Boğaziçi”ndeki bir otelde kaldığı sırada ise uzaklaşmak istediği Vildan tarafından aranınca buradan da ayrılmak zorunda kalır.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'ndaki iki ana mekân pansiyon ve Ada'dır. Romanın birinci bölümünde olayların büyük kısmı Beyoğlu Yüksekalkaldırım'daki¹⁴⁴ pansiyonda gelişir. Hem içinde yaşayan insanlar hem de bulunduğu sokak itibarıyla pansiyonun olumsuz bir mekân olarak öne çıktığı söylenebilir. Pansiyonda gece ve gündüzleri fiziksel anlamda karanlık hakimken, bu durum Ferit'in zaten iyi olmayan ruhsal durumunun daha da kötüleşmesine sebebiyet verir. Burada Ferit'in şahit olduğu olağanüstü olaylara zemin hazırlaması yönüyle de pansiyonun karanlık çizildiği ve yardımcı işleve sahip olduğu söylenebilir.¹⁴⁵ Pansiyonun sahibi olan Vafi Bey, burayı babasından kalan kitapları elden çıkararak satın alır ve pansiyonda kalmak isteyenleri özenle seçmek ister. Ancak sürekli kaşınan Tosun, hayaller gören Fatma, konuşamayan Zehra, midesi ağrıyan Babuş ve ağzı yamulmuş olan Eda Hanım düşünüldüğünde Vafi Bey'in pek de başarılı olmadığı görülür. Maddî sıkıntılar içinde olan Ferit ise, sağlıklı yaşamaya elverişli olmayan bu pansiyonda kalmak zorundadır. Ruhsal olarak da bunalımda olan ve hayaller gören Ferit, burada kaldığı müddetçe daha da kötüleşir. Pansiyonun içi eksikliklerle dolu olmakla birlikte bulunduğu sokak için de olumsuz sıfatlar kullanılır: “Harap ev”, “sarhoşların mesanelerini boşalttığı mundar sokak” (s.12) ve arka sokakta yer alan genelev bunlardan birkaçıdır.

Vafi Bey'in pansiyon ve Yüksekalkaldırım için Ferit'e söylediği şu sözler ise mekâna dair gerçekleri gösterir niteliktedir:

“(…) Benim idareme geçmeden bu evin odalarında, geceleri, ulumalar, inilti, ağlamalar olurdu. Bazen acı acı bir feryat kopardı. Hemen koşar ve bir de bakardım ki şoför muavini Said'i takacı Hüseyin başının üç yerinden yaralayıp kaçmış. (...) Bu sokak insan bedeninden çıkan bilumum ifrazat ve maiyatın boşaldığı bir çanak haline gelmişti: İdrar, kan, meni, kusmuk, sümük, tükürük; belediye ve polis ilân-ı acz eylemişti. Davete icabet etmez olmuşlardı.” (s. 98-99)

Yalnızız'da, *Ayaspaşa*'daki *Park Otel*'den bahsedilir. “Tokatlıyan” ve “Pera Palas” ile beraber İstanbul'un en önemli ve lüks otellerinden biri olan Park Otel'in yapım tarihine dair kesin bilgi bulunmamakla birlikte 20.yy'ın başlarından itibaren

¹⁴⁴ Yüksekalkaldırım için “işportalar ve seyyar sergiler diyanı” ifadesini kullanan Osman Cemal Kaygılı, buranın her vakit işlek ve kalabalık bir panayır manzarası şeklinde olduğunu, bu yokuşta aranan her şeyin bulunabileceğini ifade eder. Ayrıca daha çok eskiden vuku bulan ve günümüzde şehrin başka yerlerine intikal etmiş olan bir husus ise, Yüksekalkaldırım'da, İstanbul'un acemilerini ve çocuklarını tuzağa düşürüp çıkar sağlayanların arasına göze batmalarıdır. Osman Cemal Kaygılı, *a.g.e.*, s. 244-246. Sermet Muhtar Alus da buranın önceden Beyoğlu'nun Mahmudpaşa yokuşu olduğunu, “daracık daracık dükkânlar, yaymacılar, mezad malcılar, işportacılar, hırdavatçılar..”ın bulunduğunu ifade eder. Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Yazıları*, s.57.

¹⁴⁵ Ersin Pala, *Peyami Safa'nın Romanlarında Mekân-İnsan İlişkisi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010, s.53.

şehrin sosyetesinin gözde binaları arasına girdiği bilinmektedir.¹⁴⁶ Babası öldükten sonra okulu bırakan ve Paris’te metres hayatını tercih eden Feriha, Selmin ve Meral’in liseden arkadaşıdır. Toplumun genel ahlak kurallarının dışına çıktığı için Meral’in babası ve ağabeyi onunla görüşmesini istemezler. Ancak Meral, piyanoya meraklıdır ve Paris’e gidip eğitim almak ister. Bir gün Feriha Paris’ten döner ve Meral ile bu otelde buluşurlar. Yazarın romanlarında sıklıkla değindiği Doğu-Batı çatışması ve dejenere tipler burada da karşımıza çıkar. Otelde Feriha’yı gören Meral, karşısında Paris ve Avrupa medeniyetini görmüş gibidir. Feriha, Meral’in Paris’te kalabilmesi için onu bekleyen ve nikâh kıymak şartıyla birlikte yaşayabileceği Şakir Bey isimindeki bir adamdan bahseder. Meral’i Paris’e gitmeye ikna etmeye çalışırken Meral’in bir taraftan Samim’i düşünmesi ve dalgınlığı karşısında Feriha, İstanbul ve Paris’i karşılaştırır. Ona göre İstanbul insanı miskin yapar ve şehirde canlı bir hava yoktur. (s.212)

3.4. İSTANBUL’DA ULAŞIM VE HABERLEŞME

Peyami Safa’nın romanlarında İstanbul’da kullanılan ulaşım araçları çok çeşitlidir. Eski zaman İstanbul’unda kullanılan atlı tramvaylar ve kayıklar dahil olmak üzere çoğunlukla tramvay, vapur ve otomobilin kullanıldığı görülür. İstanbul’un Avrupa yakasında özellikle de Fatih, Beyazıt, Süleymaniye gibi geleneksel yaşam tarzının hâkim olduğu semtlerden Avrupaî hayatın izlerinin görüldüğü kozmopolit yapıya sahip Şişli, Beyoğlu ve Harbiye taraflarına giderken roman kişileri sıklıkla tramvayı kullanırlar. Diğer bir ulaşım aracı olan otomobil ise “medenî” yaşamı temsil ederken çoğunlukla “lüks” sayılan gezintiler için kullanılır. Günümüzde neredeyse unutulmuş olan telgraf ve mektup, roman kişilerinin haberleşmelerinde kullanılan diğer iletişim araçlarıdır.

3.4.1. Atlı Tramvay, Tramvay ve Tren

Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’da modernleşme ve beraberinde gelen şehirleşmenin de etkisiyle, giderek artan nüfusun bir yerden başka bir yere taşınmasını sağlayan atlı arabalar yetersiz kalınca, atlı tramvaylar devreye girer. Ray üzerinde kayan tekerlekli vagonlardan oluşan tramvayın yürümesini ise atlar sağlar. Ancak İstanbul’un “Azapkapısı-Ortaköy” gibi düz yollarının olduğu kadar “Şişhane” gibi atların inip

¹⁴⁶ Park Otel bu ismi almadan önce yerinde üç katlı bir konak olduğu ve bir süre sonra Sultan Abdülhamid tarafından satın alınarak Hariciye Nezareti’ne verildiği hatta bu dönemde konakta çok önemli ve gizli görüşmeler yapıldığı bilinmektedir. 1911 yılında bir bölümü yanan konak yıllar içinde birçok el değiştirdikten sonra “Aram Hıdır” yönetimine girer ve Park Otel adını alır. Rose Mary Samanoğlu, *a.g.e.*, s. 149-150.

çıkarken hayli zorlanacağı ve vagonların devrilmelerine yol açabilecek yokuşları da vardır. Atlı tramvayların en fazla on beş yolcu taşıdığı, taşıma ücretinin pahalı olmasından dolayı da insanların tramvaylara doluşmadığı ve ayakta yolcuya pek fazla rastlanmadığı bilinir.¹⁴⁷ Sermet Muhtar Alus İstanbul’da bir dönemin önemli ulaşım araçlarından olan atlı tramvaylar hakkında şunları söyler:

“O vaktin atlı tramvayları üç kısımdı. İstanbul yakasındakiler, Beşiktaşınkiler, Beyoğlunkiler. Hepsi de sıksa, bir deri bir kemik, sakağılı, yelyutan, tökezleyen beygirler çeker, kamçı verştirmekten kolu kanadı bitik seyisler sürerdi. Hızı kalmayıp da kıra salınmışlardan değiller. Arada bir Macaristan’ı boylayan müteahhidince seçilme, içlerinden bazıları paşalar, beyler tarafından alınan endamlı, cüsseli hayvancağızlar. Bu hâl-i pürmelâlleri bakımsızlıktan. (...) İstanbul ciheti tramvayları ötekilerden biraz daha genişçe hatlı, yayvan ve oturaklıydı. Başlangıç noktaları eminönü’nde Köprü tahsildar barakasının bitişiği. Gene şimdiki gibi Sirkeci, Hamidiye türbesi, Soğukçeşme, Salkımsöğüt tarikiyle yokuşa vurulardı.”¹⁴⁸

1908’de Meşrutiyet’in ilanından sonraki en önemli gelişmelerden biri İstanbul’da elektrik üretimidir. Böylece atlı tramvayların yerini modernize edilmiş elektrikli tramvaylar alır ve 1914’de Karaköy’de ilk elektrikli tramvay işlemeye başlar.¹⁴⁹

Sözde Kızlar’da atlı tramvaylar ulaşımı sağlamak amacıyla kullanılan araçlardan biridir. Mebrure, babasını aramak için İstanbul’a yola koyulduğunda, “atlı tramvaylar zamanından beri” (s.26) şehirde bulunmadığı için ulaşımını nasıl sağlayacağını etrafına sorar. Bu durum, eskiden İstanbul’da kullanılmış olan atlı tramvayların yerini sadece tramvaya bıraktığını ve Mebrure’nin şehir hayatından uzun zamandır uzak kaldığını göstermektedir.

Mebrure, İstanbul’da babasını ararken tramvayı sıklıkla kullanır. Harbiye tramvayına bindiğinde “Tramvayın kadınlar tarafında yapayalnız...” (s.33) olduğundan bahsedilir. Bu örnekle, romandaki temel ulaşım araçlarından biri olan tramvayda günümüzden farklı olarak kadınların ve erkeklerin ayrı yerlerde oturduğu eski zaman İstanbul’uyla ilgili bir başka örnektir.

Mahşer’de de Muazzez, Nihad ve arkadaşları Fatih’teki kahveden ayrılarak Beyoğlu’na gitmek için tramvayı kullanırlar.

¹⁴⁷ Çelik Gülersoy, *Tramvay İstanbul’da*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul 1989, s.18-44.

¹⁴⁸ Sermet Muhtar Alus, *a.g.e.*, s. 221.

¹⁴⁹ Çelik Gülersoy, *a.g.e.*, s.18-44.

Fatih-Harbiye romanında ise özellikle de Neriman'ın sıklıkla kullandığı ulaşım aracı tramvaydır. Doğu-Batı çatışmasının simgesel unsurlarla verildiği romanda Fatih-Harbiye arası çalışan tramvayın öne çıkan simgelerden biri olduğu söylenebilir. Geleneksel değerlerden kopmaya başlayan Neriman'ın Batı'ya açılan kapılara tramvay vasıtasıyla ulaştığı görülür. Beyazıt'taki dâvete gideceğini bildiren Neriman yalanını tramvay aracılığıyla gerçekleştirir. Genç kızın Beyazıt yerine Fatih-Harbiye tramvayına bindiğini gören Şinasi'nin ruh hâli dâima “tramvay” ekseninde yansıtılması ise kayda değerdir. Neriman'ın Fatih'ten Harbiye'ye geçişi aynı zamanda Doğu kültüründen Batı'ya geçişi olarak düşünüldüğünde tramvayın bir köprü vazifesi gördüğü âşikârdır. Romanın sonunda ise kendi yaşadıkları arasında bağlantı kurduğu “Rus kızı hikâyesi” Neriman'ı oldukça etkiler ve tramvay artık eski önemini kaybeder. (s.103-106) Harbiye'den Fatih'e dönerken ilk defa mutlu bindiği tramvayda gerçeklerle yüzleşen Neriman'ın düşündükleri kayda değerdir:

“Tramvay Beyazıt'tan geçiyor ve Fatih'e doğru ilerliyordu. Fatih! Fatih! Beyoğlu arkada kalıyordu. Aylardan beridir, ilk defa bugün, Neriman Fatih'e bu kadar istekle gidiyordu ve Beyoğlu'nun cazibesinden kendini kurtarıyordu. Çünkü ne olursa olsun, kalbiyle yaşayan bir kızdı ve ilcalarına hâkim değildi, bütün duygularını teşhir ettikçe rahatlayan bir mizacı vardı ve samimiyeti halis bir şey gibi seviyordu. Şehzadebaşı'ndan geçerken sokaktaki yolculara bakarak düşündü: ‘ Şüphesiz bunların içinde ne kıymetli insanlar var!’ dedi. Hatırına hep gitar çalan Rus artistin arkadaşları geliyordu.” (s. 114)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda birinci bölümde tramvayın sıklıkla kullanıldığı görülür. Bu bölümdeki ana mekân olan pansiyonun dışında, Beyoğlu ve Şişli başta olmak üzere Cağaloğlu, Bayezid ve Sirkeci gibi semtlerden geçen Ferit daima tramvaya biner. Tramvaya dair ilgi çeken husus ise, ruhsal boşlukta olan Ferit'in sıkıntılı anlarında tramvaya atlayarak içinde bulunduğu durumun değerlendirmesini yapmasıdır. Buna göre Ferit'in ruh hâlinin yansıtıldığı satırlarda tramvayın araç olarak kullanıldığı söylenebilir. (s.83-84)

Biz İnsanlar'da tramvayın genellikle Orhan tarafından kullanıldığı görülür. Kaldığı bekâr evinde donarak ölmekten son anda kurtulan ve kendini dışarı atan Orhan, kendine geldikten sonra “Fatih tramvayına” (s.106) atlar. Maddi sıkıntılar yaşayan Orhan, bir an tramvayın içindeyken bilet parasının çıkmayacağını düşünerek telaşlansa da nihayet biletini alır. Necati'nin Şehzadebaşı'ndaki evine gitmeyi planlayan Orhan, tramvayın içindeyken nerede kalacağını ve açlığını nasıl gidereceğini düşünür.

Tramvayda yaşanan diğer bir olay ise mütareke yıllarında gururu kırılan Türk insanının durumunu anlatır niteliktedir. Tramvaya binmek üzere bekleyen Orhan ve Necati, yaya kaldırımından dışarı çıktıkları için uyarılırlar. Onları elindeki bastonla tehdit edencesine uyarının bir İngiliz polisi olması, İstanbul'daki işgal güçlerinin her alana yayıldığını gösterir.

Mahşer'de de Muazzez, Nihad ve arkadaşları Fatih'teki kahveden ayrılarak Beyoğlu'na gitmek için tramvayı kullanırlar.

Romanlarda tren¹⁵⁰, demiryolu ve şimendifer kelimelerinin birbirlerinin yerine kullanıldığı görülür. *Sözde Kızlar'da* şimendiferin Mebrure tarafından babasını bulmak için Zeytinburnu'na giderken kullanıldığı görülür.

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nda ise tren ulaşımı sağlayan temel araçlardır. Hasta çocuğun Erenköyü'nden Haydarpaşa'daki hastaneye tedavi olmak için giderken treni kullandığı görülür. Yıllardır hastalığıyla mücadele eden çocuk için hayatının vazgeçilmez unsurlarından biri de tren olur:

“Odadan gündüz ışığıyla beraber bana ait her şey çekiliyor: Evime ait hatıralar, kalabalıklar, sevdiklerimin sesleri, birçok şekiller, hayatımın parçaları, Erenköy, köşk, tren, vapur, fakülte, doktorlar, hastabakıcılar, hayatın gürültüleri, şehir, gündüzün sesleri her şey uzaklaşıyor.” (s.96)

Romanda ilgi çeken bir başka husus ise Nüzhet'in Almanya'ya giderken kullanacağı trendir. Hatta treni kaçırdığı takdirde altı yıl daha Almanya'ya gidecek bir tren bulamayacağından bahsedilir.

3. 4.2. Kayık

Osmanlı Devleti'nde deniz üzerinden ulaşımı sağlayan araçlardan biri kayıktır. Ancak kayıklar sadece zorunluluktan değil zevk, eğlence ve gezinti gibi pek çok amaçla da kullanılan bir deniz aracıdır. Mehtap âlemlerini seyreylemek, Boğaziçi'ndeki meşhur mehtap geceleri ve saray izniyle resmi olarak gösteri ve eğlencelerde de kayıklar

¹⁵⁰ Anadolu'da ilk tren “İzmir-Aydın” arasında 1866'da çalışır. 1871'de ise Haydarpaşa-İzmit arasına döşenmeye başlayan raylar 1873'te tamamlanır ve bu gelişmeleri sırasıyla Yenikapı-Florya, Sirkeci-Yenikapı ve Florya-Hadımköy hatları takip eder. 20.yy'a girildiğinde istasyonların Sirkeci, Kumkapı, Yenikapı, Samatya, Yedikule, Zeytinburnu, Bakırköy ve Yeşilköy şeklinde olduğu görülür. Anadolu yakasında ise 1872'de “Haydarpaşa-Feneryolu” hattı açılarak “Feneryolu-Pendik” uzatması da hizmete girer. Akın Kurtuluş, Mustafa Noyan, *İstanbul'un 100 Ulaşım Aracı, (İstanbul'un Yüzleri Serisi-74)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2014, s.34-35.

kullanılmıştır.¹⁵¹ Abdülhak Şinasi Hisar, kayıklar ve İstanbul'un meşhur Boğaziçi kayıkları hakkında şunları söyler:

“Hulyalara dalmak için en uygun vasıtalar, sulara sallanan kayıklardır. Biraz hayal, ancak onların beşiklerinde tadılabilir. Sulara girer gibi bindiğimiz bu kayıklar bizi sular hizasına yerleştirerek suların içine, büsbütün batmadan dalmış ve aynı zamanda göğe karşı hemen yatmış bir vaziyette, gönüllerimize suların ve göğün renklerini ve hazlarını göstermeğe ve duyurmağa başlarlar. Denilebilir ki insanlar, suların ve göklerin tadına varmak için bundan daha güzel bir alet bulamazlardı. Ve dünyadaki sular üstünde, Boğaziçi kayıkları kadar güzel bir icat yoktur. (...)”¹⁵²

Cânân'da, Lâmi ve Selim Kalamış'a gitmek için Selim'in önerisiyle kayak kullanırlar. Arkadaşının kayakla gitmeyi akıl etmesi Lâmi'nin hoşuna gider. Buradan anlaşılacağı üzere, Kalamış'a kayakla gitmek ulaşım açısından tek seçenek değildir. Selim'in akşam ayın erken çıkacağını ve denizin güzel olacağını söylemesi üzerine kayığı tercih etmeleri, onu sıradan bir ulaşım aracı olma özelliğinden de ayırır. Çünkü kayakla yolculuk insanın denizle ve tabiatın türlü güzellikleriyle baş başa kalmasına sebep olur. *Cânân*'la evliliğe dair kurduğu hayallerin onda uyandırdığı güzellikler dışında, Lâmi'nin kayığa bindikten sonraki ruh hâlinin iyileşmesinde denizin ve tabiatın verdiği huzur da etkili olur:

“Arkadaşının sandala binmeyi akıl etmesi, Lâmi'nin çok hoşuna gitmişti. İcini, ansızın, yakın ve uzak saadetlerin belirsiz ümitleri, hiç sebebi anlaşılmayan bir sevinç, eskisinden daha kuvvetle yaşamak, gülmek, eğlenmek için derin bir heves doğdu, ıslıkla bir şarkı tutturdu.” (s.51)

3.4.3. Vapur

Boğaziçi'nin Anadolu ve Rumeli yakasından yolcu taşımak için kurulan “ilk yerli anonim vapur şirketi” *Şirket-i Hayriyye*'dir. Aslında bu girişimden önce özellikle de Boğaziçi'nde oturan devlet memurları için tahsis edilen “Tersâne-i Âmire” vapurlarından biri tahsis edilmiş olsa da yetersiz kalıyordu. Bu sebeple Boğaziçi'ndeki yolcu taşımacılığının düzene girmesi ihtiyacından *Şirket-i Hayriyye* doğmuştur.

¹⁵¹ İstanbul'da kara taşımacılığının yanı sıra, Boğaziçi ve Haliç gibi uzun mesafelerin kısa sürede aşılabilmesi için deniz üzerinden taşımacılığa ihtiyaç duyulur. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla İstanbul'da yapılan kayıklar zamanla belli tipler halinde sınıflandırılır. Sarayın kullandığı saltanat kayıkları, piyade kayığı, yolcu ve az sayıda yük taşımak için kullanılan pereme, elçi kayığı, balıkçı kayığı ve altmışa yakın kişi ve yük kaldıracı olan pazar kayığı gibi pek çok çeşidine rastlanır. Çelik Gülersoy, *Kayıklar*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1983.

¹⁵² Abdülhak Şinasi Hisar, *Boğaziçi Yalıları; Geçmiş Zaman Köşkleri*, s. 25.

Vapurların şehirdeki uğradığı iskeleler yoğunluğa ve taleplere göre değişirken Yeşilköy'e kadar genişletildiği ve hatta Adalar'a seferler düzenlendiği bilinir.¹⁵³

Şimşek'te kullanılan ulaşım araçlarından biri vapurdur. Müfid ve ailesinin oturduğu köşkün Bağlarbaşı'nda olması nedeniyle roman kişileri önce Üsküdar'dan vapura binerek karşı yakaya geçerler. Küçüklüğünden beri köşke ısınamayan ve taşınmak isteyen Müfid, vapurla işe gitmenin olumsuz taraflarını öne sürer. Müfid'in söylediği şu sözler dönemin en çok kullanılan ulaşım araçlarından biri olan vapurla seyahatin bazı zorluklarını da açıklar niteliktedir:

“Sekiz on vapuru, tarifeye göre sekiz buçukta köprüye gelmeli. Halbuki daima beş-on dakika tehir var. Şirkete geç kahyorum. Buradan Üsküdar'a kadar gidiş de zahmetli. Ne fena bir semtte oturuyoruz. (...) İstanbul tarafında işi olanlar için deniz aşırı yerlerde oturmak çok abes. Bundan sonra önümüz yaz. Lodos havalarda vapurun tehiri çoğalacak. (...)” (s.29)

Mahşer'de ise vapur, romanın giriş kısmında yer verilen İstanbul'a kavuşma hayalinin gerçekleşmesinde araç olarak kullanılır. Çanakkale cephesinden İstanbul'a gelen Nihad, vapur şehre girdiği anda güverteye çıkar ve etrafını tüm dikkatiyle izler:

“Nihad, vapurun İstanbul'a girişini görmek için, geceleyin uyandı, güverteye çıktı, karnını demir parmaklıklara yaslayarak, üç senedir hasretini çektiği İstanbul'a gözlerini kırpmadan baktı. Limanda vapur ilerledikçe, sağ ve sol kıyının taş binaları, üstlerine bulaşan karanlıklardan sıyrılarak, dinç ve siyah gövdeleriyle, ağır ağır kımıldıyor, şişiyor, kabarıyor, gitgide artan bir heybetle yükselerek, ayağa kalkmış gibi, vapura doğru yürüyorlar. İstanbul'un üstünde, Marmara'nın ortasından, Ayastefanos açıklarından beri gözleri çeken bir yangın kıvıllığı var; şehrin bütün ışıklarını sünger gibi içen bulut kümeleri alev almış paçavralar gibi kıpkızıl.” (s.7)

Romanda vapura dair bir diğer önemli husus ise Nihad'ın arkadaşlarının Bağlarbaşı'ndaki evde düzenledikleri geceyle ilgilidir. Muazzez ile tanışmak için vapurla Fatih'ten Üsküdar'a geçen gençler, kamarada Muazzez'e dair izlenimlerini paylaşırlar. Ayrıca günümüz vapur oturma düzeninden farklı olarak romanda kadınların ve erkeklerin ayrı yerlerde oturduğu görülür.

Cânân'da da vapurun sıklıkla kullanıldığı görülür. Lâmi'nin yalnız başına İstanbul'a inmesi ve Cânân ile olan münasebetine dair olayı çözmek isteyen Bedia, vapura yetişip Lâmi'nin yanında soluğu almak ister. Bu yüzden “Vaniköyü iskelesini”

¹⁵³ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ali Akyıldız, “Şirket-i Hayriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2010, C.39, s.201-203.

kullandığı görülür. Romandaki diğer iskele ise *Ada iskelesidir*. Cânân, evlilik kararını Adalar’a vapurla gittiği vakit Lâmi’ye açıklayacağını bildirir.

Yalıların deniz kenarında inşa edilmesi, yalıda oturan kişilerin vapura ve iskelelere olan ulaşımını kolaylaştırır. Bu yüzden vapur aynı zamanda Bedia için avunma aracı hâline gelir. Lâmi yalıdan ayrıldıktan sonra, Bedia her vapur geçtiğinde yalıdan bakarak veya rıhtıma koşarak onu arar.

Romanda bahsedilen diğer iskele ise, Üsküdar iskelesidir. Bedia, vapurla İstanbul’a indiği zaman Üsküdar iskelesinden binen çocuklu annelere imrenir ve bu durumun özlemini duyar. Bir çocuğa sahip olmanın yaşadığı sıkıntılara engel olacağını düşünür.

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu’nda hasta çocuk “fakülte” olarak da adlandırılan Haydarpaşa’daki hastaneye tedavi olmak için giderken vapuru kullanır. Çocuğun vapurda kimseyle konuşamayacak duruma gelmesi, ağrılarının dayanılmaz derecede artması ve hastaneye gidip gelirken yorulduğundan bahsetmesi hastalığın ciddiyetini anlatırken vapurun yalnızca araç olarak kullanıldığını gösterir.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda ise bahsedilen “Ada vapuru”dur. (s.120) Kendisi için “Lise filozofu” (s.120) denilen Yahya Aziz, Ferit’in kız kardeşi Nilüfer’i bir gün Ada vapurunda görür. Hiç tanımadığı genç kızı vapurda gördükten sonra pansiyonda da rastlayınca şaşkınlığını gizleyemez. Yahya Aziz ve Nilüfer arasında vapurda geçen konuşmalardan, Nilüfer’in Kınalı Ada’dan döndüğü anlaşılır. (s.121) Romanın ikinci bölümünde ise Yahya Aziz, Büyükkada’da kalan Ferit’in yanına gitmeyi düşünür. Hastanede tedavi gören Nilüfer’in yanından ayrıldıktan sonra “son vapurla” (s.202) Ada’ya ulaşımını sağlayacak ve bir otelde konaklayacaktır.

3.4.4. Otomobil¹⁵⁴

Sözde Kızlar’da ise Behiç’in Mebrure’yi elde edebilmek için başvurduğu türlü yollardan biri de otomobil ile gezinti olur. Buradaki kayda değer husus, seyir halindeyken otomobilin arkasına takılan ve fark edilince uzaklaşan kişidir. Çingene zannedilen bu kişinin daha sonra Behiç’i öldürmek isteyen Salih olduğu anlaşılır.

¹⁵⁴ 19.yy’da kullanılmaya başlanan otomobillerin sayısı özellikle İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra büyük bir artış gösterir. İstanbul’da ilk otomobiller ise II. Abdülhamid devrinde görülmeye başlanır. Padişaha özel olan otomobillerin dışında İstanbul’da ilk otomobil 1895’te Fenerbahçe’de kullanılır. 1920’li yıllara gelindiğinde ise şehir içinde kullanılan otomobil sayısında gittikçe artış meydana gelir. 1940 ve 1950’li yıllarda ise genellikle Amerikan otomobillerinin İstanbul’da revaçta olduğu görülürken 1960 ve 1970’li yıllarda Avrupa otomobilleri de kullanılmaya başlanır. Akın Kurtoglu, Mustafa Noyan, *a.g.e.*, s.65.

Böylece otomobil ile planlanan gezinti yarıda kesilir ve Şişli'ye geri dönülür. Adı geçen bir diğer otomobil ise, “Amerikan otomobili”dir (s.163) ve kadınların ruha değil paraya önem verdiğini düşünen Fahri tarafından benzetme amacıyla kullanılır.

Mahşer'de de otomobil şehir içinde kullanılan ulaşım araçlarından biri olmakla birlikte, Nihad'ın otomobile bakış açısı farklıdır. Muazzez ile birlikte İstanbul'da ev alma hayalleri kurdukları sırada otomobil söz konusu olduğunda Nihad'ın söylediği şu sözler şehir hayatındaki zengin ve yoksul yaşamları ayırt etmede kullanılan ulaşım araçlarının da etkili olduğunu göstermesi yönünden kayda değerdir:

“(…) otomobil, nevrasteniye tutulmuş, titiz ve sinirli bir şehir halkının zevki. Sür'atte ne keyf var? Hem de, kendisi tecrübeyle biliyor, fakir insanlar, otomobile çok kızarlar; yayan yürütenleri incitmek, onlara sefaletlerini biraz daha fazla hissettirmek niçin? Fakat bir kotra güzel şey. Hattâ sandal bile kâfi.” (s.175)

Bir Akşam'da ise, roman kişilerinin sıklıkla kullandığı ulaşım aracı otomobildir. Özellikle de Beyoğlu ve çevresinde otomobil görülmekle birlikte Sarıyer ve çevresinde yapılan gezintilerde de kullanılır. İzmit'te kerpiç evde yaşamayı reddedip İstanbul'da zengin bir hayatın içine girmek isteyen Meliha için otomobil, değişen hayatın simgelerinden biridir.

Fatih-Harbiye'de roman kişileri tarafından kullanılan ulaşım araçlarından biri olan otomobilin özellikle Doğu-Batı çatışmasını temsil eden simgelerden biri olduğu düşünülebilir. Zira Neriman Fatih'ten kurtulup Batı'ya ait olana ulaşırken otomobili kullanır. Yine romanda Batı'yı simgeleyen “Maksim Salonu”ndan dönerken Macit'in de içinde bulunduğu otomobilden inerken yaşadığı korku genç kızın Doğu-Batı arasında sıkışmışlığının da bir göstergesidir:

“Geceleyin Maksim'de, sonra otomobile dönerken, hele karanlık sokaklara girince ve yokuşu inerken duyduğu korku, içinde yeniden canlanıyordu. Yine kalbinde çarpıntı. Başını yorganın altına çekerek barınacak yer arıyordu. Artık aklına hep Şinasi geliyordu.” (s. 23)

Şinasi ve Ferit'in, Neriman'ın “medenî” olmak istemesi üzerine konuştuklarından, otomobilin Türk toplumunda Batı'dan gelen yeni bir unsur olarak kabul edildiği anlaşılır. “Taş ev tahta evden, elektrik petrolden, otomobil arabadan, makine hayvandan ve lâvanta hacıyağından daha iyidir.” diyen Ferit'in söylediği sözler otomobilin romanda bir ulaşım aracından ziyade Batı'yı simgeleyen önemli bir unsur olduğunu gösterir niteliktedir. (s. 97-98)

Bir Tereddüdün Romanı’nda sıklıkla kullanılan otomobil, özellikle de romanda işlenen en önemli konu olan bohem hayat ve bu hayatı yaşayan insanların özellikleri hususunda önemli bir işleve sahiptir. Muharririn de bir zamanlar içinde bulunduğu arkadaş çevresinin başına buyruk yaşamlarında, âniden verilen kararlarda ve şehir içi, şehirlerarası yolculuklarda daima otomobilin kullanıldığı görülür. Bu kişilerin hayatlarında öne çıkan temel özelliklerden birinin sürekli gezmek, farklı mekânlarda yaşamak ve eğlenmek olduğu düşünüldüğünde onların hayat tarzlarının okuyucuya aktarılırken otomobilin de yardımcı bir araç olarak kullanıldığı söylenebilir. Eserde otomobil ulaşımı sağlamak amacıyla pek çok yerde geçmekle birlikte olay örgüsü içindeki önemi ve işlevi göz önünde bulundurulduğunda Vildan ve muharrir arasındaki münasebetten bahsedilirken sıklıkla zikredildiği görülür. Muharririn Vildan’dan kurtulmak isteyip Muallâ’ya evlilik teklifi ettikten sonra ondan gelecek cevabı beklerken sakin bir sahil otelinde kaldığı bir gün otomobilin içinde kendisiyle konuşmak istediğini belirten bir kadın çıkagelir. Bu kadın romanda bahsedilen bohem hayatın vücut bulmuş hâli Vildan’dan başkası değildir. Onun ruh hâlinin verildiği satırlarda otomobilin yardımcı bir işleve sahip olduğu görülür. Vildan ile muharrir arasındaki ilişkiye dair detaylar otomobilin içinde geçen konuşmalarda verilir. Otomobilde zikredilenlerden, yeni bir hayat kurmak isteyen muharririn önceden Vildan ile kısa bir münasebetinin olduğu ve Vildan’ın tekrar onunla ilişki kurmak için mücadele ettiği anlaşılır.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda ulaşım aracı olarak tramvayın sıklıkla kullanıldığı görülmekle birlikte hususî otomobil de kullanılan araçlar arasındadır. Ferit’in en zor anlarından biri olan teyzesi Necmiye Hanım’ın öldürüldüğü gece imdadına yetişen “Profesör” (s.171) Nilüfer’in hayatını kurtarır. Ferit’in telefonu üzerine otomobiliyle derhal karakola giden ve avukat da çağıran hocası Nilüfer’in hapse girmesine engel olur. Romanda geçen diğer ulaşım aracı ise ticari taksidir. Teyzesinin ölümü ve Nilüfer’in hastaneye yatırılmasından sonra kardeşinin yanına giden Ferit’in taksi kullandığı görülür. (s.174)

Cumbadan Rumbaya’da batılılaşmanın sembollerinden biri olan otomobil, genellikle Tahsin Bey tarafından Cemile ve komşularına tahsis edilen bir araçtır. Cemile ve Tahsin Bey birlikte aynı otomobile bindikleri zaman mahalleye dönüşte aracın Karagümrük halkı tarafından görülmesini genç kız istemez. Zira mahalleli tarafından varlıklı yaşamın belirtilerinden biri olan otomobil, dedikodu malzemesidir.

3.4.5. Mektup, Gazete ve Telgraf

Şimşek'te, köşkten ayrılan Müfid, ayrılık haberini Pervin'e mektupla bildirir. (s.186) Müfid'in mektubu, Pervin'in yaptıklarını sorgulaması ve suçluluk duygusu hissetmesi açısından önem arz eder.

Sözde Kızlar'da mektup Fahri tarafından Mebrure'ye yazılır. Mebrure'nin köşkteki zevk ve eğlence ortamından uzaklaşıp Çamlıca'da tabiatla buluşmasını sağlayan Fahri, mektupta da Çamlıca'da geçen vaktin güzelliğini ince ayrıntılarıyla sayfalarca anlatır. Böylece Mebrure, mektupta yazılanları ve Fahri'yi unutamayarak Behiç'in evlilik teklifine şüpheyle yaklaşır.

Romandaki diğer bir mektup ise, İhsan Efendi'nin gazete ilanından sonra kızı Mebrure'nin yanına yollanmasına dair Amasya'dan Muhacir'in İdaresi'ne yazdığıdır. Romanın sonunda bahsedilen bu mektup, İstanbul'a babasını aramak için gelen ve türlü olaylara tanıklık eden Mebrure'nin amacına ulaştığının göstergesidir. Romandaki son mektup ise, Belma'nın intihar etmeden önce işlenen cinayeti yazdığı ve intiharına sebep olan Behiç'i ifşa ettiği mektuptur.

Bir Akşamdı romanında da haberleşme araçlarından biri olan mektup, Meliha'nın annesiyle olan ilişkisinde yeni gelişmelere neden olur. Babasının ölümüyle İstanbul'a dönen Meliha, önceleri öfke duyduğu annesine acımaya başlar ve İstanbul'a gelmesi için ona mektup yazar. Annesinden Yozgat'a gideceğine dair mektup alan Meliha, ağır ıstıraplar yaşadktan sonra geçmişine bir set çeker ve tek hedefi sevdiği adam Kâmil olur. Annesinden gelen mektup, Meliha'nın hayatına yeni bir yön vermesi bakımından önemlidir. Çünkü Meliha, babasının ölümünden sonra bu mektupla annesini de kaybetmiş ve ruhsal olarak çökmüştür.

Romanda mektuba dair en önemli husus ise, Anadolu'dan Kâmil'e gelen ve Kâmil'in Anadolu'dan Meliha'ya yazdığı mektuplardır. Kâmil'e silah arkadaşları tarafından gönderilen savaşa çağrı mektubu, onun Anadolu'ya gitme kararında etkili olurken, Kâmil'in Anadolu'dan Meliha'ya yazdığı mektuplar, harbin gidişatı hakkında bilgi vermesi yönüyle önem arz eder.

Cânân'da ise Şakir Bey, Lâmi'nin Cânân ile evlenmek istediğini öğrenince, kayınpederine mektup yazmasını ya da haber göndermesini, Bedia'ya da ayrıca "hatır-nevazâne bir mektup" (s. 88) yollamasını ister. Şakir Bey'e göre Lâmi, yazacağı bu mektupta niyetini açıkça belirtmeli ve neticede karşı tarafın boşanmayı talep etmesini

sağlamalıdır. Böylece yazılan bu mektuplar sayesinde bilhassa Bedia'nın ve ailesinin gururunun kırılmasının önüne geçilecektir.

Telgraf, özellikle savaş yıllarında haberleşmeyi sağlayan ve yazarın romanlarında da bahsi geçen en önemli iletişim araçlarından biridir.

Sözde Kızlar'da, Mebrure'nin babasının bulunmasıyla yakından ilgilenen Muhacirîn İdaresi'nin müdürü, İhsan Efendi'nin Anadolu'da olması durumunda her yere telgraf çektireceğinden bahseder.

*Bir Akşamdt'*da roman kişilerinin kullandıkları haberleşme araçlarında biri telgraftır. Romanda Meliha'nın babasına yolladığı telgraflar önemlidir. İstanbul'a kaçtıktan sonra babasını özleyen Meliha, İzmit'e çektiği telgraftan sonra babasının ölüm haberini alır.

Cânân'da ise Şakir Bey, Lâmi'nin Cânân ile evlenmek istediğini öğrenince, evden kimsenin eksilmesini istemediğini söyler. Bu düşüncesinin önemini vurgulamak isteyen Şakir Bey, eskiden Edirne'de yaşayan Cânân'ın İstanbul'a dönmesi için o zamanlar evli olduğu kocasına birçok kez telgraf çektiklerini belirtir.

Sözde Kızlar'da Mebrure, babasını aramak için Muhacirîn İdaresi'ne başvurduktan sonra gazeteye ilan verilir. Kadının babası gazetede bu ilan sayesinde kızından haberdar olur ve haberleşme gerçekleşir. Romanda gazeteye dair bir diğer önemli husus ise, sokakta satılan akşam gazeteleridir. Bağırarak satış yapan akşam gazetecileri, günümüzde rastlamadığımız, o dönemin şehir hayatındaki canlılığın ve sosyal hayatın önemli göstergelerinden biridir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, Ferit'in kaldığı Beyoğlu'ndaki pansiyonda yaşayan ve yoksulluklarıyla öne çıkan aileye para getiren tek kişi Babuş'tur. Çocuk, sokaklarda gazete satarak ailesini geçindirir. Romanın bu kısmında çocuğun sabah veya akşam gazetesinden birini sattığının öne sürülmesi ise sokaklarda satılan gazetelerin sabah ve akşam olmak üzere ayrı ayrı çıktığını gösterir niteliktedir:

“(…) Babuş'un sesi. Demek o kadar geç değil. Her sabah erken mi çıkar evden? Sabah gazetesi mi satıyor, akşam gazetesi mi? Bak, bak, piçe. (Bölmenin arkasından Babuş'un hergün sokaklarda haykırdığı için çatlamış sesi geliyor: ‘ İta.. İtalya... har.. harbe.. gi.. girdi.. girdiği.. ta... tarihten.. beri, An.. Angol.. Anglo.. sa.. sakson.. basın.. basınında.. onun siya.. si du.. duru.. munun.. tah.. tahlili.. tahlilinden. Amca tahlil ne demek?’ ” (s. 53)

3.5. İSTANBUL'DA YAŞAYAN GAYRİMÜSLİMLER VE DİĞERLERİ

Osmanlı Devleti'nde İstanbul'un kozmopolit bir şehir haline gelmesindeki en önemli husus burada farklı din, dil, ırk ve mezhepten insanların birarada yaşamış olmasıdır. İstanbul'da yaşayan başta Rum, Ermeni ve Yahudiler olmak üzere gayrimüslimlerin şehrin çeşitli yerlerinde yaşamlarına fetihten önce ve sonra devam ettikleri görülür. Bunların yanı sıra romanlarda bazen savaş yıllarıyla bağlantılı bazen ise yalnızca gayrimüslim bir roman kişisi olarak İstanbul'da yaşayan yabancılardan bahsedilir. Bunlar Almanlar ve İtalyanlar, Fransızlar ve Ruslar'dır. Bulgarlar, Arnavutlar, Araplar ve İranlılar ise yine romanlarda bahsi geçen diğer yabancılardır.

3.5.1. Rumlar

Şimşek'te olumsuz roman kişileri genellikle zevk ve eğlence düşkünü olup, dış görünüşlerine önem verirler. Bu tipteki kadın, Bağlarbaşı'ndaki köşkte düzenlenen davetlerde kendilerini gösterirler. Bunlardan biri olan Pervin de kıyafetini “Dişleri çürük Rum terzi” ye (s.54) yaptırır.

Sözde Kızlar romanında, köşkte düzenlenen davetlerin birinde Güzide, “palikarya” (s.48) diye bahsettiği Yunan askerinin peşine takıldığını ve ondan koşarak kurtulduğunu anlatır:

“(…) Peşime bir palikarya takıldı, kapının önüne kadar geldi. Rumca bir şeyler söyledi, kurtulmak için koştum, âdeta beni korkuttu.” (s.48)

Şişli'deki Nafi Bey'in köşkünde ise isminden Rum olduğu tahmin edilen “Evdoksiya” (s.99) adında bir hizmetçi kadın çalışır.

Mustafa Efendi, İshakpaşa'daki eve taşınmak için gerekli olan parayı oğlu Salih'in bulabileceğini düşünür. Salih, babasının kefil olması durumunda adından ve mesleğinden gayrimüslim olduğu tahmin edilen “sarraf Vasil” (s.93) den parayı alabileceğini söyler. Romanda adı geçen ancak ayrıntılı bilgi verilmeyen diğer kişiler ise Lefter ismindeki terzi kalfası ve Madam Dotep ismindeki kadındır.

Mahşer'de ise, Nihad'ın çalıştığı Beyoğlu'ndaki apartmanda kalan Fofa ismindeki hizmetçinin gayrimüslim olduğu tahmin edilmektedir. Romandaki bir diğer Rum vatandaş ise “Perapalascı Bodosaki” dir. (s.195) Şehzadebaşı'nda tanınan, “serseri” olarak bilinen, yaşadıklarını çevresine abartarak anlatan Rıza ismindeki aktör, elindeki tiyatro biletlerini satmak için türlü yollara başvurur. İstanbul'da zenginin çok

olduğunu düşünerek biletlerin üzerine önemli cemiyetlerin ismini yazar ve onları satar. Bilet sattığı kişilerden biri olan Bodosaki, Beyoğlu'nun en eski otellerinden Perapalas'ın sahibidir.

Cânân'da, Lâmi ve Cânân evlendikten sonra evlerinde çalıştırdıkları kişi Eleni ismindeki Rum kadındır. Ancak yine de Cânân'ın pek çok işini Lâmi yapar ve bundan zevk alır.

Fatih-Harbiye'de Neriman, Macit'in Perapalas'taki baloya davetini danışmak üzere dayısının kızlarının evine gider. Burada ihtiyar kadının ölen genç kızı, zamanında sevdiği adamla yaşadığı fakir hayattan kurtulmak için zengin bir Rum ile birlikte yaşamaya başlar. “Zengin ve güzel bir adam” olduğu söylenilen Rum, genç kızı sevip mal varlığıyla hayat kalitesini yükseltse de kızın akli eski Rus aşkındadır ve sonunda intihar eder. Anlatılanlardan etkilenen Neriman için Rum adamın, Harbiye ve çevresindeki refah seviyesi yüksek Batılı yaşam tarzını benimseyen kişileri temsil ettiği düşünülebilir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, ikinci bölümdeki Fotika ismindeki kadının Rum olduğu belirtilir. Büyükada'daki evi Ferit'e kiralayan Fotika aynı zamanda evin sahibi Matmazel Noraliya'nın da hizmetçisi ve evlatlık kızıdır. Birinci bölümdeki kişilerin aksine olumlu özellikleriyle öne çıkan Fotika, Matmazel Noraliya'nın yaşadığı olağanüstü olayların tanığı ve aktarıcısı konumunda olması sebebiyle romanda önemli bir işlevi üstlenir. Romanda bahsedilen bir diğer Rum ise, Fotika'nın ihtiyar amcası olan Dimitri'dir. Neredeyse vücudu hareket etmeyen ve gözleri görmeyen ihtiyar zaten Ada'da kimseyi tanımayan Ferit'e kriz geçirebileceğini hatırlatan roman kişilerinden biridir.

Matmazel Noraliya'nın çocukluk yıllarını Ferit'e anlatırken Rum hizmetçiden konu açılır. Annesi ve anneannesiyle birlikte kalan Noraliya, babasının hasretiyle doludur. Mecit Bey'in ikinci karısı izin vermediği için kızı ile yeterince vakit geçiremez. Uzun aralıklarla görüşen Noraliya ve Mecit Bey'in görüşme anlarında ise “ihtiyar, cadaloz” (s.242) Katina onları yalnız bırakmaz.

Babasının ölümünden sonra İtalya'ya giden Noraliya, vapurda Rum doktorun oğlu Yorgo ile tanışır. Noraliya Müslüman Yorgo ise Hristiyan'dır. Matmazel Gianetti ise kızı Hristiyan olur ümidiyle onları yalnız bırakmak için çabalar. Roma'da gezintiye çıkan Noraliya ve Yorgo birbirlerini sevmeye başlarlar. Sonunda ise Matmazel

Gianetti'in umduğunun aksine, Noraliya'nın isteğiyle Yorgo Müslüman olacak ve evleneceklerdir. Müslümanca yaşamayı babaannesi Ferhunde Hanım'dan öğrenen Noraliya onu çok sevdiği için Yorgo yerine Ferruh demeyi tercih eder. Yorgo'nun Müslüman olacağı ve Noraliya ile evlenecekleri Matmazel Gianetti ve Rum doktor tarafından duyulur ve kabul edilmez. Hatta Noraliya'nın zehir içerek öldüğü yalanı Yorgo'ya bildirilir ve genç adam intihar ederek kendi hayatına son verir.

Biz İnsanlar'da, İstanbul'da yaşayan işgal kuvvetlerine bağlı olanların Türk halkına zararlarından bahsedilir. Beyoğlu'ndaki barda zorla kendi marşlarını dinlettiren İngiliz zabıtlarının yaptıklarına karşılık daha fazla dayanamayan Türk gençlerinden biri ile Todori ismindeki Rum arasında çıkan kavgada Türk genci kalbinden vurulur. Necati, Todori ismindeki Rum'un önceden de bir Türk öldürdüğünü ve hapse girip çıktığını söyler.

3.5.2. Ermeniler

Mahşer'de Nihad ve Muazzez'i Beyoğlu'ndan kaçtıkları sırada apartmanın kapıcısı olan Artin Ağa görür. İki gencin telaşlı hareketlerinden şüphelenen Artin Ağa'ya dair romanda başka bir hususa yer verilmemekle birlikte isminden yola çıkarak onun Ermeni olduğu düşünülebilir.

Romanda üstünde sıklıkla durulan konulardan biri, tiyatro oyuncularının görevlerini yerine getirmediği ve tiyatroyu ihmal ettiklerine dairdir. Bu konu hakkında görüşlerine yer verilen romancı Kerim Bey bir gün eski tiyatro sanatçılarından “Madam Hekimiyan”’a rastlar ve kadın eskilerin tiyatroya çok daha fazla önem verdiğinden bahsederek yeni nesli eleştirir. Madam Hekimiyan'ın, mezarda bile oynadığı oyunları unutmamış olabileceğini söylediği, “Binemciyan” adıyla bahsi geçen kişinin de Ermeni olduğu muhtemeldir. (s.210-211)

Bir Akşam'da romanında ise, Meliha ve Kâmil'in oturduğu Şişli'deki apartmanda Ermeni bir aile yaşar. Romanda bu aileye bilgi verilmemekle birlikte, Meliha ve Kâmil'in onlarla eğlenceli bir ilişki kurduğundan bahsedilir.

Cânân'da, Şakir Bey'in Kalamışta'ki köşkünde Ermeni bir kadın, hizmetçi olarak çalışır. Romanda adı geçen ve Ermeni olduğu belirtilen bir diğer kişi ise Arşak'tır. Bedia'nın arkadaşı olan ve gençlik yıllarında Arşak'tan ud dersi alan Mahmure, yalıda canı sıkıldığı için yine ondan ders alacağını Bedia'ya aktarır.

Cânân'ın Beyoğlu'ndaki mücevher dükkânında görüp istediği “incili pandantif” i alamayan Lâmi, bir gün dükkânın önünden geçerken karısına başka bir hediye almak ister. Mücevher dükkânının sahibi ise “şişman, sakalsız ve bıyiksız, çenesinin altındaki etleri büklüm büklüm, sarı derili, hasta yüzlü bir adam” (s.195) olarak tarif edilir. Cânân'ın beğendiği satılmış olan pahalı mücevheri alamasa da fiyatını merak eden Lâmi'ye, dükkân sahibi bir defterden Ermenice okuduklarını Türkçe'ye çevirir. Yazarın verdiği bu bilgi, dükkân sahibinin Ermeni olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise pansiyon ve çevresindeki tuhaf insanlardan biri Ermeni olduğu belirtilen Karnik'tir. Ferit'in hayalini gördüğü köpek üzerine Vafi Bey ile aralarında geçen konuşmada Karnik'ten bahsedilir. Ferit'ten önce pansiyonda kalan Karnik çıplak fotoğraflar çekip sattığı için hapse girer. Vafi Bey'e göre Karnik'teki fotoğraf makinesi sayesinde hayaletler ona görünmez. Üstelik adamın hapisten çıkmasına rağmen “Yüksekkaldırım”da (s.97) eski işini yapmaya devam ettiği söylenir.

3.5.3. Yahudiler

Mahşer'de Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yokluktan nasibini alanlardan biri de Nihad'ın evine sığındığı Faik'tir. Faik ve babası parasızlıktan evdeki türlü eşyaları ederinin altındaki fiyatlara Musa Baba ismindeki Yahudi'ye satmak zorunda kalır. (s.17)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise Mister Joe Yahudi'dir. Selma'nın kardeşi Suzy'nin eşi olan Mister Joe, fizik öğretmenidir. Romanın birinci bölümünden itibaren özellikle de Selma'nın da bahsettiği insan ruhuna dair fikirlerin tam karşısındaki kişilerden biri Mister Joe'dur. İnsan ruhuna önem vermeyen ve her olguyu bilimle açıklamaya çalışır ve tıpkı Ferit'te de görülen maddeci düşünceye sahiptir.

3.5.4. Bulgarlar ve Arnavutlar

Şimşek'te, Müfid ve Sacid'in ölümüne şahit olan Pervin cinnet getirerek Çengelköy'deki köşkten dışarıya fırlar ve koşarak köye iner. Pervin'in bu hâlini görenler etraftakilere durumu Bulgarca ve Arnavutça anlatırlar. Köy halkından Arnavut olduğu ifade edilen bir adam karanlıktaki kadının kan içindeki yüzünü fener yardımıyla görür ve etrafındakilerle birlikte dehşete düşer. (s.298)

3.5.5. Almanlar ve İtalyanlar

Mahşer’de, Beyoğlu’ndaki apartmanda Perizad’ın öğretmenliğini yapan Nihad, buraya Almanların da geldiğini öğrenir. Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği günlerde “(...) Ordu, bütün resmî devair ve Türk aileleri.” (s.34) nin yanında görülen Almanlar, Türklerin müttefiki olarak roman boyunca İstanbul’da karşılaşılan yabancı unsurlardır.

Bir Akşamdı romanında, “ecnebi kadın” olarak adlandırılan bir başka kişi Alman asıllıdır. Meliha ve Ferdi’nin yolda rastladıkları bu kadın, Ferdi’yi tanır ve Almanya’ya gitmeden önce onunla vakit geçirmek ister. Meliha’nın tüm çabalarına rağmen Alman kadının isteğini geri çevirmeyen Ferdi, Meliha’yı hayal kırıklığına uğratar. Bu olay İstanbul’daki ahlâkî çöküşü gösteren örneklerden biridir.

Cânân’da ise Almanlar’ın Türklerle beraber İstanbul’da yaşayan gayrimüslimler olmalarının dışında önemli bir işleve sahip değildirler. Şakir Bey’in Kalamış’taki köşkünde toplandığı vakit genellikle yalan haberleriyle bilinen Ali, içinde Türkler ve Almanlar’ın bulunduğu bir evin yıkıldığında dair yalan haber söyler. Ata olan merakıyla bilinen Selim ise, karşı evlerinde oturan bir Alman yüzbaşısının arap cinsi atının olduğundan bahseder.

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu’nda romanın sonunda verilen tarihten olayların Birinci Dünya Savaşı yıllarında geçtiği kesin olarak söylenebilir. Osmanlı Devleti’nin savaş yıllarında müttefiki olan Almanlar’dan romanda bahsedilmekte ve bir Alman hekim dikkat çekmektedir. Hasta çocuğun yakını sayılabilecek bir kadın “askerî hastahane” hastabakıcılık yapar. Kadın, çocuğu çalıştığı hastanedeki Alman doktora gösterir ve doktor hastaya gerekli dikkati göstermediğinden yanlış teşhis koyar. Alman doktor çocuğa karşı ilgisiz kalsa da aynı yerde çalışan Türk doktor hastaya gereken ilgiyi göstererek tedavi eder.

Şimşek’te, “Şirket” (s.102) olarak adlandırılan yerde çalışan Müfid, karısı Pervin’le olan evlilik hayatına dair şüpheleri ve hastalığı sebebiyle çalışmak istemez ve dostane tavırları Müfid’in ilgisini çeken “İtalyan kâtip” (s.102) ona yardımcı olur.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda ise, Büyükkada’daki köşkte Fotika’nın Ferit’e anlattıklarından Matmazel Noraliya’nın hayatını öğreniriz. Matmazel Noraliya’nın babası Müslüman Türk Mecit Bey annesi ise İtalya’dan İstanbul’a gelen Matmazel Gianetti’dır. Noraliya’nın çocukluktan itibaren iki farklı din ve kültürle

büyümesine neden olan kişilerden biridir. Asıl adı Nuriye olmasına rağmen zamanla Noraliya olarak değişmesinde de annesi etkili olur. Kızına iyi derecede İtalyanca ve Fransızca öğretmek Türkçe’de geri kalmasına neden olan Matmazel Gianetti’nin Batı kültürünü temsil eden simgelerden olduğu söylenebilir.

3.5.6. Fransızlar ve Ruslar

Bir Akşamdı romanında, Kâmil’in savaştan önce Paris’te tanıştığı ve evlendiği kadın Fransız’dır. Romanda genellikle “ecnebi kadın” olarak geçen Bert, İstanbul’a özlem duyan yerli roman kahramanları gibi dört yıl boyunca şiddetli bir arzuyla İstanbul’a gelmeye çalışsa da başarılı olamaz. Ancak oğlu dört yaşına geldikten sonra İstanbul’a gelir ve böylece Kâmil iki kadın arasında kalarak Anadolu’da savaşmanın çıkış yolu olduğunu düşünür. Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise, Kâmil’in Fransızlarla savaşmasına rağmen Bert’in bundan etkilenmemesi ve aşkının peşine düşüp İstanbul’a gelmesidir.

Fatih-Harbiye’de Rus olduğu belirtilen üç kişiden bahsedilir. Bunlar Neriman’ın, anlattıklarından etkilendiği yaşlı kadın, genç kızı ve kızın sevgilisidir. Neriman, Macit’in balo dâvetini danışmak amacıyla gittiği dayı kızlarında karşılaştığı Rus kadının söyledikleriyle kendi hayatı arasında bağlantı kurar. Kadının ölen kızını kendisine, sevdiği erkek olan Rus sanatçıyı ise Şinasi’ye benzetir. Burada ilgi çeken husus, Rus âşıkların bir zamanlar Beyoğlu’nda sefil bir hayat yaşarken kızın yaşadığı sıkıntılardan bunalıp zengin bir Rum’la evlenip varlık içinde yaşamasıdır. Ancak aradığını bulamayan genç kız eski aşkına dönmek istese de reddedilir ve intihar eder.

Bir Tereddüdün Romanı’nda ise Muallâ’nın okuduğu Bir Adamın Hayatı isimli romanda kendisinden ve çevresinden “kaldırım çocuğu” olarak bahseden hasta adamın söyledikleri savaş sonrası insanın içine düştüğü buhran ve kederi açıklar niteliktedir. Kendilerinde “sefalet, hastalık ve ölüm korkusu” bulunmadığını belirten hasta adam bu özelliklerin Ruslar’da da olduğunu ve bu yüzden onların da “kaldırım milleti” olduğunu zikreder. Bu hususta söylenen şu sözler Ruslar için yapılan benzetmeyi açıklar niteliktedir:

“ ‘ Bir bardak çay içmek için şu elektrikleri göz kamaştıran dükkâna girelim. Orada, bizden birçok insanlar var, bir millet var: Ruslar. İhtilâlden sonra tam bir kaldırım milleti. Ne kadar da benzeşiyoruz! Aziz dilenci arkadaşlar, bir bakışta birbirimizi tanıyoruz.’ ” (s.90)

3.5.9. Araplar ve İranlılar

Cânân'da, Bedia ve ailesinin yaşadığı Vaniköyü'ndeki yalıda kalan Gülşen dadı bu gruba girer. Lâmi onun, “geveze bir Arap kadın” olduğunu söylese de Gülşen Dadı yalıda kırk yılı aşkın süredir hizmet eder.

Mahşer'de Beyoğlu'ndaki apartmanın önünde birlikte kaçabilmek için Muazzez'i bekleyen Nihad, saati merak eder ve İranlı bir tütün satıcısından öğrenir. Romanda bahsi geçen bir diğer kişi ise Rıza'nın Fazıl'a memlekette ahlâksızların ve kötülerin kazandığını anlattığı sırada geçer. Eskiden evli olan Rıza, karısının bir *Acem*'e âşık olduğunu öğrenince adamı öldürür ve hapsi boylar. Ona göre insanlar “Büyük hırsızları, büyük canileri sever ve takdir ederler.” (s.197)

3.5.10. Diğerleri

Bir Tereddüdün Romanı'nda muharrir bohem yaşamdan kurtulmak istese de tereddütle hareket etmeye devam eder. Bunlardan biri de onun kadınlarla olan ilişkisinin verildiği kısımlarda görülür. Hakkında detaylı bilgi verilmese de “Fransa darülfünunlarından birinde okumuş, bütün muasır fikir cereyanlarına vâkıf, kültür sahibi” (s.147) olarak bahsedilen “ecnebi kadın” şüphesiz yabancıdır. Muharrir, kendisiyle ilişki kurmak isteyen Vildan'ın tekliflerini reddedip uzaklaşmaya çalışırken iki ay önce tanıdığı bu kadından gelen bir telefonda sonra onunla buluşur, gezer ve hiçbir isteğini geri çevirmez.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda kim olduğundan ayrıntılı olarak bahsedilmese de hem mesleğinden hem de isminden başlık altında ele alınan kişinin Rum ya da Ermeni olduğu düşünülebilir. Ferit, pansiyonda kaldığı zaman bir sabah Eda Hanım'dan ölen kocasına dair ilginç anıları dinler. Kadının kocası her şeyi unutan bir tiptir. Sonunda unutkanlığından oturdukları evi bile yakar. Adam, Zehra'nın doğacağı sırada ebeye haber verdikten sonra Vasil isimdeki bir sarrafa gidip para alması gerekirken, sarrafı yerinde bulamayınca çocuğunun doğumunu unutarak dükkân sahibinin gelmesini beklemeye devam eder. (s.27)

Yine birinci bölümde isimleri zikredilen ancak detaylı bilgi verilmeyen Hrant ve Mannik'in de Ermeni olduğu muhtemeldir. Pansiyonda kalanlardan Eda Hanım'ın yüzünün çarpılmış gibi durması, hastalıklar, yaralanmalar ve ölümlerin nedeni Vafi Bey'e göre “tâife-i cin” 'dir. (s.98) Hatta Vafi Bey, yine pansiyonda kalan ve çilingirlik yapan Hrant'ın Mannik'in kaybolması da bu sebeptir. İkinci bölümde bahsi geçen

Matmazel Noraliya'nın anneannesi hakkında detaya yer verilmemekle birlikte İstanbul'da yaşayan yabancılardan olduğu açıktır. Zira kadının boynuna taktığı altın haç, torununu kiliseye götürmesi ve evinin içindeki eşyaların kiliseyi andıracak nitelikte olması söz konusu durumu kanıtlar niteliktedir.

Cânân'da, kadın-erkek ilişkileri ve evliliklerde gayriciddi düşünceleriyle öne çıkan Şakir Bey'in Lehli bir kadınla ilişkisi vardır. Şakir Bey, çok masraflı olan bu kadına neredeyse tüm parasını harcadığından bahsedilir.

3.6. İSTANBUL'DA SOSYAL HAYAT VE EĞLENCE

Peyami Safa'nın romanlarında sosyal hayata ve eğlenilen mekânlara dair pek çok ayrıntıya yer verildiği, roman kişilerinin ise eğlendikleri yerlerin maddî imkânlarıyla yakından ilgili olduğu görülür. İstanbul sokaklarının ve şehir hayatının geçmişten günümüze ayrılmaz bir parçası haline kahvehaneler, romanlarda sıklıkla geçen mekânlardır. Bunlar, roman kişilerinin bazen oturup derin düşüncelere daldıkları bazen harareti sohbetlerin gerçekleştiği bazense yoksulluğun bir göstergesi olarak karşılaşılan yerlerdir. Ayrıca çeşitli semtler üzerinden verilen ahlâki çöküntünün roman kişilerinin sosyal hayatına yansıdığı da görülür. Bu durum genellikle barlar, birahaneler, gazinolar, meyhaneler, dâvetler ve genelevlerde görülür. Bu bölümde İstanbul'daki sosyal hayat ve eğlencenin yansıma alanları olarak kahvehaneler, kıraathaneler ve kulüpler, davetler, gazinolar ve meyhaneler, barlar ve birahaneler, sandal gezintileri, tiyatro ve sinema gibi mekânlar ele alınmıştır.

3.6.1. Kahvehaneler, Kıraathaneler ve Kulüpler

Sermet Muhtar Alus, içlerinde gazete ve roman gibi okunacak nesneleri barındıran kıraathanelerden eskilerinin ve en meşhurlarının “Eminönü'nde Valide, Divanyolu'nda Arif, Çarşıkapısı'nda Sarafim, Mercan yokuşunun başında Askerî, Şehzadebaşı'nda Şems, Direklerarası'nda Mehmed ve Kâim, köşede Fevziye, Aksaray'da Acem Tahir... Beyoğlu'ndakilerin ismi Kafe: Komers, Kurun, Ruayal, Lüksemburg,...” olduğunu söyler.¹⁵⁵ İstanbul'daki sosyal hayatın önemli bir parçası olan kahvehaneler yerine çoğu zaman “okuma yeri” anlamına gelen kıraathane kelimesi de kullanılmış ve zamanla bu iki kelime birbirinin yerine geçmiştir. Kahvehane türleri arasında “tarihsel devamlılığı olan ve yaygınlık gösteren”, sosyo-kültürel açıdan

¹⁵⁵ Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan, Ben Kepçe*, s. 101.

gündelik yaşama katkı sunan, mahalle sakinlerinin sokak kültürü ve şehir hayatına doğrudan dahil olabilmelerini sağlayan, diğer tüm kahvehanelerin prototipi olan mahalle kahveleri başta olmak üzere, esnaf kahveleri, yeniçeri kahveleri, semai (çalgılı) kahvehaneler, esrar kahvehaneleri, tiryaki kahvehaneleri, meddah kahvehaneleri ve seyyar kahvehaneler gibi çok çeşitli türlerin bulunduğu bilinir.¹⁵⁶

Sözde Kızlar'da kahvehane, İstanbul'daki günlük yaşamın bir parçası olarak verilir ve roman kişilerinin geçip gördüğü yerlerden biridir. Mebrure'nin içinde gazete okuyan insanları gördüğü ve Belma'nın intihar haberini öğrenmek için girmek isteyip vazgeçtiği bir mekân adı olarak geçer.

Mahşer'de ise Faik ve Nihad'ın buluşma yerlerinden biri Bayezid'deki bir kahvedir. Bu iki arkadaş kahvedeki diğer gençlerle birlikte edebiyattan politikaya pek çok konuyu tartışıp konuşurlar. Romanda kahvehaneye dair ilgi çeken diğer bir mevzu ise, cephedeki askerlerin de hikâyelerini okuduğu Kerim Bey'in bu hikâyelerine konu bulmak için kahvelerde bulunduğu bahsetmesidir. (s.100)

Nihad'ın sokakta duyduğu sese doğru ilerlerken “(...) meyhaneye, çalgılı kahveye benzer bir yer” de (s.125) gördüğü sarhoş Alman askerleri ve kadınları ona kendi ülkesinde yabancı hissetmesine ve kin duymasına sebep olan duyguları uyandırır:

“Bir an içinde, o dükkândan gelen ecnebi nağmeler, bu bir kasa içi gibi kapkaranlık sokak, bu taş binalar arasında Nihad, kendi memleketinde olduğunu unuttu; Beyoğlu'nun birçok sokakları gibi, burada da aykırı bir yabancılık, ecnebi memleketlerin sokaklarına mahsus, bir Türk'e mülâyim gelmeyen sahte ve başka bir seciye vardı. Bir Türk'e, Türkiye'de, Türk olduğunu unutturan bu gizli ve galip ruha karşı, millî bir kin duydu.” (s. 126)

Cânân'da, Lâmi'nin Cânân ile evlilik kararını görüşmek üzere Adalar vapuruna bindiği zaman *Kanunuesâsi Kahvesi'*nden¹⁵⁷ söz edilir. Gazetede okuduklarından ve Rus meselesinin Türk piyasasına etkilerinden bahseden bir adam, bu kahvehanede borsacıların gece vakti heyecanlı dakikalar yaşadığını anlatır. Romanın ilerleyen kısımlarında ise bu adamla tekrar aynı kahvehanede bir araya gelen Lâmi, onunla liseden arkadaş olduğunu öğrenir ve Orhan Bey'le Cânân hakkında can sıkıcı dedikodular işitir. Yine aynı romanın diğer bir kısmında Beyoğlu Tepebaşı'na doğru

¹⁵⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Burçak Evren, *Eski İstanbul'da Kahvehaneler*, Milliyet Yay., Birinci Baskı, İstanbul 1996.

¹⁵⁷ Beyoğlu Tepebaşı'ndaki Meşrutiyet Caddesi'nde 19.yy'ın sonlarında, Paris kafelerine özenilerek inşa edilen “Kanuniesasi Kiraathanesi” nin II. Meşrutiyet'i takip eden yıllarda “La Constitution” ismiyle faaliyet gösterdiği ancak bu ismin Türkçe adı olan Kanuniesasi'nin halk arasında yaygınlık kazandığı bilinmektedir.

gitmek isteyen Lâmi okul arkadaşı Ethem ile karşılaşır. Cânân'ın başka erkeklerle ilişkisinin olduğuna dâir şüpheleri olan Lâmi, kahvehanede işittiği dedikodulardan sonra iyice çıkmaza girer. Romanda geçen kahvehaneler, genellikle roman kahramanının sığındığı veya beklediği bir yerdir. Endişe ve türlü işlerinden bunalan Lâmi, bunlardan kurtulmak için şirketteki işine bir süre uğramama kararını kahvehanede alır.

Fatih-Harbiye'de ise kahveler İstanbul'daki sosyal hayatın bir unsurudur ve Şinasi'nin uğrak yerlerindendir. Romanda Doğu insanını simgeleyen Şinasi'nin genellikle Neriman'ın durumunu düşünmek için kahvelere giderek vakit geçirdiği görülür. Romanda bahsedilen bu kahveler Fatih ve çevresinde olup geleneksel hayatın bir parçasıdır. Bundan en çok şikâyet eden kişi ise şüphesiz Neriman'dır. İçinde bulunduğu Doğu kültüründen nefret eden Neriman'ın söylediği şu sözler kahvelere olan öfkesini gözler önüne serer:

“Kendimden nefret ediyorum. Oturduğum mahalle, oturduğum ev, konuştuğum adamlar çoğu sinirime dokunuyor. O Fatih meydanının önünden geçerken meydan kahvelerinde bir sürü işsiz güçsüz, softa makulesi adamlar oturuyorlar. Biraz temizce giyindin mi insanın arkasından fena fena bakıyorlar, kim bilir neler söylemiyorlar, insan yolda bile rahat yürüyemiyor. Sonra o dükkânların hali nedir? Adım başına aşçı ve kahve. Erkeklerin işi gücü kahvede, caminin önünde oturup sokağı seyretmek.” (s. 29)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit'in kaldığı pansiyondaki ailenin yoksulluğunun anlatıldığı satırlarda “Kasım'ın dükkânı” (s.16) da denilen kahve, yardımcı işleve sahiptir. Pansiyonda kalan bir ailenin hastalanan küçük çocuğu için kahveye sıcak su almaya giden ve ihtiyar bir adam olan Vafi, dönüşte pansiyonun karanlığında düşerek elindeki bardağı kırar. Kahveyi küfrederek açan dükkân sahibinin tavrına ve zorlukla bulunan sıcak suyun ziyan olmasına rağmen Vafi'nin sakin kalması dikkat çeker. Ferit'in bulduğu çözüm ise, havluyu odanın ampulünde ısıtarak çocuğun karnına koymak olur.

Romanda geçen bir diğer kahve ise, yukarıda zikrettiğimiz yoksulluk konusundan farklı olarak, Ferit'in materyalist düşünceleriyle ilgili olarak geçer. Selma, kendisinde bir “ruh” (s.74) olduğunu söyler ve onu yalnızca bedenden ibaret gören Ferit'in bu anlayışından yakındır. Genellikle Beyoğlu ve Şişli çevresinde bir araya gelen Selma ve Ferit'in buluşma yerlerinden biri de Beyoğlu'nda bulunan “Ayaspaşa” daki bir kahvedir. Kahveye dair detaylı bilgi verilmemekle birlikte Ferit'in, genç kızın yalnızca bedeniyle ilgilendiği mekânlardan biri olduğu görülür.

Biz İnsanlar'da, Orhan'ın yoklukla mücadelesinde hayatını kurtaran kişi kahvecidir. Bekâr evinde soğuktan neredeyse donmak üzere olan Orhan, ölmek için kendini sokağa atar. Onun perişan hâlini gören kahveci, Orhan'ı kahvehaneye alır ve dışardan aldığı karlarla vücudunu ovmaya başlar. Soğuktan donan parmaklarını oynatamayan Orhan'a verilen çay boğazını yakan bir yağ gibi geçer.

Bahsi geçen bir diğer kıraathane ise “Valde Kıraathanesi”dir.¹⁵⁸ Necati'nin politikaya meraklı ve tarihî materyalist arkadaşı Süleyman, tercüme işi için çalışacak birini arar. Bir gün Necati ile karşılaştıklarında, Necati Orhan'ın bu iş için uygun olabileceğini söyler ve Valde Kıraathanesi'nde buluşmaya karar verilir. Kıraathanede Süleyman, Necati ve Orhan arasında genellikle siyasî konular üzerine konuşulur. Roman boyunca Orhan ve Necati'nin buluşma yerlerinin genellikle kahvehaneler olduğu görülür.

Sözde Kızlar'da kumar oynanılan ve eğlenilen mekân genellikle kulüplerdir. Behiç, Nevin'in Siyret'e olan borcunu kulüpte öğrenir ve burada kumar oynayıp para kaybeder. (s.22)

3.6.2. Dâvetler

Şimşek'te eğlence hayatı köşkte verilen davetlerde görülür. Bağlarbaşı'ndaki köşkte genellikle zevk ve eğlenceye düşkün, gayr-ı meşru ilişki yaşayan kadınlar ve erkekler boy gösterir. Köşkte düzenlenen eğlenceler yemek, sohbet, içki, piyano dinletisi ve poker gibi fasıllardan oluşur. Romandaki bu davetler İstanbul'daki ahlaki çözülme için örnek teşkil eder.

Sözde Kızlar'da ise eğlence hayatının yaşandığı yerlerden biri Şişli'deki köşktür. Köşkte verilen davetlerde öne çıkan manzara yukarıda bahsettiğimiz *Şimşek*'teki köşkte de görüldüğü gibi, kadınlar, gayr-ı meşru ilişkilerden bahsedilen sohbetler, piyano ve dans eşliğinde eğlenen davetlilerdir.

Mahşer'de, Beyoğlu'ndaki apartmanda evin küçük kızı Perizad 'ın doğum günü sebebiyle düzenlenen dâvet, mebuslar ve askerlerin de katılımı sebebiyle yukarıda bahsi geçenlere göre daha resmîdir. Yazar romandaki bu dâvetler için “cemiyet” kelimesini

¹⁵⁸ 20.yy'ın ünlü kahvelerinden “Valde Kıraathanesi” Eminönü meydanında olup dört bir tarafı camekanlı ve çok büyük bir kahvedir. Valde Kıraathanesi'ni Sultan Abdülaziz'in annesi Pertevniyal Sultan'ın Aksaray'daki cami vakfına karşılık yaptırdığını ifade eden Salâh Bırsel, kıraathanenin adını Yeni Camii'den aldığını belirtir. (Yeni Camii aynı zamanda Valde Camii diye de anılır.) Salâh Bırsel, *Kahveler Kitabı*, Koza Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1975, s. 70.

kullanır. Nihad katıldığı dâvetlerde başta yolsuzluklar olmak üzere İstanbul’da çukura düşen insanlara şahit olur. Bu yönüyle şehir, mahşer yerini andırır.

Bir Akşamdı romanında eğlence hayatı tanınmış kişilerin evlerinde düzenlenen davetlerde görülür. Bu davetler genellikle paşaların evlerinde düzenlenir. Kâmil’in katılamadığı Muhlis Paşaların davetine Cevat tarafından götürülen Meliha, burada Ferdi’nin verdiği uyuşturucu ile tanışır.

Cânân’da ise İstanbul’da eğlence hayatı sadece dışardaki mekânlarda yaşanmaz. Ev içi toplanmalarında masa başında gerçekleşen kâğıt oyunları da eğlence hayatının bir parçası olur. Kalamış’taki köşkte toplanıldığı vakit evin sahibi Şakir Bey, önce poker sonra da iskambil oynamayı misafirlere teklif eder.

3.6.3. Gazinolar ve Meyhanlar

Gazino, İtalyanca “kır evi” anlamındaki “casino”dan bozularak dilimize girmiş olup İstanbul’daki ilk gazinoların Tanzimat’tan sonra açıldığı bilinmektedir. “Meyhanenin alafrangası” olarak kabul edilen gazinolardan 19. yüzyılın sonlarında “Galata”da açılan Arkadi Gazinosu ise İstanbul’daki ilk gazinolardan biridir.¹⁵⁹

Bir Akşamdı romanında, Meliha Lâleli’den tanıdığı çocukluk arkadaşı Sermet ile karşılaşır. İki de başından geçenleri anlatmak için bir araya gelir ve “Tenha yolda, etrafı kafeslerle çevrili, tahta masalarla dolu, bol yapraklarla örtülü, müşterisiz ve bomboş bir bahçeli gazino” ya giderler.

Cânân’da ise Kadıköy’deki bir gazinodan bahsedilir. Lâmi, Bedia’den ayrılıp Cânân ile evlenme meselesine dair konuşmak için arkadaşı Selim’in Moda’daki evine gider. Evden ayrılan ikili ‘Deniz üzerindeki gazinolara gelince’ (s.44) oturup bira içerler.

Fatih-Harbiye’de eğlence hayatının “Maksim Salonu” olarak bahsedilen ve aslında gazino olarak bilinen mekânda yaşandığı görülür. 1921 yılında Taksim’de açılan Maksim Salonu, sahnesi, dans pisti ve Boğaz manzarasıyla yüzlerce kişinin oturabileceği bir mekân olarak kısa zamanda şöhrete kavuşmuş ve İstanbul’da gece hayatının zirvesine oturmuştur.¹⁶⁰ Neriman, Macit’in Beyoğlu’na gitme fikrini kabul ettikten sonra yine buraya yakın olan Maksim Salonu’nda geceleyin eğlenir. Neriman

¹⁵⁹ Bu dönem İstanbul’unda Galata dışında rağbet edilen diğer gazinolar ise daha çok Pangaltı ve Karaköy’deki bazı gazinolarla Beyazıt’taki Kadripaşa Hanı’nda bulunan çalgılı “Fiks Gazinosu”dur. Vefa Zat, *Eski İstanbul Barları*, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1999, s. 66-67.

¹⁶⁰ Turan Akıncı, *a.g.e.*, s.181-182.

için Batı tarzındaki eğlence hayatına açılan kapılardan birinin Maksim olduğu düşünülebilir. Genç kız romanının sonunda gerçekleri anlar ve yaşadıklarını “felâket” olarak adlandırır. Olayların gelişim sürecine bakıldığında felâketlerin başlangıcında Maksim Salonu’nda eğlenilen gecenin olduğu söylenebilir. Neriman’ın kendi gerçeğine yani Fatih’teki evine döndüğü vakit geceye dâir hatırladıkları, dönemin eğlence hayatından kesitler sunması bakımından önemlidir:

“Başında bir ağrı. Gözleri açıldıkça kamaşıyor ve kendiliklerinden yarı kapanıyor. Göz kapaklarının aralığından içeriye sızan gündüz ışığının tamamıyla aydınlatamadığı loş bir zemin üstünde hep Maksim salonu gözünün önüne geliyor. Kuytu köşelerde renkli abajurlar. Sarışın bir kadın başı. Bir zil sesi, çığlıklar ve sıçrayışlar, alkış, damakta acı bir köpük lezzeti, parlak, sarı bir etek, bir zenci sesiyle daima karışarak hafızaya musallat olan fokstrot nağmesi ve kulağının içinde mütemadi çalan bir cazbant...” (s.23)

İstanbul meyhanelerini “gedikliler”, “koltuklar” ve “ayaklı meyhaneler” olmak üzere üçe ayıran Reşad Ekrem Koçu, gedikli meyhane sahiplerinin ellerinde devletten alınmış ruhsatname olurken; ruhsatsız, kaçak meyhanelerin “koltuklar” olarak adlandırıldığını ve “içkinin seyyar satıcıları”nın da ayaklı meyhaneler olduğunu ifade eder.¹⁶¹ İstanbul’un “eski ve gedikli meyhaneleri” şehrin pek çok yerine yayılmış olup bunların daha çok “Galata, Beyoğlu, Hasköy, Kadıköy, Üsküdar, Kuzguncuk, Boğaziçi”nde yoğunlaştığı bilinmektedir.¹⁶²

Fatih-Harbiye’de bahsedilen diğer bir eğlence yeri ise meyhanedir. Meyhane, Neriman’ı çok etkileyen ihtiyar Rus kadının anlattıklarında geçer. Kadının ölen kızı zengin bir yaşamda aradığını bulamayınca eski aşkına dönmek ister ve bir gece vakti eskiden sefil bir yaşam sürdüğü Beyoğlu’nda “meyhane gibi bir yerde” onu bulur. Rus gencin bir sanatçı olması ve mekânda gitar çalması buranın eğlence yeri olduğunu güçlendirir niteliktedir. Nitekim genç kız, geri dönmek istediği eski aşkından olumlu cevap alamaz ve intihar eder. Böylece aslında eğlence mekânı olan meyhanenin romanda olumsuz bir mekân olarak öne çıktığı görülür. Bu noktada dikkat çeken diğer bir husus ise Neriman Rus ihtiyardan işittiklerini hayalinde kendisi ve Şinasi’yle özdeşleştirerek canlandırmasıdır. Neriman, Şinasi’yi Beyoğlu’nda değil de içinden geldiği ve ait olduğu Fatih ve çevresinde, Şehzadebaşı’nda bir meyhanede hayal eder.

¹⁶¹ Reşad Ekrem Koçu, *Eski İstanbul’da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İkinci Baskı, İstanbul, 2002, s. 15-16.

¹⁶² Mehmet Tevfik, *Meyhane yahud İstanbul Akşamcıları* isimli risalesinde, İstanbul’daki pek çok meyhaneyi isimleriyle birlikte vererek bunların hangi semtlerde bulunduklarını belirtmiştir. Detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Tevfik, *İstanbul’da Bir Sene*, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1991, s. 152-186.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, Yahya Aziz ve Ferit sahil gazinosunda otururlar. Matmazel Noraliya'nın hayat hikâyesini dinleyen ve defterlerini okuyan Ferit, onunla olağanüstü bir şekilde irtibat kurduktan sonra maddeci fikirlerden sıyrılarak kendi benini bulur ve manevi açıdan içinde bulunduğu boşluğu kapatır. Romanın son kısımlarında rastlanılan sahil gazinosunda ise bütün yaşananlardan sonra Yahya Aziz ve Ferit'in çeşitli problemler ve ideolojiler üzerinde konuştukları görülür.

Cumbadan Rumbaya romanında, Cemile ve yaşadığı Karagümrük mahalle sakinleri için yabancıları oldukları balo, "Beşiktaş İskele Gazinosu"ndadır. Cemile'den hoşlandığını söyleyen ve varlıklı bir insan olan Kayserili Tahsin Bey, genç kızı gördükten sonra sürekli onun memnun olması için çabalar. Romanın ilerleyen kısımlarında ise aslında Cemile'yi değil ablası Şahende'yi sevdiği anlaşılır. Tahsin Bey, Beşiktaş'taki gazinoda düzenlenecek balo için Cemile'ye istediği kadar bilet temin eder. Balo, Karagümrüklüler için "yeni bir şey"dir. Öyle ki kundaktaki bir çocuğun baloya gidip gidemeyeceği bile mahalleli arasında günlerce tartışılan bir konu hâline gelir.

3.6.4. Barlar ve Birahaneler

19. yüzyılın sonlarında daha çok yabancıların gece vakti eğlenmek amacıyla gittikleri, içinde atraksiyon, revü, skeç ve pantomima gösterilerinin yapıldığı pek çok eğlence yeri açılır. Beyoğlu'nda açılan ve "Kafe Şantan" (Café Chantant) denilen kabare benzeri bu mekânlar günümüzdeki İstanbul barlarının ilkleri olarak kabul edilirler.¹⁶³

Bir Tereddüdün Romanı'nda bahsedilen barlar ve birahaneler Beyoğlu ve civarındadır. Muharrir uzun süre içinde bulunduğu bohem yaşantı süresince bar ve birahanelerin daimî konuğu olmakla birlikte onun gibi olanlar da buraları mesken edinirler. Ancak muharrir Muallâ ile tanışıp ona evlenme teklifi ettikten sonra buralara biraz daha mesafeli durmaya başlar. Romanda eğlence mekânı olarak söylenebilecek bar ve birahaneler için günü kurtarmaya çalışan ve amaçsız, başıboş yaşayan insanların vakit geçirdikleri yerler olduğu söylenebilir. Muharririn söylediği şu sözler romandaki bar ve birahanelerin içinden kesitler sunması bakımından önem arz eder:

"(...) Sabaha kadar açık kalan barların önünden kayıtsızlıkla geçtim. Belki de yüzümü evlenme ihtimaline çevirir çevirmez bütün mazime arkamı dönmüştüm ve içimde yeni bir benlik doğmaya başlamıştı. (...)

¹⁶³ Vefa Zat, a.g.e., s. 46-47.

Gecenin bu saatinde bohem arkadaşlarımın bulunabilecekleri büyük bir birahanenin kapısı önünde durdum. Eskiden ne hızla içeri girerdim! Şimdi karar bile veremiyorum. (...)

Büyük salonda yalnız bizimkiler var ve bermutat, evlerinde imiş gibi yaşıyorlar. Bir tanesi, önündeki camlı bölmelerin karanlık köşesinde, bir kadınla ayrı oturuyor. (...) Kadın, baygın bir halde başını omuzuna dayamış ve kravatıyla oynuyordu. Dostumun başı önüne düşük. Çok sarhoş olduğu belli. (...)” (s. 56-57)

Romanda bahsi geçen diğer barlar ve birahaneler ise Vildan ve muharririn Şişli’deki “Hürriyet Tepesi”nden sonra gittikleri yerlerdir. Yalnızca karanlık ve kimsenin görmediği mekânlarda vakit geçirmek isteyen Vildan için “bahçeli birahane” ye giderek “bir ağaç altında, karanlık bir masa başına” otururlar. (s.120) Vildan ve muharrir gittikleri her yerde olduğu gibi burada da Vildan’ın bohem hayatı ve özellikle de hayata tutunamayan düşmüş bir kadın olduğu üzerinde konuşulur. Son olarak Beyoğlu’ndaki bir barın yine kimsenin göremeyeceği bir odasında vakit geçiren Vildan ve muharrir, kadının sarhoş olmasıyla buradan ayrılırlar.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda Ferit hem gördüğü halüsinasyonlardan hem de kız kardeşinin hastalığına dair düşünceler içinde kıvrılırken kurtuluşu birahane bulur. Taksim’deki bir birahane içtikçe rahatlayan Ferit’in aklının bir kenarında daima Selma vardır. Alkolün de etkisiyle çevresindeki kadınlar ona Selma’yı hatırlatır.

Biz İnsanlar’da Orhan ve Necati, İstanbul’daki yabancı askerlerin zorbalıkları üzerine konuşurlar. Necati, *Beyoğlu*’ndaki bir barda tanık olduğu benzer bir olaydan bahseder. Aralarında çoğunlukla “Rum, Ermeni, ecnebi ve İtilâf kuvvetleri” (s.231) olan barda, İngiliz askerler kendi marşlarını söylerken diğerleri de eşlik eder. Bardaki herkesin ayağa kalkması istenir. Bu rezalete dayanamayan Necati ve arkadaşları “Ordumuz etti yemin” (s.232) isimli marşı söyleyince susturulmaya çalışırlar ve bir Türk genci Rum tarafından vululur.

Yalnızız’da ise, nerede olduğundan bahsedilmemekle birlikte Selmin’in okuldan arkadaşı Feriha’nın barda çalıştığı üzerinde durulur. Feriha, babasının ölümünden sonra okul taksitlerini ödeyemeyince barda çalışmaya başlar ve sonrasında ise yaşlı bir adamın metresi olarak Paris’e gider. Romanda Feriha’nın parasız okuma teklifine rağmen hocalarını dinlemeyip “bara düşmesi” (s.63) ve metres hayatı yaşaması çevresindeki insanlarla bağının kopmasına ve ayıplanmasına neden olur.

3.6.5. Sandal Gezintileri

Cânân'da sandal gezintilerinden, Lâmi'nin Bedia'dan ayrılmak için kendini haklı çıkaracak sebepleri düşündüğü sırada bahsedilir. Karısına karşı evlendikleri ilk zamanlarda duyduğu sevginin azaldığını düşünen Lâmi için, “Artık zevcesiyle yaptığı seyrânlar, mehtapta sandal gezintileri” (s. 39) yetersiz kalır.

Sandal gezintilerinin zevkle yapıldığı zamanlar ise, Cânân'ın yalıya misafir olarak geldiği günden sonra çok sevilip devamlı davet edildiği günlerdir. Daha sonra ondan nefret edecek olan Bedia bile Cânân'ı sevimli bulur. Romandaki sandal gezintileri ve seyrânların en önemli noktası ise, Cânân ve Lâmi arasındaki ilişkinin başlamasına sebep olmasıdır.

3.6.6. Tiyatro ve Sinema

İstanbul'un Fatih ilçesinde yer alan, 19.yüzyıl İstanbul'unun önemli kültür-sanat merkezlerinden biri olan ve çoğunlukla “Direklerarası”¹⁶⁴ olarak bilinen Şehzadebaşı'ndaki tiyatro binaları arasında, en ünlü ve heybetli olanı Ferah Tiyatrosu'dur. “Milli Sinema'nın hemen karşısında ve Millet Tiyatrosu ile Letafet Apartmanı'nın arasında” yer alan Ferah tiyatrosunun 1911'de hem tiyatro hem de sirk binası olarak inşa edildiği ve bu tarihten önce de aynı yerde derme çatma bir tiyatro binasının bulunduğu bilinmektedir.¹⁶⁵

Mahşer'de, Çanakkale Cephesi'nde harbin devam ettiği yıllarda İstanbul'daki tiyatroların durumundan bahsedilir. Romanda bahsi geçen ilk tiyatro, Şehzadebaşı'ndaki “Ferah Tiyatrosu”dur. Tiyatrolarda boy gösteren Rıza, iş bulamayan Nihad'a yardım etmek için ona Ferah Tiyatrosu'nda suflörlük teklif eder. Sahnelenecek tiyatro eseri olan Nesteren'e hiçbir oyuncunun çalışmadığı ve rollerin tam olarak paylaşılmadığı

¹⁶⁴ Direklerarası isminin Şehzadebaşı'ndaki ana caddenin her iki tarafında yer alan dükkânların önündeki alçak mermer sütunların üstüne yerleştirilmiş revaklardan ileri geldiği bilinmektedir. 19.yy'a kadar daha çok yeniçerilerin eğlendikleri bir alan olan Direklerarası sonraları, özellikle de Ramazan aylarında alışveriş, gezinti ve eğlence merkezi konumuna gelir. Bütün bu özelliklerinin yanı sıra, kültür-sanat ve edebiyat muhiti de olan Direklerarası, “ilk tiyatro sahnelerinin burada kurulup gelişmesi”, Türk tiyatro tarihinde önemli yerleri olan toplulukların ve meşhur oyuncuların buradan çıkması, aydınların buluşma noktaları olan ünlü kahvehane ve çeşitli dükkânların yer alması açısından da önemli bir mekândır. Osmanlı'nın son dönemleriyle Cumhuriyet'in ilk yıllarına gelindiğinde ise Batılılaşmanın etkisi ve değişen hayat tarzıyla birlikte yeni eğlence merkezi Beyoğlu olmuş, “daha yerli ve millî özelliklere sahip” Direklerarası eski önemini kaybetmiştir. Bekir Tosun, “Direklerarası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 9, İstanbul, 1994, s. 367-368.

¹⁶⁵ “Mardıros Mnakyan, Ahmet Fehim, Reşat Rıdvan ve Muhsin Ertuğrul” gibi Tanzimat ve Meşrutiyet dönemi tiyatrocularının oyunları ve Darülbeyaz sanatçıların burayı mesken edinmeleriyle Ferah Tiyatrosu sinemaya dönüştürülene kadar kalburüstü sanatçılara ev sahipliği yapmıştır. Kerem Karaboğa, *Geleceğe Perde Açan Gelenek-Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları I: (Suriçi İstanbul'u, Bakırköy ve Çevresi)*, YKY Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2011, s. 99-101.

anlaşılır. (s.200) Nihad'ın Ferah tiyatrosunda şahit olduğu olumsuzluklar onu Türk tiyatrosuna dair şu düşüncelere sevk eder:

“(...) Genç adam, Türk sahnelerinin halini biliyor, hattâ Nesteren piyesinin hiç prova edilmeden oynanacağını da biliyordu. Bunu bilmeyen Türk aktörü de yoktur, varsa meslek muhitinde (cahil!) addolunur. (...) Birçok defalar kulis arası maceralarına şahit olmuştu, sahnemize ait birçok tuhaf şeyler de işitmişti. Fakat, böyle yakından gözle görmek bütün bütün başka.” (s.202-205)

Nihad'ın Türk tiyatrosu hakkında düşündüklerine roman yazarı olarak tanınan Kerim Bey'in anlattıkları da eklenir. Günümüzde İstanbul Şehir Tiyatroları olarak bilinen, Osmanlı Devleti'ndeki adı “Dârülbedâyî”¹⁶⁶ olan tiyatro okulunun ilk üyelerinden Kerim Bey, Türk tiyatrosuyla ilgili özellikle de oyuncularla gördüğü yanlışları Nihad'a uzun uzun anlatır. (s.205- 212)

Romancı Kerim Bey, tiyatro oyuncularından görevlerini en iyi şekilde yerine getirenlerin ise, “Minakiyan Efendi'nin Osmanlı Dram kumpanyası”¹⁶⁷ olduğunu söyler. Kerim Bey'in söylediklerinden harbin başladığı zamanlarda İstanbul'da tiyatro gösterilerinin duraklamaya başladığı anlaşılır. Eski tiyatro oyuncularının tiyatroya önem verip ezberlerini hakkıyla yaptıkları söylenirken yeni nesil oyuncular eleştirilir. (s.210-211)

1900'lü yıllarda İstanbul'da sanat, kültür ve eğlencenin kalbinin attığı yer olan Beyoğlu, bir yandan tiyatrolar diğer yandan balolar ve gösterilerle renkli bir çeşitliliğe sahip semtlerdendir. Bu görüntüsüyle Beyoğlu, o dönemin en önemli buluşlarından sinemaya da kucak açmakta tereddüt etmez.¹⁶⁸ 1897'de Beyoğlu'ndaki bir birahane (İstanbul'da halka açık ilk sinema gösterilerinin yapıldığı Sponek Birahanesi) yapılan

¹⁶⁶ Günümüzde varlığını İstanbul'daki “Şehir Tiyatroları” olarak devam ettiren oluşuma kurulduğu tarihte “Dârülbedâyî” ismi verilir. 1913-14 yılları arasında, İstanbul Belediyesi'nin başına geçen Cemil Paşa'nın attığı iki önemli adım, Gülhane Parkı'nı düzenleyerek halkın kullanımına açma ve şehirde konservatuvar kurulmasına önayak olmasıdır. İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Letafet Apartmanı'nda kurulacak bu konservatuvarın başına tiyatro alanında dünyaca ünlü André Antoine getirilir. (28 Haziran 1914) “Osmanlı Güzellikler Evi” anlamına gelen “Dârülbedâyî Osmanî” adını konservatuvara veren kişi Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem Bolayır'dır. Ayrıca konservatuvara öğrenci alımları sırasında giriş sınavına başvuran kişilerden biri de Peyami Safa'dır. Özdemir Nutku, *Dârülbedâyî'in Elli Yılı (Dârülbedâyî'den Şehir Tiyatrosuna)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1969, s.16-23.

¹⁶⁷ “Minakyan Tiyatrosu” olarak da bilinen Osmanlı Dram Tiyatrosu/Kumpanyası, Mardiros Minakyan tarafından 1885'te İstanbul'da kurulur. Büyük çoğunluğu Ermeni sanatçılardan oluşan Osmanlı Dram Kumpanyası'nda 1908'den sonra Müslüman Türkler'in sayısının arttığını söyleyen Refik Ahmet Sevensil, repertuarının çevirilerden oluşmasına rağmen Türkçe tiyatronun sürmesinin Minakyan Tiyatrosu sayesinde olduğunu söyler. Refik Ahmet Sevensil, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa Basım Yayım, Birinci Baskı, İstanbul, 2015, s.395-396/577.

¹⁶⁸ Burçak Evren, *Eski İstanbul Sinemaları: Düş Şatoları*, Milliyet Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1998.

sinema gösterimini Şehzadebaşı'ndaki Feyziye Kıraathanesi'nde yapılan gösteriler takip eder.¹⁶⁹

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit, Beyoğlu'nda bir odada kalan arkadaşı Saim ve Mister Joe'nun kadın, aile ve zina üzerine yaptıkları konuşmalardan sıkılır ve ortamdan ayrılır. Uzun zamandır sinemaya gitmeyen Ferit kafasını kurcalayan meselelerden uzaklaşmak için Beyoğlu'ndaki bir sinemaya gider:

“Beyoğlu'nda, sinema kapılarında fotoğraflara bakarak tabiatın kanunlarını, ‘Cauchemar hallucinatoire’ları, beyin makinesini, dejenere küçük burjuva entelektüelinin buhranlarını, aileyi ve zar inkılâbını düşündüren veya hepsini toptan unutturan bir film aradı, nihayet buldu ve koltuğa oturdu.” (s.145)

3.6.7. Genelevler¹⁷⁰

Sözde Kızlar'da gayr-ı meşru ilişkilerin yaşandığı bir yer olan “Madam Panayota'nın evi” nden bahsedilir. Salih'in köşkte verilen davette, Naciye Hanım ile bu evde gerçekleşen evlilik dışı münasebetinden bahsetmesi, Madam Panayota'nın evinin genel ev özelliği taşıdığını gösterir. (s.49)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda, uğultulu bir saz sesi duyan Ferit, bu sesle genel ev ihtimalini birleştirir. Sesin önce arka sokaktaki bir genel evden gelebileceğini düşünse de bu ihtimalden çabuk uzaklaşır. Romanın bu kısmında bahsedilen geneleve dair herhangi bir bilgi verilmemekle birlikte Ferit'in Beyoğlu'nda kaldığı pansiyon ve çevresinin olumsuz bir mekân olarak öne çıkmasında genelevin yardımcı rol üstlendiği söylenebilir. Ferit, sesin arka sokaktan gelmediğini anlayınca sağındaki odanın kapısındaki bir çatlaktan bakar ve içerde tambur çalan bir adam görür:

“Karanlık sofada, binanın derinliğinden gelen, uğultu halinde bir saz sesi duydu. Arka sokaktaki genel evlerden birinde bir gece ahengi olması ihtimalini uzaklaştıran bir dikkatle sesin merkez üssü istikametini tayine çalıştı. O kadar uzakta değildi. Hatta bu katta, evet; ya şu karşıki odada

¹⁶⁹ İstanbul'da “ilk yerleşik sinema” Beyoğlu Tepebaşı'nda kurulur ve Beyoğlu'nun pek çok yerinde sinema gösterilerinin yapıldığı binalar çoğalır. Mustafa Gökmen, Beyoğlu ve çevresinin dışında “muhafazakâr İstanbul tarafına” sinemanın Beyoğlu'ndan sonra girdiğini ve Şehzadebaşı'ndaki “Feyziye Kıraathanesi” ile “Ferah Tiyatrosu”ndaki gösteriyi “Sirkeci”, “Sultanahmet”, “Kadıköy” ve “Üsküdar”da açılan sinemaların takip ettiğini belirterek sinemanın İstanbul'un diğer semtlerine de yayıldığını ifade eder. Mustafa Gökmen, *Başlangıçtan 1950'ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*, Denetim Ajans Basımevi, İstanbul, 1989, s. 13-17.

¹⁷⁰ İstanbul'da ilk genelevler, 19.yüzyılda Beyoğlu'ndaki Yeni Çarşı caddesinin arka sokakları ile Galata ve Yüksekaldırım'da açılmıştır. Anadolu yakasında ise Kadıköy-Üsküdar tarafının genelevlerinin Yel değirmeni ve Ayrılık Çeşmesi sokaklarının iki yanında açıldığı bilinmektedir. Sennur Sezer, Adnan Özyalçınar, *Bir Zamanların İstanbulu- Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru-*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 310.

yahut kendi odasının sağındakinde. İkisinin ortasında durup kulak verdikten sonra, kendi odasının sağındaki kapıya yaklaştı. Tamam. İçeride hafif mızraplı tambur çalınıyordu.” (s. 13)

3.7. İSTANBUL'DAKİ RESMÎ KURUMLAR ve DİĞERLERİ

Bu bölümde romanlarda bahsi geçen ve İstanbul'un kurumsal yapısını oluşturan eğitim kurumları, güvenliği sağlayan kurumlar, sağlık kurumları, çeşitli vakıf ve kurum

3.7.1. Eğitim Kurumları

Peyami Safa'nın romanlarındaki eğitim kurumları çoğunlukla roman kişilerinin öğrenim gördükleri mekânlar olmakla birlikte bazen çalışılan bazense geçip görülen yerlerdir. Bunlardan *Vefa Sultânîsi*, *Dârüşşafaka*, *Dârülfünûn*, *Harbiye Mektebi*, *Notrdam dö Siyon*, *Galatasaray Sultânîsi*, *Dârülelhan*, *Dârülmuallimîn*, *Numûne-i Terakkî Mektebi* gibi çeşitli değişiklik ve dönüşümlere uğrayarak günümüzde varlığını devam ettiren eğitim kurumları da bulunmaktadır.

3.7.1.1. Askerî Mektepler

Biz İnsanlar'da, Tahsin'in kendisine “eşek Türk” dediği için attığı taş sonucu yanağından yaralanan Cemil'i “askerî mektep” (s.24) olarak bahsedilen yere götüren Orhan, çocuğun yanağını burada diktirir. Orhan'ın Boğaziçi'ndeki bir lisede öğretmenlik yaptığı düşünüldüğünde, bahsedilen askerî mektebin de buraya yakın olması muhtemeldir. Zira bu mektebin, Orhan'ın çalıştığı liseye yakın olduğu da romanda bahsedilenler arasındadır.

Şimşek'te ise “askerî mektep” Müfid'in Bağlarbaşı'ndaki köşkten ayrılıp teyzesinin yanına, Çengelköy'e taşındıktan sonra yürüdüğü yollardan biridir. Her ne kadar ayrıntı verilme de bu mektebin Boğaziçi'nin Anadolu yakasındaki Kuleli Askerî Lisesi olduğu düşünülebilir. (s.181)

Bir Akşamdı romanında Kafkas Cephesi'nde savaşan Kâmil'in, “Harbiye Mektebi”nde eğitim aldığından bahsedilir.

3.7.1.2. Vefa Sultanîsi¹⁷¹

Mahşer'de Nihad, öğretmenliğe devam edebilmek için Maarif Nezareti'ne gittiğinde Vefa Sultanîsi'nden bahsedilir. Maarif Nezareti'nin müdürü, Vefa

¹⁷¹ Ana dille eğitim veren ilk mülkiye lisesinin 1872 yılında kurulan Vefa Lisesi olduğu bilinmektedir. 1913-1914 yıllarında Sultanî statüsüne çıkartılan Vefa Lisesi, bulunduğu semt olan Fatih'teki Vefa'dan adını almıştır. T.C. Fatih Kaymakamlığı, “Vefa Lisesi Tarihçesi”, <http://www.fatih.gov.tr/vefa-lisesi>

Sultanîsi'ne öğretmenlik yapmak üzere ismi verilmeyen birini görevlendirir. Burada dikkat çeken husus, cepheden gelen ve perişan vaziyette olan Nihad'a aynı hassasiyetin müdür tarafından gösterilmeyerek baştan savılmasıdır.

Biz İnsanlar'da ise, Orhan'ın Boğaziçi'ndeki özel okuldan arkadaşı edebiyat öğretmeni Necati'nin, birden fazla okulda ders verdiği gelir durumu iyidir. Maddi sıkıntılar içinde boğulan Orhan, Necati'nin yanına, Şehzadebaşı'ndaki eve gider. Necati'nin ders verdiği okullardan biri de “Vefa” dır. (s.113) Resmî okullardaki derslerini artırıp özel okullardakini azaltmaya çalışan Necati, hepsinin altından kalkamayacağı için bunlardan birini bırakacağını belirtir. Necati'nin amacı ders vermeyi bıraktığı okulda Orhan'ın çalışmasını sağlamaktır.

3.7.1.3. *Dârüşşafaka*

1873'te “Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye” tarafından İstanbul Fatih'te kurulan Dârüşşafaka (şefkat ve merhamet evi), kız ve erkek yetim çocuklarına parasız yatılı olarak eğitim vermek amacını taşımış olsa uzun bir süre yalnızca erkek çocuklarına eğitim verir.¹⁷² “Kendi binasında idadi seviyesinde eğitim veren ilk özel okul” olma özelliğini taşıyan Dârüşşafaka, üst düzey eğitimi sayesinde pek çok bilim insanı ve sanatçının da yetişmesine olanak sağlamıştır.¹⁷³

Mahşer'de Nihad, Nafia Nezareti'ne memurluk için iş başvurusunda bulunurken kendisinden hayat hikâyesini anlatması istenir. Bunun üzerine Nihad, daha on iki yaşındayken anne ve babasının vefâtı üzerine Dârüşşafaka'da okumaya başladığını ifade eder. (s.25)

3.7.1.4. *Dârülfünûn*

Fatih-Harbiye'de Dârülfünun mekân olarak özel bir işleve sahip olmasa da Neriman ve Şinasi arasında gelişen olaylarda araç olarak kullanılır. Dârülfünun Şinasi'nin eğitim aldığı okuldur. Neriman'ın Fatih'e ilk taşındığı zaman Şinasi ile arası çok iyidir ve her gün buluşurlar. Romanda, Şinasi'nin akşamları Darülfünun'dan, Neriman'ın ise liseden çıktıktan sonra bir araya geldikleri belirtilir. (s.58) Ancak Neriman, Macit ve Batılı yaşam tarzına yakınlaştıktan sonra Fatih'ten ve onun bir

¹⁷² 19. yy'ın ikinci yarısında bir grup “milli gayret sahibi” özellikle de “halk sınıfını” okutmak amacıyla “Cem'iyet-i Tedrîsiyye-i İslâmiyye” adında bir “hayır cemiyeti” meydana getirmişler ve bugünkü “Dârüşşafaka”yı kurmuşlardır. Dârüşşafaka hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Kanar (yay. haz.), *Dârüşşafaka: Türkiye'de*

¹⁷³ 29 Ekim 1924'te “tam devreli lise” olan ve “Dârüşşafaka Lisesi” adını alan kurum, 1994 yılına kadar Fatih'teki binasında sürdürdüğü eğitim-öğretim faaliyetlerine aynı yıl Maslak'ta yapılan binada devam etmeye başlamıştır. Nuri Güçtekin, *İstanbul'daki Husûsi Mektepler (1873-1922)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2015, 109-111.

temsilcisi olan Şinasi'den uzaklaşmaya başlar. Romanın başında Neriman ve Şinasi arasına giren bu soğukluğun “eski Darülfünun binası önünde” gerçekleştiği görülür. Buradan ayrıldıktan sonra Şinasi Neriman'ın yalanını yakalar ve olaylar gelişir. Böylece Darülfünun'un bir zamanlar iki gencin mutlu günlerinde anılan bir mekânken daha sonra ayrılma noktalarında etkili olan bir yer hâline geldiği düşünülebilir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise birinci bölümde Ferit'in tıp eğitimini yarıda bırakıp felsefe okumaya başladığı belirtilir. Romanın ilerleyen kısımlarında ise pansiyonda Vafi Bey ile Ferit arasında geçen konuşmalardan, Ferit'in Darülfünun'da eğitim gördüğü anlaşılır. Ferit'in içinde bulunduğu çıkmaz ve sürekli hayalini gördüğü köpek üzerine “Ashab-ı Kehf” ve “kıtmır” (s.95) üzerinden örnekler veren Vafi Bey, onun gittiği Darülfünun'un bir çeşit medrese olduğunu ileri sürer.

Mahşer'de Dârülfünûn'un edebiyat fakültesinde eğitim gören Nihad'ın cepheye gitmeden önce öğretmenlik yaptığından bahsedilir. (s.25)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit, tıp eğitimini yarım bırakarak felsefeye geçiş yapar. Ferit'in kendisine ve hasta olduğunu düşündüğü insanlara hastalıkların isimlerini de söyleyerek teşhisler koyduğu görülür. Romanda ‘fakülte’ olarak geçen mekân, Ferit'in felsefeye geçmeden önce tıp eğitimi aldığı okuldur. Pansiyonun yan odasında tambur çalan adamın kaşındığını gören Ferit'in aklına fakülte yılları gelir:

“Ferit doğruldu. Uyuz muydu tamburi? Hayır. Olsa olsa, Epidermopnitie inginalis, yani éczéma marginé de Hebra. Oyluklara musallattır. Fakültede çocuklar buna “Enginar uyuzu” derlerdi.” (s. 14)

3.7.1.5. Notre Dame De Sion

Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okullardan biri olan Notre Dame De Sion, oluşumu 1844'e uzanan kuruluşu ise 1856 olan İstanbul'daki Fransız Kız liselerindendir.¹⁷⁴ Türk romanında sıkça bahsi geçen Fransız okullarından Notre Dame De Sion'a gidenler genellikle varlıklı ailelerin çocuklarıdır. Bunların en önemli

¹⁷⁴ Notre Dame De Sion adı altındaki yabancı okulları, “Notre Dame De Sion Rahibelerinin Okulları” başlığıyla açıklayan Nurettin Polvan, İstanbul Pangaltı'nda 1844-1846 yılları arasında yaptırılan bir kilisenin ön tarafında da bazı binalar inşa edildiği ve buranın bir müddet rahibeler tarafından okul olarak kullanılmasının ardından 1857'de Notre Dame de Sion rahibelerince lise haline getirildiğini ifade eder. Sonraki tarihlerde aynı isimle açılan Kadıköy Moda'daki Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi ve Kadıköy Notre Dame de Sion Fransız İlkokulu ise diğerleridir. Nurettin Polvan, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, C.1, s. 206-213.

özelliklerinden biri ise rahibe okulunda okuyup sosyal yaşamdan uzak kaldıkları için “Türk toplumundan ve sosyal hayat(tan)” kopuk olmalarıdır.¹⁷⁵

Yalnızız’da, Selmin’in “Notre Dame De Sion”da okumuş olduğu ifade edilir. Ailesinin ve yakın çevrenin olumlu yaklaşmadığı Feriha’nın Selmin ile olan arkadaşlığı bu okulda başlamıştır. Feriha bu okula devam ederken babası ölmüş ve annesi de taksitlerini ödeyemez duruma gelmiştir Hocalarının nasihatleri ve okulda parasız okuma tekliflerine rağmen Feriha barda çalışmaya başlamış ve sonrasında da Paris’te yaşlı bir adamın metresi olmuştur.

Cânân’da, Notrdam de Siyon ile ilgili ayrıntıya yer verilmez. Cânân ile arasında evlilik fikrinin doğmasına neden olan Fenerbahçe’de geçirdikleri uzun geceyi düşünen Lâmi, Moda yoluna girdikten sonra bu okulun yanından geçer ve arkadaşı Selim’in evine gider.

3.7.1.6. Galatasaray Sultanîsi

Günümüzde Galatasaray Lisesi olarak faaliyet gösteren, eski adıyla “Galatasaray Mekteb-i Sultanîsi” olarak bilinen okul, 1868’te “Fransız liseleri ayarında” eğitim vermesi amacıyla İstanbul Galatasaray’da açılmış olan eğitim kurumlarından biridir.¹⁷⁶

Cânân’da Faik ata olan aşırı ilgisi sebebiyle okuldan ara sıra kaçarak Taksim’e at binmeye gider. Galatasaray Sultanîsi’nde okuyan Faik okulunu ihmâl edip ata merâk sardığı için sonunda okuldan kovulur.

3.7.1.7. Dârülelhan

Türk mûsikî tarihinde önemli bir yere sahip olan Dârülbedâyi’in maddi sıkıntılar ve I. Dünya Savaşı’nın getirdiği olumsuz şartlar nedeniyle kapanmasının ardından, bir süre sonra yapılan çalışmalarla Dârülelhan kurulur. Böylece Dârülelhan, Osmanlı Devleti’nde kadınlara ve erkeklere ayrı ayrı olmak üzere eğitim veren ilk resmi mûsikî okulu olarak tarihe geçer. Türk ve Batı müziğine dair eğitim veren bu kurum

¹⁷⁵ Türk romanında Notre Dame de Sion ve diğer yabancı okullar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Selahattin Çitçi, *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller*, Akademi Titiz Yay. (ATİ), İstanbul, 2011, Birinci Baskı, s.389-397.

¹⁷⁶ Dönemin padişahı Sultan Abdülaziz Fransa’ya yaptığı bir seyahatten sonra Osmanlı Devleti’nde de Fransa’da gördüğü liselerin minvalinde bir mektebin açılmasını gerekli görmüştür. Böylece İstanbul’da açılan okul, Türkçe derslerin yanı sıra ağırlıklı olarak Fransız lisanıyla eğitim vermeye başlamış ve özellikle Fransa’nın bu hususta maddi-manevi büyük yardımları dokunmuştur. Hocaları çoğunlukla Fransız ve Hristiyan olan mektebe genellikle Hristiyan çocukları ve Türklerden “zengin ve kibar çocukları”nı rağbet ettiklerini ifade eden Osman Ergin, özellikle de Bulgarlar’ın buradan fazlasıyla istifade ettiklerini söyler. Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, C.1-2, s.481-486.

Cağaloğlu'nda başlayan faaliyetlerine Şehzadebaşı'nda devam eder. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması ve mütareke yıllarının olumsuz koşulları sebebiyle Dârüelhan kapatılsa da Cumhuriyet'in ilanından sonra yeniden açılır ve faaliyetlerini sürdürür.¹⁷⁷

Fatih-Harbiye'de Dârüelhan sıkça zikredilen mekânlardandır. Olayların gelişmesinde ve Neriman ile Şinasi arasında yaşanan çatışmada önemli bir yere sahiptir. Romanın bütününe hâkim olan alaturka-alafranga bahsi, bir eğitim kurumu olan Dârüelhan için de geçerlidir. Dârüelhan'daki alafranga müzik eğitimi, Neriman ve Şinasi'nin birbirlerinden uzaklaşmalarındaki en önemli etkenlerden biri olur. Bu mûsikî mektebinin alafranga kısmında eğitim alan Macitle tanışan Neriman, eski yaşam tarzından ve Türk toplumunun geleneksel hayatından uzaklaşmaya başlar. Neriman'ın geleneksel yaşamdan ve bu yaşama ait olan her şeyden nefret etmeye başlayıp alafranga hayat süren bireye doğru evrilmesindeki süreci anlatıcı şu şekilde açıklar:

“Tam altı ay evvel, bir ilkbahar günü idi. Darüelhan'ın alafranga kısmında keman dersi almaya gelen Macit'i, arkadaşları Neriman'a tanıttılar. Macit bir aydan fazla bu derslere devam etmemiş ve mektebi bırakıp gitmişti; fakat bu müddet Neriman'la Macit arasındaki münasebetin hususileşmesine kâfi geldi. Beyoğlu'nda, arada bir gizlice buluşuyorlardı. Altı aydan beri Neriman birkaç defalar Macit'in randevusuna gitti ve bütün bunları Şinasi'den gizledi.

Annesi ve babası ona halis bir şarklı itiyatları vermişlerdi; Anadolu'da, birçok memuriyetlerde gezen Faiz Bey, Neriman'ı yedi yaşına kadar saf Türk muhitlerinde büyütmişti. Fakat İstanbul'da yerleştikten sonra, Neriman'ın akrabalarından, bilhassa büyük dayısının ailesinden aldığı tesirler bambaşkadır. Galatasaray'dan çıkan ve tahsilini Avrupa'da bitiren büyük dayısı ve kızları, Neriman'da Garp hayatında karşı incizap uyandırmışlardı.” (s.59)

3.7.1.8. Özel Okullar

Biz İnsanlar'da Orhan, Boğaziçi'nde yer alan ve yalnızca “hususî lise” (s. 32) olduğu belirtilen bir okulda ilk sınıfların baş öğretmenliği görevini yürütür. Orhan'ın Vedia ile tanışmasına neden olan olay da burada gerçekleşir. Türk düşmanlığı yapan ve İstanbul'daki Fransızlar'a yakın çizgide duran kadının sözlerinden oğlu Cemil'in de etkilendiği açıktır. Romanda özellikle Orhan'ın kafa yorduğu ve bütün bir millete söylendiğini düşündüğü “eşek Türk” sözü bu okulda Cemil tarafından Tahsin'e

¹⁷⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nuri Özcan, “Dârüelhan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, c. 8, s. 518-520.

söylenir. Cemil'in annesi, "eşek Türk" sözünü destekler ve mektebin "Türk mektebi" (s.42) olduğu için bu olayın gerçekleştiğini iddia eder.

Orhan, Boğaziçi'ndeki bu okuldan ayrıldıktan sonra ise daha önceleri Necati'nin çalıştığı Aksaray'daki "Hususî Lise" de (s.170) ders vermeye başlar.

3.7.1.9. *Numûne-i Terakkî Mektebi*

1884'te İstanbul'un Eyüp ilçesinin Çırçır mahallesinde açılan ardından da Şehzadebaşı'na taşınan "Numûne-i Terakkî Mektebi", ilkokul, ortaokul ve lise düzeyinde erkek ve kız öğrencilere 1897'ye kadar "yatılı ve gündüzlü" eğitim vermiş "hususî mektepler"den biridir.¹⁷⁸

Bir Tereddüdün Romanı'nda "Nümune Mektebi" olarak adı geçen yer, muharririn annesinin öğretmenlik yaptığı okuldur. Muharrir, önceden daimî üyesi olduğu ancak Muallâ ile evlilik fikrinden sonra değişmeye başlayarak isteksizce girdiği birahane de eski bir arkadaşıyla karşılaşır. Burada adı geçen mektep, eskiden saf ve güzel olan insanların bohem hayatın içine düştükten sonra olumsuz anlamda değişime maruz kaldığını göstermek için araç olarak kullanılır. Muharririn "ilk defa arzusuz baktığı" ve kendisine "iğrenç" görünen kadın alkolün etkisindedir. Nümune mektebindeki çocukluk hâlini hatırlayan muharrir, kadının kendisini tanımasını bile istemez. Kadının tepkisi ve muharririn düşünceleri ise hem mektep yıllarındaki çocuk saflığından kendisinde eser kalmadığını hem de bohem hayatın olumsuz taraflarını gösterir:

" - Annen, rahmetli annen... diye mırıldandı.

Sonra gözlerini iyice kapadı ve durdu. Eminim ki Nümune mektebinin bahçesini ve oradaki siyah saten gömlekli, beyaz yakalı saf kız çocuğunu hatırlıyordu. Hiç kımıldamadan, ses çıkarmadan, ağır ağır nefes alarak, derin bir ibadet halinde ağlamaya başladı. (...)" (s.59)

3.7.1.10. *Dârümuallimîn*

Dârümuallimîn, Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı Devlet'inde öğretmen yetiştirmek için amacıyla Fatih'te açılan ve 1924'e kadar çeşitli değişiklik, kapatılıp açılma ve iyileştirilmelere uğrayan erkek öğretmen okuludur.¹⁷⁹

¹⁷⁸ Nuri Güçtekin, *a.g.e.*, s.143.

¹⁷⁹ Cemil Öztürk, "Dârümuallimîn", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, c. 8, s. 551-552.

Biz İnsanlar'da Orhan, babasının hastalanmasından sonra ailesiyle tartışır ve özellikle de fikir çatışmalarından dolayı dayanamayıp evden ayrılarak “Darülmuallimin” (s.15) 'e gider. Böylece genç yaşta aile desteği olmadan yatılı okulda eğitim hayatına başlar ve öğretmen olur. Ancak Orhan, öğretmen olmak istemediği için bu okulu da bitirmez. Amacı babasının istediği şey ne ise onun karşısında olmaktır. Bu okulun kendisine kattıklarını şu sözlerle ifade eder:

“(…) Ben okumak için ne olursa olsun, okumak için oraya girdim. Darülmuallimin bana insan ruhunun meselelerini öğretti. Mektebin kütüphanesi benim için sınıflarından daha faydalı oluyordu. Kütüphaneden dışarı çıkmazdım. (...) Asıl merakım bilmekten ziyade anlamaktı. Bir meslek sahibi olmayı düşünmedim. Muallimlikte hayatı şöyle böyle kazanmak mümkündü. Bu kadarı da bana yetişir dedim.” (s.223)

3.7.1.11. Soğukçeşme Rüştîyesi

Biz İnsanlar'da, Orhan materyalist düşünceye sahipken babası oğlunun aksine mutaassıp bir insandır. Çocukluk yıllarından itibaren babasının her şeyi hadis ve tefsirle açıklayıp, tutumunda katı olmasından şikâyetçi olan Orhan evden ayrılmadan önce *Soğukçeşme Rüştîyesi*'ne gider. Bu okuldan mezun olduktan sonra babası orduya girmesine de izin vermeyince Orhan bir yıl okula gidemez. Babasının Orhan'ın hayatına yaptığı bu müdahaleler ise onun maddeci fikirler ve determinizmle tanışmasında etkili olur.

3.7.1.12. Tıbbiye Mektebi

Biz İnsanlar'da, “Tıbbiye” (s.110) olarak bahsedilen okul, Orhan'ın eğitim almak istediği ilk yerdir. Orhan'ın maddeci fikirlerinin tam karşısında duran babası, okul yıllarında sarık takılmadığı için onu Dârülmuallimîn'e göndermez, romanlarını yakar. Doktorların ise imansız olduklarını düşündüğü için oğlunun “Tıbbiye”ye gitmesine de razı olmaz.

3.7.2. Güvenliği Sağlayan Kurum ve Kişiler

Romanlarda İstanbul'da güvenlikle ilgili kurumlardan “karakol” olarak bahsedilir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit'in kaldığı Beyoğlu'ndaki pansiyonun içinde kalan insanların yaşamlar ve Beyoğlu sokaklarının yaşama elverişsizliğini destekler nitelikte örnekler verildiği görülür. Vafi Bey, önceden pansiyonda kalan ve

çıplak fotoğraflar çekerek satan Karnik isimindeki bir adamdan bahseder. Hatta Karnik, Vafi Bey'in Ferit'e bahsettiği bu işi çocuğu üzerinden yapmaya başlayınca kız dayanamaz ve “adliye” (s.97) haber verir. Bu olay üzerine üç ay hapiste yatan Karnik çıktıktan sonra bile aynı işi yapmaya devam ettiği için Vafi Bey onu pansiyonda barındırmaz.

Romanda karakola dair bir başka olay ise yine pansiyonda cereyan eder. Vafi Bey'in Ferit'e anlattıklarından öğrendiğimiz olayda pansiyonda kalanlardan Hrant, karısı Mannik'i sürekli döver. Yine bir gün karısını öldürecek kadar dövdüğü zaman adam karakola götürülür. Bunun üzerine şiddet gören karısının kocası karakoldayken sabahlara kadar bağırması ise pansiyonda yaşanan tuhaflıklardan biridir.

Karakola dair bahsi geçen diğer olay ise Ferit'in teyzesi Necmiye Hanım'ın Tosun tarafından öldürülmesiyle ilgilidir. Mal varlığına rağmen Ferit ve Nilüfer'e yardım etmeyen ve onları yoksulluğa terk eden teyzeleri öldürülmeden önce tüm parasını yeğenlerine bıraktığını söyler ve cinayete kurban gider. Olay gerçekleşikten sonra polisler, Ferit'in kaldığı pansiyona giderek onu “Beşiktaş merkezi” (s.168) olarak da geçen karakola götürürler ve cinayetin işlenişine dair şunlar söylenir:

“(…) Karakolda, teyzesinin evine gitmek istediği zaman, komiser ona müddeiumumî muavini gelinceye kadar cinayet odasına kimsenin giremeyeceğini söyledikten sonra, Bursa'da yapıldığı anlaşılan bir bıçağın kabzasına kadar kalbe sokulduğunu, katilin kanlı avuçlarını kadının yüzüne sürüp alnını, yanaklarını ve çenesini tamamıyla kana buladığını anlatmıştı.” (s.169)

Biz İnsanlar'da, *Beyoğlu*'ndaki pastanede zabıtalara Vedia ve Madam Sofi'yi karakola götürmek istemeleri üzerine Orhan ve Necati olaya müdahale ederler. Karakolda türlü hakaretlere maruz kalan Orhan ve Necati, merkez memuruna gelen bir telefonda sonra salıverilmek istenirler. “İtilâf zabıtası” (s.160) olduğu belirtilen başka bir şubeden gelen bu telefon, işgalcilerin İstanbul'daki varlığını gösterir. Madam Sofi'nin ısrarları üzerine, yine onun dostları olan Fransızlar'ın araya girmesi Orhan ve Necati için utanç niteliğindedir. Hatta işgalcilerin yardımıyla karakoldan kurtulmayı kabul etmezler ve haklarında yapılması gereken tüm kanuni işlemleri kabul ederler. Olay üzerine hiddetini gizleyemeyen Necati isyanını şu sözlerle dile getirir:

“- Sizde zerre kadar vazife hissi, zerre kadar mesuliyet duygusu, zerre kadar milliyet hissi, zerre kadar hayâ olsa, ne anlayıp dinlemeden o deminki muameleyi yapardınız, ne de şimdi İtilâf zabıtasının önünde tirtir titreyerek bu kadar süratle rücu ederdiniz. Siz bu milletin zabıtası değilsiniz. Yeryüzünde hiçbir uşak, haysiyetini menfaatleriyle bu kadar çabuk trampa etmez.

İtilâf zabıtasının bizi sana karşı müdafaaya ne hakkı vardır? Bu.. size de, bize de hakarettir.”
(s.161)

Şimşek’te, Müfid ve Sacid’in ölümüyle cinnet getiren Pervin kendine zarar verir ve onun kan içinde kalan yüzünü gören köy ahalisi kadını karakola götürür. (s.299)

Romanlarda bahsi geçen “polis, zabıta ve jandarma” ise şehirdeki güvenliği sağlayan kişilerdendir. Bunlardan zabıta, zabıta memuru ve polis olarak bahsedilenlerin bazen birbirlerinin yerine kullanıldığı da görülür.

Sözde Kızlar’da zabıta, güvenliği sağlayan güçlerden biridir ve zabıtayla bağlantılı olan kişi Salih’tir. Kız kardeşini Behiç’in kötülüklerinden korumak isteyen Salih’i, Behiç zabıtaya verir. Böylece sonunda çıldırarak kendini tımarhanede bulan Salih’in Behiç’e olan düşmanlığı artmış olur. Romandaki zabıta bahsi ile ilgili diğer bir önemli husus ise, Belma’nın Boğaziçi’ndeki koruda işlenen cinayeti anlattığı mektubu zabıtaya vererek Behiç’i ifşa etmiş olmasıdır.

Mahşer romanında ise, harpten perişan hâlde dönen ve İstanbul’da geceleyin kalacak bir yer arayan Nihad’ın görüntüsünden bir “zabıta memuru” (s.11) şüphelenir. Romanın bu bölümünde zabıta memuru yerine polis kelimesi de kullanılır.

Ferah Tiyatrosu’nda Nesteren piyesinin oynandığı sırada, suflörlük yapan Nihad’ın ani hareketi sonucu seyirciler tarafından görülmesi büyük bir gürültüye neden olur. Bilet paralarını geri isteyerek etrafa zarar veren seyirciye zabıta ve polis müdahale eder.

Bir gece yarısı Fatih’teki eve giden sivil polis ise, ihtilâl düşüncesinden dolayı Nihad’ı alır ve nezarete atar. Burada ilgi çeken husus ise, Nihad’ın nezarete girmeden ve sorguya alınmadan şiddete uğramasıdır.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda ise Ferit’in Beşiktaş’ta oturan ve bazen öldürmeyi bile düşündüğü teyzesi Necmiye Hanım’ın öldürülmesi üzerinde polis devreye girer. Necmiye Hanım, maddi olarak imkansızlıklar içinde olan Ferit ve Nilüfer’e mal varlığına rağmen yardım etmez. Bu sebeple Ferit teyzesinden öyle nefret eder ki onu öldürmeyi düşündüğü anlar bile olur. Bir gece vakti Beyoğlu’ndaki pansiyona Ferit’i almaya gelen polis, teyzesinin cinayete kurban gittiğini ve evde sadece Nilüfer’in olduğunu söyleyerek onu karakola götürür.

Romandaki güvenliğini sağlayan diğerk unsurun ise gece bekçileri olduğu görölr. Yukarıda da bahsettiğimiz Necmiye Hanım cinayetinde Beşiktaş'taki evin yakınlarından geçen bekçi olaya müdahale eder. Eve hırsız girdiğini düşünen Nilüfer, teyzesini kanlar içinde gördükten sonra kendini sokağa atar ve genç kızı gören bekçi düdüğünü çalarak polisin de devreye girmesini sağlar. (s.171)

Sözde Kızlar'da, Belma Vaniköy'ünde kaldığı vakit doğan bebeğini ıssız bir koruda öldüren Behiç'in jandarma tarafından yakalandığını Fahri hayal eder.

3.7.3. Sağlık Kurumları

Şimşek'te hastane yalnızca romanın sonunda geçer. Pervin ve Sacid'i şimşekin odayı aydınlattığı bir anda birlikte gören Müfid, Sacid'in peşine düşer ve Pervin onları masanın altında cansız bulur. Bu olaydan sonra cinnet getiren Pervin, hastanede tedavi altına alınır. Ruh sağlığının olumsuz olduğu anlaşılan ve “deli kadın” (s.300) olarak bahsedilen Pervin'in Bakırköy'deki hastaneye yatırıldığı düşünülebilir. Romanın son kısmında mekân olarak Pervin'in kaldığı bu hastane öne çıkar. Hiç kimseyle konuşmayan Pervin'in karanlık çöktüğünde uyumaması, gökyüzünü izlemesi ve şimşekten korkması, delirmesine sebep olan geceye işaret etmesi açısından önem arz eder. (s.301)

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nda, hasta çocuğun izlenimlerinden verilen hastane yerine “dehliz” ifadesinin kullanıldığı görölr. Çocuğun yıllardır acı çektiği olumsuz bir mekân olan bu dehliz, yalnızlığı ve acıyı hatırlatır:

“(…) Yalnız başıma demir parmaklıklı kapıdan içeriye girerdim, dokuzuncu hariciye koğuşuna doğru ağaçların bile sıhhatine imrenerek yürürdüm, camlı kapıların garip bir beyazlıkla gözlerime vuran ve içimde korku ile karışarak yuvarlanan parıltıları arasında o dehlize girerdim ve yalnız başıma bir köşeye ilişirdim, kımıldamazdım, susardım, beklerdim, korkudan büzülürdüm, rengimin uçtuğın hissederdim.” (s. 9)

Romanın aynı zamanda anlatıcısı olan hasta çocuğun gözünden, “Çocuklar Hastahanesi” olarak bahsedilen yerde ailelerle hasta çocukların bekleyişine dair izlenimler verilir. Acı, kan ve pansuman gibi olumsuz unsurlarla çevrili olan hastane, çocuk bahçeye çıktıktan sonra tabiatla anılır. Bahçedeki ağaçlara rastladıkça kendini iyi hisseden çocuğun caddeye çıktıktan sonra hayatın gerçekleriyle yüzleşmesi anlamlıdır. Zira insan ve taşıt gürültüsüyle dolan kalabalık caddeler, şehir hayatının vazgeçilmezlerindendir:

“Bahçe. Parlak bahar güneşi. İçerinin renklerinden ve kokusundan birdenbire ayrılan tatlı bir parlaklık, çamların yeşili ve taze tabiat kokusu. (...) Caddeye doğru çıkarken kendime doğru gitmeye başlıyorum, felâketimi mücessem bir şekilde değil, büyük teessürlerimde olduğu gibi müphem birtakım hayaller ve remizler halinde hissediyordum; ameliyat olacağımı, sakat kalacağımı düşünmüyor, içimde garip bir karıncalanma halinde birtakım inilti, mırıltılar, şekilsiz gölgeler seziyordum. Caddeye çıkınca da bu devam etti, fakat hayatın gözlerimi çeken birçok hareketleri beni hakikî olmaya sevketti. Ne yapacağımı düşünmeye mecbur oldum. İşim yoktu, eve gitmeliydim, tramvaya doğru yürüdüm. Şehrin gürültüleri de benim aksi istikametime doğru yürüyerek uzaklaşıyorlardı ve sesler, uzaklarda, sallanıyorlar, sallanıyorlar ve koparak, parçalanarak, şehrin derinliklerine yuvarlanıyorlardı.” (s.12-14)

Hasta çocuk Erenköyü’ne gittikten sonra sabah erkenden trenle Haydarpaşa’ya gider ve hastanenin içinde gördükleri arasında “askerî elbiseli fakülte talebesi” vardır. “Fakülte” olarak da bahsedilen hastaneyi “mektebe” ve “kışlaya” da benzeten çocuğun izlenimlerinden hareketle buranın Haydarpaşa Askerî Hastanesi olduğu düşünülebilir.

Bir Tereddüdün Romanı’nda, Muallâ’nın okurken sürekli tereddüte düştüğü ve muharririn başından geçenleri yazdığı romanda Taksim’de olduğu belirtilen bir hastaneden bahsedilir. Romandaki hasta adam, otel odasında ölüm fikriyle mücadele eder ve çevresinden yardım bekler. Sonunda Taksim’deki bir hastaneye götürülür ve doktora söylediklerinden uyuşturucu kullanarak zehirlendiği anlaşılır.

Matmazel Noraliya’nın Koltuğu’nda ise materyalist düşünceye sahip olan Ferit, bir taraftan maddi zorluklar çekerken diğer taraftan uğraştığı ruhî bunalımları ve hayalini gördüğü bir köpek dolayısıyla ürpermeler geçirir. Bir gün pansiyona geldiği vakit durumunun kötüye gitmesi hâlinde kız kardeşi Nilüfer’i de yanına alarak tedavi olmayı düşünür. Gideceği hastane söylenmemekle birlikte “fakültenin kliniklerinden birinde” (s.126) kalmaktan bahsedilir.

Necmiye Hanım’ın öldürüldüğü gece ise Ferit’in hocasının yardımlarıyla Nilüfer’in Nişantaşı’ndaki bir hastaneye yatırıldığı görülür.

Biz İnsanlar’da vapurda bayılan Vedia, önce devlet hastanesine daha sonra ise özel bir hastaneye götürülür. Hastanelerin nerede olduğuna dair ayrıntı verilmemekle birlikte, Orhan’ın iki gündür İstanbul’daki özel bir hastanede Vedia’nın başında beklediğinden bahsedilir.

Sözde Kızlar'da Salih, kız kardeşi Belma'nın Behiç'le olan ilişkisinde başına gelenleri ve gayrimeşrû bebeğinin diri diri gömüldüğünü öğrendikten sonra çıldırarak tımarhaneye yatırılır.

3.7.4. Diğer Kurumlar, Cemiyetler

İncelenen romanlarda görülen Muhacirîn İdaresi, Düyûn-ı Umûmiyye, Hilâl-i ahmer, Salîb-i ahmer, Maârif Nezareti, Nafia Binası, Merkez-i Umûmî Şirketi, Defter-i Hâkânî, Avusturya Bankası gibi çeşitli amaç ve işlevleri olan resmî kurumlara yer verilir.

3.7.4.1. Muhacirîn İdaresi¹⁸⁰

Sözde Kızlar'da Mebrure, Manisa'da babasının Yunanlılar tarafından yakalanması üzerine önce Bursa'ya daha sonra da zor şartlar altında Bandırma'ya gider. Bandırma'dan muhacirlerle birlikte İstanbul'a gelen Mebrure, babasının İstanbul'a kaçmış olabileceğini düşünerek "Muhacirîn İdaresi" (s.24)'ne gider:

"Anadolu karışık... Hangi şehre, kasabaya girseniz muhacir dolu... Müthiş... Belki İstanbul'da Muhacirin Müdüriyeti'nin malûmatı vardır, belki kendisi İstanbul'a kaçmıştır." (s.24)

Mebrure babasını bulmak umuduyla Muhacirîn İdaresi'ne gittiği zaman, buraya sığınan insanlardan bahseden yazar, savaşın getirdiği yıkımları da gözler önüne serer:

"(...) duvarın dibine oturmuş, bitmeyen bir zamanı beklemeye alışmış, tek tük, kılıksız insanlar, çoğu kadın ve bir kısmı yerli kıyafetli şalvarlı ve âbanî sarıklı erkekler vardı. Bunlar korkunç bir ejderha gölgesi tarafından kovalanarak dağ taş, bayır tepe aşmış, kocasının kesildiğini, oğlunun hastalıktan öldüğünü, kulübesinin yıkıldığını görmüş, bir yumruk kadar küçük midesine iki lokma ekmek sokmak için bu kurtarıcı taş binanın eteğine sığınmışlar, o bina ki, yalnız eteğine sokulanlara değil, daha uzaklardakilere, dağların ve denizlerin ortasındakilere de kurtarıcı elini uzatmak mecburiyetindedir, bununla beraber türbe gibi soğuk ve ıssız cephesiyle yaptığı iş arasında ne tezat var!" (s.27)

Mebrure, babasının Manisa'da Yunanlılar tarafından kurşuna dizilmiş olabileceğini söyleyince, Muhacirîn İdaresi'nin içinde bulunan "Tahkik-i Fecayî Şubesi" (s.27)'ne gönderilir. Kurşuna dizilenlerin ve türlü işkencelere maruz kalanların kayıtlarının bulunduğu bu şubede, Manisalı İhsan Efendi'nin ismi yoktur.

¹⁸⁰ Osmanlı Devleti'ndeki sınırların daralması, ekonomik problemler ve savaşların etkisiyle artan göç ve iskân sorunu sonucunda 1913 yılında, iç ve dış göçlerle ilgilenmek üzere İstanbul'da "Muhacirîn Müdüriyeti" kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz: Volkan Marttin, "Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine", *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 5, Aralık 2011.

3.7.4.2. *Düyûn-ı Umûmiyye*

Osmanlı Devleti'nin 1854'ten itibaren başlayan genel borçları ve bunların ödenmesi için kurulan teşkilât “Düyûn-ı Umûmiyye İdaresi” olup İstanbul Sirkeci'deki bir binada çalışmalarına başladıktan sonra 1897'de günümüzde “İstanbul Erkek Lisesi” olarak bilinen Cağaloğlu'nda bulunan büyük binaya taşınmıştır.¹⁸¹

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit'in kaldığı pansiyondaki yoksul ailenin üyelerinden Tahir Bey, Eda Hanım'ın ölen kocasının kardeşi olup ihtiyar bir adamdır. Kocasının unutkanlığından sürekli yakınan Eda Hanım'ın durumu abarttığını, asıl normal olmayanın Eda Hanım olduğunu dile getiren Tahir Bey, kardeşi Yusuf'la birlikte “Düyûn-ı Umûmiyye”de çalıştığı yılları anlatır. Kardeşinin özellikle hesap işlerinde oldukça başarılı olduğunu söyleyen Saim, onun Düyûn-u Umûmiyye'nin “defter-i kebir” kaleminde çalışırken ödüllendirildiğini ve “düyûn-ı muntazama” ya tayin edildiğini söyler. (s.33) Böylece Tahir Bey, dönemin önemli kurumlarından biriyle ilgili verdiği örnekle Yusuf hakkında Eda Hanım'ın anlattıklarının yalan ve abartıdan ibaret olduğunu kanıtlamaya çalışır. Çünkü ona göre, Düyûn-ı Umûmiyye'de çalışıp terfi alan bir adamın hayatî derecede unutkan olması imkansızdır. “Dalgın, pasaklı, sinirli, kavgacı” (s.33) olan ise Eda Hanım'dır.

Sözde Kızlar'da ise romanın olumlu tiplerinden ve Şişli'deki köşkt ahalisinden farklı olan Nadir'in, “Düyûn-ı Umûmiyye”de (s.61) memur olarak görev yapan “zeki, açık fikirli, münevver bir genç” olduğu söylenir.

3.7.4.4. *Salîb-i Ahmer*

“Kızılhaç” anlamına gelen Salîb-i Ahmer, Batı ülkelerinde “din, dil, ırk” farkı gözetilmeden insanı merkeze alan ve savaş alanları başta olmak üzere salgın hastalıklar ve doğal afetlerin yaşandığı zamanlarda da yardım etmek üzere kurulmuş bir teşkilattır.¹⁸²

Sözde Kızlar'da, “Yunan salibahmeri” (s.83) bünyesinde Türk savaş esirleri bulunur. Mebrure ve Nadir, İhsan Efendi'yi ararken İstanbul'daki Yunan salibahmerinden de haber alınabileceğini öğrenirler.

¹⁸¹ Cevdet Küçük, Tefik Ertüzün, “Düyûn-ı Umûmiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 10, İstanbul, 1994, s. 58-60.

¹⁸² 1864'te Cenevre Sözleşmesi'ne katılan ülkelerin hemen hepsinin kendi memleketlerinde birer “Kızılhaç” derneği oluşturmasıyla faaliyetlerine başlayan Salîb-i Ahmer'in işareti, beyaz üzerine kırmızı haç bulunan “kızıl haç” olarak benimsenir. Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a*, TDV Yay., Ankara, 2002, s.5-10.

3.7.4.3. Hilâl-i Ahmer

Batı'daki Kızılhaç Teşkilâtı'nın benzeri olarak Osmanlı Devleti'nde temeli 1867'ye dayanan ve uluslararası bir yardım kurumu olan Kızılay, "Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" adıyla 14 Nisan 1877'de resmen kurulmuştur. Çalışma prensibi açısından Kızılhaç'ı takip eden Hilâl-i Ahmer, Kızılhaç ambleminin Hristiyanlığı çağrıştırmamasından dolayı beyaz üzerine kırmızı hilâlli bayrağı benimsemiştir.¹⁸³

Sözde Kızlar'da, köşkte düzenlenen bir davette Mebrure ile tanışan Nadir, İstanbul'a gelene kadar yaşadıklarını ve babasını aradığını öğrenince meseleyle yakından ilgilenir. Bu arada "Hilâliahmer" (s.62) bahsi geçer. Yakınlarını arayanların başvurduğu Muhacirîn İdaresi'nin müdürünün, Hilâliahmer aracılığıyla Mebrure'nin babasını bulabileceğini söyler.

3.7.4.5. Maârif Nezâreti

"Maârif-i Umûmiyye Nezâreti", Osmanlı Devleti'nde eğitimle ilgili işlerden sorumlu bir teşkilat olup 1877 yılında kurulmuştur.¹⁸⁴

Mahşer'de, harbe gitmeden önce iki ayrı mektepte öğretmenlik yapan Nihad, cepheden döndükten sonra geçimini sağlayabilmek için "Maarif Nezareti"ne (s.18) başvurursa da olumlu bir geri dönüş alamaz. Romanın ilerleyen kısımlarında Nihad ve Muazzez'in evlenmesiyle birlikte işsiz olan Nihad'ın tekrardan başvurduğu ve sonuç alamadığı kurumlardan biri yine Maarif Nezareti olur. Bu hususta söylenen "(...) İstanbul adamsızlıktan kırılıyor; eli ayağı tutan bütün erkekler orduda; işçi, memur yok; öyleyken iş bulamıyordu." (s.176) sözleri, savaşın İstanbul'daki yıkımlarından sadece bir tanesini göstermesi yönüyle önemlidir.

3.7.4.6. Nafia Binası

Osmanlı Devleti'nde modernleşmenin önemli bir parçası olan "Nafia Nezareti", hem ulaşım hem de haberleşmeden sorumlu olup önce 1838'de Hariciye Nezareti'ne bağlı olarak "Meclis-i Umûr-u Nafia" adıyla çalışmaya başlamış sonrasında ise 1870

¹⁸³ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 23-27.

¹⁸⁴ Osmanlı Devleti'nde Batı'yı örnek alan eğitim kurumlarını idare eden bir teşkilat olarak "Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti"nin bünyesinde mektepler dışında "Encümen-i Dâniş" gibi okul olmayan unsurlar da girince artık isminin değişmesinin gerekli olduğu uygun görülmüş ve "Mekâtib-i Umûmiyye Nezâreti" değiştirilerek "Maârif-i Umûmiyye Nezâreti" olmuştur. Hasan Ali Koçer, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yay., İstanbul, 1991, s.64.

yılında “yollar, demiryolları, madenler, posta ve telgraf işlerinden sorumlu” “Nafia Nezareti” olarak ayrı bir bakanlık kurulmuştur.¹⁸⁵

Mahşer’de, İstanbul’da iş bulmak umuduyla başvurduğu yerlerden sonuç alamayan Nihad son olarak “Nafia binası” na (s.23) memur olabilmek ümidiyle başvurur. Bu sırada da tesadüfen memur alımı için gazeteye ilân verildiğini öğrenen Nihad, hayat hikâyesinden bahsetmeye başlar. İşe alınacağını düşündüğü sırada kendisiyle ilgilenen memurun şaşkınlığıyla karşılaşır. Zira Nihad, “Darüşşafaka” ve “Darülfünûn”da eğitim almıştır. Oysa Nafia’ya alınacak memur mühendislik okumuş olmalıdır.

3.7.4.7. Merkez-i Umûmî

Mahşer’de sıklıkla geçen isimlerden biri “Merkez-i Umûmî”dir. O dönemde kurulan, “yaklaşık kırk kişiden oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkez komitesi”dir. (s. 48) Romanda cepheden İstanbul’a gelen ve güzel günler yaşayacağını ümit eden Nihad’ın şehirde karşılaştığı olumsuzluklardan biri de şahit olduğu yolsuzluklardır. Mahir Bey’in Beyoğlu’ndaki apartmanında düzenlenen bir dâvette, Nihad ve Muazzez Seniha Hanım’ın haksız yoldan para kazanmaya çalıştığını işitirler. Mebus Alâaddin Bey’le gizlice konuşan Seniha Hanım, kocası Mahir Bey’e ait olan malları “Merkez-i Umûmî”nin malı olarak İstanbul’a getirtmesini ister.

3.7.4.8. Defter-i Hâkânî Nezareti

Osmanlı Devleti’nde ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmeyen, arazi ve tımar kayıtlarına ait bilgileri içeren bu müessesenin, “defterhâne-i âmire, defter-i vilâyet, defterhâne-i hümayûn, defter-i dergâh-ı âli” olarak da kaynaklarda geçtiği bilinmektedir.¹⁸⁶ 16.yüzyıldan kalma, Sultanahmet Meydanı’ndaki İbrahim Paşa Sarayı’nın “Defterhane” olarak ne zaman kullanıldığı tam olarak bilinmemekle beraber 1820 ve 1886’da “Defter-i Hâkânî Nezareti” olarak tanındığına dair bilgiler mevcuttur.¹⁸⁷

Mahşer’de adı sıklıkla zikredilen resmî kurumlardan biri Defter-i Hâkânî’dir. Muazzez’in hakkı olan Beyoğlu’ndaki apartmana Seniha Hanım ve Mahir Bey

¹⁸⁵ Süha Ünsal, Vahap Candan, *Nafia: Türkiye’nin İnşa Tarihi*, TRT- Anadolu Üniversitesi, Birinci Baskı, Ankara, 2015, s. 19-21.

¹⁸⁶ Genellikle “defterhâne” olarak bahsedilen ve bir devlet dairesi olan Defter-i Hâkânî 1871’de günümüzde bakanlık dediğimiz “nezâret”e dönüştürülmüş ve tapu-kadastro ile ilgili işlere bakmıştır. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI.- XVIII. Yüzyıllar)*, TTK Yay., Ankara, 2014, s.5.

¹⁸⁷ Tülay Artan, “İbrahim Paşa Sarayı”, *DBİA*, C. 4, İstanbul, 1994, s. 128-130.

tarafından haksız yere el konması üzerine Nihad ve Muazzez, Muazzez'in hakkı olan mirası alabilmek için Defter-i Hâkânî'ye başvururlar.

3.7.4.9. Avusturya Bankası

Beyoğlu mimarisinin örneklerinden olan ve cephesinde kadın ve erkek heykelleri bulunan Avusturya Bankası'nın (Viyana Bankası) Karaköy'de 1910-1912 yıllarında inşa edildiği ve binanın projesinin Avusturya'da hazırlandığı bilinir.¹⁸⁸

Mahşer romanının sonunda Kerim Bey, denizde boğulmaktan kurtulan Nihad'a Avusturya Bankası'nda iş bulur. Böylece Nihad'ın ölüm fikrine ve intihara yaklaşmasındaki sebeplerden biri olan “parasızlık” sorunu da çözüme kavuşur.

3.7.4.10. Adliye Binası

Mahşer'de cepheden döndükten sonra parasız kalan ve öğretmenlik yapmak için başvurduğu Maarif Nezareti'nden sonuç alamayan Nihad Ayasofya'daki “Adliye Binası”na gider. Herhangi bir işe razı olan Nihad buradan da sonuç alamaz. (s.22)

3.8. İSTANBUL'DAKİ ALIŞVERİŞ YERLERİ, MAĞAZALAR, DÜKKÂNLAR VE DİĞERLERİ

Çarşılar, pazarlar ve dükkânlar ister açık ister kapalı şekilde olsun, yüzyıllardır şehirlerdeki sosyo-ekonomik hayatın renkli ve hareketli birer parçası olmuşlardır. İstanbul'da en çok bilineni Kapalı Çarşı olmakla birlikte özellikle Osmanlı İstanbul'unda Suriçi, Galata ve Üsküdar bölgesi ticaret sitesiyken, Kapalı Çarşı'nın etrafındaki bölgenin daha yoğun ve ilgi çekici olduğu görülür. *Aksaray, At pazarı, Bakırcılar, Eyüp, Kalyoncu kulluğu, Kapalı Çarşı, Mahmutpaşa, Mısır, Sahaflar, Tahtakale* çarşıları ve bunların etrafında şekillenen dükkânlar, mağazalar ve hanlar İstanbul'un en çok bilinen ve rağbet gören alışveriş yerlerindendir.¹⁸⁹

Sözde Kızlar'da Mahmutpaşa, Manisa'ya taşınmadan önce, Mebrure'nin babası İhsan Efendi'nin büyük bir mağaza işlettiği yerdir. Karısının ölümünden sonra buradaki mağazasını satan İhsan Efendi, aynı işine taşındıkları Manisa'da devam eder. Güzide ve

¹⁸⁸ Beyoğlu'ndaki bu yapının ikinci katındaki cephede bulunan erkek heykelinin sanayiye, kadın heykelininse ticareti temsil ettiği ve bunların mason localarının görüşü doğrultusunda yapıldığı rivayet edilir. Bina 1944 yılında Ziraat Bankası'na geçmiştir. Turan Akıncı, *a.g.e.*, s. 239.

¹⁸⁹ KÖSE Resul, KOLTUK Nuran, ŞAHİN Erдің, ALİKILIÇ Dündar, *Dünden Bugüne Tarihi İstanbul Çarşıları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1. Baskı, İstanbul, 2018.

Siyret'in evlilik kararı üzerine ise Nazmiye Hanım, Naciye Hanım'la birlikte alışveriş yapmak üzere gittikleri yerlerden şu şekilde bahseder:

“(...) Naciye ile *Mahmutpaşa, Eminönü, Galata*... Her yeri dolaştık. Ben zaten İstanbul tarafında alışverişe yeminliyim. Zarif yünleri yine Beyoğlu'nda bulduk. Mahmutpaşa'dakiler hep kaba şeyler...” (s.119)

Belma'nın Avrupaî yaşam tarzına özenmesi ve ailesinden nefret etmeye başlamasının sebepleri arasında *tuhafiye mağazalarının* olabileceğinden bahsedilir. Belma, Behiç'le geçen gayriciddi yıllarının sebeplerinden birinin, bu mağazalarda gördüğü “tuvalet eşyasından ve resimlerden” (s.180) kaynaklanma ihtimalini Mebrure'ye anlatır. Yine aynı romanda Mebrure, *kolacı dükkânı* olarak adı geçen yere babasından gelen mektubu neşe içinde düşünerek Cağaloğlu'nda yürüdüğü sırada rast gelir ve dükkânla ilgili bilgi verilmez.

Mahşer'de alışveriş yapılan mekân ise *Üsküdar çarşısı*dır. Vapurla Üsküdar'a giden Muazzez, Nihad ve arkadaşları çarşıdan alışveriş yaptıktan sonra Bağlarbaşı'na giderler.

Şimşek'te, Galata'da bulunduğu dair bilgi verilen Ömer Abid Han, pek çok yazıhanenin ve komisyoncunun bulunduğu bir mekândır. Hanın, Sultan II. Abdülhamit'in mabeyn kâtibi Arap İzzet Paşa tarafından, mimar Alexandre Vallauray'ye inşa ettirildiği ve İstanbul'un Karaköy mahallesinde bulunduğu bilinir.¹⁹⁰ Romanda ise karısı Pervin'in kendisini aldattığına dair açığını yakalamaya çalışan Müfid, ele geçirdiği telefon bilgilerine dayanarak Ömer Abid Han'la ilgisi olan Arif'in Pervin'le ilişkisi olduğuna dair şüpheye düşer. (s.90)

Mahşer'de ise ismine ve nerede olduğuna dair bilgi verilmeyen ancak Nihad'ın “Duyûn-ı Umûmiye arkasından yeni postahaneye kadar” (s.28) yürüdüğü yollardan Fatih'te olduğunu düşündüğümüz bir handan bahsedilir. Nihad'ın girdiği bu han, uzun uğraşlar sonunda iş bulduğu bir yerdir.

Biz İnsanlar'da, Boğaziçi'ndeki yalıda çalışan işçileri sürekli “eşek Türk” sözüyle azarlayan Cemil'in annesinin sözlerine daha fazla dayanamayan Mustafa, ki aynı sebeple Cemil'in yanağını yaralayan Tahsin'in babasıdır, kadına yumruk atar. Yalıda olay çıkınca, Mustafa'yı yakalayan polisler onu Beyoğlu'ndaki “Arabyan

¹⁹⁰ Sinan Ceko, *İstanbul'un 100 Hanı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., İstanbul, 2012, s. 130.

Hanı'na atarlar. Mustafa'nın hapse girmesinde ise özellikle kadının gayrimüslim dostlarının etkili olduğu belirtilir. (s.52)

Mahşer'de Seniha Hanım, kızı Perizad'a öğretmenlik yapması için anlaştığı Nihad'a evin yolunu tarif ederken Beyoğlu'ndaki Mir terzihanesinin yakınlarında olduğunu anlatır.

Mahşer'de Nihad ile Muazzez'in apartman dışında görüşmek için bir araya geldikleri yer Beyoğlu'ndaki pastacı dükkânıdır. Nihad ile Muazzez'in yakınlaşmasını ve birbirlerinin hayatlarına dair ayrıntıları öğrenmeleri burada geçen konuşmalarda gerçekleşir.

Fatih-Harbiye'de bahsi geçen pastacı dükkânı ise Beyoğlu'ndaki Löbon pastanesidir. Dörtüol'da İstiklal caddesiyle Kumbaracı yokuşunun birleştiği köşede¹⁹¹ bulunan ve Beyoğlu'nun tarihi mekânlarından biri olduğu bilinen Löbon pastanesi, Neriman'ın Macit'le buluşma yerlerinden biridir. Fatih'teki kahveleri ve diğer dükkânları eleştiren Neriman için "bu mahrem küçük salon yepyeni bir şeydi" r. (s. 35)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit ve Selma'nın vakit geçirdikleri yerlerden biri romanda da ismi geçen "Şair Nigâr Sokağı" (s.71) yakınlarında bulunan ve Şişli semtinde yer alan "Hay-Layf" adındaki pastacıdır. (s.73) Burada geçen konuşmalardan Selma'nın Ferit'e sitem ettiği, onun ruha değil bedene önem verdiğinden şikayetçi olduğu anlaşılır. Pastacıda geçen konuşmalar ise, Ferit'in materyalist düşünceye sahip olup, kadını yalnızca güzellik ve bedenden ibaret olarak algıladığını gösterir niteliktedir.

Romanın ikinci bölümünde ise Büyükkada'daki bir pastacıya gidilir. Ferit, teyzesinin öldürülmesi meselesinde cinayeti işleyen kişi olmasa da kendini suçlu hisseder. Bu durumu pastacıda Feridun'a açar ve tavsiye alır. Pansiyonda kaldığı vakit maddi sıkıntılar içinde günlerini geçirirken teyzesine olan öfkesini cinayeti işleyen Tosun'a anlattığı için vicdanı rahat değildir.

Biz İnsanlar'da ise Orhan ve Necati, Beyoğlu'nda olduğu belirtilen bir pastacıda otururlar. Necati'nin sarışın ve renkli gözlü olmasından dolayı bir Rus kızı zannettiği Vedia, Orhan'ı selâmlar ve Madam Sofi ile pastacıdan içeri girerler. Mekâna gelen zabıtarlar ise Vedia ve Madam Sofi Türk ve Müslüman olup olmadıklarını sorgularlar. Müslüman kadınların pastanelerde likör içmesinin yasak olduğunu belirtip karakola

¹⁹¹ Salâh Birsell, Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu, Nisan Yay., İstanbul, Kasım 1989, s.39.

götürmek isterler. Polislerin bu davranışı dönemin İstanbul'unun gerilimli yaşamı için örnek oluşturur niteliktedir.

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nda, hasta çocuk hastaneden çıktıktan sonra doktorla birlikte bir “köy lokantası” na gider. Hastanenin Haydarpaşa'da olduğu düşünüldüğünde anlatıcı ve doktorun yürüyerek gittikleri lokantanın Kadıköy'de bir yerde olduğu düşünülebilir. Bu kısımda roman kişilerinin girdikleri yerin köy lokantası olduğuna dair verilen ayrıntı önemli olmakla birlikte daha çok hasta çocuğun hastane çıkışı içinde bulunduğu psikolojik duruma dair bilgi verilir.

Bir Tereddüdün Romanı'nda Muallâ'nın okuduğu romanda bohem yaşam tarzını seçen ve içinde “kırk yaşını geçmiş profesörleri ve ressamaları” da barındıran bir grup insan Beyoğlu'ndaki bir lokantaya giderler. Lokantada, romanın bütününde de dikkat çeken “cemiyet” konusu üzerinde durulduğu görülür. Burada dikkat çeken husus, bu insanların lokanta çalışanlarıyla karşılaştıklarında, eğlenerek kendilerinden geçtikleri anlardan uzaklaşmalarıdır. Onların bu durumuyla ilgili roman yazarının söylediği şu sözler önemlidir:

“Biraz evvel otomobilin içinde çıldıranlar, bu üç yabancıyı görür görmez yepyeni bir kalıp içine giriverdiler. Hiç deminkiler değiller: İçtimâî zırhları içinde, meyillerinin mahrem taraflarını sakladılar. İçmiş oldukları bile kolay anlaşılamıyordu. Yalnız, aralarında iki kişi etrafın telâkkilerine daha az ehemmiyet vererek coşkunluklarını burjuva muaşeretinin dar korseleriyle sıkımsak istemediler ve daha serbest davrandılar.” (s.77)

Muharrir ile Vildan'ın tanışma aşamasında da önemli bir işleve sahip olan diğer bir lokanta, Beyoğlu Tokatlıyan'dadır. Vildan'ın her şeyden çabuk sıkılması, sürekli mekân değiştirmek istemesi, تنها ve kapalı alanlardan hoşlanması romanda bahsedilen bohem hayata dair birkaç ayrıntıdır. Vildan'ın lokantada anlattıkları hem kendi kişiliği hem de bu hayatı benimseyenler hakkında bilgi verirken, anlatılanlar karşısında muharririn verdiği tepkiler onun yeni ve farklı bir yaşam kurmak istediğini gösterir niteliktedir. Vildan'ın kapalı, küçük ve تنها mekânları tercih etmesinden dolayı Tokatlıyan'dan sonra muharrir ile birlikte “bir lokantanın arka tarafında, bölme ile ayrılmış, küçük ve sessiz bir yere” geçilir. (s.112) Vildan ve muharririn sık sık lokanta değiştirmesi tereddüt içinde kalan ve yaşadığı her andan sıkılan insanı örneklendirir. Dolayısıyla lokantanın kapalı mekân olarak bohem hayatı açıklamada kullanılan bir unsur olduğu düşünülebilir.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda Ferit, krizlerinin artması, köpek ve çıplak vücut gibi halüsinasyonlarının artmasıyla birlikte Yahya Aziz ile görüşür. Ferit ve Yahya Aziz, “Köprübaşı” (s.153) olarak belirtilen ve Beyoğlu yakınlarında olduğunu tahmin ettiğimiz bir lokantaya girerler. Ferit'in gördüklerinin varlığının Yahya Aziz tarafından kabul edildiği ve hatta onlarla iyi geçinilmesi gerektiğini söylediği görülür.

Fatih-Harbiye'de, Fatih'ten uzaklaşıp Harbiye ve çevresinde özellikle de Beyoğlu sokaklarında gezen Neriman buradaki mağazaları saatlerce dolaşır. Bunlardan biri de Beyoğlu'ndaki “ıtriyat mağazası” dır. Neriman, mağazanın içindeki her ayrıntıya dikkat eder ve “eşya” ile “mesut insanlar” arasında ilgi kurar. Şinasi ise bu mağazaların “Türk kızı”nı olumsuz yönde etkilediğini düşünür. Mağazanın içindeki düzen ve kokular üzerinden de Doğu ve Batı kültürleri arasında karşılaştırma yapıldığı görülür. Neriman, Beyoğlu'ndaki mağazalar ve kokular karşısında büyülenirken çocukluğunda Beyazıt'ta gördüğü koku satıcıları olumsuz hatıraları arasında yer alır:

“Satış memuru kız, esans şişesini doldururken Neriman bir şey hatırladı: Küçükken babası onu Ramazan'da Beyazıt sergisine götürürdü. Orada, çadır gibi bir şeyin altında, Arap kılıklı bir adam, irili ufaklı bir çok yağlı, kirli şişeler arasında, ayakta durur, kokular satardı. Bu çadıra uzaktan yaklaşırken bile sert bir nane, bahar, hacıyağı kokusu Neriman'ın midesini bulandıracak derecede burnuna dolardı ve oradan çabuk geçmek isterdi...” (s.33)

Bir Tereddüdün Romanı'nda, muharririn yazarı olduğu ve kendi hayatını anlattığı “Bir Adamın Hayatı” isimli romanda “Kapalıçarşı” bahsi geçer. (s.157) Romanı Muallâ dışında okuyanlardan biri de Vildan'dır. Vildan, muharririn Muallâ'ya evlilik teklifinde bulunmasını bir türlü kabul edemez. Bu nedenle muharririn yazdığı romandan bir bölüm okutur. Burada bir süs eşyasından bahsedilir ve “istenen şeyle bulunan şeyin farkı” (s.160) ortaya konulur. Vildan'a göre muharrir, istediği şeyi Muallâ'da bulamayacaktır. Muharririn romanda okuduğu bölümde hasta bir çocuğun sık sık tedavi olarak acı çektiği görülür. Çocuk, “Yeni Dünya” (s.156) isimli bir süs eşyasına gördüğünden beri sahip olmak ister. Ancak çocuğun isteğine ulaşması hayli zordur zira bu süs eşyası çoğunlukla “Kapalıçarşı” daki dükkânlarda bulunur ve satılmaz. (s.157) Çocuk dükkânların önünden her geçişinde gördüğü yenedünyalar karşısında hayallere kapılır. Yine bir gün tedavi olduktan sonra yeni dünya ister ve ağabeyinin ona getirdiği şey dükkânlarda görüp hayallerini süsleyen eşyayla örtüşmez.

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise Kapalıçarşı, materyalist düşünceye sahip olan Ferit'te, özellikle ikinci bölümde ağır basacak olan değişimin başladığı

yerlerden biridir. Ferit buraya gittiği vakit kalbinde hissettiği çarpıntıdan sonra çarşı içindeki bir muhallebiciye girer ve sinirlerinin hafiflemesi için ilaç kullanır. Bu bölümdeki önemli hususlardan biri ise, Ferit'in dükkânda konuştuğu ve “muhallebici” (s.64) olarak da zikredilen ihtiyar bir adamdır. Ferit yatışmak için aldığı ilaçların göstereceği etkiyi adamın bakışlarında bulur. İhtiyar adamın Ferit için tek tavsiyesi ilaçları almak yerine, içinden gelerek “Allahım” (s.65) diyerek nefesini bırakmasıdır. Ferit'in dükkândan çıktıktan sonra hissettikleri ve mekâna dair verilen birkaç ayrıntının ifade edildiği şu sözler önemlidir:

“(…) Ağır ağır yürüdü. Nuruosmaniye kapısından çıktı ve minarelere başını kaldırdı. Gökyüzündeki aydınlık ve beyaza çalan mavi duruluğun içinde şimdiki ruh hali o kadar çok vardı ki, bu yakınlık, ona kendi içinin gökyüzü olduğu zannını bir an kanaat haline vardırır bir aydınlık duygusu verdi.” (s. 66)

3.8.1. Diğerleri

Bir Tereddüdün Romanı'nda, Muallâ'nın rastgele sayfalarını çevirerek okuduğu romanda Beyoğlu'nda bulunan bir dükkânın sözü geçer. Romandaki hasta adam ve bohem yaşam tarzını benimseyen arkadaş çevresinin “mal” adı altında dükkân sahibiyle yaptığı konuşma, mekânda uyuşturucu ticareti yapıldığını doğrular niteliktedir. Beyoğlu'ndaki bu dükkânda yapılan uyuşturucu alışverişi, hasta adamın ve arkadaşlarının eğlence hayatının bir parçası olmakla birlikte, İstanbul'un öteki veya karanlık yüzü olarak bahsedilebilecek taraflarına örnek teşkil eder.

Roman kişilerinin seslerini işittikleri ve genellikle yazarın zamanı göstermek amacıyla araç olarak kullandığı “helvacılar” İstanbul sokaklarının canlı birer unsurlarıdır. Helvacılar için “Tatlı dilli, şirin işli helvacılar esnafı” ifadesini kullanan Evliya Çelebi, padişah sarayı başta olmak üzere, dışarı helvacıları, tablacı helvacıları, akideciler, Galata şekercileri olarak bahseder. Dükkânları olmayıp, çeşit çeşit helvaları tablolarda süsleyip bağırarak geçen helvacıların romanlarda bahsedilenlerden olduğu söylenebilir.¹⁹² Romanlarda helvacıların karanlık çöktükten sonra ortaya çıkıp aydınlıkla birlikte sokaklardan ayrıldıkları görülür.

Sözde Kızlar'da sokak satıcılarından biri olan helvacıya romanın sonunda rastlanır. Nadir ve Fahri'yi Şehzadebaşı'ndaki evde bekleyen Mebrure ve Hayriye Hanım helvacının sesini işitirler.

¹⁹² Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 536-537.

Mahşer'de ise akşam karanlığında Fatih Camii'ni seyreyleyen Muazzez ve Nihad yoldan geçen bir helvacıyı duyarlar.

Fatih-Harbiye'de helvacılara daha çok rastlanır. Bunlar Fatih ve çevresinde görülen sokak satıcılarıdır. Neriman'ın devamlı şikâyet ettiği ve sessizliğinden rahatsız olduğu Fatih'te gece yarısından sabahın ilk anlarına kadar olan zamanda mekânı canlandıran helvacı sesleridir. Romandaki Doğu-Batı çatışmasında öne çıkan unsurlardan birinin Doğu'yu temsil eden helvacılar olduğu söylenebilir. Sürekli uykuda olduğunu söylediği Fatih'ten nefret eden Neriman için olumsuz simgelerden biri de helvacılardır. İstanbul'daki sosyal hayatın özellikle de gece vakitleri önemli bir parçası olduğunu söyleyebileceğimiz helvacılar hakkında yazarın söylediği şu sözler önemlidir:

“Helvacıların geçtiği saat. Her şey susar ve yalnız onların sesleri duyulur. Sakız gibi incele incele uzanan ve ta uzaklara, sokak diplerine bulaşan ezik, yapışkan sesler. Günün ışığıyla beraber çekilirler, giderler. O vakit herşey kararır, söner, her canlı şey siner.” (s.42)

Bir Akşamdı romanında İstanbul'da akıp giden hayatın canlı birer parçası olan “hamallar”dan¹⁹³ bahsedilir. Romanda vapur iskelesi ve çevresinde görülen hamallar, Kâmil'in Fransız eşi ve çocuğu Marsilya'dan İstanbul'a geldiklerinde onların eşyalarını taşırlar.

Biz İnsanlar'da ise, Vedia'nın hastanede kaldığı zamanlar yanına gidip gelen Orhan'ın gözlemledikleri arasında hamallar da vardır. *Bir Akşamdı* romanından farklı olarak kapalı mekânda karşımıza çıkarlar. Genellikle yük ve eşya taşıyan hamalların bu kez hastanede yaşlı bir kadını taşıdıkları belirtilir. (s.26)

İstanbul sokaklarındaki “seyyâr satıcılar” olarak da adlandırılabilen “küfeli satıcılar” romanda sokak hayatında görülen vazgeçilmez unsurlardan biridir. İstanbul'a ilk defa gelen Kâmil'in oğlu Selçuk'un caddeyi gözlemlediğinde ilgisini çeken görüntülerden biri de küfeli satıcılar olur.

İstanbul'daki cadde ve sokakların, meydanların geçmişten günümüze vazgeçilmez unsurlarından biri olan simitçiler *Mahşer* romanında yer alır. Simitçiler

¹⁹³ İstanbul'daki en iyi örgütlenmiş esnaflardan olan hamalların çoğu Anadolu'da para kazanmaya gelen kişilerden oluştuğu bilinmektedir. Şehirdeki her türlü “yükleme, boşaltma ve taşıma işini” yapan hamalların günümüz İstanbul'unda “Cağaloğlu, Sirkeci, Eminönü, Süleymaniye” gibi semtlerde devam eder. Taşıdıkları yüklere göre isimlendirilen hamallardan, pazarda meyve sebze taşıyanlara “küfeci”, büyük fiçileri taşıyanlara ise “sırık hamalı” denilirdi. Bunun yanı sıra eskiden Beyoğlu'nda gayrimüslim kadınların “tahtirevan”larını taşıyan ve meyhanelerden çıkıp yürüyemeyecek durumda olanları küfeye koyup evlerine götüren küfecilerin de olduğu bilinir. Uğur Aktaş, “Hamallar”, *İstanbul'un 100 Esnafı, (İstanbul'un Yüzleri Serisi-15)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2010, s.96-97.

şehirdeki günlük hayatın bir parçası olmakla birlikte romanda savaşın getirdiği yıkımdan sadece bir tanesini göstermek amacıyla kullanılan bir araçtır. Nihad cepheden İstanbul'a dönüp toprağa ayak bastığında açlığını aldığı bir simitle bastırmaya çalışır. :

“(...) Bomboş midesinin bir iki lokmaya ihtiyacı var. Yirmidört saattir hiçbir şey yememiş. Simidi ısırırken diş etleri acıdı. Damağı kurumuş, katılaşmış, yer yer çatlamış, simidin tadını hissedemiyor, lokmalar boğazından birer çıra parçası gibi geçiyor. (...)” (s.9)

Mahşer'de şehirdeki yerine ve işlevine dâir ayrıntılı bilgili verilmemekle birlikte, mevcut zamanı göstermek amacıyla kullanılan araçlardan biri “sütçüler” dir. Nihad'ın denizde boğulmaktan kurtulup Nişantaşı'ndaki konağa, Muazzez'in yanına geri döndüğünde zaman nerdeyse gece yarısını çoktan geçmiştir. Yazar, “sütçünün güğümleri” nin çıkardığı seslerden bahsederek aslında sabahın ilk ışıklarının da belireceğini anlatır.

Mahşer'de Nihad ve Muazzez, Nihad'ın iş bulamamasından dolayı geçim sıkıntısı çekerken Fatih'te tuttıkları evde bulunan eşyaları satmayı düşünürler. Bunlardan biri para etmeyeceğini düşündükleri, Muazzez'in Beyoğlu'ndaki kitapçıdan aldığı “denizde yıkanan çocuk levhası” dır. Nihad'ın işsizliğine çare bulmaya çalışan arkadaşları da fakirlikten ellerindeki “Finten, Rübâb-ı Şikeste” gibi değerli kitapları satmaya başlarlar. Bu kitapları sattıkları yerlerden biri de Cağaloğlu'ndaki “serme kitapçı”¹⁹⁴ olarak bahsedilen yerdir.

3.9. SAVAŞ YILLARINDA İSTANBUL

Coğrafi, siyasi, sosyal ve kültürel olarak önemli bir konumda bulunan İstanbul, tarihi vakalara sahip olan bir merkez konumundadır. Anadolu'da cereyan eden savaş İstanbul'da da etkilerini gösterir. İncelediğimiz romanlara bakıldığında Anadolu'da süren bu savaşlar ve bizzat İstanbul'daki işgal yıllarının eserlere yansıdığı görülür. Çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı ve devamında Millî Mücadele yıllarında İstanbul'un durumu kimi zaman arka planda kimi zaman ise olaylarla bağlantılı olarak geçer. Mütareke yıllarında “payitaht” olarak görülen İstanbul, bir taraftan kavganın merkeziyken diğer taraftan Türk edebiyatının da yaşadığı yerdir. Savaşın getirdiği yıkım

¹⁹⁴ İstanbul'un esnaflarından olan “kitapçılar” Osmanlı döneminde “Beyazıt” civarında toplu halde bulunurlar. 19.yy'ın ikinci yarısına kadar İstanbul'un başka hiçbir semtinde kitapçı dükkânı bulunmazken “basma kitapların” çoğalmasıyla birlikte sahafçılık ve kitapçılık ayrı iki meslek haline gelmiş, Yüksekaldırım'da genellikle Avrupalı kültürün etkisiyle Fransızca kitaplar satanlar bulunurken, “Beyazıt, Babıâli, Sirkeci ve Eminönü”nde de çeşitli kitap satıldığı bilinmektedir. İstanbul'daki kitapçı sayısı II.Meşhuriyet'ten sonra artarken dükkânların çoğunun Beyazıt ve Babıâli çevresinde toplandığı görülür. Uğur Aktaş, “Kitapçılar”, a.g.e., s.117-118.

burada kendini hissettirir. Önemli ve sonuçları ağır kararlar burada alınır. Özellikle “Mondros Mütarekesi” sonrasında Anadolu halkı derin bir üzüntü ve umutsuzluğa kapılsa da bağımsızlık için Kurtuluş Savaşı çıkış yolu olarak görülür. İşte toplumu derinden etkileyen savaş yılları romanlarda da işlenen en önemli toplumsal konulardan biri olur.¹⁹⁵

Olayların Mütareke Döneminde, İzmir’in Yunanlılar tarafından işgal edildiği sırada geçen *Sözde Kızlar*’da, bir taraftan Anadolu’da Millî Mücadele devam ederken, diğer taraftan İstanbul’da bir grup insan savaşın gerçekliğinden uzak yaşamaya ve eğlenmeye devam eder. Bu insanların bir kısmı da köşkte verilen davette toplananlardır. Aralarında mücadelenin gerçekliğine en yakın duyguları taşıyan ise, babasını aramak için İstanbul’da yollara düşen ve kendini köşkte bulan Mebrure’dir. Nevin’in Yunanlılar’ın Bursa’da saldırıya geçmesi üzerine söylediği “(...) Harp, taarruz, ağır topçu bilmem nesi?.. Biz erkânıharp değiliz ya... Bunları halletmek bize mi düşer?” (s.60) sözleri İstanbul’da yaşayan ve onunla aynı düşüncede olan insanların, Millî mücadeleye bakışını ve Anadolu’da yaşananlara kayıtsızlığını gözler önüne serer.

İstanbul’da yaşayan ve Anadolu’daki savaşa duyarsız kalan, zevk ve eğlenceye gark olmuş genç nesil karşısında Anadolu insanının saf ve temizliğinin timsali olan Fahri’nin sözleri şu şekildedir: “Tepemizin ucunda bir neslin ahlâkî çöküntüsünü görüyoruz, sesimizi çıkaramıyoruz, elimizden bir şey gelmiyor (...)” (s.130)

Bir Akşamdı romanında ise, Kafkas Cephesi’nden (1917) dönen Kâmil Bey’in, Meliha ile İstanbul’a kaçtıktan sonra anlattıkları, savaşla birlikte gelen yıkımı gösterir niteliktedir. Özellikle Şişli’deki apartmanda Meliha ve Kâmil arasında geçen cepheye dair konuşmalarda, Kâmil’in cephede gördüğü sık ağaçların içinden geçen ıssız yolu Sarıyer’e benzettiği görülür. Kâmil, harp meydanında olup bitenlerin ancak taarruz bittikten sonra görülebileceğini anlatır:

“(...) Cephe... Cephe... Bu kâh bir çadır içidir; kâh sık ağaçlıklar içinde ıssız bir yoldur ki insan, orada kendini harpte değil, bir akşamüstü Sarıyer’deki bentlerde tenezzühe çıkmış sanır; kâh geceleyin bir tepedir, uzakta düşmanın attığı tenvir fişekleri görünür ve infilâk sesleri gelir. Asıl harp, taarruz bittikten sonra gözle görülür: Yaralılarla dolu meydanlarda yüründüğü zaman.” (s. 63)

¹⁹⁵ Mehmet Törenek, *Türk Romanında İşgal İstanbul’u*, Kitabevi Yay., İstanbul, 2013, s.19-20.

Kafkas Cephesi'nden İstanbul'a döndükten sonra Şişli'de zevk ve eğlence hayatında kaldığı yerden devam eden Kâmil Bey, romanın sonunda iki kadın arasında kaldığında tek çıkış yolu olan cepheye, İstanbul'dan Anadolu'ya gider.

Dokuzuncu Hariciye Koğuşu'nda olaylar Birinci Dünya Savaşı yıllarında geçer. Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk romanı ile ilgili çok önemli tespitlere yer verdiği “Dokuzuncu Hariciye Koğuşu” başlıklı yazısında “(...) insan, hakiki acıyı, ızdırabı, bir gölge hâlinde bile olsa, seferberliğin aç İstanbul'unu buluyor.” der ve kitabın adeta büyük bir romandan alınmış bir parça olarak verildiğini, genç hastayı “seferberliğin aç ve huzursuz İstanbul'unda, büyük küçük kardeşleriyle beraber” görmek istediğini belirtir.¹⁹⁶

Savaşa dâir ayrıntıya yer verilme de romanda çok önemli bir yere sahip olan hastaneyle ilgili verilen bazı detaylar önemlidir. Hasta çocuğun İstanbul'da “kenar mahalle” olarak adlandırılan yerde annesiyle birlikte fakir bir hayat sürmesinden dolayı tedavisiyle ilgili gerekli malzemeleri karşılayamadığı görülür. “Harp yüzünden pahalılaşan pamuk ve gaz bezi gibi şeyleri” askerî hastanede çalışan bir yakını sayesinde edinen çocuğun durumu, savaşın ekonomik yıkımlarını gösterir niteliktedir.

Erenköy'deki köşkte Paşa'nın Ragıp Bey'e söylediği şu sözler ise savaşın İstanbul'daki izdüşümünün başka bir göstergesidir:

“(...) İstanbul'da, gece yarıları, üçer beşer kişi, ellerinde birer kova siyah boya ile sokakları dolaşıyorlarmış ve nerede Fransızca bir ibare görürlerse derhal siyahla kapatıyorlarmış. Sen ne dersin? Almanlara yaranacağız diye kırk yıldır öğrendiğimiz lisanı bize unutturamazlar ya!” (s.72)

Matmazel Noraliya'nın Koltuğu'nda ise Birinci Dünya Savaşı söz konusu edilir. Romanın ikinci bölümünde “harb-i umumî” denilen savaş hakkında ayrıntı verilmemekle birlikte insan hayatını olumsuz yönde etkilediği açıktır. Büyüka'daki köşkte yaşayan ve burdan nadiren dışarıya çıkan Matmazel Noraliya, savaş yıllarından önce ayda yılda bir kere İstanbul'a iner. Her ne kadar köşkten ayrılmasa da savaş Noraliya'yı da olumsuz yönde etkiler. Noraliya'nın defterlerini okuyan Ferit, Birinci Dünya Savaşı ile ilgili şu sözlere rastlar:

¹⁹⁶ Ahmet Hamdi Tanpınar, “Dokuzuncu Hariciye Koğuşu”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2016, s. 376-379.

“Dört sene vardır ki bir harb-i umumî çıkmış olup milyonlarca insan birbirini telef etmektedir. Tarih-i beşeri dolduran bütün muharebeler, benliğini öldürmesini bilmeyen insanın bir gaye uğrunda ölmesini bilmeyen insanın bir gaye uğrunda ölmesini öğrenmesi için Cenabıhakkın ona verdiği kanlı derslere benzer.” (s.263)

Biz İnsanlar’da olaylar Mütareke döneminde geçer. Orhan Şakir Vedia’yı mütarekenin ikinci yılında tanır. Yazarın diğer romanlarında da sıklıkla üzerinde durulan, savaş yıllarında olanlara kayıtsız kalan, yozlaşmış ve ahlâkî çöküntüye uğramış bireyler burada da söz konusu edilir. Boğaziçi’ndeki lisede çocuklar arasında gerçekleşen kavgada söylenen “eşek Türk” (s.24) sözü üzerine Orhan’ın söyledikleri, savaş yıllarında olaya bakışını açıklar niteliktedir:

“ (...) Eşek Türk sözü yalnız bir çocuğa değil, etrafındaki bütün çocuklara, bütün bir idare ve tedris bünyesine, bütün bir cemiyete, -Müdür Bey!- size ve çocuğunuza, büyük babanızın mezarına ve bütün tarihimize tevcih edilmiş bir hakarettir. Çocuğun evinde bu söz her gün tekrarlanıyor ve belki her gün, sabah akşam, duvarlara, tavanlara vuruyor.(...)” (s.45)

Tahsin’in Cemil’e taş attığı için okuldan atılacağı mevzuu öğretmenler odasında görüşülecek ve karar bağlanacaktır. Bu durum özellikle de Necati’nin sert epkisine olur. Necati, Tahsin’in attığı taşta, işgal altındaki bütün bir milletin tepkisinin yattığını şu sözlerle dile getirir:

“(...) şu odanın içinde millî namusuna sahip tek bir adam gösteremezsiniz ki milliyeti müdafaa eden bir çocuk aleyhine, Fransız bayrağına sığınarak bütün milletine küfür eden bir soysuz piçi himaye için reyini versin! Neydi adı taş atanın? Hüseyin mi, Tahsin mi? Onun attığı taş, bugün, bu saatte Anadolu’da harp eden bütün Türklerin tek bir madde içine sıkıştırılarak teksif edilmiş ruhudur! Elinden her şeyi alınmış bir halkın son silâhıdır, gözleri dönmüş bir ümitsizin yere eğilir eğilmez kaptığı ilk tabiat kuvvetidir. (...) ‘Eşek Türk’ sözlerini bir araya getiren bir piç kurusunun ağzını yırtmak dururken, aramızda onu müdafaaya kalkacak olan bulunursa onun eşekliğini kabul ederiz amma Türklüğünü asla kabul edemeyiz.” (s.69)

Orhan, Tahsin’in okuldan atılacağı haberinden sonra okul müdürüyle konuşur. Orhan, Tahsin’in şahsında Anadolu’yu müdafaa eder ve okuldan ayrılacağını bildirir. Evinde Türk bayrağı yerine Fransız bayrağı asmayı tercih edenlerin asıl eşekler olduğunu, İstanbul’un yenilgiyi kabul ederek Sevr ile memleketin battığını onayladığını ve Avrupa medeniyetinin karşısında durmadığını söyler. Tahsin ve Cemil arasında yaşanan olayı kişisel değil bütün Anadolu halkına yapılmış bir hakaret olarak görür ve müdüre şunları söyler:

“(…) İstanbul’da başşehbenderin karısı gibi düşünenler bir iki kişiden ibaret olmadıkları gibi halis Türk’e eşeklik izafe edip kafasına taş yiyenler de yalnız Cemiller değildir. Cemilleri çoğaltınız, bir İstanbul olur; Tahsinleri çoğaltacağız, bir Anadolu olur. Köy çok hassas. Fransız bayrağı çeken yalının camlarını parçalamışlar. Sıra mektebe gelebilir. Yalnız millet hissiniz değil, dirayetiniz de imtihan geçiriyor.” (s.77)

Romanda İstanbul’un ve Anadolu’nun içinde bulunduğu durum hakkında konuşan Orhan ve Necati, karakoldaki memurların işgalcilerin emirlerine boyun eğmesi üzerine şimdiye kadar gördükleri en korkunç dönemlerden birini yaşadıklarını belirtirler. Halasının çarşafının bir Rum tarafından yırtılması, Türk askerinin kalpağının Fransız tarafından ayaklar altına alınması ve bir Türk kızının *Gülhane Parkı*’nda dövülmesine şahit olan, İngilizler tarafından alıkonulan Necati, karakoldaki memurların İtilâf kuvvetlerinin emirleriyle hareket etmeleri kadar ağır bir mütareke dönemi geçirmediğini söyler. (s.166)

Mahşer’de, Birinci Dünya Savaşı’nda Çanakkale Cephesi’nden İstanbul’a gelen Nihad’ın geceleyin kalacak yer ararken polis ve bekçiyle karşılaşp türlü suallere maruz kalması romanda “İdare-i örfiye” olarak adlandırılan sıkıyönetimden kaynaklanır. (s.16) Romanda, genellikle Fatih’teki bir kahvede buluşan gençler edebiyattan siyasete kadar pek çok konu hakkında münakaşa ederler. Memlekette ahlâklılıkların ölüp gittiğini ahlâksızların ise kazandığını savunan Rıza’nın söylediği, “(...) Bizim mayamız, vatan kanıyla yoğrulmuş, biz de babalarımız gibi, kanda yetişmiş ve pişmiş bir nesiliz. Bâbıali’deki iğrenç politika ve ihtiras yatağını kan temizler. İhtilâl lâzım! Ateş ve kan lâzım!” (s.199) sözleri kahvedeki gençlerden Haldun’un isyan etmesine neden olur.

SONUÇ

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Peyami Safa eserleriyle yıllardır kendisinden söz ettiren ve değeri eksilmeyen bir yazardır. Özellikle de romanlarıyla öne çıkan Peyami Safa, pek çok araştırmaya dâhil edilir. Yazarın romanlarında İstanbul tarihi, sosyal, kültürel, siyasi yönleriyle ele alınan önemli konulardan biridir. 1899 doğumlu olan yazar, hayatın zorluklarıyla çok küçük yaşlarda tanışmış ve yazarak hayatını kazanır. Savaş yıllarının İstanbul’undan Cumhuriyet İstanbul’una ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına şahit olan Peyami Safa, şehrin başından geçenleri ve yaşadığı değişimleri yakından gözlemlemiştir. İstanbul’a dair gördüklerine romanlarında da canlı birer unsur olarak yer verir. Peyami Safa’nın özellikle ilk dönem romanlarında Mütareke döneminin İstanbul’dan bahsedilir. Psikolojik tahlillerin ağırlıkta olduğu romanlarında bile İstanbul önemli bir mekândır. Yazarın çoğu romanında görülen Doğu-Batı çatışmasının, İstanbul’un birbirine zıt semtleriyle ele alındığı görülür.

Bu çalışmada incelenen *Sözde Kızlar*, *Şimşek*, *Mahşer*, *Bir Akşamdı*, *Cânân*, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, *Fatih-Harbiye*, *Bir Tereddüdün Romanı*, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu*, *Yalnızız*, *Biz İnsanlar*, *Cumbadan Rumbaya* isimli romanlarda ana mekân İstanbul’dur. Yazarın romanlardaki şahıslarla mekânlar/semtler arasında ilgi kurduğu görülür. Üsküdar ve çevresi romanlarda genellikle tabiatıyla yer edinen semtlerdendir. *Şimşek*’te Mahmut Paşa Bağlarbaşı’ndaki bir köşkte inziva hayatı yaşar. Yine aynı romanda Çengelköyü, eğlence düşkünü insanlardan bunalan Müfid’in doğasına sığındığı bir yerdir. *Sözde Kızlar*’da ise Fahri ve Mebrure’nin gezintiye çıktıkları yer Çamlıca’dır. Üsküdar’ın manevi açıdan da huzur bulunan bir mekân olduğunun örneklerinden biri, *Matmazel Noraliya’nın Koltuğu*’nda, Büyükada’daki köşkte inzivaya çekilen Noraliya’nın dışarıya çıktığı nadir anlarda Üsküdar’daki bir şeyhin yanına gitmesidir. Romanda sıklıkla yer verilen mekânlardan biri olan Kadıköy ise kimi zaman roman kişilerinin gezintiye çıktıkları bir yerken, kimi zaman da tıpkı Beyoğlu gibi olumsuz tiplerin bulunduğu ve “serbest” insanların yaşadığı bir semttir. Romanlarda sıklıkla zikredilen en önemli mekânlardan biri ise Beyoğlu’dur. Yazarın pek çok romanında değindiği Doğu-Batı çatışmasının ana mekânlarından olan Beyoğlu, genellikle olumsuz tipleri ve sokakları bünyesinde barındırır. Romanlardaki en canlı unsurlardan biri olan Beyoğlu aynı zamanda şehrin kozmopolit yapısının yoğunlaştığı yerlerden biridir. Batılı yaşam tarzına özenen roman kişilerinin genellikle Beyoğlu’nu

mesken edindikleri görülür. Bunun yanı sıra, *Bir Akşam*'dı romanında Beyoğlu, bir kadının tek başına çıkmaması gereken bir yer olarak görülür. Yazarın Beyoğlu'nu en iyi anlatan romanlarından biri ise *Fatih-Harbiye*'dir. Geleneksel değerlerden uzaklaşıp Avrupai yaşama özenen Neriman için Beyoğlu cazibeli bir kapı gibidir. Beyoğlu, şehirde hayatın hızlı aktığı ve alışveriş dükkânlarıyla dolu bir semttir. Muhafazakâr ve geleneksel yaşamın tam karşısında duran Beyoğlu, dejenere tiplerin uğrak yerlerindendir. İstanbul'un yoksul semtlerinde görülen ahşap evlerin yerini Beyoğlu'ndaki apartmanlar alır. Romanlarda sıklıkla geçen ve şehrin kozmopolit yapısını oluşturan gayrimüslimlere Beyoğlu ve civarında rastlamak mümkündür. Fatih semti ise, romanlardaki fakir insanların, bazen tek göz odalı evlerde vakitlerini geçirdikleri bir yerdir. Geleneksel hayatın ve muhafazakâr insanların yaşadıkları Fatih, Vefa, Süleymaniye ve Cerrahpaşa gibi semtler *Fatih-Harbiye* örneğinde Doğu'nun simge mekânlarından. Romanlarda tabiatıyla öne çıkan ve roman kişilerinin kaçış yerlerinden biri ise Adalar'dır. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda ikinci bölümün ana mekânı olan Büyükkada, Yüksekaldırım'da ruhsal bunalımlar geçiren Ferit'in sığındığı bir yerdir. Hayat hikâyesinden etkilendiği Matmazel Noraliya da yıllarca buradaki köşkte inzivaya çekilir. Böylece Adalar tıpkı Çamlıca gibi şehrin gürültüsünden uzak, doğasına sığınılan bir yer olarak ele alınır. *Sözde Kızlar*'da ise romanın düşmüş kadın tipleri olanlar ve "sözde kızlar" kervanına katılanlar kışın Şişli ve civarındaki davetlerde boy gösterirken yazın Adalar'ı kendilerine mesken edinirler.

Köklü geçmişe sahip bir şehir olan İstanbul'un tarih yapılarını da romanlarda görmek mümkündür. Romanlardaki mezarlıklar, türbeler, camiler ve saraylar şehrin ayrılmaz birer parçalarıdır. Tarihi yapılar hakkında ayrıntılı tasvire yer verilmese de roman kişileriyle ilişkileri bakımından ele alınırlar. *Fatih-Harbiye*'de, Doğu'nun sembolü olan Fatih Camii, Neriman'ın nefret dolu olduğu geleneksel kültürün sembollerinden biridir. Mezarlıkların şehrin içinde insanlarla bir arada olmasını eleştiren Neriman, Batı ülkelerinde şehrin dışında olan mezarlıkları dahi savunacak durumdadır. Yazarın burada, geleneksel kültürden roman kişileriyle bağlantılı olarak bahsederken İstanbul'un hemen her yerinde bulunan camiler ve mezarlıkları esas meseleyi anlatırken yardımcı araç olarak kullandığı görülür.

Roman kişilerinin ikamet ettikleri meskenler genellikle gelir durumuyla doğru orantılıdır. Köşkler, konaklar, yalılar, apartmanlar ve oteller bulundukları semtler ve roman kişilerinin genel özellikleriyle ilişkilendirilerek ele alınır. Köşkların aileye miras

kalması, romandaki bir paşa veya yüksek gelirli kişi tarafından yaptırılması bu durumu açıklar niteliktedir. Romanlardaki köşklerin genellikle Çamlıca, Bağlarbaşı, Kalamış ve Büyükkada gibi doğayla iç içe olan yerlerde bulunduğu görülür. *Sözde Kızlar*'da ise savaş yıllarında İstanbul'daki ahlaki çöküntünün bir parçası olan Şişli'deki köşk, zevk ve eğlence peşinde koşup işgal altında olduğunu unutan tiplerin mekânı olarak ele alınır. Romanlardaki köşk, konak ve yalılar geleneksel olanı temsil ederken apartman İstanbul için yeni bir yapıdır. Apartmanlar, daha çok romanlardaki Avrupalı tiplerin oturduğu yerlerdir. Yazar bu yüzden kozmopolit yaşamın izlerinin sürüldüğü Beyoğlu ve Şişli'deki apartmanlardan bahseder. Kalabalık bir yaşamın sürüldüğü İstanbul'da insanların konaklama ihtiyaçlarını karşılayacak en önemli meskenler ise otellerdir. Romanlarda bahsedilen oteller genellikle Beyoğlu ve civarındadır. Genellikle olumsuz mekânlar olarak çizilen oteller, İstanbul'un arka sokaklarını gözler önüne serer. *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*'nda Ferit'in Beyoğlu'nda kaldığı pansiyon, gerilimli ve sıkıntılı bir ortam olarak çizilir. İçinde esrarkeş, katil ve çeşitli hastalıklara sahip kişilerin kaldığı otelin bulunduğu sokakta ise sarhoşların bulunması tesadüf değildir. Yazarın meskenleri ve içinde kalan roman kişilerini bulundukları semtin genel yapısına uygun olarak ele aldığı açıktır.

İstanbul gibi büyük bir şehirde insanların en önemli ihtiyaçları olan ulaşımı sağlayan araçları romanlarda da canlı bir şekilde görmek mümkündür. *Sözde Kızlar*'da bahsi geçen ve günümüzde yalnızca fotoğraflarda kalan atlı tramvaylar eski İstanbul'daki şehir hayatını gözler önüne sermesi açısından ilgi çekicidir. Vapur seferleri, tramvaylar, otomobiller, trenler ve kayıklar roman kişilerinin sıklıkla kullandıkları ulaşım araçlarıdır. Vapurlar genellikle Üsküdar iskelesi ile anılırken Adalar'a giden kişilerin tek yolu vapur kullanmaktır. Kayıklar ise, deniz üzerinden ulaşımı sağlayan diğer bir araç olmakla birlikte yazarın tabiatın güzelliğiyle kayığı ilişkilendirdiği görülür. Otomobil de romanlarda sıklıkla kullanılmakla birlikte bazı romanlarda gelir durumunu ifade eder. *Fatih-Harbiye*'de otomobil Batı'dan gelen bir unsur olup medeniyetin sembollerindendir. İki zıt kutup olan Doğu ve Batı'yı temsil eden Fatih ve Harbiye semtleri arasındaki ulaşım tramvay hattıyla sağlanır. Neriman, Fatih'ten tramvaya binip Beyoğlu'nda indiğinde kendini başka bir medeniyete girmiş gibi hisseder. Romanlarda en sık kullanılan tramvay hattı Fatih-Harbiye'dir. Genellikle Beyoğlu'na giden kişiler tarafından kullanılır. Yüksek gelirlilerden ziyade yoksul

insanları tramvayların içinde görmek mümkündür. Günümüzde kullanılmayan telgraf ise romanlarda haberleşmeyi sağlayan önemli araçlardan bir diğeridir.

İstanbul'un kozmopolit yapısını oluşturan en önemli unsurlar olan gayrimüslimlerden romanlarda sıklıkla bahsedilir. Gayrimüslim olarak bahsedilen Rumlar, Ermeniler, İtalyanlar, Arnavutlar, Bulgarlar, Yahudiler, Almanlar, Fransızlar, Ruslar dışında İstanbul'da yaşayan ancak Türk olmayan Müslüman Araplar ve İranlılar da şehrin çok sesli yapısının bir parçasıdır. Romanlardaki hizmetçiler genellikle Rumlar ve Ermeniler'den oluşur. *Cânân*'da ise istisna olarak, Vaniköyü'nde Bedia ve ailesinin kaldığı yalıdaki hizmetçi Arap kadın olan Gülşen Dadı'dır. Gayrimüslimler İstanbul'un ev içinden semtlerine pek çok yerine yayılmış olmakla birlikte sıklıkla Beyoğlu ve civarında görülürler. İşgal yıllarının İstanbul'unda yabancı unsurlardan bir kısmı ise halka zarar veren kimselerdir. Yazar, Mütareke yıllarının şehirdeki olumsuz yansımalarını anlatırken işgal kuvvetleriyle ilgi kurar. Olayların Mütareke yıllarında geçtiği *Biz İnsanlar*'da Beyoğlu'ndaki bir barda halka kendi marşlarını zorla dinlettiren işgalci İngiliz askerler yazar tarafından verilen çarpıcı örneklerdendir.

İstanbul'daki sosyal hayat ve eğlence romanlarda çeşitli şekillerde kendini gösterir. Köşklere düzenlenen davetler genellikle zevk ve eğlenceye düşkün roman kişilerinin Anadolu'daki mücadele ve işgal gerçeğinden kopuk yaşamlarını ve İstanbul'daki ahlaki çözülme anlatmak içindir. Gazinolar, meyhaneler, barlar ve birahaneler ise genellikle geceyle gündüzün birbirine karıştığı Beyoğlu ve civarındadır. Kimi zaman ise roman kişilerinin bir sıkıntıyı konuşmak veya ruhi bunalımlardan kurtulmak için barlar ve birahanelere sığındığı görülür. Bunların dışında İstanbul'daki eğlence hayatının en güzel parçalarından biri sandalla yapılan gezintilerdir. Özellikle *Cânân*'da bahsedilen Boğaziçi'ndeki yalılar ve yine bu civarda yapılan mehtap keyifleri İstanbul'un incisi olan Boğaziçi'nin sosyal hayattaki yerini açıklar niteliktedir. Romanlardaki diğer bir eğlence aracı ise tiyatrolardır. *Mahşer*'de Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Ferah Tiyatrosu önemli bir mekândır. Suflörlük yapacak kimsenin bulunmaması, oyuncuların ezberlerini yapmamaları ve tiyatroya gereken önemin verilmeyişi savaşın hayatın her alanını etkilediğini gösterir. İstanbul'daki sosyal hayatın en önemli unsurlarından biri ise her köşe başında görülebilecek kahvehanelerdir. Genellikle roman kişilerinin oturup konuştukları yerler olan kahveler kimi romanlarda yoksulluğun da bir göstergesidir. Günümüzde boşa vakit geçirilen yerler olarak bilinen kahvehaneler, romanlarda kimi zaman edebiyattan

politikaya çeşitli konuların konuşulup tartışıldığı kimi zaman ise başıboş gezen insanların oturduğu yerlerdir. Ayrıca günümüzden farklı olarak romanlarda kadınların ve erkeklerin kahvelerde bir araya gelip oturup konuştukları da gözden kaçmamalıdır.

Peyami Safa'nın romanlarına yansıyan ve şehrin önemli bir parçası olan unsurlar ise resmî kurumlardır. Eğitim kurumları başta olmak üzere güvenliği sağlayan karakollar, sağlık kurumları bunların önde gelenleridir. İstanbul'un sosyal bir şehir olmasında okulların büyük önemi vardır. Romanlarda bahsedilen okulların çoğu günümüze kadar isim değişikliğine veya dönüşümlere uğramıştır. "Askerî mektep" olarak bahsedilen Kuleli Askerî Lisesi, Vefa Sultanîsi, Darüşşafaka, Dârülfünûn, Galatasaray Sultanîsi, Darülelhan İstanbul'da eğitim veren önemli köklü okullar olup birçoğu Cumhuriyet'ten sonra da eğitim vermeye devam eder. Yazarın bahsettiği bu okullar şehrin aynı zamanda bir eğitim merkezi olduğunu da gösterir. Notrdam dö Siyon ve Boğaziçi'nde olduğu söylenen özel okullar ise İstanbul'da yaşayıp gelir durumu yüksek ailelerin çocuklarının eğitim aldığı kurumlardır.

İstanbul'un alışveriş yerlerinin ise Mahmutpaşa, Eminönü ve Galata civarında toplandığı görülür. Pastaneler başta olmak üzere çok sayıda dükkân Beyoğlu'ndadır. *Fatih-Harbiye*'de Beyoğlu sokaklarında gezmekten hoşlanan Neriman buradaki dükkânlarla mesut insanlar arasında bir bağ olduğunu düşünür. İstanbul'daki sokak satıcılarının ise bir kısmı günümüze kadar gelememişken bir kısmı varlığını yıllarca devam ettirir. Helvacılar, hamallar, küfeli satıcılar, simitçiler, sütçüler ve kitapçılar şeklinde bahsedilen ve İstanbul sokaklarına hayat veren esnaflar şehri yakından tanıyan yazarın değindiği hususlardır.

Peyami Safa'nın romanlarında dikkat çeken bir başka mesele ise işgal yıllarında İstanbul'un durumudur. Birinci Dünya savaşı, Mütareke yılları, Millî Mücadele, İkinci Dünya Savaşı ve sonrasının romanlara yansıdığı görülür. Yazar genellikle işgal yıllarında Anadolu'da olup bitenlere duyarsız kalan, Avrupalı yaşama özenen, İstanbul'daki köşklerde zevk ve eğlenceye düşen olumsuz tipleri çizer. Bunlar, yine romanlarda Batı kültürüyle ilişkilendirilen ve kozmopolit yapıya sahip Beyoğlu, Şişli gibi semtlerde, yeni konut tiplerinden olan apartmanlarda kalan olumsuz roman kişileridir. Savaşın getirdiği yıkımlardan biri olan ekonomik sorunlar da İstanbul'da kenar mahallelerde yaşayan yoksul insanları olumsuz yönde etkiler. *Biz İnsanlar*'da İstanbul'da yaşayıp evine Fransız bayrağı asan ve onlarla dost olanlar da görülür. Savaşa duyarsız kalan dejenere tiplerin yanı sıra vatanını korumaya çalışan roman

kişileri de vardır. Savaş yıllarına ait bu ayrıntılar, yazarın İstanbul'u her dönemde yakından takip ettiğini, bütün bir milleti etkileyen tarihi olaylara tanıklık ettiğini ve bunları İstanbul'un mekânlarıyla özdeşleştirerek romanlarında ele aldığını gösterir.

Bu değerlendirmeler sonucunda söylenebilir ki Peyami Safa bir İstanbul yazarıdır. Onun romanlarında İstanbul önemli bir mekândır. İstanbul'da doğup yetişen Peyami Safa şehri yakından tanımış ve eserlerinin bir parçası hâline getirmiştir. Peyami Safa'nın romanlarına sadece bir mekân olarak yansımakla kalmayan İstanbul tarihi, siyasi, sosyal ve kültürel unsurlarıyla bir medeniyet şehri olarak farklı cepheleriyle anlatılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Çalışmaya Esas Oluşturan Eserler

- Safa, Peyami, *Şimşek*, Ötüken Neşriyat, 19. Basım, İstanbul, 2016.
- Safa, Peyami, *Sözde Kızlar*, Ötüken Neşriyat, 42. Basım, İstanbul, 2016.
- Safa, Peyami, *Mahşer*, Ötüken Neşriyat, 25. Basım, İstanbul, 2016.
- Safa, Peyami, *Bir Akşamdı*, Ötüken Neşriyat, 21. Basım, İstanbul, 2016.
- Safa, Peyami, *Cânân*, Ötüken Neşriyat, 25. Basım, İstanbul, 2016.
- Safa Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken Neşriyat, 76. Basım, İstanbul, 2016.
- Safa, Peyami, *Fatih- Harbiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Safa, Peyami, *Bir Tereddüdün Romanı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013.
- Safa, Peyami, *Cumbadan Rumbaya*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.
- Safa, Peyami, *Matmazel Noraliya'nın Koltuğu*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.
- Safa, Peyami, *Yalnızız*, Ötüken Neşriyat, 39. Basım, İstanbul, 2016.
- Safa, Peyami, *Biz İnsanlar*, Ötüken Neşriyat, 26. Basım, İstanbul, 2016.

2. Referans Kaynaklar

- “Beykoz”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 2, s. 193-195.
- “Galatasaray”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 3, s. 368, 369.
- “Kalamış”, *DBİA*, C.4, İstanbul, 1994, s.392-393.
- “Müftü Hamamı”, *DBİA*, İstanbul, 1995, C.8, s. 326.
- “Şehzadebaşı”, *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s.155-156.
- “Sirkeci”, *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s.11-12.
- “Şişli”, *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s.184-185.
- Küçüksu Kasrı, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yay., İstanbul, 1995.
- Akbulut, M. Rıfat, “Kadıköy”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 4, s. 332.
- Akın, Nur, “Beyoğlu”, *DBİA*, C. 2, İstanbul, 1994, s. 212.

- Akıncı, Turan, *Beyoğlu: Yapılar, Mekânlar, İnsanlar (1832-1923)*, Remzi Kitabevi, İkinci Basım, İstanbul 2018, s.15.
- Aksel, Atillâ, “Kadıköy”, *DBİA*, C.4 İstanbul, 1994, s. 341-342.
- Aksel, Atillâ, “Fatih İlçesi”, *DBİA*, C.3, İstanbul, 1994, s.264-265.
- Aktaş, Şerif, *Ahmet Rasim*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1. Baskı, Ankara, 1987, s. 80-106.
- Aktaş, Şerif, *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1. Baskı, Ankara, 1987, s.62-77.
- Aktaş, Uğur, *İstanbul’un 100 Esnafı, (İstanbul’un Yüzleri Serisi-15)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2010, s.96-97.
- Akyıldız, Ali, “Şirket-i Hayriyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., İstanbul, 2010, C.39, s.201-203.
- Akyüz Sizgen, Berna, *Mithat Cemal Kuntay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarında İstanbul*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2009.
- Alus, Sermet Muhtar, *3o Sene Evvel İstanbul: 1900’lü Yılların Başında Şehir Hayatı*, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2005.
- Alus, Sermet Muhtar, *İstanbul Yazıları*, İBB Kültür İşleri Dairesi Başkanlığı Yay., İstanbul, 1994, s.53.
- Altınar, Ahmet Turhan, Budak, Cüneyt, *Konak Kitabı*, Tepe Yay., İstanbul, 1997, s.7-16.
- Artan, Tülay, “Kadırga”, *DBİA*, C.4, İstanbul, 1994, s.365-366.
- Artan, Tülay, “İbrahim Paşa Sarayı”, *DBİA*, C. 4, İstanbul, 1994, s. 128-130.
- Aysu, Çiğdem, “Çengelköy”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 2, s. 485, 486.
- Aysu, Çiğdem, “Çamlıca”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 2, s.464-465.
- Aysu, Çiğdem, “Büyükdere”, *DBİA*, C.2, İstanbul, 1994, s.359-361.
- Ayvazoglu, Beşir, *Peyami: Hayatı, Sanatı, Felsefesi, Dramı*, Kapı Yay., 2. Basım, İstanbul, 2011.
- Ayverdi, Sâmîha *Boğaziçi’nde Târih*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 2. Baskı, İstanbul, 1968, s.341.
- Baltacıoğlu, Tuna, “Bağlarbaşı”, *DBİA*, C.1, İstanbul, 1993, s.533-534.
- Baraz, M. R. H., Demircan, Z., *Çengelköy’de Tarih*, Birinci Baskı, Kitabevi Yay., İstanbul, 2004, s.14.

- Büyükseçgin, İ., Çeçener, B., İşli, B., Nuhoglu, H., Ünlü, S., *Bir Ulu Rüya'yı Görenler Şehri Üsküdar*, Üsküdar Araştırmaları Merkezi Yay., Birinci Basım, İstanbul, 2006, s.7-10.
- Birsel, Salâh, *Ah Beyoğlu Vah Beyoğlu*, Nisan Yay., İstanbul, Kasım 1989, s.39.
- Birsel, Salâh, *Boğaziçi Şingir Mingır*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara, 1980.
- Birsel, Salâh, *Kahveler Kitabı*, Koza Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1975, s. 70.
- Bilgin, Candan, Yarış, İbrahim, “Arnavutköy”, *İstanbul’un 100 Köyü, (İstanbul’un Yüzleri Serisi-49)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2011, s.16-17.
- Bilgin, Candan, Yarış, İbrahim, “Yeşilköy”, *İstanbul’un 100 Köyü, (İstanbul’un Yüzleri Serisi-49)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2011, s.22-23.
- Ceco, Sinan, *İstanbul’un 100 Hanı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A. Ş. Yay., İstanbul, 2012, s. 130.
- Çitçi, Selahattin, *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller*, Akademi Titiz Yay. (ATİ), İstanbul, 2011, Birinci Baskı, s.389-397.
- Çoruk, Ali Şükrü, *Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu*, Kitabevi Yay., İstanbul, 1995.
- Dişören, N. Esra, “Mehmed Paşa Camii”, *DBİA*, İstanbul, 1994, C. 5, s. 363.
- Emil, Birol, *Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey.*, Kitabevi Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2009, s.408-443.
- Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimattan Cumhuriyete*, Dergâh Yay., 11.Baskı, İstanbul.2016, s.188-192.
- Enginün, İnci, *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Dergâh Yay., 1. Baskı, İstanbul, 2001, s.339-241.
- Erdenen, Orhan, *İstanbul Adaları (Büyükada, Heybeli, Bugaz, Kınalı, Kaşık, Tavşan, Sedef, Yassı ve Sivri Adaları Hakkında)*, İstanbul- Belediye Matbaası, 1962.
- Ergin, Osman Nuri, *Türkiye’de Hanlar, Kervansaraylar, Oteller ve Çeşitli Barınma Yerleri*, Marmara Belediyeler Birliği, Birinci Baskı, İstanbul, 2013, s. 149-150.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, İstanbul, Haz.: Dağlı, Y., Kahraman., S. A., Birinci Basım, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2003, C. 1, 2. Kitap.
- Evren, Burçak, *Eski İstanbul’da Kahvehaneler*, Milliyet Yay., Birinci Baskı, İstanbul 1996.
- Evren, Burçak, *Seyyahların Gözüyle Semt Semt İstanbul*, Novartis Kültür Yay., İstanbul, 2010, s.49.

- Evren, Burçak, (haz.), *Surların Öte Yanı Zeytinburnu*, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yay., Üçüncü Baskı, İstanbul, 2006, s. 70-80.
- Eyice, Semavi, “Âbide-i Hürriyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1988, C.1, s. 309.
- Eyice, Semavi, “Beyazıt II Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1992, C.6, s. 45-49.
- Eyice, Semavi, “Haydarpaşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay. İstanbul, 1998, C. 17, s.36-41.
- Eyice, Semavi, “Bizans’tan Osmanlı’ya Vefa”, *Bir Semte Vefa*, Klasik Yay. Birinci Basım, İstanbul, 2009, s.19-29
- Eyice, Semavi, “Beyazıt II Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, C. 6, s. 45-49.
- Eyice, Semavi, “Fâtih Camii ve Külliyesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay. İstanbul, 1995, C. 12, s. 244-249.
- Denkbalant, Ayşe, “Köşk”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., C.26, Ankara, 2002, s.279-282.
- Gökbilgin, M. Tayyib, “Boğaziçi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.6, s. 259.
- Gökmen, Mustafa, *Başlangıçtan 1950’ye Kadar Türk Sinema Tarihi ve Eski İstanbul Sinemaları*, Denetim Ajans Basımevi, İstanbul, 1989, s. 13-17.
- Güçtekin, Nuri, *İstanbul’daki Husûsi Mektepler (1873-1922)*, İBB Kültür A.Ş. Yay., İstanbul, 2015, 109-111
- Gülersoy, Çelik, *Tramvay İstanbul’da*, İstanbul Kitaplığı, İstanbul, 1989, s.18-44.
- Gülersoy, Çelik, *Kayıklar*, Türkiye turing ve Otomobil Kurumu, 1983.
- Güneş, Mehmet, *Şehre Yansıyan Medeniyet Edebiyata Yansıyan Şehir Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Eserlerinde Şehir*, Hece Yay., Birinci Basım, Ankara, 2018.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Boğaziçi Yalıları; Geçmiş Zaman Köşkleri*, Varlık Yay., İstanbul, 1968, s.119.
- İleri, Selim, “Edebiyatta Kadıköy”, *DBİA*, C.4, s.339-340.
- İnalcık, Halil, “İstanbul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2001, C.23, s. 220-239.
- İnciyan, P. Ğ., *18. Asırda İstanbul*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., 2. Baskı, İstanbul, 1976, s. 130.
- İpşirli, Mehmet, “Bâb-ı Âlî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1991, s.378-386.

- İşli, Emin Nedret, “Cerrahpaşa”, DBİA, C.2, İstanbul, 1994, s.417-418.
- İşli, Necdet, “Edirnekapı Mezarlığı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul, 1994, s. 448-449.
- İşli, Necdet, “Eyüp Mezarlığı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, C.12, s.7-8.
- İşli, Emin Nedret, “Cerrahpaşa”, DBİA, C.2, İstanbul, 1994, s.417-418.
- Kanar, Mehmet, *Darüşşafaka: Türkiye’de İlk Halk Mektebi, (Darüşşafaka Nasıl Doğdu, Ne Hizmetler Etti, Nasıl Yaşıyor?)*, Darüşşafakalılar Derneği, İstanbul, 2000.
- Kaplan, Mehmet, “Sergüzeşt Romanı” *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I*, Dergâh Yay., 1. Baskı, Şubat 1976, s. 368-383.
- Kaplan, Mehmet, “Türk Edebiyatında İstanbul,” *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*, Dergâh Yay., 3. Baskı, Kasım 1997, s. 51.
- Kara, Aysu Uzsayılır, “Kurbağalıdere”, *İstanbul’un Semtleri: Kadıköy*, (Kentim İstanbul; 27-52, Birlikte Ciltlenmiş); *İstanbul’un Semtleri: Kızıltoprak, Fikirtepe*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s.24-26.
- Karaboğa, Kerem, *Geleceğe Perde Açan Gelenek- Geçmişten Günümüze İstanbul Tiyatroları- I (Suriçi İstanbul’u, Bakırköy ve Çevresi)*, YKY Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2011, s.99-101.
- Kaygılı, Osman Cemal, *Köşe Bucak İstanbul*, Selis Kitaplar, 1. Baskı, İstanbul, Eylül 2003.
- Kayra, Cahit, Üyepazarcı, Erol, *Kandilli, Vaniköy, Çengelköy: Mekânlar ve Zamanlar*, İBB Yay., İstanbul, 1993, s. 93-112.
- Kemal, Yahya, *Eğil Dağlar: İstiklal Harbi Yazıları*, 3. Baskı, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1975, s. 296-301.
- Kıyak, Hüseyin, *Halit Ziya Uşaklıgil’in Romanlarında İstanbul*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2014.
- Koç, Murat, *Yeni Türk Edebiyatı’nda İstanbul Adaları*, Eren Yay., İstanbul, 2010, s. 35.
- Koç, Murat, *Yeni Türk Edebiyatı’nda Boğaziçi ve Boğaziçi Medeniyeti*, Eren Yay., İstanbul, 2005.
- Koçer, Hasan Ali, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)*, MEB Yay., İstanbul, 1991, s.64.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Bağlarbaşı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1960, s. 1817-1819.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Beyoğlu”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul, 1961, s. 2703.

- Koçu, Reşad Ekrem, “Erenköy”, *İstanbul Ansiklopedisi*, Koçu Yay., C.7, İstanbul, 1968, s. 5161.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Cağaloğlu”, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, C.6, s.3336.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Cibâli”, C.7, İstanbul, 1965, s.3547-3549.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Bayazıd Bucağı”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1960, s.2227-2229.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Bayazıd Camii Avlusunda Ramazan Sergileri”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul, 1960, s.2235.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Cerrahpaşa”, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1965, s. 3503.
- Koçu, Reşad Ekrem, *Eski İstanbul’da Meyhaneler ve Meyhane Köçekleri*, Doğan Kitapçılık, İkinci Baskı, İstanbul, 2002, s. 15-16.
- Kösoğlu, Nevzat, *Peyami Bey*, Ötüken Neşriyat. İstanbul, 2011, s. 483- 493.
- Kuban, Doğan, “Fatih”, *DBİA*, C.3, İstanbul, 1994, s.261-263.
- Kuban, Doğan, “Şehzade Külliyesi”, *DBİA*, C.7, İstanbul, 1994, s. 152-154.
- KÜÇÜK, Cevdet, ERTÜZÜN, Tefik “Düvün-ı Umûmiyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 10, İstanbul, 1994, s. 58-60.
- Keskin, Enes, “Harbiye”, *İstanbul’un Semtleri (Kentim İstanbul 1-26)*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s. 4-10.
- KÖSE Resul, KOLTUK Nuran, ŞAHİN Erdoğ, ALİKILIÇ Dündar, *Dünden Bugüne Tarihi İstanbul Çarşıları*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1. Baskı, İstanbul, 2018.
- Kömürciyan, Eremya Çelebi, *İstanbul Tarihi: XII. Asırda İstanbul*, Eren Yay., İkinci Baskı, İstanbul, 1988, s.193.
- Mağgönül, A. Zeynep, ‘Seçkin’ Sementin ‘Seçkin’ Sakinleri Teşvikiye-Nişantaşı, Kitabevi Yay., İstanbul, 2005.
- Marttin, Volkan, “Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı 5, Aralık 2011.
- Mehmet Tefik, *İstanbul’da Bir Sene*, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1991, s. 152-186.
- Nutku, Özdemir, *Darülbeydi’in Elli Yılı (Darülbeydi’den Şehir Tiyatrosuna)*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih- Coğrafya Fakültesi Yay., Ankara, 1969, s.16-19.
- Okay, Orhan, “İstanbul”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 2001, C.23, s. 296-300.

- Okay, Orhan, *Bir Hülya Adamının Romanı Ahmet Hamdi Tanpınar*, Dergâh Yay., 1. Baskı, İstanbul 2010, s. 174-175.
- Öncel, Ayşe Derin, *Apartman: “Galata’da Yeni Bir Konut Tipi”*, Kitap Yay., İstanbul, 2010, s. 126.
- Özcan, Nuri, “Dârülelhan” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., İstanbul 1993, C.8, s. 518-520.
- Özdemir, Emine, “Moda”, *İstanbul’un Semtleri: Kadıköy*, (Kentim İstanbul; 27-52, Birlikte Ciltlenmiş); *İstanbul’un Semtleri: Moda*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s.4-6.
- Öztürk, Cemil, “Dârümuallimîn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 08, İstanbul 1993, s. 551-552.
- Pala, Ersin, *Peyami Safa’nın Romanlarında Mekân-İnsan İlişkisi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2010, s.53.
- Parlatır, İsmail, (2004). *Racâî-zade Mahmud Ekrem*, Akçağ Yay., 1. Baskı, Ankara 2004, s. 77-92.
- Polvan, Nurettin, *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1952, C.1, s. 206-213.
- Samanoğlu, Rose Mary, *İstanbul’un 100 Binası*, (İstanbul’un Yüzleri Serisi-58), İBB Kültür A.Ş., Yay., İstanbul, 2012, s. 128-131.
- Siyahhan, Nurdan, “Süleymaniye”, *İstanbul’un Semtleri (Kentim İstanbul 27-52)*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s.4-6.
- Saraç, Sümeyra “Bebek”, *İstanbul’un Semtleri (Kentim İstanbul 1-26)*, İBB Kültür İşleri Dair Başkanlığı Yay., İstanbul, 2003, s.4.
- Sevengil, Refik Ahmet, *Türk Tiyatrosu Tarihi*, Alfa Basım Yayım, Birinci Baskı, İstanbul, 2015, s.395-396/577.
- Sezer, Sennur, Özyalçiner, Adnan, *Bir Zamanların İstanbulu- Eski İstanbul Yaşayışı ve Folkloru-*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 310.
- Şahin, Salih, *Bir Tatlı Huzur Beldesi Alemdağ*, Alemdağ Belediyesi Kültür Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2007.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, “Dokuzuncu Hariciye Koğuşu”, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, haz. Zeynep Kerman, Dergâh Yay., 11. Baskı, İstanbul, 2016, s. 376-379.
- Tarancı, Cahit Sıtkı, *Peyami Safa Hayatı ve Eserleri*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1940, s.3-4.
- Tarım, Rahim, *Mehmed Rauf Hayatı ve Hikâyeleri Üzerine Bir Araştırma*, Akçağ Yay., 1. Baskı, Ankara 2000, s. 226- 229.

- Tekin, Mehmet, *Romancı Yönüyle Peyami Safa*, Ötüken Neşriyat, İkinci Basım, İstanbul, 2014.
- Temel, Mehmet, *İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1998, s. 94-96.
- Törenek, Mehmet, *Türk Romanında İşgal İstanbul'u*, Kitabevi Yay., 2. Baskı, İstanbul, 2013, s. 17- 19.
- Tosun, Bekir, “Direklerarası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yay., C. 9, İstanbul, 1994, s. 367-368.
- Türker, Orhan, *Halkidona'dan Kadıköy'e Körler Ülkesinin Hikâyesi*, Sel Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 2008, s.14-15.
- Türkçe Sözlük*, haz.: Şükrü Halûk Akalın... [ve başk.], TDK, Ankara, 11. Baskı, 2010, s. 1470.
- Ünaydın, Ruşen Eşref, *Boğaziçi Yakından*, Çituri Biraderler Basımevi, İstanbul, 1938, s.28.
- Yağan, Nefise Burcu, *İstanbul'un Tarihi Sayfiye Alanları ve Dönüşüm Süreçleri*, 1. Baskı, İstanbul, 2018, s. 126.
- Yalnız, Kaan, *Refik Halit Karay'ın Romanlarında Toplumsal Değişim ve Mekânsal Dönüşüm Sürecinde İstanbul*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış) Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2017.
- Yaltırık, Faik “Korular”, *DBİA*, C.5, İstanbul, 1994, s.74.
- Zat, Vefa, *Eski İstanbul Barları*, İletişim Yay., Birinci Baskı, İstanbul, 1999, s. 46-47.
- T.C. Fatih Kaymakamlığı, “Vefa Lisesi Tarihçesi”, <http://www.fatih.gov.tr/vefa-lisesi> (Erişim 17 Ekim 2019)